

ÁLTALÁNOS VÁLLALKOZÁSI FŐISKOLA

ÚJ EURÓPA

VASTAGH PÁL
az Európai Alkotmányról

MICHAEL EHRKE a közép-kelet-
európai kapitalizmusról

KELEN ANDRÁS a magyar-palesztin
Fanniról és nézeteiről

SZAKOLCZAI GYÖRGY
az egyensúlyról

KOVÁCS EDITH a kopulákról

LIPÉCZ GYÖRGY a három rabról

PAPP FERENC az e-businessről

PAPP OTTÓ a felsőoktatási
minőségbiztosításról

BÖCSKEI ELVIRA a
vállalkozásfejlesztésről

EGRY GÁBOR az erdélyi szászokról

TÓTH ARNOLD az atipikus
foglalkoztatásról

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK

13.

2005 SZEPTEMBER

EDDIG MEGJELENT KÖTETEINK:

- 1. Globalizáció, átalakulás, vállalati környezet (2000)**
- 2. Átmenet, felzárkózás, versenyképesség (2000)**
- 3. Verseny Európa küszöbén (2001)**
- 4. Nemzetközi kapcsolatok – külgazdaság (2001)**
- 5. Oktatás, kutatás, gyakorlat (2001)**
- 6. Kis- és középvállalkozások Magyarországon (2002)**
Special issue: On the Way to the European Union (angol nyelven, 2002)
- 7. Információ, tudás, versenyképesség (2003)**
- 8. Fiatal kutatók két nemzedéke (2003)**
- 9. Európaizáció, globalizáció, reformok (2003)**
- 10. A világ 2001 után (2004)**
- 11. Számok – Piacok – Emberek (2004)**
- 12. Az integráció társadalmi-gazdasági hatásai (2005)**

1500 Ft

ÚJ EURÓPA

ÁLTALÁNOS VÁLLALKOZÁSI FŐISKOLA

Budapest, 2005 szeptember

SZERKESZTETTE:

G. Márkus György főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

LEKTORÁLTÁK:

G. Márkus György kandidátus

Lipécz György kandidátus

Sinkovics Alfréd kandidátus

KIADJA AZ ÁLTALÁNOS VÁLLALKOZÁSI FŐISKOLA

Felelős kiadó: Antal János főtitkár

Felelős szerkesztő: G. Márkus György

Kiadványszerkesztő: Németh Zsuzsa

Kézirat előkészítés: Somogyvári Gyuláné

ISSN 1585-8960

TARTALOM

<i>G. Márkus György: Előszó</i>	5
<i>Vastagh Pál: Az Alkotmányos Szerződés és a magyar parlamenti jog</i>	7
<i>Michael Ebrke: Az Új Európa – gazdaság, politika és társadalom a posztkommunista kapitalizmusban</i>	11
<i>Szakolczai György: A reális és monetáris gazdaság egyensúlya: Az IS-LM elemzés nébány problémája</i>	23
<i>Sinkovics Alfréd: A vállalkozások tőkeszerkezetének változása Magyarországon – 1995-2002</i>	33
<i>Papp Ottó: Az önértékelésen alapuló minőségbiztosítási rendszerek alkalmazása a felsőoktatásban</i>	
<i>Vígh László: Az Európai Központi Bank függetlensége – célok és feladatok</i>	57
<i>Papp Ferenc: Az e-business fejlesztése – európai versenyképességünk feltétele</i>	79
<i>Lipécz György: A három rab esete – Egy valószínűségyszámítási paradoxon tanulságai</i>	97
<i>Kovács Edith: Speciális többváltozós eloszlások modellezése kopulák segítségével</i>	105
<i>Egry Gábor: Az erdélyi szász elit személyi és intézményi hálózatainak szerepe a szász „nemzetgazdaságban” és nemzeti mozgalomban</i>	115
<i>Tóth Arnold: Atipikus foglalkoztatás a munkáltatóknál – Kutatási jelentés</i>	129
<i>Böcskei Elvira: Vállalkozásfejlesztés és e-business a kis- és középvállalkozások számára – Egy oktatási projekt háttere és tapasztalatai</i>	141
ESSZÉ	
<i>Kelen András: Az euroiszlámról – elmesélt esszé</i>	147
OTDK	
<i>Gál Zoltán: Az eszközarányos eredményesség alakulása a magyarországi és a külföldi vállalkozásoknál</i>	193
VÉGZŐS HALLGATÓK SZAKDOLGOZATAINAK ANNOTÁCIÓI	207

ELŐSZÓ

Merre tart Európa? Amikor szerzőink még írták tanulmányaikat, esetleg az első változatokat, még úgy tűnt, az Európai Unió egyszerre fog mélyülni az Alkotmányos Szerződés elfogadása nyomán, s bővülni egyre keletebbre és délebbre. Mi magyarok, pedig egyre inkább ehhez a felfelé ívelő Unióhoz alkalmazkodunk gazdasági, társadalmi és jogi struktúráinkkal... Ma és holnap valószínűleg másképp fogalmazzunk. Ma már inkább tisztában vagyunk a nemzeti önzések mértékével, az európai együvé tartozás gyengeségével.

Dr. Vastagh Pál főiskolai tanár (Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék) arról értekezik, milyen batással lesz Európa Alkotmánya, ha batályba lép, – s a szerző ezt a kérdést is felteszi – a magyar parlamenti jogra.

Egyszerre irodalmi és szociológiai esszéjében dr. Kelen András főiskolai tanár (Társadalomismereti Tanszék) brüsszeli madártávlatból tekint a 9/11 óta oly sokat vitatott iszlám európai jelenlétére, de ezzel együtt felvillantja hazai viszonyaink számos paradoxonát is.

A Friedrich Ebert Alapítvány hosszú évek óta partnere a Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítványnak. Michael Ehrke, a budapesti képviselő vezetője cikkében politológusként mutatkozik be, aki mélyrehatóan és tudományos könyörtelenséggel elemzi az Új Európa, vagyis a közép-európai posztkommunista régió ellentmondásait, a globalizáció nyomására formát öltött kapitalizmusának társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeit.

Ez alkalommal sem csalódik a kiadványunk sokszínűségéhez hozzászórt olvasó. Kedvére választhat:

- *az Európai Központi Bankról (Vigh László főiskolai adjunktus – Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék),*
 - *az e-bussinesről (Papp Ferenc főiskolai docens – Vállalkozás-menedzsment Tanszék),*
 - *a valószínűségelméletéről (dr. Lipécz György főiskolai tanár és Kovács Edith főiskolai adjunktus – Módszertani Tanszék),*
 - *az erdélyi szászokról (Egry Gábor PhD hallgató),*
 - *az IS-LM elemzésről (dr. Szokolczai György Professzor Emeritus – Közgazdaságtani és Jogi Tanszék),*
 - *egy oktatási projektről a vállalkozásfejlesztés terén (Böcskei Elvira főiskolai adjunktus, PhD hallgató – Pénzügytani és Számviteli Tanszék),*
 - *az atipikus foglalkoztatásról (Tóth Arnold főiskolai tanársegéd – Közgazdaságtani és Jogi Tanszék),*
 - *a felsőoktatási minőségbiztosításról (dr. Papp Ottó főiskolai docens – Vállalkozás-menedzsment Tanszék),*
 - *a vállalati tőkeszerkezetről (dr. Sinkovics Alfréd főiskolai tanár – Pénzügytani és Számviteli tanszék)*
- írt munkák között.*

Természetesen ebben a számban is megismerkedhet az olvasó – az intézményben folyó képzés színvonalát remélhetőleg jól tükröző – szakdolgozati annotációkkal, valamint egy országos első helyezett tudományos diákköri dolgozattal (Gál Zoltán).

dr. G. Márkus György
felelős szerkesztő

Vastagh Pál*

AZ ALKOTMÁNYOS SZERZŐDÉS ÉS A MAGYAR PARLAMENTI JOG**

Jelen pillanatban az alkotmányozási folyamat egyik legizgalmasabb, harmadik periódusában, a nemzeti ratifikáció szakaszában vagyunk. Amint azt a francia és a holland népszavazás kudarca is jelzi, még komoly nehézségekkel kell számolnunk. Nem árt felidézni, hogy az alkotmányozási folyamat szinte mindig egyik szakaszában voltak olyan buktatók, szituációk, konfliktusok, amelyek nyomán nagyon kevesen tudták meggyőződéssel vallani, hogy a folyamat sikerrel zárulhat. Volt ilyen időszak már a Konvent munkája során is, különösen az elején hallatszottak kétkedő hangok. Hasonló kétségek és ellentmondások merültek fel az olasz elnökség időszakában. Az olaszok hihetetlen ambícióval szerették volna a 2003. július 1-jétől az év végéig tartó elnökségüket felhasználni arra, hogy a Kormányközi Konferencián tető alá hozzák az Alkotmányos Szerződést. Ezt a törekvést a spanyol és a lengyel ellenállás meghiúsította, így végül ez a lehetőség az ír elnökségnek adatott meg.

Az alkotmányos vívmányok bővülő köre

Az Európai Alkotmányos Szerződést a Magyar Országgyűlés a múlt esztendő december 20-án ratifikálta. Ennek nyomán bízhatunk abban, hogy ez az Alkotmányos Szerződés valóban hatást gyakorol majd az elkövetkezendő évtizedek magyar jogfejlődésére, bár hogy mely pontokon és milyen módon, az jelenleg csak valószínűsíthető. Rengeteg kérdés, szakmai dilemma kíséri az Alkotmányos Szerződés sorsát, melynek hatása nagyon összetett, rendkívül komplex. Az emberi jogok védelmének európai fejlődése szempontjából rendkívüli fontossággal bír az Alapvető Jogok Chartájának beemelése az Alkotmányba. Meggyőződésem szerint a magyar jogrendszer egészére kisugárzik az Alkotmányos Szerződés szellemisége. Ezt az értékvilágot tükrözik az Európai Unió – első fejezetben meghatározott – célkitűzései és értékei is. Ez a rész egy fontos, programatikus eleme az Alkotmánynak, amely deklarálja, hogy milyen értékeket tükröző Európát szeretnénk az Európai Unió égisze alatt kialakítani. Mindenekelőtt a parlamenti jogra és a gyakorlatra is van az Alkotmányos Szerződésnek jelentős hatása.

Az Európai Unió lényegénél fogva nem tartalmaz közvetlen rendelkezéseket a Közösségi Vívmányok sorában egy-egy tagállam alkotmányos berendezkedésére. Ugyanakkor az elmúlt évtizedek során egyre markánsabban kirajzolódik az *alkotmányos vívmányok állandóan változó, fejlődő, tartalmában gazdagodó köre* is az unión belül, amelyet dr. Czuczai Jenő korábban „*constantly evolving constitutional acquri of the EU*” elnevezéssel írt le. Ez a kategória – ugyanúgy, mint a Közösségi Vívmányok egész kategóriája – lényegében számos elemből és nem kizárólag jogi komponensekből tevődik össze. Ebben a körben elsőként a talán a számunkra legmarkánsabb iránymutatást jelentő Koppenhágai Kritériumok első csoportját kell megjelölni, melyek követelményként határozták meg a csatlakozó országok számára a

* Az Általános Vállalkozási Főiskola főigazgatója

** „Az Európai Unió új Alkotmányos Szerződésének hatása a magyar jogrendre” c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett szövege.

jogállam intézményeinek kiépítését, azok gyakorlati működőképességét, az emberi jogok érvényesülését, különös tekintettel a nemzeti és kisebbségi jogokra. Ez utóbbi kitétel alapozta meg érvelésünket akkor, amikor a Konventben és a Konventen kívül is amellet érveltünk, hogy nem jöhet létre olyan Európai Alkotmányos Szerződés, amelyben nem esik szó arról, hogy Európában különböző kisebbségek élnek, és ezeknek a közösségeknek, és a hozzájuk tartozó egyéneknek jogaik vannak.

A csatlakozás közvetlen jogi hatása

Önmagában már Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásának ténye is jelentős hatást gyakorolt az egész magyar közjogi berendezkedésre. Ez a hatás érinti az Országgyűlést, az Alkotmánybíróságot, az igazságszolgáltatás rendszerét és az államszervezetnek szinte az egészét. A változások jelentős részét a közös döntéshozatalban történő részvételre való alkalmasság követelménye – részben jogi alapon, részben gyakorlati úton – kényszeríti ki.

Ezen generális hatáson túlmenően a magyar közjogi berendezkedésre közvetlenül is ható tényezők következtében az elmúlt két és fél esztendő során Magyarországon el kellett végezni egy kiterjedt közjogi harmonizációt. Ennek legfontosabb eleme a 2002 decemberében elfogadott alkotmány-módosítás volt, amely megeremtette Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásának belső alkotmányos feltételeit. Az alkotmány-módosításról szakmai és politikai síkon egyaránt éles viták folytak, megszületését nagyon komoly politikai kompromisszumok terhelték. Ezek lenyomata sajnos érzékelhető az elfogadott szövegen. Érdemes komolyan fontolóra venni azt a felvetést, hogy az Alkotmányos Szerződés hatályba lépését követően – más egyéb hatásokat is figyelembe véve – *célszerű lenne elvégezni ennek a csatlakozási klauzulának a szükséges korrekcióját*, amely – amint azt az elmúlt időszak szakirodalma nagyon egyértelműen tükrözi – elég sok fogyatékoságban szenved. Csatlakozásunkból fakadóan az alkotmány-módosítás mellett három kétharmados törvény megalkotására is sor került. Már maga az alkotmány-módosítás tartalmazott egy olyan passzust, amely már alkotmányos szinten – mintegy keretjelleggel – meghatározta az Országgyűlés és a kormány együttműködését, a kormány tájékoztatási kötelezettségét, valamint azt, hogy az együttműködési eljárás lényegére vonatkozó szabályokat egy kétharmados törvényben kell meghatározni.

Mintegy másfél éves előkészítés után, 2004 nyarán sikerült elfogadnunk a törvényt. Érdemtelenül kevés szó hangzott el ezekről a törvényekről, holott kidolgozása komoly szakmai és politikai teljesítmény volt, mely hosszú időre stabil alkotmányos szintre emelte a kormány és az Országgyűlés együttműködését. Ez az együttműködés nem pusztán kooperációs igényből fakad. A háttérben az a nagyon súlyos közjogi és politikai probléma áll, hogy a törvényhozás jogalkotó hatásköreinek egy részét át kellett engednie ahhoz, hogy ezeket a közösségi intézményekben más államokkal együttesen gyakoroljuk. Fontos tehát, hogy az Országgyűlésnek megadasson az a lehetőség, hogy ne rekedjen ki ezen kompetenciák közösségi gyakorlásának folyamatából. Ez az Unió belső legitimitása, elfogadottsága, a Parlament ellenőrző szerepének szempontjából egyaránt kardinális kérdés.

A törvény gyakorlati érvényesítése, alkalmazása kapcsán két házsabály-módosítást is el kellett fogadnunk, amelyek szintén kétharmados egyetértést igényeltek. Meg kellett hoznunk továbbá az európai parlamenti képviselők választásáról szóló törvényt, és megalkottuk – talán egyedülként az újonnan csatlakozó országok sorában – az Európai Parlament magyarországi tagjainak jogállásáról szóló törvényt is. Összességében tehát *egy alkotmánymódosításban, három kétharmados törvényben, és két házsabály-módosításban öltött testet az a közvetlen közjogi hatás, amelyet a csatlakozás tényéből a magyar közjogi berendezkedésre érvényesíteni kellett.*

Új parlamenti gyakorlat

Gyakorta éri a magyar politikai osztályt az a kritika, hogy sok szempontból és gyakorta éretlen. Ennek ellenkezőjét bizonyítják ezen – nehezen, súlyos kompromisszumok árán megszületett – jogalkotási eredmények. Az is tény, hogy a Magyar Országgyűlés – és nem csak ebben a tárgykörben – minden olyan kétharmados törvényt elfogadott, amely közvetlenül kapcsolatban volt az európai uniós csatlakozási folyamattal, integrációval az elmúlt évek, sőt évtizedek során.

Nemcsak a törvények és a házsabály-módosítások születtek meg, hanem alakulóban, formálódóban van egy új parlamenti gyakorlat, amely sok tekintetben megváltoztatta a parlament belső struktúráját. A

kormány és a parlament együttműködését szolgáló hárszabály-módosítás nyomán privilegizált helyzetbe került az Európai Ügyek Bizottsága, amely ma kiemelkedik a szakbizottságok közül. Jelenleg már tizen-nyolc olyan közösségi jogalkotási tervezet kapcsán folyik egyeztetési eljárás az Országgyűlés keretei között, amelyek a leghangsúlyosabb, és a magyar érdekek szempontjából legkiemelkedőbb témákat tartalmazták.

Az Alkotmányos Szerződés hatásával kapcsolatos perspektíváról, távlatról szólva elmondható, hogy *az új dimenzióba emeli a nemzeti parlamenteket az Unió belső világában*. Nem egyszerűen együttműködésről, tájékoztatási kötelezettségről van szó, hanem arról is, hogy az Alkotmányos Szerződés a nemzeti parlamenteket szorosan hozzákapcsolja az Unió alkotmányos gyökerét jelentő hatásköri szabályokhoz. Ez új helyzetet eredményez, aminek a következményeit, távlatait talán még ma nem is láthatjuk pontosan. Mindez azért jelent nagy változást, mert az Unió tevékenységében, és annak kiterjedtségében meghatározó az Alkotmányban rögzített hatáskörök jellege, a kizárólagos hatáskörök pontos és precíz rögzítése, az osztott hatáskörök felsorolása és a hatáskör-gyakorlásra vonatkozó elvek rögzítése.

Szubszidiaritás és arányosság

E tekintetben két olyan elv, a szubszidiaritás és az arányosság érvényesítésének nyomon követését rögzíti az Alkotmány, amelyek egyik legbefolyásosabb ellenőrző szereplője a nemzeti parlament. Az Alkotmányhoz csatlakozó első és második jegyzőkönyv tartalmazza a nemzeti parlamentek szerepére, illetőleg a szubszidiaritás vizsgálatának konkrét jogszabályokra vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket. Ezek a jegyzőkönyvek szerves részét képezik az Alkotmányos Szerződésnek, osztoznak annak sorsában. Az Alkotmányos Szerződés szerint tehát *a szubszidiaritás érvényesülését a nemzeti parlamenteknek kell ellenőrizniük az ún. közösségi kezdeményezések esetén*. Ezt a meglehetősen széles fogalmi kört pontosan rögzíti a jegyzőkönyv szövege. A nemzeti parlamentek indokolt esetben kétségeiknek adhatnak hangot, hogy egy adott közösségi kezdeményezés megmaradt-e az eredetileg rögzített hatáskörök keretei között, és ennek nyomán tehetnek bizonyos kezdeményezéseket a szükséges korrekcióra. Lényegében tehát a nemzeti parlamentek az egyik legfontosabb intézményei annak az ellenőrzésnek, melynek célja, hogy ne történjék egy lopakodó hatáskör-kibővítés az Unión belül a különböző jogszabály-kezdeményezések útján. Mindez már más szerepet, más súlyt jelent, mint az, hogy a nemzeti parlamenteket tájékoztatja a Bizottság a jogalkotási programokról, a fehér könyvekről, a zöld könyvekről, amelyek persze fontos információk. *A nemzeti parlamentek az alkotmány alapján szervesen bekapcsolódnak a közösségi jogalkotás rendszerébe és ez alapvetően más helyzetet jelent.*

A két jegyzőkönyv alapján világosan kirajzolódik az a körülmény, hogy a nemzeti parlamentek részvétele kettős jellegű, kétirányú az Unió ügyeinek intézésében. Az egyik a már említett közösségi jogalkotásban betöltött szerep, amely elsősorban a szubszidiaritás érvényesülésének ellenőrzésére szorítkozik, illetőleg a jogalkotási programokról való közvetlen tájékozódása. Ez olyan erős jogosítvány, amely a végső szakaszában megalapozhatja az Európai Közösségek Bírósága eljárásának kezdeményezését is, elsősorban abban az esetben, ha a kifogásoknak, amelyeket a nemzeti parlamentek eljuttatnak az illetékes fórumokhoz a Közösségen belül nincs megfelelő hatása. Ám magának a Közösségek Bírósága előtti eljárásnak is vannak még tisztázatlan pontjai.

A nemzeti parlamentek szerepéről szóló jegyzőkönyv úgy fogalmaz: *„a nemzeti parlamentek számára különös érdeklődésre számot tartó ügyek csoportja”*. Ezt elválasztja a közösségi jogalkotásban való részvételtől, és nevesítetten utal bizonyos személyi ügyekre. A Bel- és Igazságügyi Együttműködés területén – amely talán a legszenzibilisebb terület a nemzeti szuverenitás szempontjából – az éves együttműködés értékelését megkapják a nemzeti parlamentek, csakúgy, mint az *Europol*, az *Eurojust* munkájáról szóló tájékoztatót. Az Unió számvevőszéke ugyancsak megküldi éves jelentését. Mindez tehát egy kiszélesedő ellenőrzési jogosítványt juttat kifejezésre.

Távlatok

Felvetődik a kérdés, hogy ezen új szerepnek milyen hatásai lehetnek az Unió egész működése, jövője szempontjából. Ha a Maastrichti Szerződés utáni időszak fejlődését vizsgáljuk, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az elmúlt időszakban erőteljesen és dinamikusán fejlődött az Unió közösségi jellege. A két egymás mellett funkcionáló közösségi és kormányközi együttműködésen alapuló tevékenységi kör

viszonylatában erőteljes közösségiesítés jellemzi az Unió eddigi lépéseit. Erre jó példa a Bel-és Igazságügyi Együttműködés, amely az Amszterdami Szerződés alapján, 1997-ig gyakorlatilag kiürült. Három témakör maradt az Unió jelenlegi harmadik pillérében, a többi kérdés átkerült a közösségi pillérbe. Ha ehhez hozzáteszem, hogy az Alkotmányos Szerződés alapján a minősített többség szerint eldöntendő ügyek mennyisége – már a Nizzai Szerződésben, de az Alkotmányos Szerződésben még inkább – mennyiségileg is nő és alapvető döntéshozatali eljárásává válik az Európai Uniónak, akkor ez szintén alátámasztja ezt a tendenciát.

Ezzel szemben a nemzeti parlamentek ilyen típusú bekapcsolódása egy más impulzust jelenthet ebben a fejlődési trendben, és feltehetően hozhat ellentmondásokat is. Hiszen a nemzeti parlamentek megjelenése ebben a formában, ami a szubszidiaritást illeti, felveti annak a lehetőségét, hogy bizonyos re-nacionalizálódásra kerüljön sor, azaz kevésbé dominánsak legyenek a közösségi szempontok. Erőteljesebben jelenhetnek meg a nemzeti törekvések – immár nem csak a Tanács szintjén, hanem egy új csatornán, a nemzeti parlamentek fellépésében is. Ezzel kapcsolatban vetődhetnek fel aggályok, és a következő évek gyakorlata fogja majd eldönteni, hogy mindez milyen hatást vált ki. Ám ezzel a folyamatmal érdemes számot vetni, mint ami a konfliktus lehetőségét vetíti előre.

Nemzeti szintéren a kormány és a parlament együttműködésében szintúgy megjelenhet – éppen a parlament alkotmányban biztosított szerepe alapján – olyan konfliktus-helyzet, amelyben az ügyeket másképpen ítéli meg a kormány és másként a nemzeti parlament. Ebben persze alapvetően meghatározó a kormányzati többség. Ilyen kérdésekben általában nem szokott megbomlani az a politikai egység, ami a kormány és a kormánypártok között a parlamentarizmus alapvető szabályai szerint jött létre. Ám itt is megvan a konfliktus lehetősége. Megemlítem azt az alapvető tényt, hogy a szubszidiaritási problémák kapcsán az Alkotmány ugyan biztosítja a nemzeti parlamentek számára a kereset, illetőleg a fellépés jogát az Európai Közösségek Bírósága előtt, de erre a 306. szakasz alapján nincs közvetlen lehetősége a nemzeti parlamenteknek, csak a nemzeti kormányoknak. Ez szintén egy lehetséges ellentmondást jelent. Származhatnak konfliktusok a Bel- és Igazságügyi Együttműködés kapcsán is a nemzeti parlamentek ilyen típusú szerepéből.

Azzal is érdemes számot vetni, hogy a szubszidiaritás ellenőrzése kapcsán a parlamentközi együttműködésnek is új formáját kell majd kialakítani. Hiszen ahhoz, hogy a nemzeti parlamentek eredményesen lépjenek fel bizonyos jogszabály-kezdeményezésekkel szemben – a Bel-és Igazságügyi Együttműködés kapcsán a parlamentek egynegyedének, más esetekben egyharmadának – kell egyetértenie a kifogások tartalmában. Ezen álláspontok pedig nem jönnek létre maguktól. Konzultálni, koordinálni kell, ami szintén érinti a nemzeti kormányok együttműködését is. Az Alkotmányos Szerződés alapján tehát *olyan demokratikus folyamat körvonalazódik, amely szemmel láthatóan arra törekszik, hogy az Unió demokratikus legitimitását kiszélesítse*. Ebben valóban *kitüntetett szerepük lesz a nemzeti parlamenteknek*. Ugyanakkor mindez számos konfliktus forrását is jelentheti a jövőben, és olyan hatások kapcsolódhatnak be a közösségi döntéshozatalba, amelyekre az eddigiek során még nem volt lehetőség.

Michael Ehrke*

AZ ÚJ EURÓPA – GAZDASÁG, POLITIKA ÉS TÁRSADALOM A POSZTKOMMUNISTA KAPITALIZMUSBAN

Az Európai Unió tíz új tagállammal történő bővítése alkalmából 2004. május 1-jén rendezett népi-ünnepélyek és tűzijátékok nem tudták feledtetni az új és a régi tagállamokban egyaránt jellemző szinte már túlzottan is józan hangulatot. Az európai egyesülést kísérő nagy ívű remények és várakozások az európai kommunizmus összeomlását követő tizenöt év során némileg megkoptak. 2004. május 1-jén a rövid távú ünnepi hangulat díszlete mögött mindkét oldalon a gondok voltak meghatározók. A régi tagállamokban attól tartanak, hogy veszélybe kerülnek a munkahelyek, ellenőrizetlenné válik a munkaerő beáramlása, megnövekednek a problémák a határ menti régiókban, és az unió pénzügyi és intézményi rendszere képtelen lesz megbirkózni a 25 tagállam jelentette feladatokkal. Az új tagállamokban nem lehet nem észrevenni a csalódást: a rendszerváltás óta eltelt tizenöt év, a gazdasági nyitás és az EU-hoz való közeledés a lakosság többsége számára szociálisan csak csekély mértékű javulást hozott. Az átalakulás jelentős gazdasági és szociális költségekkel járt. A gazdag EU az új tagokkal szemben a legkevésbé sem bizonyult nagyvonalúnak. A csatlakozástól rövidtávon nem várnak sokat, a remények inkább áttevődnek a „következő generációra”, akiknek majd egyszer jobb lesz a sorsa. Hiszen Írországból is majdnem 20 év telt el a csatlakozás után, mikor végre megindult a látványos fellendülés...

Míg az elvárások a távoli jövőbe helyeződnek át, a bővüléssel járó eufória maradványa inkább a múltból táplálkozik: Európa végre egyesült! Európa történelmi-kulturális identitását Kopernikusz és Corvin Mátyás, a Duna-menti országok monarchiája, Husz János és Franz Kafka egyaránt meghatározták. Európa egysége – úgy tűnik –, mesterségesen bomlott meg, amikor a közép-európai országok kommunista uralom alá kerültek. Közép-Európa, mint az orosz-szovjet kelettől elhatárolódó történelmi identitás által meghatározott konstrukcióra való emlékezés volt a kiindulópontja a közép-európai ellenzéki mozgalmaknak, Kafka könyvei jelentették az első lépést a rendszer-ellenzéki irányába. Ez a kép persze kissé ferde, hiszen egy történelmen túli ellentétet tételez fel Európa és a „Kelet” között, miközben a kommunizmust valamely a lényétől idegen, eredetét tekintve „ázsiai” életmód modern megjelenési formájának tekinti. Bárhogy is legyen, Közép-Európa mára megérkezett Nyugatra (helyenként nagyon is távol Nyugatra) és a közép-európai múlt felidézése immár a múlté.¹

Mindemellett úgy tűnik, egy fontos tény szem elől tévesztünk. Európa 1945 utáni megosztottsága lehet, hogy mesterséges volt és megzavarta a kontinens „természetes” egységét, 45 éves fennállása során azonban a határ mindkét oldalán meghatározó befolyással volt az emberekre és az életviszonyokra egyaránt. Az a szemlélet, amely a kommunizmust egy fajta üzemi balesetnek, Nyugat-Európa (egész Európa helyett) 1945 utáni fejlődését pedig az európai történelem természetes folytatásának tekinti, nemcsak történelmileg kérdőjelezhető meg. Azzal, hogy a bővítést is eleve a győztesek, és a történelmi baleset áldozatai közötti viszonyként értelmezné, és ezzel egyben veszélyeztetné is.

A korábbi bővítési fordulókkal való összehasonlítás a mostani bővítés újszerűségének vizsgálatát inkább torzítja, mint segíti. Az összehasonlítás során a különbségeket általában mennyiségileg határozzák meg – az új tagok számára, a gazdasági fejlettségbeli különbségekre hivatkoznak stb. A mostani bővítés-

* A szerző (a politológia doktora) a német Friedrich Ebert Alapítvány (FES) budapesti képviselőjének vezetője.

ben, azonban sokkal inkább az az új, hogy az unió ernyője alatt immár két különböző történelmi országcsoporthoz egyesült. Ezzel az EU-n belül egy fajta „rendszerkülönbség” jelenik meg, amely nem redukálható az egy főre eső nemzeti jövedelem különbségeire. A jövőbeni viták nem csupán az EU pénzeszközeinek és mandátumainak elosztásáról vagy a közös pénzpolitika különböző sebességű megvalósításáról fognak csupán szólni. A különbségek identitásokat és struktúrákat is érintenek. Az Európa nyugati felén látványos gazdasági fejlődés, a béke, a jogállamiság, a civil társadalom hosszú időszaka és az európai integráció jelentik annak a történelmi folyamatnak három aspektusát, amely meghatározta a társadalom identitását. Keleten ezzel szemben a társadalmi identitás kialakulása egy kettős trauma árnyékában áll, a szovjet-kommunista uralom és a belső társadalmi szakadékokat teremtő átalakulás árnyékában. A struktúrákat illetően Nyugaton a háború utáni gazdasági fejlődés és a jól működő intézmények alapján kialakuló integráció a kapitalizmus egy speciális változatát teremtette meg, amelyet korábban „rajnai kapitalizmusnak” is neveztek, és amely különbözik a kapitalizmus amerikai és kelet-ázsiai változataitól. Keleten a kapitalizmus egy törés eredménye, olyan rendszer, amelyet a kommunizmus negatívan, az átalakulás pedig pozitívan határoz meg.

A kapitalizmus különböző változatainak az EK/EU-n belüli egymás mellett élése se nem új, sem pedig nem volt hátrányos a múltban. A nyugat-európai nemzeti vagy regionális (skandináv, mediterrán stb.) gazdasági rendszerek tulajdonképpen a kapitalista alapintézmények nemzeti/regionális hagyományokon alapuló és történelmileg kialakult kapcsolatait, amelyek az európai integráció majd 50 éve alatt egybeolvadtak. Létrejötték az EK/EU-ban mindenképp előtérbe kerülő két gazdasági rendezőelv kapcsolódott egymáshoz, a francia *régulation* és a német „Ordnungspolitik”. Nagy-Britannia, a földközi-tengeri és a skandináv országok csatlakozásával ehhez újabb változatok társultak. Ez a sokféleség nem csorbította, sokkal inkább gazdagította az EK-t, illetve az Európai Uniót. Az integráció dinamikája – a Montánuniótól, a szabadkereskedelmi övezeten és a vámunióon keresztül a közös belső piacig és a monetáris unióig, valamint a közös kül- és belpolitika kezdetéig – nem utolsó sorban a rendezés (a társadalmi-gazdasági berendezkedés) különböző elképzeléseinek interakciójából és a közöttük létrejött kompromisszumokból is táplálkozik.

A „posztkommunista” kapitalizmus ezzel szemben az összeomlás következménye, helyesebben szólva egy modern ipari gazdasági és társadalmi rend *tudatos önfeloszlatása* és egy másikkal való helyettesítése. A kommunizmus ugyan egyrészt a tömegek nyomása, másrészt a gazdasági rendszer ellentmondásainak eredményeként összeomlott, de *csak a tudatos önfeloszlatás eleme teszi a kommunizmus végét történelmileg egyedülálló folyamattá Európában*. A tudatos önfeloszlatással történt kialakulása miatt a posztkommunista kapitalizmus jelentősen különbözik a második világháború utáni japán vagy német újrakezdéstől, amely a rendszer katonai vereséget követő összeomlására nyúlik vissza, (és amely azonban szinte érintetlenül hagyta a társadalmi és gazdasági alapstruktúrákat). Japánban és Németországban létrejöhettek a „nulladik óra” fikciója, amely lehetővé tette, hogy minden erő az újjáépítésre összpontosítson. Kelet-Közép-Európában ezzel szemben úgy tűnik, mintha a régi rendszer önmegszüntetésének folyamata nem fejeződne be a rendszer eltűnésével, hanem folytatódna egy olyan bomlási folyamatként, amely behatol az emberek közötti kapcsolatokba is. Míg a nyugati gazdasági és politikai intézményeket többé-kevésbé sikeresen adaptálták, a társadalmi kohézió alapelemei mintha szisztematikus lebontás áldozataivá válnának. Nyugaton is jelentkeztek társadalmi bomlási jelenségek, amelyeket elsődlegesen a piaci törvénynek a szociális kapcsolatokra való kiterjesztésével, illetve a hagyományok leépítésével azonosítottak.² Közép-Európában ez a fejlődés azáltal nyer más minőséget, hogy nem csak evolúció áll mögötte, hanem tudatos tevékenység és erősítés eredménye is. A kommunista múlt meghaladásával kapcsolatos fáradozások megfertőzték a társadalom előtti („közösségi”) szolidaritási kapcsolatokat is, amelyek nélkül a kapitalista társadalom sem képes boldogulni.

Míg az önfeloszlatás folyamata mikroszociális szinten folytatódik, sikerrel kerültek bevezetésre a piacgazdasági és a demokratikus intézmények. És noha – a különböző reformlépések megfelelő sorrendjével kapcsolatos megfontolások kivételével – alig létezett koherens koncepció a tervezgazdaságból a piacgazdaságba (ill. a diktatúrából a demokráciába) való átmenetre, a folyamat *eredménye* kezdettől fogva világos volt. Olyan intézményeket kellett teremteni, amelyek Európa nyugati felén lehetővé tették a (többé-kevésbé) sikeres kapitalista fejlődést. A közép-európai országok számára ez a folyamat egy szinte absztrakt szociális térben ment végbe. Nem léteztek szerves fejlődés eredményeként kialakult olyan *értékesítő* hagyományok és intézmények – legalábbis a releváns szereplők érzékelésében –, amelyekhez kapcsolódni lehetett volna, amelyek lehetővé tették volna, hogy az absztrakt utasítások élő tapasztalatokkal párosuljanak. A kommunizmus ezeket a hagyományokat és intézményeket felőrölte. És – legalábbis az új kapitalizmus építőmesterei szemében – nem hagyott hátra semmit, amit érdemes lett volna integrálni az új gazdasági és társadalmi modellbe. Ahogyan a helyi termelő berendezések gazdasági (és néha szó szerinti) értelemben roncsok voltak, úgy a kommunizmus és a tervezgazdaság intézményi háttere semmiféle

orientációs pontot nem kínált a kapitalizmus szerkezete számára. Míg a közép-európai nemzetek az átalakulással ismét felfedezték nemzeti történelmüket, sőt – szimbolikusan túlzott formában – a politikába is bevitték, *a gazdasági rendszer felépítése történelem nélküli térben történt.*

Az Európai Unió kapitalizmusa és a posztkommunista kapitalizmus: haladás haladással szemben

Az Európai Unió inkább a kapitalista gazdasági és társadalmi rend különböző nemzeti vagy regionális változatainak gyűjteménye, semmint önálló változat.³ Mégis kiemelhető néhány alapvonás, amelyek egyaránt jellemzik az EU-ban található összes nemzeti változatot.

Az EU-kapitalizmus legfontosabb alapvonása természetesen az, hogy olyan rendet jelent, amely nem csak és nem elsősorban nemzetállami szerkezetű, hanem nagy részben az államok feletti közösségi szinten kerül szabályozásra. A korábban állami hatáskörök közösségre történő átruházása hosszú, ellentmondásokkal átszótt folyamat volt, amelyet tévedések és visszaesések kísértek, de amely csak nehezen visszafordítható, hiszen mindig új egyensúlyi helyzetet teremtett a különböző intézményi szintek között (állam alatti, állami, közösségi szint). Hogy milyen fajta politikai rendszer született, ill. születik ily módon, ma még nem látható. Az azonban aligha vitatható, *hogy az EU egy sui generis politikai rendszerré vált.* Gazdaságilag az integráció dinamikájának magva azoknak az akadályoknak a folyamatos leépítése, amelyek szemben állnak a korlátozások nélküli közös piaccal, miközben – és ez az egészben a különös – az érzékelt piaci hiányosságokat újra és újra *közösségi* (és nem állami) szabályozással fogják fel. Az EU egyrészt a globalizáció aktív szereplője, aki tagjait a védőmechanizmusok lebontására kényszeríti, másrészt azonban kontinentális szinten a piacok újraszabályozásának instanciája is. Ennek során – ellentétben más nemzetközi intézményekkel, mint a WTO vagy az IMF – nem elégszik meg a (látszólag) technikai szabályozással, hanem ezt egy *politikai* integrációs folyamat keretében hajtja végre, amelyben az állami szuverenitást közösségi szintre delegálják. Az EU eddig az egyetlen kísérlet *politikai* válaszadásra, a globalizációra, amely nem elégszik meg sem a nemzetállami kompetenciák elvesztése feletti panaszkodással, sem pedig a technokrata piaci szabályozással.⁴ A gazdaság – és nem csak a gazdaság – közösségi szabályozása megváltoztatta a nemzeti kapitalizmusokat, egymáshoz hasonlóvá tette őket, de egyben el is határolta őket a kapitalizmus nem európai változataival szemben.

Másodszorban az EU-kapitalizmus nem sorolható be egyértelműen a „szabad piac” vagy a „politikai szabályozás” elvei által meghatározott koncepciók egyikébe sem. Az EU mindkét elvet képviseli, csak különböző súllyal. Fejlődése a különböző koncepciók és a különböző politikai és szociális érdekek közötti újabb és újabb kompromisszumok eredménye. *Harmadszorban az EU-kapitalizmus az amerikai és ázsiai kapitalizmustól (még ha csak inkább retorikájában, mint a valóságban) abban is különbözik, hogy ragaszkodik a szociális állam, illetve szociális partnerség – legalább csekély mértékű – megőrzéséhez.* Bár a szociális rendszerek lényegében tagállami hatáskörben maradtak, és az EU-ban a szociális állam Gösta Esping-Anderson által megkülönböztetett három típusa egyaránt jelen van. Éppen ezért aligha beszélhetünk egy EU-típusú szociális modellről.⁵ Az EU-kapitalizmus mindazonáltal sokkal erősebben ki van téve a szociális partnerek ráhatásának, mint az észak-amerikai vagy a kelet-ázsiai kapitalizmus. Ez jól tükröződik a szakszervezetek Európai Unióhoz fűződő viszonyában is. Míg az EK-t a 60-as és 70-es években a „konszernek Európájaként” aposztrofálták, ma már az unióban a szakszervezetek is olyan rendező keretet látnak, amely legalább esélyt ad arra, hogy az „európai szociális modell” ma még csak papíron lévő rendelkezéseit tartalommal töltsék meg.

Ami az EU-ban uralkodó kapitalizmust mindenképp elöl megkülönbözteti a posztkommunista változattól, az a globalizációhoz való viszonya. Amikor 1957-ben megalakult az Európai Gazdasági Közösség, a kapitalizmust többé-kevésbé nemzetállami szinten próbálták megszelídíteni. Az európai integráció párhuzamosan haladt az állami korlátozások leépítésével. A GATT-fordulók, az államközi tőkeforgalom liberalizálása, az árfolyamok rugalmasabbá tétele stb. része volt ennek a folyamatnak. Az a viszonylagos védelem, amelyet a nemzetállamok a második világháború utáni első évtizedekben még nyújtani tudtak, előfeltétele volt mind a nemzetközileg versenyképes termelőkapacitások, mind pedig azon szociális rendszerek kiépítésének, amelyek biztosítékot nyújtottak a lakosságnak a nemzetközi piacok kockázataival szemben. Mind a globalizáció – a nemzetközi kereskedelem, a külföldi beruházások és a globális tőkepiacok növekedése –, mind az európai integráció új lendületet vett, *miután* a versenyképes termelőkapacitások és a társadalombiztosítási rendszerek kiépültek.⁶ A globalizáció Nyugat-Európa számára nem sorszerű, hanem egy saját maga által (is) elindított folyamat. *Az átalakuló közép-európai népgazdaságok és társadalmak azonban azonnal és védelem nélkül ki lettek téve a már előrehaladott globalizáció teljes*

súlyának. Negyven éven keresztül el voltak szigetelve a globalizáció dinamikájától, és nem rendelkeztek sem saját versenyképes termelőkapacitásokkal, sem pedig azokkal a szociális biztosítási rendszerekkel, amelyek megfeleltek volna a XX. század végi versenyfeltételek jelentette kihívásoknak.

*A posztkommunista kapitalizmus nem „szerves” nemzeti fejlődés terméke, hanem a kommunista összeomlás és a globalizációé, amely az átalakuló társadalmakban ellenállás nélküli szabad akcióteret talált a maga számára, ahol nem volt nemzeti polgárság, nem voltak erős munkavállalói érdekvédő szervezetek, aktív civil társadalom vagy gazdaságilag meghatározó nemzeti tradíciók. Amit Nyugat-Európában látszólag erózióként élünk meg – a szociális állam leépítését és a közfunkciók privatizációját –, annak a posztkommunista társadalmak egycsapásra és védőháló nélkül kerültek a kellős közepére. Ezért ezek a társadalmak – alacsony egy főre eső jövedelmük ellenére – nem feltétlenül kevésbé „modernek” mint a nyugat-európaiak. Ellenkezőleg. Ha feltételezzük, hogy a globalizáció egy lineáris és feltartóztatlan folyamat, akkor ők a „modernebbek”. A bővítéssel mozgásba hozott modernizáció tehát nem feltétlenül az új tagoknak a régi tagok normáihoz való hozzáigazodását jelenti. Történet ez éppenséggel fordítva is: úgy, hogy a posztkommunista társadalmak a régi tagok számára saját jövőjüket vetítik előre. Nem véletlen, hogy néhány kelet-közép-európai állam a lisszaboni folyamat bizonyos területein az EU régi tagjait alaposan lekörözte. A csúcsteljesítménynek azonban mindig van *bátulütője* is: jelen esetben *meghatározó lakossági csoportok kiszorulása a „modern” gazdasági és társadalmi életből.**

Miben különbözik a posztkommunista kapitalizmus – a jövedelmi statisztikákon túlmenően – a nyugat-európai EU-kapitalizmustól? A következőkben – első megközelítésben – öt jellemzőre kívánunk rávilágítani. Ezek a következők:

1. a gazdaság és társadalom transznacionalizációja és markáns gazdasági-szociális dualizmusa;
2. szociális kontraszt a *komprádor értelmiség* új gazdasági vezető csoportja, valamint a kirekesztés és szegénység új formái között;
3. hibrid ál-neoliberális állam kialakulása;
4. az alapvető gazdasági és szociális koordináció hiánya a bizalom és erkölcs hiányán keresztül (*trust – bizalom*); valamint ezzel összefüggésben
5. a részben az élet által irányított koordináció átalakulása egy inkább piac által irányított társadalmi koordinációvá.

Ezek a jellemzők nem idegenek a nyugat-európai népgazdaságokban és társadalmakban sem, itt azonban inkább lopakodó eróziós jelenségekről beszélhetünk a piacgazdaság működő változatán belül. A közép-európai új tagállamokban az említett jelenség közvetlen valóság, amely drasztikus módon mutatja a politikailag nem szegélyezett globalizáció következményeit.

Transznacionalizáció és dualizmus

A nyugat-európai államok és az EU anyagilag alig támogatta a közép-európai átalakulást, a folyamatot inkább a magántőke tömeges beáramlása kísérte. A tőkeáramlás volumene és sebessége a *gazdaság és a társadalom* gyors és átfogó *transznacionalizációját* eredményezte. A külföldi befektetések nem egy nélkülük is működőképes gazdaság kiegészítéseképpen jöttek az országba, hanem egy gazdaságilag parlagon heverő vidékre érkeztek, ahol szinte minden potenciálisan rentábilis területet elfoglalhattak. Ez a folyamat, amely valószínűleg gyorsabban és markánsabban ment végbe, mint a dél-európai periférián (vagy korábban Latin-Amerikában), ma is jól felismerhető azon, milyen magas a külföldi és külföldi többségű vállalatok aránya a nemzeti értékeremtésben, a beruházásokban és az exportban.

A külföldi befektetések a rendszerváltó és a fejlődő országokban a tőke mellett technikai és szervezési *know-how*-t is jelentenek. Hozzájárulnak a termelőkapacitások modernizálásához, ezeket bekapcsolják a globális termelési és forgalmazási hálózatokba, munkahelyeket teremtenek, és munkavállalók százezreit integrálják a világgazdaság modern szegmensébe. Ha azonban – mint Közép-Európában – nem találnak működő- és versenyképes nemzetgazdaságot, hajlamosak duális struktúrákat kialakítani. Ugyanis csak a helyi gazdasági tevékenységek egy részét képesek a hálózatokba bekapcsolni, a „maradékot” ez a dinamika érintetlenül hagyja. A duális struktúrák ezért nem a külföldi befektetések dinamikájából következnek, hanem éppen a „maradék” nem megfelelő dinamikájából. Ezek a struktúrák *regionálisan* és *szektorálisan* egyaránt érvényesülnek. A külföldi beruházások regionálisan vagy a nyugati határokon és a régi EU-tagállamok szomszédságában helyezkednek el, vagy a nagyvárosok és néhány kevés központ körül összpontosulnak. Ezzel erős országon belüli fejlődési különbségek alakulnak ki, többnyire a nyugati rész javára a

keletivel szemben. *Szektorálisan* a „transznacionalizált” komplexum nem határolható be pontosan, gyakorlatilag az exportáló és az importtal versenyképes iparágakat fogja át, de az ún. *non-tradable* vagyis kereskedelemre nem alkalmas javak kínálatának bizonyos részeire is kiterjedhet. Eltérően a fejlődő országokkal kapcsolatos strukturális elemzések megállapításaitól, a modern transznacionális és a helyi „elmaradt” szektor, úgy tűnik, nem állnak funkcionális viszonyban egymással (pl. olyan értelemben, hogy utóbbi az előbbit mondjuk olcsó alapanyagokkal, élelmiszerekkel és munkaerővel látná el). *A két szektort szervesen szinte semmi nem köti össze*, sőt az „elmaradottnak” minősített szektor nem is igazi gazdasági szektor a szó szűk értelmében, még csak nem is egy a fejlődésemélet szerinti „tradicionális szektor”, hanem csupán azoknak a különböző tevékenységeknek a heterogén konglomerátuma, amelyeknek az a közös nevezője, hogy nem részei a népgazdaság modern szektorának. Ide mindenképp előtte azoknak a magángazdasági tevékenységeknek nagy része tartozik, amelyeket már a kommunizmusban is engedélyeztek, többek között megélhetési céllal; vagy a melléktevékenységként folytatott mezőgazdasági tevékenység, a részben túlságosan nagy és alulfizetett közszolgálat bizonyos részei, a még nem privatizált állami szektor maradványai; a helyi kisipar, kiskereskedelem és építőipar, valamint számos olyan tevékenység, amely a pusztán anyagi túlélést szolgálta – a háztartási szeméttel értékesítésétől egészen a bűnözésig.

A modern transznacionális szektor és a gazdaság „diszfunkcionális” maradéka közötti szakadék – ha egyáltalán – csak nagyon lassan szűkül. A transznacionális szektorban a munkaerőpiac dinamikája gondoskodik a bérek emelkedéséről. A jól képzett munkaerő hiánya és a vállalatokon belüli munkaerőpiacok logikája, amely szükségesség teszi a bérek közötti differenciálást felfelé is, a reálbérek emelkedését eredményezheti. Ezért csak részben indokolt az a Nyugat-Európában gyakran hallható aggodalom, miszerint az alacsony közép-európai bérek a munkahelyek tömeges áthelyezéséhez vezethetnek. Bár a bérek Közép-Európában még mindig messze elmaradnak a nyugat-európai átlagtól, azért nagyon gyorsan emelkednek. Ezzel nagyon korán kezd körvonalazódni az a befektetési minta, amely a fejlett ipari országokban évtizedekkel ezelőtt volt megfigyelhető. Sok vállalat – kitérve a részben saját maga által generált bérdinamika elől – termelési kapacitásait kedvezőbb költségű az EU-n kívüli telephelyekre helyezi át. A közép-európai gazdasági növekedés a nyugat-európai összehasonlításban még mindig alacsony (de növekvő) bérszínvonal ellenére egyre kevésbé a foglalkoztatáson alapul. A modern szektor csak kevés munkaerőt tud átvenni a „maradék gazdaságból”, így nem tapasztalható a munkaerő erős és tartós átvándorlása a diszfunkcionális részekből a gazdaság modern szegmensébe. Ugyancsak gyenge a transznacionális szektorbeli növekedés multiplikátor-hatása.

Természetesen a nyugat-európai ipari országokban is megfigyelhetők mind regionálisan – mind pedig szektorálisan/szociálisan – duális gazdasági struktúrák. Léteznek regionális aránytalanságok, gondoljunk csak az olasz délre (Mezzogiorno) és jelentős különbségek vannak egyrészt az exportra termelő vagy importtal versengeni tudó iparágak magas termelékenységű munkahelyei és a szolgáltató szektorban, másrészt a kisiparban és az árnyékgazdaságban stb. rendelkezésre álló munkák között. A posztkommunista társadalmaktól eltérően a különbség itt abban áll, hogy a szektorok láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz. A fejlett ipari országokban a helyi *non-tradable* javak előállítását a modern központi szektorok termelési előirányzatait követi, ha bizonyos távolsággal is. Ezzel együtt a nyugati-európai kapitalizmusokon belüli különbségeket áthidalja a munkaerő regionális mobilitása. Közép-Európában ez a regionális mobilitás nem létezik, többek között a helyi létfenntartó gazdálkodás továbbra is nagy jelentősége miatt. Mindezen túl pedig a nyugati jóléti különbségeket a transzfer-teljesítmények jelentősen enyhítik. Ennek következtében a bizonyos termelékenységi és rentabilitási szint alatti munkahelyek megszűnnek. A munkaerő felszabadul a gazdaságilag értelmetlen, az anyagi túléléshez azonban nélkülözhetetlen tevékenységek végzése alól. A posztkommunista államokban azonban nem áll rendelkezésre forrás a szociális transzfer-teljesítményekre, legalábbis nem a formálisan domináló ál-neoliberális rendszerek feltételei között.

Komprádor értelmiség és új szegénység

A posztkommunista kapitalizmus egyik szociológiai ismérve annak a tőkésosztálynak, ill. tulajdonososztálynak (pl. földtulajdonosok) hiánya, amely áttérhetett volna a kapitalista tulajdoni formákra, mégpedig a tőke és a vagyon ezt megelőző intenzív felhalmozásával.⁷ A gazdasági vagyon a rendszerváltás időpontjában technikailag és gazdaságilag egyaránt degradált, elavult állapotban volt, nem felelt meg a XX. század végi versenyfeltételeknek. Ezt a vagyont senki nem akarta egyszerűen átvenni, ezért előbb komoly erőforrás-ráfordítással modernizálni kellett. Ennek a folyamatnak – a tulajdonosi osztályt szociológiai helyettesítő – szereplői általában az állami és privatizálandó vállalatok vezetői voltak. Nem rendelkeztek ugyan tőkével, annál inkább bennfentes tudással: ismerték a privatizálandó eszközök működé-

si feltételeit és potenciális értékét, fontos politikai kapcsolati háló állt rendelkezésükre mind a régi funkcionárius eliten, mind pedig a formálódó politikai osztályon belül.⁸

A meglévő vagyon privatizációja és modernizációja csak külső források bevonásával történhetett, vagyis a nemzetközi tőke nem csak pénzügyi, hanem szervezési, technikai és marketing erőforrásainak mozgósításával. Az állami eszközök felelősségét nemzetközi vállalatokra, tapasztalt, piacképes szereplőire ruházták, akik rendelkeztek a szükséges technikai, szervezési és marketing-ismeretekkel és a helyi vagyont (*assets*) be tudták kapcsolni a transznacionális termelési és piaci hálózatokba.⁹ A privatizációnak ezt a külföldi cégeket előnyben részesítő útját elsősorban maga Magyarország választotta. Hiszen a külső adósságválság különleges feltételei közepette nem is volt más választása: a nemzeti vagyont *debt-equity swap* formájában bocsátották rendelkezésre, hogy ily módon csökkentsék a külföldi adósságállományt. Ugyanakkor később – ha vonakodva és valamelyest más körülmények között – a többi kelet-közép-európai ország is a magyar utat követte, vagy fogja követni. A külső orientációjú privatizációs stratégia keretében a volt szocialista gazdasági elit központi szerepet kap a helyi vagyon speciális ismerete és a nemzetközi tőke közötti közvetítésben egyfajta *komprádor értelmiségként* (Lawrence P. King) működik. Komprádor-osztályként abban az értelemben, ahogyan a fogalmat a fejlődő országokban használták – természetesen annak negatív normatív konnotációja nélkül: *a nemzetközi tőke helyi ügynökeként és egyben a helyi társadalom képviselőjeként a nemzetközi tőkével szemben.*

A késő kommunista elit *komprádor intelligentsiá-vá* történő átalakulásának hátoldala a lakosság nagy részének (Kiss Endre szavaival) „kritikus deklasszálódása” egészen a szegénység új dimenziójának megjelenéséig. Ez a szegénység nem abban az értelemben „új”, hogy az új fejlődés új szociális kockázatokat és ennek megfelelően áldozatokat produkál, hanem abban, hogy a folyamatos anyagi felemelkedésnek a szocialista múltban érzékelt tendenciája átfordul. A Szelényi Iván és mások által egész Kelet-Közép-Európában végzett felmérések tanúsága szerint az emberek a késő kommunizmus időszakát a szerény, de növekvő jólét korszakaként élték meg.¹⁰ A posztkommunista kapitalizmus *duális* gazdasági és társadalmi struktúrája alapján fennáll az a veszély, hogy egy releváns kisebbség számára a tartós szegénység állapota sorsszerű lesz.¹¹ Ez érvényes mindenképp előtt – de nemcsak – a roma kisebbségre, amelyet ma is a tartósan kirekesztett alsó társadalmi osztállyá (*underclass*) válás veszélye fenyeget.

Ál-neoliberális gazdasági rend és hibrid állam

A kommunizusból a kapitalizmusba történő átmenetet alapvetően az antietatista diskurzus határozta meg. A nemzetközi szakértők tanácsai és a demokratikus csoportosulások állam iránti pesszimizmusa között oly mértékben alakult ki konvergencia, hogy erős ellenállás nélkül Közép-Európában „kemény”, látszólag neoliberális rezsimek jöhettek létre. A posztkommunista társadalmak szociális keménysége mindenek előtt abban mutatkozik meg, ahogyan az átalakulás áldozataival bánnak, azokkal, akik a rendszer-váltás előtt munka- és transzferjövendelmekből éltek, valamint a szegénység hivatalos elfogadottságában, amelyet a politikai osztály már nem is érzel kihívásként a maga számára.

Azt a rezignált vagy megvető toleranciát, amellyel a politikai osztály elfogadja és a gazdasági és társadalmi politikai alternatíva hiányával igazolja a szegénységet, egy új neoliberális alapállás (ill. neoliberális rendszer) jeleként értelmezhetnénk. Ugyanakkor az a demonstratív mód, ahogyan ez a rendszer lemond arról, hogy az állam részt vállaljon a szegénység leküzdésében, szöges ellentétben áll azzal, ahogyan néha feltűnően „több állam” után kiált. Mert az államellenes hangulat ellenére az átmenet után megmutatkozott, „... hogy a meghatározó társadalmi csoportok többsége nem akarta átvágni a szó minden értelmében vitális funkciót betöltő állami köldökzsinórt. Más szóval ezek a meghatározó csoportok érdekes módon egyáltalán nem ragadták meg, illetve töltötték be a hirtelen feltáruló szociális lehetőségeket, ill. szociális tereket.”¹² Az állami köldökzsinór továbbra is létfontosságú maradt – nem meglepő módon egy olyan kialakulóban lévő rendszerben, amelyben a gazdagodás esélyei csak az állami vagyon elidegenítésén alapulhattak. Az állam és a piac, a politikai rendszer és a magángazdaság, a *komprádor értelmiség* és a politikai osztály közötti határok átjárhatóak. Ahogyan a *komprádor intelligentsiá-nak* mindenek előtt a *politikai* kapcsolati hálóit kellett hasznosítania ahhoz, hogy értékesíthesse a volt állami tulajdont (és hogy bekerülhessen a nemzetközi vállalatok menedzsmentjébe és ellenőrző szerveibe), úgy a politikai osztály is egy – a parlament meghosszabbított karjaként működő – *business-hálóhoz* hasonlítható. A közép-európai belpolitika botrányai a politika és az üzlet keveredésén alapulnak, azon a tényen, hogy a kommunizusból a kapitalizmusba történő átmenet csak a letűnő állam és a kibontakozó kapitalizmus közötti jogi és erkölcsi szűrőzónában történhetett meg.

A társadalom államtól független önszerveződése általában gyenge, bár sok társadalmi csoport továbbra is a már lesóványodott, de még mindig paternalista – noha már csak csekély áldásokat osztogatni képes – állam köldökzsinórján csüng. A független munkaadói szövetségek (kivéve a külföldi ipari és kereskedelmi kamarákat) gyengék és megosztottak. A másik oldalon pedig a szakszervezetek sem éltek az önszerveződés új lehetőségeivel, továbbra is az egykori állami szakszervezetek vagyonán élőködtek. És ami igaz a munkaadók és munkavállalók érdekszövetségeire, az jellemzi egyben az ún. „civil” társadalmat is. A posztkommunista társadalmakban alig találunk olyan civiltársadalmi szerveződéseket, amelyek kívül esnek a gazdasági tevékenységen és az államhoz sem kötődnek – sem nyílt, sem burkolt formában. A rendszerváltás antietatista hangulata a neoliberalis rendszerben ily módon nem vezetett az állam és a társadalom világos kettéválásához, hanem hibridformákat (Ágh Attila) hozott létre. Ebben a helyzetben jellemző az állami funkciók átengedése magánszereplőknek, ami azonban nem a célzott hatékonyságnövekedést és költségcsökkentést eredményezi, sokkal inkább indirekt módon az állam által finanszírozott személyzet robbanásszerű növekedését, a költségek emelkedését és a közszolgáltatások minőségének romlását.

A gazdaság és a társadalom egy modern transznacionális és egy elmaradott szektor közötti polarizációja az államon belül is reprodukálódik, mégpedig úgy, hogy az egyik oldalon a professzionális, bürokratikus elit áll, amely az „europaizálódásért” és az EU-hoz való közeledésért felelős végrehajtó hatalom vezetői körül alakul ki, a másikon pedig az alulfizetett, szükségesnél nagyobb létszámú adminisztráció, amely egy még a weberi bürokrácia előtti racionalizálási szinten mozog, és a hivatalosan marginális, *de facto* azonban anyagilag instrumentalizált állam végrehajtó szerve. A weberi bürokratikus racionalitás kritériumai mint pl. az egyenlő bánásmód, a pártatlanság, a hierarchia és a szolgálati út, a megfelelő iratkezelés, az írásbeliség elve és a feladatokra való szakosodás csak részben érvényesülnek, nem beszélve az olyan „posztweberi” követelményekről mint az átláthatóság, a hatékonyság, az ügyfélközpontúság stb. „Különösen a külföldi vállalatok és befektetők panaszkodnak a bürokratikus akadályfutás, a széleskörű inkompetencia, az apparátus hosszadalmassága és megvesztegethetősége miatt.”¹³ A közigazgatás, amelyet nem ellenőriz egy aktív civil társadalom, nem is törekszik plurális-kooperatív viszonyra a polgárokkal.

Rácsos ablakok: bizalom, erkölcs, tranzakciós költségek és demokrácia

A kelet-közép-európai társadalmakat már első pillantásra is paranoiásnak ható biztonsági komplexus jellemzi. Szinte mindent, legyen az akár alacsony értékű is, riasztóberendezéssel, videokamerás megfigyelőrendszerekkel és más eszközökkel biztosítanak. Úgy tűnik, a biztonsági örök teszik ki a foglalkoztatottak jelentős részét. Nincs illatszerbolt biztonsági örök nélkül, nincs ablak, nincs rács nélkül. Ez a biztonsági komplexus nem igazolható sem a nemzetközi terrorizmustól való félelemmel, sem pedig a csillagászati magasságokba szökő bűnözési rátával. Sokkal inkább egy mélyen gyökeredző mindennel és mindenkivel szemben fennálló bizalmatlanságra utal. A posztkommunista kapitalizmus egy nagyon gyenge kölcsönös bizalom (*trust*) alapján álló kapitalizmus.

A „bizalom” a modern társadalmak alapja. Vonatkozik ez mind a munkafolyamatokban való együttműködésre, mind pedig a piaci tranzakciókra. A munkafolyamatokban, akár a piacon, az a feltételezés a szabály, hogy a másik *nem* csal. Az a tény, hogy védekezni kell a szabály alóli kivételekkel szemben, még nem cáfolja magát a szabályt. Mielőtt még a munka- és a tranzakciós kapcsolatokat a represszió kilátásba helyezésével vagy anyagi ösztönzők alkalmazásával kezdenek el biztosítani, olcsóbb erőforrásként használható fel az „erkölcs”. Az erkölchöz akkor folyamodnak, ha valamilyen zavar keletkezik a zökkenőmentes társadalmi koordinációban. És ha az erkölchöz való folyamodással nem áll újra helyre a koordináció, csak akkor kezdik igénybe venni a drágább erőforrásokat (anyagi ösztönzők és represszió kilátásba helyezése).¹⁴

A bizalom és az erkölcsi erőforrások feltűnő hiánya, öröksége Közép-Európában mind a kommunista uralomnak, mind pedig annak az átalakulásnak, amely ezen országokban végbement. A kommunista uralmat egyfajta hivatalos cinizmus jellemezte. Formálisan egy intellektuálisan igényes történelem- és világtérlemeléssel legitimálta magát, amely a megfélemlítés rendszerének átlátszó maskarájává degradálódott, és amelyben semmi másról nem volt szó, mint a kívülről létrehozott és támogatott hatalmi csoport biztosításáról. Legkésőbb a 60-as években *de facto* szétestek a hivatalos legitimációs ideológia elvei. A rendszer ezt követően már azt a fáradságot sem vette magának, hogy felöltse saját történetfilozófiai jelmezét. A hatalom egyszerűen lerázta magáról az egyébként is csupán fiktív legitimációt. Az iskolákban és az egyetemeken, az ifjúsági és kulturális szervezetekben pedig – az erőszak fenyegetésével – továbbra is folyt a színjáték, amelynek formalitását már a hatalmon lévők sem rejtették véka alá. A politika és a társadalom állandó kettős játékot játszott, amelyben intrikus összefonódások átfogó hálójá ásta alá a

formálisan propagált értékeket, intézményeket és elveket. Normatív konszenzus hiányában az olyan erőforrások, mint a „bizalom” és az „erkölcs” többé-kevésbé elhasználódtak. És az átalakulás nem tudta betölteni az így keletkezett normatív vákuumot. Az átmenet, mint már említettük, egy jogi és erkölcsi szűrkezőnában ment végbe. Legitimitását illetően eleve volt egy szégyenfoltja. Nyertesei a rendszer reformorientált funkcionáriusai voltak, a késő-kommunista elit, amely azon az állami tulajdonon gazdagodott meg, amely a kommunista propaganda szerint mindenkié volt. Az átalakulás nem csak a társadalmi egyenlőtlenséggel váltotta fel a korábban propagált egyenlőséget. A féllegális és gyorsan változó környezetben *a gazdasági vezető réteg kialakulása elmosta a nyomon követhető összefüggést a teljesítmény és a díjazás között*. Ezzel hatalmas bizonytalanságot okozott, és hozzájárult annak a már amúgy is csekély bizalomnak és erkölcsnek a lerombolásához, amelyet a kommunizmus hátrahagyott.

A bizalom és erkölcs hiánya jól tükröződik a politikai szférában is. Az új közép-európai demokratákat mindenek előtt a „rosszkedv” jellemzi.¹⁵ Erre több indikátor is utal. A szabadságot nem lelkesedéssel vették birtokba, hanem úgy, hogy noha korrekten végrehajtották a demokratikus eljárásokat, de morgolódtak is miattuk. A választások a kitűzött időkeretben kerültek megrendezésre, és egyetlen politikai erő sem kísérelt meg illegálisan hatalomra kerülni. A választási részvétel azonban Nyugat-Európával összehasonlítva nagyon alacsony volt és ugyanígy csekély a tagsága a politikai pártoknak, s szakszervezeteknek és más érdekképviseleti szervezeteknek. A civil társadalom tevékenysége, mint már említettük, alig volt érzékelhető. A választók a bosszú angyalaként cselekszenek, amikor megbízhatóan leváltják az éppen uralkodó pártokat, ami egy olyan stabil rendszerben, mint a magyar, rendszeres kormányváltást eredményez, egy kevésbé stabil rendszerben, mint a lengyel azonban a politikai élet folyamatos hanyatlásával és újrászerveződéssel jár. A nagyobb csoportok és a pártok vagy más szervezetek között még nem alakultak ki a lojalitáson alapuló kapcsolatok. Ehelyett a politika sokak szemében csupán a folyamatos botrányok kezelésére korlátozódik.¹⁶

Gazdaságilag az alacsony bizalmi és erkölcsi szint („szociális tőke”) hatással lesz a tranzakciós költségek és kockázatok szintjére is. Minél gyengébb a szereplők egymásba vetett bizalma, minél kevésbé számíthatnak a partnerek arra, hogy a másik hallgat az erkölcs parancsaira, annál inkább alkalmazni fogják a represszív, jogi vagy anyagi biztosítékokat. Ha a bizalom és az erkölcs a társadalomban általában csak gyengén alakult ki, ezt a hiányt a tranzakciók (ill. a munkafolyamatok koordinációja) és a személyes kapcsolatok kombinációjával lehet pótolni. Ily módon alakulnak ki azok a klientúra-hálózatok, amelyek családi, etnikai, rokonsági, származási, hagyományi stb. alapokon próbálják alacsony szinten tartani a tranzakciós költségeket és kockázatokat. A klientúra-alapú tranzakciós kapcsolatok azonban kevésbé hatékonyak, mint a piaci kapcsolatok, mivel bizonyos előnyös tranzakciókat kizárnak, és más gazdaságilag hátrányosabb tranzakciókat részesítenek előnyben. Ha a közép-európai társadalmakban gyenge a bizalmi és erkölcsi alap, akkor vagy magasabb tranzakciós költségekkel kell számolniuk az átfogó biztosítási stratégiák miatt, vagy a klientúrák kiépítésével kell védekezniük és így alacsonyabb határfokkal megelégedniük, mint ahogyan az, piaci feltételek mellett lehetséges lenne.

Politikailag úgy tehető fel a kérdés, működőképes lehet-e egy demokrácia a bizalom és az erkölcs bizonyos szintje nélkül. Az egyik oldalon a demokrácia normatív szempontból igényes kormányzati formának mutatja magát, amely minden „nagykorú polgárt” implicit módon felszólít a participációra. A másik oldalon azonban a modern demokráciák valójában önmagukban összeomlanának, ha tényleg minden polgár teljes mértékben kimerítené az alkotmányos participációs lehetőségeket. A participáció bizonyos minimuma nélkül a demokrácia valószínűleg működőképes lenne, nem alakulna ki azonban, az az immanens radikalizálódás – vagyis a demokratikus alapelvek elmélyítése és kiterjesztése az élet egyre több területére –, amely a demokrácia minőségét adja. *A normatívan megalapozott állampolgári participáció általi korrekció nélkül fennállhat a veszély, hogy a piac és a média válik a politika irányító médiumává, mégpedig úgy, hogy az outputot a piac, az inputot pedig a média határozza meg*. A politika (a rendszerelmélet terminusaival élve) elvesztené a társadalom irányító rendszereként betöltött funkcióját és (a normatív demokráciaelmélet terminusaival élve) annak a szférának megfelelő pozícióját, amelyben a polgárok saját ügyeiről döntenek.

Piac, terv, életvilág

Az említett bizalom- és erkölcsihány, valamint a kivívott demokrácia melletti gyenge elkötelezettség, mint már említettük, a kommunista uralom és az átalakulás kettős traumájára vezethető vissza. A transzformáció, ahogyan erről már szó volt, nem volt képes betölteni (illetve csak formálisan tette a demokratikus *eljárás* révén) azt a normatív vákuumot, amelyet a kommunizmus hagyott hátra, miközben anyagi következményei – a jövedelem, a vagyon és az esélyek elosztása – aligha voltak mással legitimálhatók,

mint az eredeti felhalmozás kemény törvényeivel. Ezért ismét megdicsőült a kommunista múlt, ami egyébként Kelet-Németországban is megfigyelhető volt, ahol az átalakulás jogilag világos keretek között és anyagilag sokkal kedvezőbb feltételek mellett ment végbe, mint az új tagállamokban. A késő kommunizmus nosztalgikus *ex post* megdicsőülése – legalábbis néhány közép-európai országban –, ahogyan ez a közvélemény-kutatásokban és a giccses német „osztalgia-show”-kban (kelet-német nosztalgia) látható, azonban nem párosul egy kifejezetten prokommunista nézettel vagy valamiféle antikapitalista politikai projekttel. A nosztalgia valószínűleg nem is annyira a kommunizmusra, mint rendszerre vonatkozik, hanem azokra a zugokra, amelyeket a késő kommunizmus hozott létre, és amelyekben az emberek biztonságba helyezhették magukat a rendszerrel szemben. Néhány országban ezek a zugok a magángazdaság engedélyezett rezervátumai voltak, pl. a mezőgazdaságban, a kisiparban vagy a kiskereskedelemben, de a hivatalosan engedélyezett kultúra bizonyos ágazataiban is (film, zene). Az igénytelen, elvben politikamentes szabadidős szférát is részben ilyen zugnak tartották. Ezek a zugok azonban részben a kommunista tervezési és termelési folyamat hiányosságai miatt alakultak ki. A tervgazdaság, mint később megmutatkozott, nem volt képes garantálni a javak és szolgáltatások zökkenőmentes termelését és elosztását. A termelési és szolgáltatási folyamatok egyre gyakrabban jelentkező hiányosságait azonban úgy igyekeztek orvosolni, hogy az diametrálisan ellentétes volt a tervgazdaság parancsrendszerével: vagyis a munkások spontán kooperációjával és kommunikációjával. Ott, ahol a tervutasítások nem teljesültek, a munkások maguk szervezték meg a termelési és elosztási folyamat egy részét. Ezzel kialakult egyfajta második gazdaság vagy a második gazdaság, amely létrehozta saját szubkulturális értékrendszerét is. Wolfgang Englernek az egykori NDK szubkulturájával kapcsolatos elemzéseit a közép-európai országokra vonatkoztatva elmondható, hogy ebben a második gazdaságban azok az egalitárius értékek termelődtek újra, amelyeket a hivatalos kommunizmus propagált, nómenklatúrája révén azonban meg is cáfolt.¹⁷ Paradox módon a kommunista rezsim által propagált normatív hozzáállás nem a saját rendszerében érvényesült, hanem egy zúgszerű ellenvilágban.

A transzformáció a közép-európaiak nagy többsége számára egyet jelentett *életviláguk* összeomlásával. A Jürgen Habermas által használt fogalmi rendszerben a társadalmi cselekvés koordinációjának két szintje van: a személytelen hálózatok szintje (mint a piac vagy a terv) és az életvilágok szintje, amelyek a közös meggyőződés és hagyományok alapján lehetővé teszik a *szociális integrációt*. A szocialista hiánygazdaságban az életvilág szintje *per definitionem* felette állt a piaci koordinációnak, a tervgazdaság hiányosságai miatt azonban a hivatalos tervnek is. A közösségi összetartozás, a spontán kooperáció és a rögtönzött kreativitás elemei nem a szocialista rendszerben őrződtek meg, hanem annak hézagaiban, különösen a gyakran félbeszakadt termelésben*. Sok közép-európai polgár élete, aki sem a párhierarchiába nem integrálódott, sem a rendszer ellenzőinek körébe nem tartozott, a munkásmilió olyan formájaként írható le, amely nyugaton már régen felbomlóban volt. (Wolfgang Engler a „munkásszerű társadalom”-ról beszél.) Míg a munkásságot, mint uralkodó osztályt emlegető hivatalos retorika a párt uralmának átlátszó leple volt, a termelés koordinációja, amelyet a szocialista tervezés nem volt képes biztosítani, valóban nagyrészt maguknak a munkásoknak a közösségi kooperációja révén alakulhatott ki. Ebben a környezetben a megosztott meggyőzések és értékek alapján egalitárius kommunikációs formák jöttek létre, amelyekről Wolfgang Engler a következőket írja: „Senkinek ne menjen rosszabbul, mint másoknak, és jobban is csak annyira, hogy ne váltsa ki a környezet jogos irigységét. (...) Mindenki féltékenyen figyelt a felette lévőkre, és tele együttérzéssel az alatta lévőkkel mindig azt tartva szem előtt, hogy a szembetűnő különbségeket enyhíteni kell, sőt ha lehet, ki kell egyenlíteni őket, még ha a saját előnyök feláldozásával is.”¹⁸

Az átalakulással nem csak a kommunizmus szűnt meg, hanem az általa létrehozott „ellenvilág” is. Mindez egy többé-kevésbé zárt életvilág megnyitását, a konkrét és személyes kooperációs kapcsolatok személytelen piaci kapcsolatokkal és új mobilitási és rugalmassági elvárásokkal való helyettesítését jelentette. Az átalakulás az emancipáció aktusa volt, egyidejűleg azonban a saját orientációs alapok szétzúzását is maga után vonta. Ezért az emberek a piacgazdasági átmenetet csak részben élték meg felszabadulásként, részben kikényszerített elmagányosodásként, amely a többség számára még anyagi kompenzációval sem járt.

Ma a historizáló nacionalizmus kezdi kitölteni azt a vákuumot, amelyet a kommunizmusnak és ellenvilágának letűnése hagytak hátra: egy olyan nacionalizmus, amely a nemzeti történelem tarka darabkáival próbálja megteremteni az életvilágon belüli kommunikáció pótlékát. A nemzet, a nyelv, a szimbólumok, hősök, gazemberek, győzelmek, álmok, és mítoszok révén kívánja megteremteni azt a közösségiséget (vagy

* Az ilyen jellegű „bézag” (Nische) főleg az NDK-ra volt jellemző. Magyarországon az „életvilág” számos területe viszont piacosodott. (– Szerk. megj.)

életvilágot), amelynek megvolt a helye a múlt egalitárius árnyéktársadalmában és, amelyet a piac *per definitionem* nem tud létrehozni. Mivel azonban az életvilág kommunikatív bázisa tönkrement, a historizáló nacionalizmus valóban csak helyettesítő pótlékot tud teremteni, az összetartozás fiktív érzését, amelyet nem erősítenek meg a mindennapi kommunikációs folyamatok, hanem amely éppen, hogy ellentétben áll a posztokért, a jövedelemért és a piaci részesedésekért vívott mindennapi harccal.

És Európa?

A posztkommunista kapitalizmus felsorolt jellemzői első pillantásra akadályoknak tűnnek, amelyek gátolhatják a produktív kooperációt az EU régebbi és új tagállami között. Ez azonban nincs így. A legtöbb említett ismérv azokra a folyamatokra igaz, amelyek Közép-Európában radikálisan és időben összesűrítve mentek végbe, miközben Nyugat-Európában egy összességében működő „szociális piacgazdaság” lopakodó eróziójaként érzékelték őket. Vonatkozik ez az utóbb említett dimenzióra is, a piac társadalmi és politikai gátlás nélküli dinamikája által okozott károokra a szociális életvilágokban. A szociális ellátások szűkítése bizonyos csoportokat Nyugat-Európában is kitesz a piacnak, bár ezt a piacot a nyugat-európai jóléti államok – legalábbis a szociális kockázati helyzeteket – illetően megszelídítették. Az ipari munkások szociális miliójének szétesése Nyugat-Európában már a második világháború előtt megkezdődött.

A nyugat-európai nagyvállalatok ezt a miliót saját alkalmazottaik körében részben újrateremtették. A munkások kommunikatív kooperációja, amely Közép-Európában spontán módon töltötte ki a tervgazdaság hézagait, Nyugat-Európában a menedzsment tudatosan kialakított produktumává lett. Ez a menedzsment a modern vállalatvezetés eszközeivel próbálta meg hasznosítani a munkaerő kreatív potenciálját. A globalizáció, a munkahelyek és a tőke állandó ki- és áthelyezése révén azonban ezek a „vállalati kultúrák” által kialakított belső munkaerőpiacok is szétolvadnak és egyre inkább egy transznacionalizált, és szabályozatlan munkaerőpiacnak engednek teret.

Az EU-Európa két részének viszonya, ill. a kapitalizmus két változatának egymáshoz való viszonya nem egyértelmű. A nyugat-európai államok keleti partnereiknek egyrészt a megszelídített piacok, a nagyvonalú szociális rendszerek, a homogén népgazdaság, az élő demokrácia és a jól működő – az állami funkciók közösségi szintre való átengedése által nem csorbított – államhatalom képét mutatják. Példaként hatnak, amely orientációt jelent az új tagok számára. Másrészt azonban Nyugat-Európában is léteznek olyan tendenciák, amelyeknek az eredményei Közép-Európára már most is jelentős hatással vannak: pl. a hátrányos helyzetű régiók elszorvasztása, a termék- és munkaerőpiacok dualizálása, a tartós munkanélküliség és az új szegénység, a közfunkciók (hatékonyságnövelés nélküli) privatizációja, a szociális tőke (*trust*), eróziója a szociális életvilágok rombolása. Ez jól érzékelhető a „deviáns magatartás” gyakoribb megjelenésében, kezdve a drogfogyasztástól az adócsaláson és a politikai szféra degradációján keresztül egészen az állandó médialátványosságokig stb.

Ma az egész EU-Európa az előtt a kritikus kérdés előtt áll, milyen irányba történjen a kölcsönös közlekedés az unió ernyője alatt. A közép-európai posztkommunista kapitalizmus jelenen a jólét utáni kapitalizmus (*post-welfare capitalism*) modelljét egész Európa számára? Vagy esetleg sikerül még tartalommal megtölteni az „európai szociális modell” kiszáradt vázát oly módon, hogy megmaradhatnak a nyugat-európai jóléti államok normatív alapjai? Erre a kérdésre csak politikai válasz adható, hiszen arról van szó, *milyen közösségben akarunk élni mi, európaiak*. Ezt a kérdést sem a piac, sem a brüsszeli bürokrácia nem fogja tudni megválaszolni, csak a polgárok, akik egyre inkább európai polgárnak is tartják magukat.

JEGYZETEK ÉS HIVATKOZÁSOK

- ¹ Jellemző, hogy a Közép-Európára való emlékezés ma inkább a keleti periférián, Ukrajnában éled újjá. Lásd S. Andruhovics, „Erz-Herz-Perz”, in: ua. Das letzte Territorium (Az utolsó terület), Frankfurt am Main 2003.
- ² Lásd Wilhelm Heitmeyer (Hrsg.), Was treibt die Gesellschaft auseinander? (Mi bomlasztja a társadalmat?) Frankfurt am Main 1997 valamint ua. Was hält die Gesellschaft zusammen? (Mi tartja egyben a társadalmat?), Frankfurt am Main 1997. Lásd még Peter Berger (Hrsg.), Die Grenzen der Gemeinschaft. Konflikt und Vermittlung in pluralistischen Gesellschaften. (A közösség határai. Konfliktus és közvetítés a plurális társadalmakban.), Gütersloh 1997.
- ³ A „kapitalizmus a kapitalizmus ellen” vitában mindenké elöött a rajnai és az angol-szász modellt emelték ki, amelyek mindegyike képviselve van az EU-ban. Lásd S. Michel Albert, Kapitalismus gegen Kapitalismus. Frankfurt/New York 1992.
- ⁴ S. Simon Hix, The Political System of the European Union. Basingstoke und London. 1999.
- ⁵ Gösta Esping-Andersen, The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton 1990. A szerző a szociáldemokrata, a konzervatív (kereszténydemokrata) és a liberális rezsimeket különbözteti meg egymástól.
- ⁶ Elmar Rieger és Stephan Leibfried. Grundlagen der Globalisierung. Perspektiven des Wohlfahrtsstaates. (A globalizáció alapjai. A jóléti állam perspektívái.) Frankfurt am Main. 2001.
- ⁷ Lawrence P. King. Strategic Restructuring: Making Capitalism in Post-Communist Eastern Europe. in: Éva Fodor, Szelényi 60. A Festschrift in Honor of Iván Szelényi, <http://hi.rutgers.edu/szelenyi60/index.html>
- ⁸ U.o.
- ⁹ Ezzel kapcsolatban fontos következtetésekre jut a Collegium Budapest Kornai János vezette kutatási projektje: „Honesty and Trust: Theory and Experience in the Light of Post-Socialist Transformation.”. Research Project and Focus Group at Collegium, Budapest 2000-2003.
- ¹⁰ Lásd Iván Szelényi: Poverty under post-communist capitalism – the effects of class and ethnicity in a cross-national comparison. Center for Comparative Reserarch/Department of Sociology. Yale University. October 14., 2001.
- ¹¹ Kornai János szerint a szocializmus „éretlen jóléti állama” (premature welfare state) nem volt összeegyeztethető a közép-kelet-európai népgazdaságok gazdasági teljesítőképességével és ezért óhatatlanul a fejlődő országokra jellemző adósságválságba torkollott. Ez az érv mentesíti az átalakulást a felelősség alól, és azt egyértelműen a tervgazdaság súlyos szociális torzulásaira hárítja. Még ha ez igaz is, a tény továbbra is tény, hogy az átalakulás emberek milliói számára „kritikus deklaszálódást” jelentett, tehát nem helyzetük relatív jobbra fordulását, hanem nyomort és szükséghelyzetet.
- ¹² Endre Kiss: Gibt es oder gibt es nicht? (Nation, Ideologie und Staat im post-sozialistischen Mittel-Europa) – (Van vagy nincs? (Nemzet, ideológia és állam a poszt-szocialista Közép-Európában. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/download.html>
- ¹³ Csoboth István, Mitwirkung der Bürger an der Demokratie in Ungarn. Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit (A polgárok részvétele a demokráciában Magyarországon. Alkotmányos norma és alkotmányos valóság.) Wiesbaden. 2003. 50. old.
- ¹⁴ Vö. Jürgen Habermas. Eine genealogische Betrachtung zum kognitiven Gehalt der Moral. (Genealógiai megfigyelések az erkölcs kognitív tartalmával kapcsolatban). In: ua. Die Einbeziehung des Anderen (A másik bevonása) Frankfurt am Main 1997. 11. és köv. old.
- ¹⁵ Lásd fent Csoboth 19. old.
- ¹⁶ A közép-európai demokráciának a nyugaton néha kissé fensőbbeségesen megállapított hiányosságai aligha meglepőek. Nem várható el ugyanis, hogy az elit és az állampolgárok a diktatúra hosszú évtizedei után gyorsított tempóban alakuljanak át mintademokráciákká és hozzák be mindazt, amit a nyugati demokráciák évtizedek, sőt néha évszázadok alatt értek el. Mind a közép-európai politikai, gazdasági és kulturális elit, mind pedig a lakosság többsége a kommunizmusban szocializálódott (politikailag) és biztosan sok évre lesz még szükség ahhoz, hogy a lakosság meghatározó részei éljenek a demokratikus részvétel lehetőségével és a választási de-

mokráciát (electoral democracy) konszolidált vagy liberális demokráciává fejlesszék tovább. Mindez jól látható, ha egy pillantást vetünk a Német Szövetségi Köztársaságra: A nyugat-német demokrácia első évtizedeit szintén az elit és a lakosság többségének demokrácia előtti diszpozíciói határozták meg. Tulajdonképpen az ún. Spiegel-üggyel, 13 évvel az Alaptörvény elfogadása után, érvényesült először az öntudatos polgárok demokratikus részvétele a továbbra is uralkodó parancsoló állammal szemben. Hasonló fejlődés várható Közép-Európában is.

¹⁷ Lásd Wolfgang Engler: Die Ostdeutschen. Kunde von einem verlorenen Land. (A kelet-németek. Híradás egy elveszett országról.) Berlin 1999.

¹⁸ Uo. 47. old.

Szakolczai György*

A reális és monetáris gazdaság egyensúlya: AZ IS-LM ELEMZÉS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA**

Az IS-LM elemzés fontos elemévé vált a mai nemzetközi és hazai makroökonómiai irodalomnak. Leírása, többé-kevésbé azonos módon és csak csekély változtatással, a legtöbb tankönyvben megjelenik, (l. pl. a teljesség igénye nélkül, (Hall – Taylor 1991/1997), (Sachs – Larrain 1993), (Blanchard 1997). Szinte központi szerepet tölt be más tankönyvekben (Begg – Fischer – Dornbusch 2000) (Mankiw 1997/2002). Domináns szerepe van a magyar tankönyvekben is (Meyer – Solt 1999) (Misz 2004).

Figyelemreméltó ugyanakkor, ahogy ezt az elemzési eszközt a modern közgazdaságtan legnevesebb tankönyve, Samuelson és Nordhaus munkája kezeli. A több mint fél évszázados mű angolul 1985-ben (Samuelson – Nordhaus 1985) és magyarul 1987-ben (Samuelson – Nordhaus 1985/1987) megjelent 12. kiadása az IS-LM elemzést a makroökonómiai kötet legvégén, utolsó elemként, az utolsó fejezet függeléként közli, magyar kiadás: 521-528. o.), így tehát ennek semmi szerepe sincs a könyv tulajdonképpeni anyagában. Az angolul 1998-ban (Samuelson – Nordhaus 1998) – ekkor volt az első kiadás megjelenésének ötvenedik évfordulója – és magyarul 2002-ben (Samuelson – Nordhaus 1998/2002) megjelent 16. kiadás ugyanakkor még ezt a függelékét is elhagyja, és a magyar kiadás szerinti 763. oldalán említést sem tesz az IS-LM elemzésről.

Ez természetesen nem jelenti ennek a módszernek az elutasítását, hiszen erről Samuelson és Nordhaus is azt írják, hogy „a modern makroökonómia uralkodó irányzatát jellemző fő vonások tömör foglalatosa. Megmutatja a kibocsátás, a pénz és a kamatlábak kölcsönhatását, és megvilágítja a jelenlegi makroökonómiai viták néhány fő pontját” (Samuelson – Nordhaus 1985/1987, 528. o.). Az elméleti problémák leírásának eszköze azonban nem feltétlenül használható gazdaságpolitikai intézkedések megalapozására. Ezzel a kérdéssel a cikk utolsó bekezdései foglalkoznak majd részletesebben.

Fontos kérdést vet fel ennek az elemzési technikának az eredete és első változatának története is. Ez a modell – a ma általában használttól kissé eltérő formában – Hickstől ered (Hicks 1937). Ő a cikk első változatát 1936 őszén, az Ökonometriai Társasági Oxfordban tartott évi ülésén, tehát alig néhány hónappal Keynes könyvének (Keynes 1936/1973) (Keynes 1936/1963) megjelenése után adta elő, és a cikk ennek az előadásnak az ottani élénk vita alapján módosított változata (Hicks 1937, 1. lábjegyzet). Az elemzés modern változatának alkalmazása csak az 1980-as évektől lesz általános a tankönyvekben. Még az IS-LM elemzés szót is később alakították ki, Hicks eredeti cikkében ugyanis még az IS és az LL görbe szerepel.

Hicks egy késői cikkében, közel fél évszázaddal később, már mint Nobel-díjas és professor emeritus, újra foglalkozik ezzel a kérdéssel (Hicks 1980-81). A modern változat történetét és bibliográfiáját ez a cikk sem közli, de hivatkozik saját korábbi munkáira, és az írja, hogy ezekben „nem lepleztem, hogy,

* *Professor Emeritus, Általános Vállalkozási Főiskola*

** *A cikk a Fejlesztés és Finanszírozás/Developmnet and Finance 2005/1. számában jelent meg. Jelen közlés a Fejlesztés és Finanszírozás/Developmnet and Finance szíves hozzájárulásával másodközlés.*

amint az idő múlt, elégedetlenné váltam vele” – ti. az IS-LM elemzéssel (139. o.). Ez – folytatja – a keynesi elmélet rekonstrukciójában (Hicks 1974) már nem is található meg. Ez utóbbi cikknek és az ebben idézett irodalomnak, valamint az IS-LM elemzés Hicks által revideált értékelésének az itteni tárgyalása azonban már túlmenne ennek a publikációnak a keretein. Nincs lehetőség az ezzel a kérdéssel foglalkozó több más jeles szerző álláspontjának ismertetésére sem.

Hicks itt idézett első cikkében azzal az igénnyel lép fel, hogy értelmezi Keyneset, és meghatározza Keynes helyét a közgazdasági irodalomban. A modern IS-LM elemzés hívei azt fogalmazzák meg, hogy ez a modell a keynesi elemzés egyenes folytatása és tökéletesítése, továbbá természetesen a mai gazdaság elemzésének jól használható eszköze. Ennek megfelelően ebben a cikkben azokra a kérdésekre próbálok választ adni, hogy (a) elfogadható-e Hicks Keynesről adott interpretációja, (b) mi az IS-LM elemzés korai, hicksi változatának lényege; (c) mi az IS-LM elemzés mai, modern változatának lényege, és mik a problémái, és végül (d) milyen irányban kellene továbbvinni a munkát.

Hicks Keynesről

Hicks cikkének címe: „Keynes úr és a 'klasszikusok': egy javasolt értelmezés” gúnyorosnak és a Keynes által leírtakkal nem egyértelműen szimpatizálóknak tűnik. A cikk teljes szövege megerősíti ezt a benyomást. Ezt nagyon jó mutatja már az első bekezdés, amely szó szerinti fordításban a következő:

„A legkevésbé jóindulatú olvasónak is el kell ismernie, hogy Keynes úr General Theory of Employmentje ((Keynes 1936/1973) (Keynes 1936/1963), szórakoztató értékét nagymértékben fokozza szatirikus jellege. Nyilvánvaló azonban az is, hogy sok olvasót igencsak elképesztett ez a szegyenpadra ültetés. Még ha meg is győzik őket Keynes úr érvei, és alázatosan el is ismerik, hogy a múltban „klasszikus közgazdászok” voltak, nehezen fognak emlékezni arra, hogy korábbi bűnös napjaikban azt hitték, amiről Keynes úr az állítja, hogy hitték. Kétségtelenül lesznek mások is, akik elméletörténeti kétségeiket botránykőnek tekintik, ami lehetetlenné teszi számunkra, hogy annyi új ismeretet szerezzenek ebből a pozitív elméletből, mint amennyit egyébként szerezhettek volna.” Ez a bevezető bekezdés aligha tekinthető különösképpen barátságosnak, és nehezen képzelhető el, hogy ezt olyan fejtegetések követik, amelyek azt sugallják, hogy Keynes könyve új fejezetet nyit a közgazdaságtudomány történetében, sőt hogy új tudományágat hoz létre, a makroökonómiát. Ez így is van, nem is ez az, amit a cikkben találunk.

Hicks először az akkor klasszikusnak, ma neoklasszikusnak nevezett elmélet alapjait fejt ki, majd három-három egyenletre redukálva hasonlítja össze a neoklasszikus és a keynesi gondolkozást. Ezek szerint a neoklasszikus elmélet a ma szokásos jelölések szerint az

$$M = kY, \quad I = K(i) \quad \text{és} \quad I = S(i, Y)$$

a keynesi elmélet pedig az

$$M = L(i) \quad I = K(i) \quad \text{és} \quad I = S(Y)$$

alakban fejezhető ki (i. m., 152. o.), ahol M a pénzmennyiség, Y a nemzeti jövedelem, és k a pénz mennyiségi elmélete cambridge-i alakjának szorzószáma. Ez az egyenlet a pénzmennyiséget, mint a nemzeti jövedelem és a k konstans szorzatát adja meg, ahol ez a k konstans egyébként értelemszerűen P/V , vagyis a P árszínvonalnak és a pénz V forgási sebességének hányadosa. Folytatva, I a beruházás, amelynek nagysága a $K(i)$ összefüggés értelmében a tőke határhatékonyságának és a kamatlábnak függvénye, S a megtakarítás és i a kamatláb. Hicks nem foglalkozik ezzel egyértelműen, de az összefüggések alapján i a reálkamatláb, amelyet ma általában r -rel jelölnek.

Hicks először az első és a második három egyenlet összehasonlító elemzésével foglalkozik, és a két rendszer közti különbséget a következőképpen fogalmazza meg: a keynesi egyenletek „kettőben különböznek a (neo)klasszikus egyenletektől. Egyrészt a pénzkeresletet a kamatlábtól függőnek tekintik (likviditási igény). Másrészt elhanyagolják a kamatláb bármely elképzelhető befolyását az adott jövedelemből megtakarított összegre. (...) Ez a második módosítás csupán egyszerűsítés, és végső soron jelentéktelen. A likviditási igény elmélete a lényeges. A pénzmennyiség ugyanis most már a kamatlábat és nem a (nominális) nemzeti jövedelmet határozza meg. A kamatláb és a tőke határhatékonysági függvénye együttesen határozza meg a beruházás értékét, és ez határozza meg a nemzeti jövedelem értékét a multiplikátor útján. (...) Ez az egyenletrendszer vezet arra a megdöbbentő következtetésre, hogy a beruházási indíték

vagy a fogyasztási hajlandóság növekedése nem fogja megnövelni a kamatlábat, hanem csak a foglalkoztatást” (i. m., 152. o.).⁰

Ez a néhány mondat a keynesi elmélet tiszteletreméltóan jó rövid összefoglalása és a likviditási igény fontosságának tökéletes felismerése. Mégis úgy látszik, hogy nem kezel megfelelőképpen két nagyon fontos kérdést, (a) a beruházásnak a fenti második egyenletben leírt meghatározását, és (b) a beruházásnak és a megtakarításnak a fenti harmadik egyenletben tárgyalt egyenlőségét.

A beruházás ebben a megfogalmazásban szinte egyértelműen a kamatláb függvénye. Keynes viszont a tőke határhatékonyságával foglalkozó fejezetben a következőket írja: „A leglényegesebb zavar a tőke határhatékonyságának az értelme és jelentősége körül azért keletkezett, mert nem vették észre, hogy a tőke határhatékonysága a tőke várható hozamától, nem pedig pusztán a folyó hozamától függ” (Keynes 1936/1963, 163. o.). „Fontos (azonban), hogy megértsük az adott tőkekészlet határhatékonyságának a függését a várakozások módosulásától, mert főképp ez a függés veti alá a tőke határhatékonyságát azoknak az elég éles ingadozásoknak, amelyek a konjunktúraciklust megmagyarázzák. (...) A jó konjunktúra és a rossz konjunktúra egymásra következését a tőke határhatékonyságának a kamatlábhoz viszonyított ingadozásaival lehet elérni és elemezni”. Keynes tehát, amint ez köztudott, alapvető jelentősége tulajdonít a várakozásoknak és ezek változásának, ez azonban Keynes hicksi értelmezésében meg sem jelenik.

Áttérve a beruházás és a megtakarítás egyenlőségére, részletes bizonyítás nélkül is köztudott, hogy a keynesi elemzés lényege a tervezett és a tényleges beruházás és megtakarítás megkülönböztetése. Keynes elemzése szerint a tervezett megtakarítás és beruházás eltérhet, sőt szinte szükségképpen eltér egymástól, és egyenlőségüket a nemzeti jövedelem változása teremti meg. A tényleges értékek egyenlősége ugyanakkor mind a keynesi elemzés, mint pedig a nemzeti számlák alapelve. Ennek folytán ellenére az az ábrázolás, amely, mindennek mellőzésével, csupán a tényleges megtakarítás és beruházás egyenlőségét írja fel, aligha tekinthető a keynesi elemzés valóban elfogadható leírásának.

A korai, hicksi IS-LM elemzés és Keynes hicksi értékelése

Hicks azonban tovább ment a fentiekben, és a Keynes elméletét leíró második egyenlethármas két lépésben átírja az

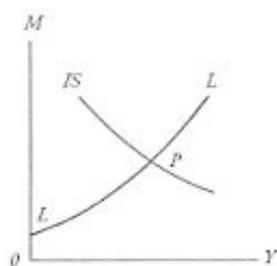
$$M = L(Y, i) \quad I = C(Y, i) \quad \text{és} \quad I = S(Y, i)?$$

egyenlethármasá, még mindig fenntartva, hogy ez Keynes értelmezése (i. m., 156. o.). Az egyenlethármas harmadik egyenlete mellé tett kérdőjel nyilván azt fejezi ki, hogy mennyire kétséges, hogy ez az egyenlet valóban megfelel-e a keynesi elemzésnek.

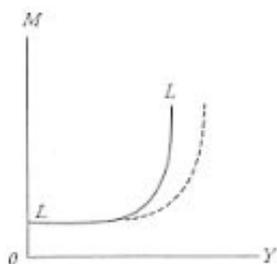
Az első átalakítás, a nemzeti jövedelem volumenének a likviditási igény egyenletébe való felvétele megfelel mind a keynesi gondolkozásnak, mind pedig a közgazdasági elmélet jelenlegi általános felfogásának. A pénzigény nyilvánvalóan nő, amint a nemzeti jövedelem nő. A második módosítás azonban már egyértelműen ellentétes Keynes elemzésével, és hatalmas lépés vissza, a neoklasszikus elmélet felé. Keynes sohasem mondta hogy a megtakarítás a kamatlábtól függ, hanem nála a fogyasztás és megtakarítás a fogyasztási és megtakarítási hajlandóságon keresztül egyedül a nemzeti jövedelem függvénye. Hicks valószínűleg azért teszi a harmadik egyenlet mellé a kérdőjelet, mert saját maga is kételkedik abban, hogy ez a keynesi elmélet korrekt értelmezése. Végül, ami a harmadik módosítást illeti, a nemzeti jövedelem felvételét az egyenlethármas második elemébe, a beruházás meghatározásába, Hicks csupán a következőkkel támasztja alá: „A matematikai elegancia azt javallaná, hogy i és Y egyaránt szerepeljen mindhárom egyenletben, ha azt akarjuk, hogy ez az elmélet valóban általános legyen” (i. m., 156. o.). Ez a módosítás is ellentétes Keynes nézeteivel, ő ugyanis a beruházást adottnak tekinti, amelynek meghatározása független a nemzeti jövedelemtől. Éppen ez teszi lehetővé, hogy a nemzeti jövedelem változása létrehozza a tényleges beruházás és megtakarítás egyenlőségét. Az ezt követő elemzés tehát már nemcsak eltér a keynesi elmélettől, hanem ellentétes vele.

Ugyanez a nem keynesi egyenlethármas ugyanakkor tökéletesen megadja a lehetőséget az IS-LM elemzés korai, hicksi változatának, sőt későbbi, mai változatának a felírására. Mindjárom egyenlet jobb oldalán két változó szerepel: az Y nemzeti jövedelem és az i kamatláb, vagyis az IS-LM elemzés két központi változója, amelytől minden más függ. Felrajzolható tehát az IS-LM elemzés két ábrája, amelyek közül az első lényegében véve azonos az IS-LM elemzés mai formájával, a másodikkal azonban az IS-LM elemzés mai formájában már egyáltalán nem esik szó.

1. ábra

2. ábra

Hicks eredeti cikkének 1. ábrája csak annyiban különbözik az IS-LM elemzés mai formájától, hogy ebben az LM görbe megnevezése LL, hogy megjelenik a metszéspont P jele, amely nem szerepel a mai ábrázolásban, és hogy a nemzeti jövedelmet nem Y , hanem I jelöli. A történeti hűség kedvéért a két ábra eredetijének pontos másolatát közöljük, eltekintve a jelölések fenti módosításától. A metszéspont P jele a mai gyakorlattal ellentétben megmarad, mert erre Hicks határozott formában hivatkozik. A mai tankönyvek egy része ezt a két függvényt egyenesekkel, más része görbékkel ábrázolja, ezt az eltérést azonban nem tekintik fontosnak, és általában nem is kommentálják. Hicks ugyanakkor nagy jelentőséget tulajdonít az LM görbe alakjának, sőt a 2. ábrában ennek eltolódásaival is foglalkozik.

Amint írja, az LL (ma LM) görbe „valószínűleg majdnem vízszintes lesz a bal-, és majdnem függőleges a jobboldalon. Ez azért van így, mert (a) van egy bizonyos minimum, amely alá a kamatláb valószínűleg nem csökkenhet, és mert (b) létezik egy maximális nemzeti jövedelem, amely adott pénzmennyiséggel finanszírozható. Ha úgy tetszik, akár úgy is felfoghatjuk, hogy ez a görbe aszimptotikusan közelíti ezeket a határokat (2. ábra). Ezért, ha az IS erősen jobbra helyezkedik el, a P pont a görbének azon a részén helyezkedik el, amely határozottan emelkedik, és a klasszikus (a mai szóhasználat szerint neoklasszikus) elmélet jó megközelítés lesz. (...) Ha viszont a P pont az LL (ma LM) görbe baloldalán fekszik, akkor érvényes lesz Keynes elméletének speciális alakja. A tőke határtermelékenységi függvényének emelkedése csak a foglalkoztatást terjeszti ki, és egyáltalán nem növeli meg a kamatlábat. Ezzel elvesz minden kapcsolat a klasszikus világgal” (i. m., 154. o.). Ez tartalmilag a legteljesebb mértékben megfelel az aggregált keresleti görbén alapuló későbbi elemzésnek, amely szerint az aggregált keresleti görbe olyan alakú, mint Hicks LL (ma LM) görbéje az 1. és különösképpen a 2. ábrán, és ennek folytán a kereslet kiterjesztése a potenciális szintje alatt a termelést, a potenciális szint környezetében viszont az árakat növeli. Ez a tartalmi azonosság annak ellenére fennáll, hogy az IS-LM elemzésben a nemzeti jövedelem és a kamatláb, az aggregált keresleti görbe esetében pedig a nemzeti jövedelem és az árszint a változók.

A most leírtak az IS-LM elemzés mai változatának tárgyalása során lesznek majd igazán érdekesek; térjünk most vissza Keynes hicksi értékelésére. A kamatlábnak az egyenlethármas valamennyi eleme jobboldalára való beírásával „Keynes úr nagy lépést tesz visszafelé a marshalli ortodoxia irányában, és elméletét nehezen lehet megkülönböztetni a revideált és minősített marshalli elméletektől, amelyek, amint ezt láttuk, nem újak. Van-e köztük egyáltalán bármilyen különbség, vagy ez az egész csak ámítás?” (I. m., 153. o.) „Valójában Keynes úr újítása közeli megfelelője (...) a határelemzők újításának. A pénz mennyiségi elmélete a nemzeti jövedelmet a kamatláb nélkül próbálja meghatározni, éppúgy, mint ahogy a munkaérték-elmélet az árat próbálta meghatározni a termelés nélkül; mindkettőnek át kellett adnia helyét egy olyan elméletnek, amely az interdependencia magasabb fokát engedi meg” (uo., 153-154. o.). És végül a cikk befejező mondata: „A foglalkoztatás általános elmélete hasznos könyv, de nem a Dinamikus Közgazdaságtan kezdete, és nem is a befejezése” (uo., 159. o.).

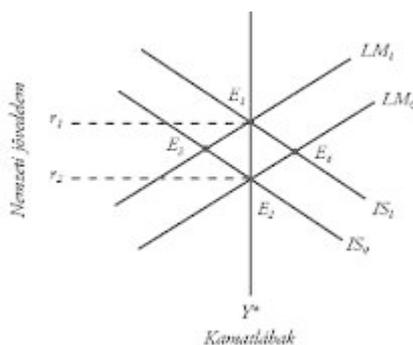
Ez a – talán kicsit hosszúra nyúlt – elemzés azt mutatja, hogy Hicksnek ez a munkája és az IS-LM elemzés korai formája nem egyeztethető össze, hanem inkább ellentétes a keynesi elemzéssel. Valójában megalapozatlannak tűnik tehát az az általános vélemény, hogy ez a keynesi elemzés továbbfejlesztése. Helyesebbnek látszik az az értelmezés, hogy ez a (neo)klasszikus közgazdászok első sértődött reakciója Keynes művére, e mű korszakos súlyú elméleti és gazdaságpolitika jelentőségének fel nem ismerése, és az a törekvés, hogy keynesi elemzést a Marshall-kereszt egy formájára lehessen visszavezetni, ami megítélésem szerint lehetetlen. Nem véletlen, hogy az IS-LM elemzés a keynesianizmus elleni általános támadás idején, a 80-as évek elején lett újra igazán népszerű. Térjünk át ezek után az IS-LM elemzés mai változatára.

Az IS-LM elemzés jelenlegi formája és problémái

A mai IS-LM elemzés ismertetését – talán önkényesen – Begg, Fischer és Dornbusch (Begg – Fischer – Dornbusch 2000), valamint Mankiw (Mankiw 1997/2002) könyvére alapozom. Ezt mindeneke előtt az indokolja, hogy ezek a könyvek a legújabbak és ezért talán a legalkalmasabbak a mai álláspont ismertetésére. A mai IS-LM elemzés képviselői – akárcsak Hicks – közvetlenül a keynesi elemzésből indulnak ki, és azzal lépnek fel, hogy ez a modell a keynesi összefüggésrendszer logikus továbbfejlesztése. Begg, Fischer és Dornbusch bevezetésként a következőket írják: „Az egyensúlyi jövedelem az a (jövedelem)szint, ahol az aggregált kereslet függvénye metszi a 45°-os egyenest. Lehetséges lenne ugyan ezt az elemzési módszert használni a kormány fiskális és monetáris politikája hatásainak elemzésére, ez azonban kissé nehézkes lenne. Az aggregált kereslet bármely kiinduló eltolódása ugyanis kamatláb-változásokat von maga után, és ennek folytán az aggregált keresleti függvény további eltolódásait is” (Begg – Fischer – Dornbusch 2000, 416. o.). Még tovább megy Mankiw, amikor azt írja, hogy „az IS-LM modell Keynes elméletének legismertebb továbbfejlesztése” (Mankiw 1999/2002, 279. o.).

A modellt a legegyszerűbb formában a 3. ábra mutatja be (Begg – Fischer – Dornbusch 2000, 422. o.). Az ábrát az ábra alatti szöveg fordításával együtt közöljük.

3. ábra

A hicksi ábrázolásmóddal szemben az a legfontosabb eltérés és igen nagy többlet, hogy ez a modell bevezeti az Y^* jövedelemszint-célkitűzés (*target income*) fogalmát, és bemutatja a fiskális politika és a monetáris politika hatásait. A jövedelemszint-célkitűzés első megközelítésként nyilván a teljes foglalkoztatásnak megfelelő, vagyis a potenciális jövedelem szintje. A modellben a fiskális politika az IS, a monetáris politika pedig az LM görbére hat. Az expanzív fiskális politika jobbra fölfelé, a restriktív pedig balra lefelé tolja el az IS görbét, míg a restriktív monetáris politika az LM görbe balra fölfelé és az expanzív ugyanennek a görbének a jobbra lefelé való eltolódására vezet. A monetáris vagy a fiskális politikának és ezek keverékének, valamint ezek hatásainak ez a nagyon egyszerű ábrázolásmódja az oka az IS-LM elemzés népszerűségének és általános elterjedtségének.

Az IS-LM elemzés alkalmazásának általánossá válásához hozzájárult az a történelmi tény is, hogy keynesi eszközökkel elemezni ugyan lehetett, de kezelni már nem az ismételt olajár-robbanások által kiváltott

stagflációt, mert a probléma nem volt megoldható a keresletszabályozás eszközeivel. Nem volt kezelhető ezekkel az eszközökkel a legtöbb országban kialakult tartós költségvetési hiány és az államháztartás egyre nagyobb mértékű eladósodása sem. Ezen felül a nemzetgazdaságok egyre nyíltabbá és egyre szorosabban összefonódottá váltak, és ez is az elemzés módosítását kívánta meg, mert a keynesi modell eredeti alakjában zárt gazdaság viszonyaira vonatkozott. Az IS-LM elemzés mai változatának általános alkalmazása ezért nem a keynesi modell értelmezésének és továbbfejlesztésének, hanem meghaladásának igényéből született. Ezt az irányzatot az is megerősítette, hogy – a fiskális politika lehetőségeinek szűkülése és a monetáris politika szerepének növekedése folytán – a kamatlábnak központi szerep jutott. Mindez azonban nem változtat azon, hogy az összefüggéseknek ez a megfogalmazása semmiképpen sem tekinthető keynesi szelleműnek.

Természetesen nem az a döntő, hogy a modell keynesi szellemű-e vagy sem. A modellnek jónak, a gazdasági összefüggések alapjait jól kifejezőnek, és a gazdaságpolitikai intézkedések megalapozására alkalmasnak kell lennie – hacsak a modellnek nem az az alaptétele és végkövetkeztetése, hogy gazdaságpolitikai beavatkozásra nincs szükség. Az IS-LM modell ilyen értelmű felhasználhatóságát illetően – kétségtelen eleganciája ellenére, vagy talán éppen ezért – komoly kétségek merülnek föl. Ezek az alábbiak szerint tekinthetők át:

(1) Az első kétség azonos az IS-LM elemzés korai, hicksi változatával kapcsolatos alapvető problémával. Az IS görbe mögött ott van az egymástól különböző tervezett beruházás és megtakarítás egyenlővé tételének egész mechanizmusa, és az IS görbe tulajdonképpen e mechanizmus működésének eredményét mutatja be. Ez azt jelenti, hogy ezzel posztuláljuk ennek a mechanizmusnak a megfelelő működését, és ezzel éppen a probléma lényegét tesszük az elemzésen kívülre. Ezt a kérdést nem oldja meg, hogy a modell elegánsan bemutatja a fiskális és monetáris politika hatásait, ugyanis a modellnek a nemzeti jövedelmen kívüli egyetlen endogén változója a kamatláb. Nemcsak hogy nem keynesi, hanem nem is reális az a feltevés, hogy a kamatláb a nemzeti jövedelem színvonalát befolyásoló egyetlen változó, és minden másnak a hatása a kamatlábon keresztül érvényesül. Ha jól utánagondolunk, a modell tulajdonképpen ezt mondja.

Ugyanez a meg gondolás bizonyos értelemben az LM görbére is igaz. A likviditási igény ezt megalapozó elméletében ott szerepel a pénzmennyiség is, amely az IS-LM elemzésben már meg sem jelenik, mint endogén, hanem csak mint exogén, adottságnak tekinthető érték. Ez ismét az absztrakció olyan foka és a változók számának olyan mértékű lecsökkentése, hogy joggal merül fel a kérdés, felhasználható-e ez a modell az összefüggések elegáns leírásán túlmenő, konkrét elemzési célokra.

(2) Míg az előbb tárgyalt esetben a felvetett probléma egyaránt vonatkozik az IS-LM elemzés korai és mai változatára, a második kérdés csak a mai változattal kapcsolatban merül fel. Amint ezt az előbbiek során bemutattam, Hicks egyértelműen látja, hogy az összefüggés nem szimmetrikus. Más a jellege a teljes foglalkoztatás szintje alatti esetben, amikor Hicksnél a pénzmennyiség megnövelése, illetve a mai elemzés szerint az expanzív fiskális és/vagy monetáris politika a foglalkoztatást és a reális nemzeti jövedelmet növeli, illetve a teljes foglalkoztatás és a potenciális termelés környezetében, amikor a jelenlegi elemzés szerint az árakat, illetve az eredeti hicksi elemzés szerint a kamatokat. A mai IS-LM elemzés e helyett szimmetrikus elemzést vezet be, ami különösképpen nyilvánvaló Begg – Fischer – Dornbusch, valamint azoknak a más szerzőknek az esetében, akik az IS és az LM görbét egyenesekkel ábrázolják. Ha ezek egyenesek, akkor az e szerzők által ezekből származtatott aggregált keresleti és aggregált kínálati görbék is azok, és szükségképpen eltűnik az előbb tárgyalt aszimmetria, bármilyen fontos legyen is ez.

Az e mögött meghúzódó meg gondolás csak az lehet, amit a szerzők nagy része egyértelműen ki is mond, hogy a gazdaság automatikusan beáll a teljes foglalkoztatás, vagyis a potenciális termelés körüli szintre, és csak külső sokkok téríthetik el – átmenetileg és nem nagymértékben – a potenciális termelésnek ettől a szintjétől. Ha ez igaz, akkor ezek a kilengések nem lehetnek nagyok, a fiskális és/vagy monetáris politika feladata csak ezeknek a csekély kilengéseknek a korrigálása lehet. Ez esetben az aszimmetria elhanyagolása valóban nem okoz nagyobb gondot. Ezzel azonban az elemzés körén kívül kerül az egész keynesi problémakör, vagyis az összes olyan eset, amikor egy gazdaság tartósan a teljes foglalkoztatás szintje alatt működik. Így működik azonban az európai gazdaság egésze hosszú idő, és a fejlődő világ egésze időtlen idők óta.

(3) A következő probléma már az előbbiekben is megjelent, de külön tárgyalást igényel. Az IS-LM modellben az nemzeti jövedelem mellett egyetlen endogén változó, a kamatláb szerepel. Már eleve fölmerül, hogy a gazdaság végtelen sokrátúságra való tekintettel elfogadható-e az elemzésnek erre az egyetlen endogén változóra való leszűkítése, nyilvánvaló ugyanis nemcsak az, hogy a gazdaság állapota számos más tényezőtől is függ, hanem az is, hogy ezek kölcsönösen függenek egymástól, vagyis endogén jellegű-

ek. Ami talán ennél is problematikusabb, ez az összefüggésrendszer szinte szükségképpen elvezet ahhoz a felfogáshoz, hogy a kamatláb az egyetlen gazdaságpolitikai változó, amelytől minden más, és így minden másnak az összege, a nemzeti jövedelem függ.

Azt, hogy tulajdonképpen erről van szó, ennek az elemzési módszernek egyes képviselői is belátták. Ennek tudható be, hogy Hall és Taylor szükségesnek látta, hogy bemutassa a fogyasztás, a beruházás és a nettó export, valamint ezek összegeként az összes kiadás kamatérzékenységét (Hall – Taylor 1991/1997, 135. o.). Ez első megközelítésben alátámasztja az IS-LM elemzésnek azt az eljárás módját, hogy gyakorlatilag a kamatlábat tekinti egyetlen gazdaságpolitikai változónak. Ugyanők azonban kimutatták a fogyasztás, a beruházás és a nettó export, valamint összegükként az összes kiadás függését a kormányzati vásárlásoktól is (136. o.). Ez azt mutatja, ami egyéként nyilvánvaló, noha csak indirekt módon, az IS görbe eltolódásának formájában jelenik meg az IS-LM elemzésben, hogy a fiskális politika is direkt módon befolyásolja az eseményeket.

(4) Az előző pont alapján megfogalmazódik az az igény, hogy a legfontosabb gazdaságpolitikai változók független változókként jelenjenek meg az elemzésben, és hogy kimutatható legyen az e független változók és a legfontosabb eredményváltozók, vagyis mindenekelőtt a nemzeti jövedelem és összetevői, valamint az árszínvonal stb. közötti kapcsolat. Ez számszerűsíthető, függvényszerű kapcsolatot igényel a független, tehát az exogén, és a gazdaságpolitikai, illetve az eredményváltozók között. Megköveteli továbbá, hogy olyan változók szerepeljenek ezek sorában, amelyek valóban ezekbe a csoportokba tartoznak.

Ennek a megfontolásnak egyenes következménye, hogy függvényszerűnek és legalább elvben számszerűsíthetőnek kellene lennie a fiskális és monetáris politika legfőbb elemei, tehát a legfontosabb gazdaságpolitikai változók, így például az adók vagy a költségvetési egyenleg, illetve a pénzmennyiség, és a legfontosabb eredményváltozók, mint a nemzeti jövedelem és összetevői, illetve az árszínvonal közötti kapcsolatnak. Az IS-LM elemzésben az itt megjelenő gazdaságpolitikai változók – az expanzív vagy restriktív monetáris és fiskális politika – nem függvényszerűen hatnak, hanem az IS és az LM görbék eltolódására vezetnek. Az, hogy ezeknek a gazdaságpolitikai eszközöknek milyen változása milyen eltolódást okoz, még elvben sem számszerűsíthető, mert nem lehet egzakt módon megmondani, hogy mekkora ez az eltolódás, és mekkora ennek a hatása.

Függvényszerű kapcsolat elvben a kamatláb és a nemzeti jövedelem között lenne felírható, ez azonban mind a modell, mint a valóság meghamisítása lenne. Amint ezt mindenekelőtt Hicks nagyon határozottan hangsúlyozza, a nemzeti jövedelem és a kamatláb együtt határozzák meg egymást, félremagyarázás lenne tehát az egyiknek függő és a másiknak független változókénti szerepeltetése, noha megvan a kísértés arra, hogy a kamatlábat független, és a nemzeti jövedelmet függő változónak tekintsük. Másrészt a kamatláb nem valóságos gazdaságpolitikai, hanem eredményváltozó. A mai tényleges pénzügyi rendszerben a gazdaságpolitikai változó a pénzmennyiség, amelyből, gyakorlatilag elég nagy hibahatárral ugyan, de mégis elvben függvényszerűen vezethető le a kamatláb értéke. Ez az érték természetesen más tényezők, így az általános konjunkturális és a nemzetközi pénzügyi helyzet hatására is változik, kis nyílt gazdaságban pedig ezek a nemzetközi összefüggések a dominánsak.

(5) Az itt leírtakból az következik, amire már a hicksi modell elemzése során is eljutottunk, hogy a mikroökonómiával ellentétben az alapvető makroökonómiai összefüggések nem egyszerűsíthetők le egy Marshall-kereszt formájára. A mikroökonómia kínálati és főként keresleti görbéje valóságos, sok esetben számszerűsíthető vagy akár könnyen számszerűsíthető összefüggést fejez ki. Egy nagybani piacon az éper árának és forgalmazott mennyiségének értékpárjai megfigyelhetők, ezekhez az értékpárokhoz görbe illeszthető, vagyis számszerűen is meghatározható a keresleti függvény, amelynek van reális tartalma. Az IS görbének ilyen kézzelfogható és számszerűsíthető tartalma nincs, hanem ez csupán elméleti konstrukció, és ez még az LM görbére is igaz.

Ebből az következik, hogy ez az elemzés elegáns elméleti demonstrációs eszköz, amely felhasználható ezeknek az összefüggéseknek az illusztrálására, de számszerű elemzésre vagy gazdaságpolitikai döntések megalapozására már nem. A modern közgazdaságtudománynak viszont ilyen eszközök megalkotására kellene törekednie. Ez még akkor is igaz, ha a modern közgazdaságtudomány számos irányzata elvben helyteleníti a gazdaságpolitikai beavatkozás bármilyen formáját, ezek tényleges alkalmazása ugyanis ezeknek az elméleti iskoláknak az elvi tiltakozása ellenére is kétségtelen tény. E cikk utolsó feladata tehát annak felvázolása, hogy mi is lehet az ennek érdekében követendő út.

Néhány javaslat a további kutatásra

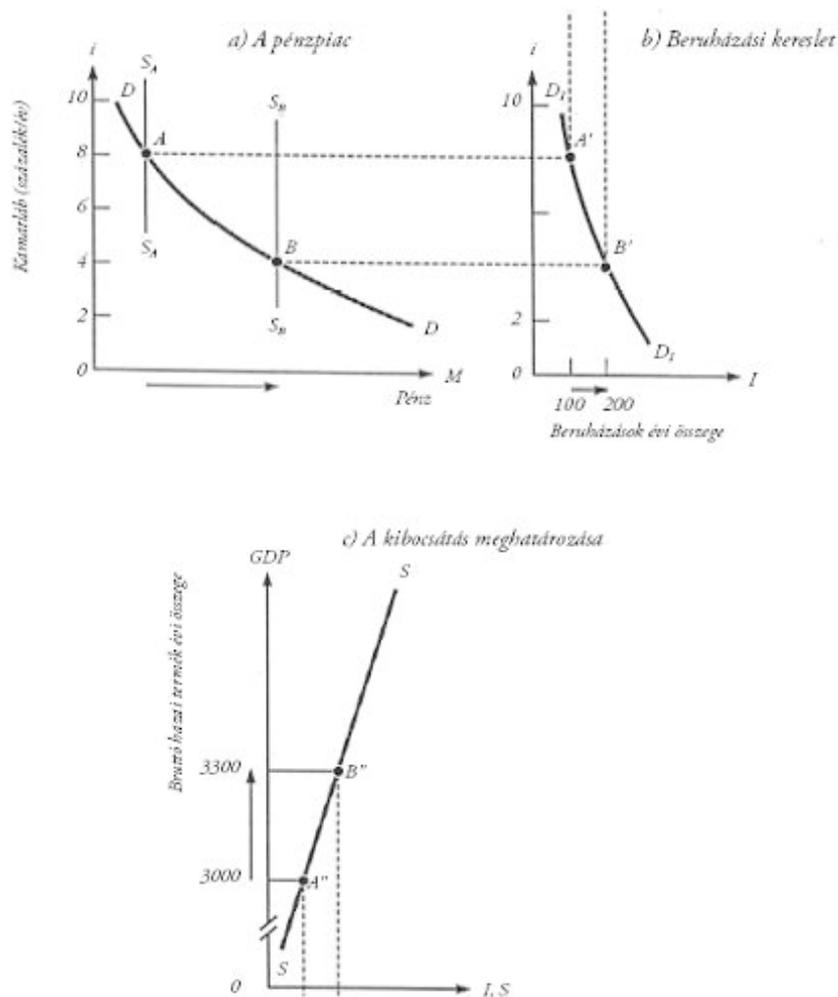
Kritikát megfogalmazni mindig könnyebb, mint konkrét javaslatot tenni. Ennek a cikknek a további kutatásra vonatkozó javaslatokkal foglalkozó része is rövidebb lesz, mint elemző és kritikai része. A további kutatásra vonatkozó legfontosabb ajánlások a következők:

(1) Az első a visszatérés a keynesi részletező elemzéshez. Keynes elkülönítve vizsgálta a fogyasztás és a beruházás alakulását meghatározó tényezőket, és innen tért vissza, mintegy ezek összegzésével, a termelés és a foglalkoztatás általános elméletének újrafogalmazásához. Ma ez már nem elég, és külön kell foglalkoznunk olyan további alapvető fontosságú elemekkel, mint a közösségi fogyasztás és a költségvetési mérleg, továbbá az export és az import, valamint a külkereskedelmi és nemzetközi fizetési mérleg. A nemzetgazdaság teljes teljesítményét, valamint a foglalkoztatást és a többi általános összefüggést csak akkor tárgyalhatjuk, ha megfelelő képet alakítottunk ki ezekről a legfontosabb részletekről.

E sorok írója tehát – minden eleganciája ellenére – gyakorlati szempontból nehezen járhatóknak tartja például a nemzetgazdaság összteljesítménye és a kamatláb közti összefüggés általános elemzését. A kamatláb másként hat a fogyasztásra, a beruházásra, a közösségi fogyasztásra, az exportra és importra, valamint a nemzetközi tőkeforgalomra, és ezek is hatnak egymásra. Az általános hatás ezek eredője, amely aligha fogható meg a részletek elemzése és ismerete nélkül.

(2) A második a konkrét és számszerűsíthető összefüggésekhez való ragaszkodás. Ennek jó példája a monetáris transzmissziós mechanizmus Samuelson és Nordhaus által közölt leírása (Samuelson – Nordhaus 1998/2000, 493. o.).

4. ábra

Az ő elemzésük szerint ennek az egyetlen összefüggésnek a bemutatása három függvényt igényel, de mindhárom konkrét és számszerűsíthető. Konkrét és mérhető a kiinduló pont, a pénzmennyiség. Számszerűsíthető, ha sztochasztikus jelleggel is, a pénzmennyiség és a kamatláb közti összefüggés. Ha ez nem lenne – legalábbis megközelítő pontossággal – számszerűsíthető, és ha nem léteznének konkrét elképzelések a pénzmennyiségnek a kamatokra való hatásáról, nem is lenne lehetőség monetáris politikára. Konkrét a kamatláb és a beruházás, illetve a beruházás és az összes kibocsátás közti összefüggés is, hiszen ez utóbbi nem más, mint a keynesi multiplikátor. Ez a háromelemű grafikon ezért a központi bank tényleges tevékenységét és ennek hatásmechanizmusát modellelzi. Valóság tehát, és nem absztrakció.

(3) A harmadik javaslat ismét visszatérés Keyneshez, és az egyensúly és az egyensúlyhoz való automatikus közelítés feltételezése helyett az egyensúlyzavarokból és az ezek állandósulásának tendenciájából való kiindulás. Keynes korában egyetlen ilyen állandósult egyensúlyzavar okozott problémát: a munkanélküliség, a munka kereslete és kínálata közti egyensúly tartós, sőt állandósult hiánya. Ma több további ilyen állandósult egyensúlyzavar is általános: a költségvetés, valamint a nemzetközi kereskedelmi mérleg állandósult hiánya, vagyis a jól ismert ikerdeficit, továbbá a megtakarítás és a beruházás ennél kisebb figyelmet kapó állandósult egyensúlyzavara és a nemzetközi fizetési mérleg ezekből származó problémái. Ezek korunk központi közgazdasági problémái, éppúgy, mint ahogy a munkanélküliség volt a harmincas évek központi kérdése. Ezek sem elemezhetők és kezelhetők egyszerű és az általános egyensúlyhoz való automatikus visszatérés tendenciáját feltételező modellekkel.

IRODALOM

(Begg – Fischer – Dornbusch 2000) David Begg, Stanley Fischer and Rudiger Dornbusch: Economics. McGraw-Hill, 2000, 634. o., az első kiadás 1984-ben.

(Blanchard 1997) Olivier Blanchard: Macroeconomics. Prentice–Hall, 1997, 623 + 116 o.

(Hall – Taylor 1991/1997) Robert E. Hall és John B. Taylor: Makroökonómia., Elmélet, gyakorlat, gazdaságpolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1997, 640. o., az 1991. évi harmadik kiadás alapján, az első kiadás 1986-ban.

(Hansen 1953/1965) Alvin H. Hansen: Útmutató Keyneshez. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, az 1953. évi kiadás alapján.

(Hicks 1937) John R Hicks: Mr. Keynes And the „Classics”; a Suggested Interpretation. *Econometrica*, (1937), 147-159. o.

(Hicks 1974) John R. Hicks: The Crisis in Keynesian Economics. Basic Books, New York, 1974,

(Hicks 1980-81) John R. Hicks: IS-LM: an explanation. *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter 1980-81, Vol. III., No. 2., 139-154. o

(Keynes 1936/1973) John Maynard Keynes: The General Theory of Employment, Interest and Money, The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume VII., Macmillan for the Royal Economic Society, 1973., az első kiadás 1936-ban.

(Keynes 1936/1963) John Maynard Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 430 o., az 1961. évi kiadás alapján, az első kiadás 1936-ban.

(Mankiw 1997/2002) N. Gregory Mankiw: Makroökonómia, Budapest, 2002, 564 o., az 1997. évi harmadik kiadás alapján, az első kiadás 1992-ben.

(Meyer – Solt 1999) Meyer Dietmar – Solt Katalin: Makroökonómia. Második, változatlan kiadás. Aula, 1999, 509 o.

(Misz 2004) Misz József: Makroökonómia, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2004, 228 o., az első kiadás 2003-ban.

(Sachs – Larrain 1993) Jeffrey D. Sachs and Felipe Larrain B.: Macroeconomics in the Global Economy. Prentice–Hall, 1993, 778 o.

(Samuelson – Nordhaus 1998/2000) Paul A. Samuelson és William D. Nordhaus: Közgazdaságtan. I. Alapfogalmak és makroökonómia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 529 o., az 1985. évi 12. kiadás alapján.

(Samuelson – Nordhaus 1998/2000) Paul A. Samuelson és William D. Nordhaus: Közgazdaságtan. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2000, 763 o., az 1998. évi 16. kiadás alapján.

Sinkovics Alfréd*

A VÁLLALKOZÁSOK TŐKESZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON 1995-2002

Vállalati tőkeszerkezeti trendek

A vállalati tőkeszerkezet a vállalati fejlődés saját vagy idegen tőkéből való finanszírozása révén folyamatosan formálódik, változik. Az elmúlt évtizedek tapasztalata, hogy a tőkeáttétel, (az idegen hosszú lejáratú tőke/saját tőke) mutatója a világ fejlett országaiban folyamatosan nő, ugyancsak növekszik a rövid lejáratú eladósodás is. Mi erre a magyarázat?

A tőzsdei elsődleges részvénykibocsátások – vagy középlejratú kötvénykibocsátások során *a befektetők* – köztük a lakossági befektetők – *közvetlenül az adott vállalat fejlesztési tőkeszükségletét finanszírozzák*. A finanszírozás részvényvásárlás esetén visszavonhatatlan (praktikusan örökre szól). A befektetés megtérülését a finanszírozott beruházás eredményéből képzett osztalék illetve az árfolyamnyereség biztosít(hat)ja. A részvény persze eladható, de ez a vállalati finanszírozás szempontjából közömbös akció. A középlejratú kötvénykölcsönök esetében a kölcsön visszafizetésével a tőkeáttétel korábbi átmeneti növekedése megszűnik, ennek ellenére a tőkeáttétel folyamatosan növekszik. Valamely befektető konkrét tőzsdei befektetése elsődleges részvénykibocsátás során *magasabb kockázatú*, mint az alternatív banki betétképzés. Igaz, ennek fejében elvileg nagyobb megtérülést is ígér. A részvényes kockázatának mértéke az adott vállalat profiljától, tevékenységétől, menedzsmentjétől és ezer más dologtól függ.¹

Az USA-ban a lakossági megtakarítások sokkal jelentősebb része szolgál a tőzsdén keresztüli közvetlen vállalatfinanszírozásra, mint a banki közvetítőrendszeren keresztül, akár elsődleges kibocsátású részvények vásárlása, akár rövid vagy hosszabb lejáratú kötvények vásárlása révén. Noha Nyugat-Európa több államában és Kelet-Európában is gyorsan fejlődik a tőzsdei finanszírozás, ám a banki hitelezés szerepe sokkal jelentősebb a vállalati tőkeszükségletek finanszírozásában, mint az USA-ban.²

Egy banki súlypontú vállalatfinanszírozási rendszerben maga a bankrendszer az az alapvető közvetítőrendszer, amely a közületi, a vállalati és a magánszféra megtakarításait közvetíti a vállalatok tőkefinanszírozására, tehát közép- és hosszú lejáratú kölcsönökkel való ellátására. Az általános tapasztalat az, hogy

* Főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

¹ *Nálunk Magyarországon még nagyon fiatal a modern kapitalizmus, ezért nincs elég adat a hazai Beták kiszámításához. Ezért a magyar befektető messze nem tud olyan tudatos befektetői magatartást tanúsítani, mint az amerikai. Nincs több évtizedes (az USA-ban másfél évszázados) statisztikánk az egyes ágazatokban csődbe jutott vállalatok arányáról, amelyből az itt működő vállalatok kockázatosságát, vele az elvárt tulajdonosi megtérülést és a tőkeköltséget számolhatná a piac.*

² *A tőkeszerkezetnek több definíciója ismert, a két alapvető meghatározás: összes kötelezettség/összes források; összes hosszú lejáratú kötelezettségek/összes források (vagy eszközök).*

míg a bankok folyamatosan finanszírozzák a vállalatok forgóeszköz-hitel szükségleteit, addig igen *nehéz közép- vagy hosszú lejáratú kölcsöntőke finanszírozást kapni bankoktól, különösen a kis- és középvállalkozásoknak*. A nem *blue chip* (a világ legnagyobb globális vállalatai) Magyarországon működő kis- és középvállalkozások fejlesztésfinanszírozása is bizonytalan, és jelentős részben ki van szolgáltatva a hazai bankrendszer egészének.

A hazai kis- és középvállalatok (valamint sok nagyvállalat) tőkefinanszírozási helyzete, úgy tűnik, egyszerűen mutatja Magyarországon a még mindig jelen lévő tőkehiányt, a tőkepiac fejletlenségét, a jövedelem alacsonyosságát, a megtakarítási képesség és hajlandóság visszafogottságát. A tőzsdén levő részvénytársaságok száma rendkívül alacsony, az elmúlt években a tőzsdei vállalatok száma néhány kivétellel még csökkent is, bár 2004-ben a tőzsdei vállalatok jól teljesítettek. A hazai viszonyok közt a vállalkozások zömének nem csak rövid, de *a hosszú lejáratú finanszírozása is a banki közvetítői rendszerre épül*, és nem a tőzsdére. A közép- és hosszú lejáratú értékpapír alapú finanszírozási lehetőségek szinte csak a *blue chip* vállalatok részére lehetségesek.³ Érdekes módon, a bankrendszer oldaláról nézve nem érzékelhető az a tapasztalat, hogy a vállalkozások könnyebben kapnak rövid lejáratú, mint közép- és hosszú lejáratú hiteleket. Összességében ui. 1998-2001 között a vállalatoknak nyújtott *bankhitelek fele volt hosszú és fele rövid lejáratú*.

A bankokat jelenleg – figyelembe véve az inflációval folyamatosan csökkenő kamatokat – talán a KKV-k közép és hosszú lejáratú finanszírozástól a csökkenő hozamgörbe riasztja vissza, amely arra ösztönzi őket, hogy inkább a magasabb aktuális kamatokon kölcsönözzenek rövid távra, mintsem a csökkenő határidős kamatokon közép vagy hosszú távra. A Nemzeti Bank egy 2000-es tanulmánya szerint a vállalati forintkamatok 1998. I. n. évben 20 százalék körül, 1999. I. n. évben 16 százalék körül, 2000. I. n. évben 2001. I. n. évben 12 százalék körül voltak, jelenleg (2005 május) 8 százalék körül vannak.

Meglepőnek tűnik, hogy Magyarországon (a rendszerváltás után) is, ugyanúgy, ahogy az USA-ban és a fejlett piacgazdaságok szinte mindegyikében, határozott tendencia, hogy *nő a vállalkozások hosszú és rövid lejáratú eladósodottsága, külső forrásokra szorultsága*. Ezt már külföldi elemzők is észreveszik, lásd a táblázatot.

AZ ÖSSZES KÖTELEZETTSÉG/ÖSSZES ESZKÖZÖK KÖNYV SZERINTI ÉS PIACI ÉRTÉKE 2000-BEN

	Kötelezettségek/ összes eszközérték könyv szerint	Kötelezettségek/ összes eszközérték piaci értéken
USA	0,66	0,44
Japán	0,67	0,45
Németország	0,72	0,73
Franciaország	0,69	0,61
Olaszország	0,67	0,67
Nagy-Britannia	0,57	0,42
Kanada	0,61	0,47
Lengyelország*	0,36	0,3
Magyarország*	0,43	0,43

* Csak a tőzsdei cégekből vett minta

³ Még leginkább a befektetési alapok, ingatlan befektetési társaságok, szövetkezetek tudtak – kis induló nagyságuk dacára – jelentős lakossági kötvénybefektetéseket magukhoz vonzani.

Segít-e a vállalati pénzügyi elmélet a vállalati eladósodás növekedését megérteni, s megmagyarázni a tőkeszerkezet alakításának gazdasági motívumait egyrészt a tőke ára felől, másrészt a tőke hozadéka felől? A *Miller-Modigliani I. tétel* tökéletes versenyt, monopóliumok nélküli piacokat, állami beavatkozás nélküli gazdasági teret feltételezve annyit mond, hogy a tőkestruktúra változásai nem befolyásolják a vállalati értéket. Tehát, ha nő a tőkeszerkezetben a kvázi kockázatot nem vállaló adósság, mint forrás, és csökken a saját tőke részaránya, akkor a tőketulajdonosok nagyobb kockázatot kénytelenek viselni, de ezt nagyobb megtérülésnek kell kompenzálnia, miközben a vállalati érték változatlan.

Ez az elmélet nem magyarázza a világgazdasági méretekben növekvő vállalati tőkeszerkezeti változásokat, a hosszú és rövid lejáratú adósság-hányad növekedését. A *Miller-Modigliani II. tétel* tisztázza, hogy ha nő a hosszú lejáratú hitelfinanszírozás a vállalati tőkén belül, akkor a kölcsöntőke kamatterhe társasági adómegettakarításhoz vezet, szemben azzal, ha a hosszú lejáratú addicionális finanszírozás a saját tőke növelésével történne. Eszerint a saját tőke drágább finanszírozás, hiszen a vállalkozói kockázat miatt az elvárt megtérülés nagyobb, mint a kockázatmentes kamatláb.

Ha ez a tétel a gyakorlatban is működik, akkor a tulajdonosok illetve a menedzsment többnyire a hosszú lejáratú bankhitel felvételt részesíti előnyben az addicionális saját tőkéből való finanszírozással szemben. A gyakorlati vállalati tőkefinanszírozási politika magyarázatára szolgál az ún. *Pecking Order* elmélet. Ez az elméletet nem igazolja (hogy a külső hosszú lejáratú forrás olcsóbb a belső forrásnál), mert sorba rendezve a vállalati pénzügyi vezetők preferált forrás-igénybevételi hierarchiáját, a részvénytársaságok mindenekelött:

- saját belső forrásból; majd csak
- hitelforrásból; és
- csak végső fokon új részvények kibocsátásból finanszírozzák vállalatuk közép és hosszú lejáratú forrásigényét.

Össességében nemzetközi szinten is tapasztalható a közép és hosszú lejáratú vállalati eladósodás növekedése. Ez mindenképpen azt mutatja, hogy a fejlesztési forrásszükségletek nagyobbak, mint a felhalmozott nyereség (belső forrás, amely részvénytársaságok esetén függ a nyereség újra befektetési arányától is) valamint a saját tőkét növelő egyéb tulajdonosi tőke- hozzájárulások összege. Ennek okaira jelenleg nem rendelkezünk adekvát magyarázattal. A tény az, hogy a tőkehiányt a vállalatok külső forrásból kényszerülnek finanszírozni.

Lehet az a magyarázat, hogy a tőketulajdonosok befektetési preferenciái változnak, és növekvő hányaduk előnyben részesíti a kockázatmentes(ebb) befektetéseket a direkt vállalatokba történő befektetések helyett, s ezeket a tőkéket egyre inkább a pénzügyi közvetítő intézmények közvetítik a vállalkozási szféra felé? Vagy a kamat/hozam/infláció/adó viszonyokban rejlik a magyarázat? Ráadásul nem csak a hazai vállalatok közép és hosszú lejáratú, de a rövid lejáratú eladósodása is növekszik, s e trend nemzetközi szinten is érvényesül. A ma már klasszikussá vált Brealey-Myers szerzőpár is fontos adatokat mutat be az USA és a nyugat-európai vállalatok eladósodásának növekedésére (1988).

Ez felveti azt a kérdést is, hogy milyen kölcsönkapcsolat vagy autonóm viszony van a vállalati rövid és közép, valamint hosszú lejáratú eladósodás között? Bár a vállalati pénzügyesek feltételezik, hogy van egy optimális idegen tőke/saját tőke arány, ennek optimum kritériumait komolyan még nem fogalmazták meg.

Egyelőre tehát úgy néz ki, nincs lezárt elméleti magyarázat nálunk fejlettebb piaci viszonyok között sem arra, hogy:

- A megtakarítások mikor és milyen arányokban, mely pénzügyi közvetítő rendszer elem révén kerülnek kihelyezésre forgóeszköz-növekedés vagy beruházás finanszírozására?
- Miért növekszik folyamatosan az előbbiektől is függően a tőkeáttétel?
- Miért, milyen hatásokra növekszik a vállalatok rövidlejáratú eladósodása?
- Miért nő a forrásszerkezetben belül mind a rövid, mind a hosszú lejáratú adósság hányada?

A hazai tőkeszerkezet

A hazai tőkeszerkezetet statisztikai adatelemzés módszerével igyekszünk megragadni. A következő táblázatban az összes, mérleget készítő, Magyarországon működő társas vállalkozás aggregát mérleg- és eredménykimutatási adatait valamint néhány fontos pénzügyi és tőkeszerkezeti mutatóját ismertetjük. A táblázat az 1995-2002-es időszak⁴ adatait tartalmazza, sajnos hosszabb időszakot leképező adatbázis nem áll rendelkezésünkre.

A táblázat adatai részletesen és sokoldalúan jellemzik a magyarországi gazdasági vállalkozások tevékenységének gazdasági aspektusait. Mivel az adatok a rendszerváltás után 5 évvel indulnak, így a trendek – a privatizáció gyakorlati befejezése utáni időszakban – már viszonylagosan letisztult piacgazdasági viszonyokat tükröznek.

A tőkeáttétel vizsgálatát az adatbázis egyik strukturális gyengesége nehezíti: a rövid lejáratú kötelezettségek közt nincs elkülönítve a rövid lejáratú hitelek volumene, egyben vannak a rövid lejáratú hitelek, a szállítói hitelek és az egyéb rövid lejáratú kötelezettségek.⁵

A TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK KIVONATOLT AGGREGÁT MÉRLEGBESZÁMOLÓJA ÉS A BELŐLÜK SZÁMOLT PÉNZÜGYI MUTATÓK

Nemzetgazdaság összesen 1995-2002

Évek	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Vállalatok száma	192072	223909	231938	253272	259570	294534	302816	309017
Összes nettó árbevétel és hozam	12225630	15465771	19718913	24795497	28112485	33865146	39714810	42456972
Üzemi tevékenység eredménye	332803	493704	885532	1154725	1293928	1135606	1174007	1304077
Pénzügyi műveletek eredménye	-179820	-159901	-134740	-190318	-202820	467950	599275	310252
Adózott eredmény	40342	180783	639506	837649	952366	1308094	1654610	1504535
Mérlegeredmény	-41378	23037	318243	418043	517823	786467	1035865	860771
Osztalékkivétel	94042	176723	353756	431907	464230	546075	665362	696740
Befektetett eszközök	6080473	7076914	8322973	10189540	11956773	20969709	25921924	21561994
Forgóeszközök	4269577	5273170	6740736	8049139	9315571	21198109	23817952	23671143
Eszközök összesen	10480317	12550864	15295597	18545977	21653956	42889907	50515317	46042623
Összes saját tőke	5597260	6386013	7530273	8913881	10147894	18461714	22786954	16655252
Hosszú lejáratú beruházási hitelek	404923	616668	924478	1278004	1506649	1944449	1734602	1714222
Összes hosszú lejáratú kötelezettség	1206243	1597841	2079232	2756248	3260942	5714250	6527164	7076074
Összes rövid lejáratú kötelezettség	3472170	4313174	5298253	6316629	7356956	17437998	19215893	20134704
Összes forrás	10480317	12550864	15295597	18545977	21653956	42889907	50515317	46042623

⁴ *A bejegyzett társas vállalkozások száma ennél magasabb. Itt azon társas vállalkozások szerepelnek, amelyek mérleget készítettek és adtak be. Az adatbázist a Hétszigma Kft. bocsátotta rendelkezésünkre, amit itt szeretnék megköszönni.*

⁵ *Előrebocsátjuk azt a megjegyzést, miszerint a 2000. évi mérlegekben igen nagyarányú vagyonátértékelés van. Ezért 2000-tól az adatbázis abszolút számaiban torzulást, hirtelen adatugrásokat látunk. Ugyanakkor érdekes módon a belső arányváltozások, dinamikák teljesen koherensek.*

Évek	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Forrásnövekedés		1,20	1,22	1,21	1,17	1,98	1,18	0,91
Összes adósság	4678413	5911015	7377485	9072877	10617898	23152248	25743057	27210778
Nettó működő tőke	797407	959996	1442483	1732510	1958615	3760111	4602059	3536439
Összes adósság/saját tőke %	83,6	92,6	98,0	101,8	104,6	125,4	113,0	163,4
Összes adósság / Összes tőke %	44,6	47,1	48,2	48,9	49,0	54,0	51,0	59,1
Hosszú lejárató kötelezettség / saját tőke %	21,6	25,0	27,6	30,9	32,1	31,0	28,6	42,5
Hosszú lejáratú kötelezettség / összes tőke %	11,5	12,7	13,6	14,9	15,1	13,3	12,9	15,4
Rövid lejáratú kötelezettség / saját tőke %	62,0	67,5	70,4	70,9	72,5	94,5	84,3	120,9
Rövid lejáratú kötelezettség / ösztőke %	33,1	34,4	34,6	34,1	34,0	40,7	38,0	43,7
Rövid lejáratú kötelezettség /hosszú lejáratú kötelezettség	2,9	2,7	2,5	2,3	2,3	3,1	2,9	2,8
Vevő/szállító %	95,4	97,3	100,4	102,6	99,2	103,5	125,9	104,8
Osztalék / adózott eredmény %	233,1	97,8	55,3	51,6	48,7	41,7	40,2	46,3
Nyereség vissza-fektetési hányad %		2,2	45,7	48,4	51,3	48,3	59,8	53,6
Adózott eredmény / saját tőke ROE % (saját tőke hozama)	0,72	2,83	8,49	9,40	9,38	7,09	7,26	9,03
Jegyzett tőke/saját tőke %	77,1	75,1	71,4	65,9	60,1	53,1	45,5	46,5
Jegyzett tőke	4316944	4797778	5378273	5873836	6103351	9803033	10360051	7739698
Összes adósság/ összes forrás %	44,6	47,1	48,2	48,9	49,0	54,0	51,0	59,1
Bevételek növekedése lánc %		26,5	27,5	25,7	13,4	20,5	17,3	6,9
ROA Adózott eredmény/összes eszköz% (profitráta)	-0,4	1,4	4,2	4,5	4,4	3,0	3,3	3,3
ROA Mód. Adózott eredmény / befektetett eszköz% (módosított profitráta)	-1,0	0,4	4,7	5,2	5,6	3,7	4,3	3,6

Az adatok a Magyarország területén működő vállalkozások 1995-2002 közti fejlődési pályáját mutatják. Igen gyors volt a teljes sokaságnál a vizsgált években a nominális nettó árbevétel és egyéb bevételek, ill. hozamok együttes növekedési üteme, valamint az összes eszközérték növekedési üteme, miközben bár növekedett, de igen alacsony volt még így is a saját tőke jövedelmezősége.

Bevételek növekedése

1996/1995	27,4 %
1997/1996	27,8%
1998/1997	25,8 %
2000/1999	13,5 %
2001/2000	26,3 %
2002/2001	14,0 %

Az összes eszközök növekedése

1996/1995	20,0 %
1997/1996	22,0%
1998/1997	21,0 %
2000/1999	17,0 %
2001/2000	n.a.
2002/2001	-9,0 %

Dacára annak, hogy az üzemi tevékenység eredménye és az adózott eredmény is dinamikusan nőtt, a ROE-mutató egy igen alacsony, irreális szintről is csak 9 százalékos körüli szintre növekedett, ami jóval alacsonyabb a fejlett ipari országokban működő vállalatokénál. A ROA-adat különösen érdekes pályát futott be, 1998-ig folyamatos növekedéssel egy 4,5%-os szintre jutott, majd azután egy 3,3%-os értékre esett vissza. Az osztalék/adózott eredmény, illetve a visszaforgatott eredmény/ adózott eredmény mutatók az időszak végére, 2002-re jelentős arányváltozások után 45/55 arányban stabilizálódtak.

1995-1999 között a ROA nőtt, és nőtt mind a tőkeáttétel mind az összadósság/össztőke. 2000-2003 között a ROA csökkent, és mégis tovább nőtt mind a tőkeáttétel mind a vállalati eladósodás. Tehát a saját tőke jövedelmezősége és a tőkeáttétel és az eladósodás foka között nem volt a vizsgált időszakban korreláció. Ez talán a vizsgálat legfontosabb megállapítása.

NÉHÁNY HATÉKONYSÁGI ÖSSZEFÜGGÉS

Ha az eszközök oldaláról nézzük a hatékonyságot, a következő kép tárul elénk:

Növekedés 2002/1995

Árbevétel, és hozamok	3,47
Összes eszköz	4,39
Befektetett eszköz	3,55
Forgóeszköz	4,54
Vevő	3,30
Készlet	2,95
Pénzeszközök	4,76

E mérlegadatok szerint az árbevétel és a befektetett eszközök növekedése arányos volt. A forgóeszközök értéke viszont gyorsabban növekedett, mint az értékesítés. Ennek oka – az adatok alapján – egyértelműen a pénzeszközök állományának aránytalan megnövekedése. A vevő és a készlet növekedése teljesen arányos volt a forgalom növekedésével. A pénzeszközök arányának növelése valószínűleg az óvatossági megfontolások eredménye lehetett, de további magyarázatokat is szükséges lesz keresni.

Előbbi adatok dinamikáját annak fényében kell nézni, hogy a 2002/1995 közötti időszak összegezett inflációs indexe 2,4 volt. Az adatok azt igazolják, hogy a vállalatok összességének likviditási helyzete ezekben az években megerősödött. Ez főként a pénzeszközök átlagos állományának növelésén keresztül valósult meg. Ennek szükségességére utal az is, hogy a vállalkozások összesített nettó forgóeszköz értéke

(*net working capital*) növekvően *pozitívvá változott*, és folyamatosan, mind az árbevételnél, mind a mérleg főösszegeknél gyorsabban növekedett. A nettó forgóeszköz pozitívitása valószínűleg a vevő/szállító arányok javulása oldaláról is megalapozott, ui. ezek aránya a 90-es évek második felében még egy alatt volt (ez likviditási gondokat jelez), 2000 után viszont a vevő/szállító már egy fölé került.)

Ha nem a vállalati hozamviszonyok miatt változott a tőkeszerkezet és a vállalati eladósodás a vizsgált hét év dinamikus növekedési viszonyai közt, akkor miért? Ha az adósság szemüvegen keresztül nézzük a vállalati gazdálkodást, akkor a legátfogóbb adósság-indikátor, az összes adósság/összes tőke (vagy eszközérték) mutatója. Ez – a hét éves periódus alatt – egyenletes növekedéssel 44,6 százalékról 59,1 százalékra növekedett. Azaz a magyar gazdaságban (is) elérte a vállalati forrásszerkezet a nemzetközileg elég általános helyzetet, *a források immár 60 százaléka idegen forrás.*

Összegezve:

- jelentősen nőtt a tőkeáttétel;
- de még jelentősebben nőtt a rövid lejáratú vállalati eladósodás.

A forrásszerkezet ilyen mértékű átstrukturálódása nálunk 5-10 éves folyamat eredménye.

Az adósság mintegy negyede hosszú lejáratú és háromnegyede rövid lejáratú. Ez elvileg azt mutatja, hogy a növekvő szállítói megfinanszírozáson kívüli finanszírozásban a bankok is zömmel a rövid lejáratú hitelezés bővítésére voltak hajlandóak⁶, miközben a Nemzeti Bank szerint a vállalati hitelek durván fele rövid és másik fele hosszú lejáratú hitel. *A mi számszaki eredményeink és az MNB adatai teljesen ellentétesek.*

Gyakorlati tapasztalataink alapján hajlunk arra, hogy kétségbe vonjuk az MNB-anyag adatainak helyességét, hacsak nincs itt valami speciális magyarázat. A rövid lejáratú külső források ilyen mértékű növekedési szükséglete a tőkeszerkezetben valószínűleg a vizsgált évek magas inflációjának a kényszerű következménye. Erre lehet indirekt bizonyíték, hogy a rövid lejáratú kötelezettségek/forgóeszközök mutató stabil, a teljes időszakban 0,85, azaz *a forgóeszköz- növekményt folyamatosan 85%-ban rövid lejáratú bitelek és más rövid lejáratú források fedezhették 1995-2002 között!*

A tőkeszerkezeti átalakulások nem függetlenek a vállalati mérettől. Adatbázisunk alapján kiválasztottunk három csoportot, azon vállalatokat, amelyek éves árbevétele 0-10 MFT, amelyeké 100-500 MFT és amelyeké 10 Milliárd FT felett volt. Ezek tőke és adósságszerkezeti mutatóit ismerteti a következő táblázat.

⁶ *A banki és szállítói finanszírozás növekedésére külön adatunk nincs, csak a rövid lejáratú kötelezettségek egészére, illetve a szállító állományra. Itt szerepet játszhat a „banki” típusú hitelpiac a maga specialitásaival.*

HÁROM MÉRETSKÁLÁBA SOROLT VÁLLALATI KÖR TŐKE- ÉS ADÓSSÁGSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA 1995-2002 KÖZÖTT

0-10 MFT forgalom (kisvállalkozások)	1995	2002
Vállalatok száma	134660	70453
Hosszú lejáratú kötelezettségek/saját tőke	0,74	0,27
Hosszú lejáratú kötelezettségek/összes forrás	0,25	0,13
Rövid lejáratú kötelezettségek/saját tőke	1,19	0,73
Rövid lejáratú kötelezettségek/összes forrás	0,40	0,36
100-500 MFT forgalom (középvállalkozások)		
Vállalatok száma	10530	20284
Hosszú lejáratú kötelezettségek/saját tőke	0,25	5,84
Hosszú lejáratú kötelezettségek/összes forrás	0,12	0,72
Rövid lejáratú kötelezettségek/saját tőke	0,87	1,83
Rövid lejáratú kötelezettségek/összes forrás	0,33	0,23
10 Mrd forint forgalom felett (a hazai legnagyobb vállalkozások)		
Vállalatok száma	110	356
Hosszú lejáratú kötelezettségek/saját tőke	0,13	0,27
Hosszú lejáratú kötelezettségek/összes forrás	0,08	0,12
Rövid lejáratú kötelezettségek/saját tőke	0,33	0,78
Rövid lejáratú kötelezettségek/összes forrás	0,22	0,35

A mikro-vállalkozások száma a két időpont között jelentősen, közel a felére lecsökkent, a tőkeáttétel jelentősen redukálódott, sőt a teljes forrástömegben is mérséklődött a hosszú lejáratú források aránya. Láthatóan megnőtt a saját tőkefinanszírozás e csoportban, mivel a rövid lejáratú finanszírozás is csökkent, mind a saját tőkéhez, mind a teljes forrástömeghez képest. E csoport tőkeellátása tehát nem javult, sőt még romlott is. Számuk dinamikus csökkenése is jelzi e trendet (ami összefüggést valószínűsít). A középvállalati csoportban más trendek mutatkoznak. 1995-ben e vállalatok forrásainak durván fele a saját tőke, és a másik fele a hosszú és rövid lejáratú idegen forrás. A tőkeáttétel ekkor minimális volt. 2002-ben már a finanszírozásban hosszú lejáratú idegen források tették ki az eszközök 72 százalékát, 13 százalékát a saját tőke, 15 százalékot a rövid lejáratú idegen források. E vállalatoknál igen nagy mértékű eladósodás következett be, ugyanakkor *nem volt akadály a közép és hosszú lejáratú forrásokhoz való hozzájutásnak.*

A harmadik klaszterba a legnagyobb méretű vállalkozások tartoznak. Ezek száma – örvendetesen – közel megnégyszereződött. Klasszikus tőkeáttételi mutatójuk megduplázódott, de jelentősen nőtt rövid lejáratú eladósodottságuk mind a saját tőkéhez viszonyítva, mind az osztókn belül is. Ebben a vállalati méretcsoportban nincsenek tőkefinanszírozási gondok. De itt is nő az eladósodottság. A teljes adósság az összes forráson belül 30 százalékról 40 százalékra növekedett.

Bizonytalan hipotézisek a vállalati tőkeáttétel és az eladósodás növekedésének magyarázatára:

- A tőkeáttétel vizsgált időszak növekedése tükrözi a saját tőke növekedési ütemének és forrásának elégtelenségét, amit igazolnak az elég alacsonynak ítélt ROI- és ROA-adatok;
- Ugyanakkor a vállalkozásoknak rendkívül mértékben szükségük volt és van beruházásokra, fejlesztésre, még alacsony jövedelmezőség esetén is, vagy éppen annak javítására (termék-megújítás, új telephely, új technológia, racionális szervezés stb. okán);
- A vállalkozások forgóeszköz-igényessége igen gyorsan növekedett. Ebből 2,5-szeres mértéket képviselt a 2002/1995 közötti infláció, és 1,3-szeres reálnövekedést a tényleges gazdasági növekedés többlet forgóeszköz-igénye;
- Ezt a forgóeszköz-igény-növekedést a hazai pénzpiac végül is finanszírozta, ami viszont elvezetett a rövid lejáratú vállalati eladósodás hosszú lejáratúnál gyorsabb növekedéséhez. Így a forgóeszközök finanszírozásához szükséges forrásigényt a magyar kereskedelmi bankrendszer megfelelően kielégítette;⁷
- A vállalati beruházások folyamatában nagyobb forgóeszköz-fejlesztés valósult meg, mint befektetett eszközfejlesztés. A befektetett eszközök/összes eszközök arány az 1997-es 53 százalékról 2002 végére, 43 százalékra csökkent;
- A vállalkozások növekvő banki megfinanszírozása a hitelkamatok csökkenésével párosult, sőt, *a kamatsökkentés nyilvánvalóan ösztönözte a hitelfelvételeket. Miközben a ROA mégiscsak emelkedett. Ez együtt talán megmagyarázza az asszimetriát a saját tőke lassúbb és a külső forrás igénybevétel gyorsabb növekedése között;*
- Tényszámok igazolják, hogy a mikro-vállalkozások hitelezésében a bankok szerepvállalása csökkent, ami azt jelzi, hogy a hitelkeresleti versenyben a mikro-vállalkozások egyre kevésbé voltak partiképek;
- Érdekes, hogy a rövid lejáratú vállalati eladósodás annak ellenére gyorsabban növekedett, mint a saját tőke igénybevétele, hogy *a vizsgált hét évben nőtt a saját tőke visszafektetési hányadosa. Az adott eredmény újra visszafektetési hányada 45%-ról 55%-ra növekedett 2002/1995 között;*
- *A fentiek egy asszimmetrikus forrásellátással megvalósuló vállalati növekedés elvét látszanak igazolni.*
- Így nem igazolódtott, hogy a saját tőke jövedelmezőségének negatívan kell korrelálnia a tőkeáttétellel. Magyarországon a vizsgált időszakban ennek az ellenkezője történt;
- A tőkeáttétel *az elméletben* a magasabb befektetett eszköz arányokkal dolgozó vállalatoknál nő gyorsabban. Magyarországon e jelenlegi vizsgálat alapján *a közepes méretű vállalkozások tőkeáttétele nőtt a leggyorsabban*, ennél kevésbé a legnagyobbaké, a mikro-vállalkozásoké pedig még csökkent is;⁸
- A tőkeáttétel dinamikus növekedése úgy ment végbe, hogy közben *a ROE elért 9 százalékos szintje tartósan alacsonyabb volt a hitelkamatoknál*, noha a tulajdonosi kockázat nem kisebb, hanem nagyobb volt a hitelkockázatoknál. Ez fejlettebb piacgazdaságokban fordítva van. Ilyen tőkeáttétel növekedési viszonyokra talán csak valamilyen új, *a tőkeszegény viszonyokra megfogalmazott pénz és tőkepiaci elmélet adhat magyarázatot;*

⁷ Sajnos nincs ütköző adatunk arról, miként alakult a magyar kereskedelmi bankrendszer, illetve a pénzügyi szféra rövid és hosszú távú kibehelyezése e szférába.

⁸ Nem látjuk igazoltnak ezen a mintán azt, amit többen vallanak, miszerint a tangibilitás és a tőkeáttétel negatívan korrelált volna.

- Egyértelmű, hogy a saját tőke növekvő megtérülése dacára az osztalékigények levonása után megmaradó saját tőke bővítését szolgáló saját vállalati többletforrások messze nem kielégítők a növekedési lehetőségek (meg az infláció) megfinanszírozására. A vállalatok többsége a növekedéshez továbbra is külső forrásokra szorul;
- Miközben a ROE kedvezően alakult, a ROA (az összes eszközök megtérülése) a vizsgált 7 éves időszakra csupán 3-4,5 százalék között mozgott, miközben tudjuk, hogy az eszközöket 2000-ig könyv szerinti értéken tartották nyilván, és tényleges beszerzési árakon az előbbi 3-4,5%-os számokkal szemben a ROA aligha adhatott reálértékben 1-2 százalékosnál nagyobb belső növekedési ütemre fedezetet. Így az eladósodás növekedésével egyidejűleg *a profitabilitás alacsony*; mivel alig fedezi a növekedés tőkeigényét, az eladósodás folyamata *circulus vitiosus* lehet;
- *Lehet, hogy a ROE növekedése – karöltve a növekvő tőkeáttétellel – mégiscsak növekvő vállalkozási kockázatot fejez ki?* Lehet, hogy valahol a Modigliani-Miller tétel ilyen nem tökéletes versenyipiaci működés mellett is hordoz magában igazságtartalmakat? Ha igen, akkor lehet, hogy a növekvő tőkeáttétellel a vállalati adósságállományok kockázata növekedett?
- Mérsékelt belső növekedési potenciáljuk miatt a hazai vállalkozások tőkeszerkezeti döntései nagyon is körülhatároltak. Kényszerűen *elsősorban* bankhitelre alapozódnak, másodsorban saját forrásokra (előző évek felhalmozott nyereségére), s csak harmadsorban új tulajdonosi forrás bevonására. *Ez mintegy fordított Pecking Order elmélet a gyakorlatban*;
- Bár ismert, hogy a Magyarországon működő leányvállalatok jelentős részét az anyavállalat (is) finanszírozza, ennek hatása ebből az adatbázisból nem mérhető le;
- A saját tőke megtérülését jelentősen meghaladó kamatszintek folyamatosan drágították és drágítják a vállalati tőkeköltséget (a WACC-t). Ezt a negatív hatást csak igen szerény mértékben ellensúlyozták a kamatköltségek révén elért adómegetakarítások (a tiszta saját tőkéből történő finanszírozással szemben). Ezek abból adódtak, hogy Magyarországon a társasági adó alacsony;
- Van egy olyan hipotézisünk, hogy a készletek illetve a vevő nem likvid részét a mérlegek elpalástolják⁹, s így nem kisszámú vállalkozás nettó forgótőkéje valójában nem pozitív, hanem negatív. Ezért az ilyen vállalkozások a folyamatosan fellépő valós többlet forgóeszköz szükségleten felül *a mérlegben elpalástolt nettó forgóeszköz-biányt is finanszíroztatni kénytelenek*;
- A bankok gazdálkodási, magatartási, hitelezési tevékenységének, feltételeinek ismerete hiányában úgy véljük, a tőkeáttétel növekedésének okait nem lehet kielégítően megmagyarázni. Külön vizsgálat lenne szükséges a növekvő vállalati eladósodás és növekvő tőkeáttétel banki oldalával kapcsolatban;
- A tőkeáttétel általános növekedése dacára jelentős vállalati csoportokban megoldatlan maradt a beruházás-finanszírozás. A mikro- és kisvállalatok tőkeellátása valójában továbbra is nyitott probléma. Állami, és uniós támogatásuk módszerei a következő években is a gazdaságpolitika állandó témái lesznek;
- A tőkeáttétel növekedésében bizonyára szerepe van a hazai vállalati gazdálkodási és finanszírozási kultúra hagyományainak is (Chui et al. 2002), amelyek erős igényeket tartalmaznak a banki finanszírozás iránt.

⁹ Ezek leírása csak az eredmény rovására lehetséges, ami veszteségokozó, de veszteséges mérleggel nem lehet banki hitelbőszítést kérni. Ez sok vállalkozás életében egy érdekes *circulus vitiosus*.

* * *

Nem valószínű, hogy egy nagyon egyszerű modellel le lehet írni a hazai vállalati eladósodás és a növekvő tőkeáttétel igen gyors ütemű növekedésének okait. Feltehető, hogy a vállalatokat tovább kell tipizálni, és finanszírozási szituációs forgatókönyvekre kell modelleket megfogalmazni.

Nemzetközi trend a vállalatok tőkeáttételének növekedése. A Magyarországon működő vállalatok összegezt 1995-2002 közötti mérleg- és eredménykimutatási adatainak vizsgálata azt mutatja, hogy ez a trend érvényesül Magyarországon is. A vállalatok tőke áttétele a vizsgált időszakban igen nagymértékben növekedett, és a külső finanszírozás jelentősége meghatározóvá vált a vállalati növekedés tőkefeltételeinek biztosításában.

A vállalati rövid és hosszú távú eladósodás, a tőkeáttétel nagy mértékű növekedésének megokolására további statisztikai és ökonometriai vizsgálatok szükségesek. Reméljük, e vizsgálatokat segíthetik a cikkben tett megállapítások, hipotézisek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Apatini Kornélné (1999): Kis- és középvállalatok finanszírozása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1999.

Ábel István – Öcsi Béla (1999): Finanszírozási szerkezet és tulajdonforma. Közgazdasági Szemle, 1999, 10. szám, 888-904.

Alekszandr Devic – Bojan Krstic, (2001): Comparative Analysis of the Capital Structure Determinants in Polish and Hungarian Enterprises – Empirical Study, Facta Universitatis. Series Economics and Organisation Vol. 1 No 9, 2001, pp. 85-100.

Brealey, R.A. – Myers S.C. (1988): Principles of Corporate Finance. McGraw-Hill, 6 th Edition 1988.

Csubák Tibor Krisztián (2003): Kis- és középvállalatok finanszírozása Magyarországon. Ph.D Disszertáció, Budapest, 2003.

Chui, C.W. – Lloyd, A. E.–Kwok, C.Y. (2002): The Determination of Capital Structure: A Missing Piece to the Puzzle. Journal of International Business Studies. First Quarter 2002, 99-127.

Ehradt, M.C. – Daves. R.D. (2001): Corporate Valuation. The Combined Impact of Growth and the Tax Shield of Debt On the Cost of Capital and Systematic Risk. Journal of Applied Finance, Fall/Winter 2001.

Fama, F.F. (1978): The Effects of a Firm's Investment and Financing Decision. American Economic Review, 68:272-284, June 1978.

Miller, M.H. (1977): Debt and Taxes. Journal of Finance, 32:261-276 May 1977.

Modigliani, F.– Miller, M.H. (1958): The Cost of Capital. Corporation Finance and the Theory of Investments. American Economic Review, 48:261-297, June 1958.

Nivorzhkin, E. (2002): Capital Structures in Emerging Stock Markets: The Case of Hungary. The Developing Economies, 2002, XL-2, June, 166-187.

Ross Levine (2002): Bank Based Or Market-based Financial System. Which is better? Journal of Financial Intermediation, No. 11.

FÜGGELÉK

Gazdálkodási forma	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Jogi személyiségű gazdasági társaság	147 388	162 588	165 307	171 495	177 424	186 744
Ebből:						
Korlátolt Felelősségű Társaság	143 109	154 990	160 647	167 033	172 919	182 242
Részvénytársaság	3 929	4 251	4 350	4 372	4 423	4 425
Szövetkezet	8 330	8 230	8 191	7 516	7 074	6 768
Egyéb jogi személyiségű vállalkozás	2 289	2 813	3 432	3 918	4 306	4 617
Átalakulásra kötelezett gazdasági Szervezet	655	619	506	411	341	298
Jogi személyiségű társas vállalkozás	158 662	174 250	177 436	183 340	189 145	198 427
Jogi személyiség nélküli gazdasági társaság	144 552	166 863	175 979	196 009	207 365	216 567
Ebből:						
közkereseti társaság	4 509	5 006	5 217	7 873	8 213	8 113
betéti társaság	140 043	161 857	170 762	188 136	199 152	208 454
Jogi személyiség nélküli egyéb vállalkozás	24 269	26 182	26 998	27 255	27 427	26 675
Megszűnő gazdálkodási forma	11 091	10 646	8 858	4 917	2 897	2 039
Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás	179 912	203 691	211 835	228 181	237 689	245 281
Társas vállalkozás összesen:	338 574	377 941	389 271	411 521	426 834	443 708
Egyéni vállalkozás:	659 690	648 701	660 139	682 925	698 001	708 513
Vállalkozás összesen:	998264	1026642	1049410	1094446	1124835	1152221
Költségvetési és társadalombiztosítási szervezet	14 633	14 957	15 300	15 436	15 615	15 401
Non-profit szervezet	54 418	58 866	61 907	65 335	67 153	69 074
MRP-szervezet	300	292	272	263	228	194
Összesen:	1067615	1100757	1126889	1175480	1207831	1236890

Papp Ottó*

AZ ÖNÉRTÉKELÉSEN ALAPULÓ MINŐSÉG- BIZTOSÍTÁSI RENDSZEREK ALKALMAZÁSA A FELSŐOKTATÁSBAN**

A szerző közreműködött a felsőoktatási intézmények minőségfejlesztésének ágazati – az Oktatási Minisztérium által vezetett – programjában (Lásd a felhasznált irodalmat). Tekintettel arra, hogy az ún. „bolognai folyamatoknak” illetve a Nemzeti Fejlesztési Tervnek egyaránt szükséges és integráns részét képező felsőoktatási minőségfejlesztési programok gyakorlati megvalósítása és a fogadókészség biztosítása fontos (és megkerülhetetlen) humán, illetve informatikai kérdéseket is felvetnek, cikkünkben ezek megoldási lehetőségeivel ill. módjával kívánunk – a cikk szűkre szabott terjedelmi korlátain belül – foglalkozni.

Az önértékelésen alapuló EFQM* modelladaptáció, mint a TQM**** intézmény-szintű megvalósításának eszköze**

*„Aki megoldást akar;
az módszert keres,
aki nem – az kifogást.”
(egy amerikai vállalatvezető)*

Az egyik alapkérdés az, hogy másként kell-e tervezni és működtetni egy felsőoktatási intézmény minőségirányítási rendszerét (mint például a verseny- vagy a közszféra területén működő más szervezetét).

Kézenfekvő, hogy azok az indikátorok, amelyek a termelés és gazdálkodás területén meglehetősen objektíven és valósan fejezik ki a tevékenységek, illetve folyamatok állapotát, a humánbázisú szférában (az oktatás, de az egészségügy, az állami- és a közszféra területén is) már közel sem adnak reális képet a rendszer egészének működéséről; annak színvonaláról (kvázi „minőségéről”).

Bernáth Lajos és Mózes Áron a „Miért kell másként tervezni egy közoktatási minőségügyi rendszert” című cikkükben számos oktatási intézményben bevezetett minőségbiztosítási rendszer tanácsadói tapasztalásokról számolnak be.

* Főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola

** Megjegyezzük, hogy az Általános Vállalkozási Főiskola Tudományos Közlemények VII. évfolyam 5. számában (2001. április) már bemutattuk az európai minőségbiztosítási rendszerek hazai modelladaptációjával kapcsolatos munkákat a közszféra, kiemelten a felsőoktatás területén. Ezért a jelenlegi cikk elsősorban a felsőoktatási modellváltozat fent jelzett két – a felsőoktatás sajátosságait tükröző – kérdésével (illetve lehető megoldásukkal) foglalkozik.

*** Európai Minőségbiztosítási Alapítvány.

**** Teljeskörű minőségbiztosítási rendszer.

talatai alapján megállapítják: hogy „a pedagógus (általában) csak azért, mert a főnöke mondja, még nem hajlandó egy gyökeresen új gyakorlat terhét a nyakába venni.”

Majd később: „Ebből kifolyólag óriási szerepe van a szabályozások konszenzussal történő elfogadásának.” Kemény Sándor a „MŰEGYETEM-2000” Konferencián ugyancsak megállapította: „Szükségesnek tartom az egyetemi oktatás minőségbiztosítási rendszerének kialakítását; erre az akkreditációs eljárás rá is kényszerít minket. De a formális elemeknek igen rossz a fogadtatása az egyetemi közegben; a tartalmiakat kell hangsúlyoznunk.”

A teljeskörű minőségbiztosítás (TQM) elveire épülő EFQM-modell önértékelésen alapuló rendszere – és ebből adódóan az oktatók felé megnyilvánuló megbecsülés és bizalom – várhatóan egy jelentős együttműködési készséget vált ki a tanárokból is. (Ami egy korábbi, bonyolult adatszolgáltatások, kimutatások és jelentések rendszerébe való bekényszerítés esetében viszont sohasem várható.)

Egy másik fontos aspektus a fogadókészség szempontjából az, amit Dr. Varga Emilné a Kossuth Lajos Tudományegyetem Műszaki Főiskolai Karán szerzett tapasztalatai alapján úgy fogalmazott meg, hogy az ISO szabványok szellemében ugyan kialakítható a felsőoktatási intézmények egyfajta minőségbiztosítási rendszere; ami azonban nagy idő, anyagi és emberi munka ráfordítást igényel. – „Ezért – vonja le a következtetést – megállapítottuk, hogy a kar minőségügyi rendszerének kialakításához... a Teljeskörű Minőségmenedzsment (azaz: a TQM) módszerét célszerű alkalmazni.”

Mivel – az indokok további sorolása nélkül is – megállapítható, hogy a pedagógustársadalom általában jó alany a magas színvonalú minőségügyi rendszerek kialakításához (Bernáth – Mózes), célszerű lépés volt az EFQM-modellnek – mint a TQM megvalósítási eszközének – az adaptációja az oktatás területére.

Az EFQM-modell oktatási változata alapvetően a szakértők (tehát az oktatás „szereplőinek”) tudásbázisára alapozva rájuk bízta:

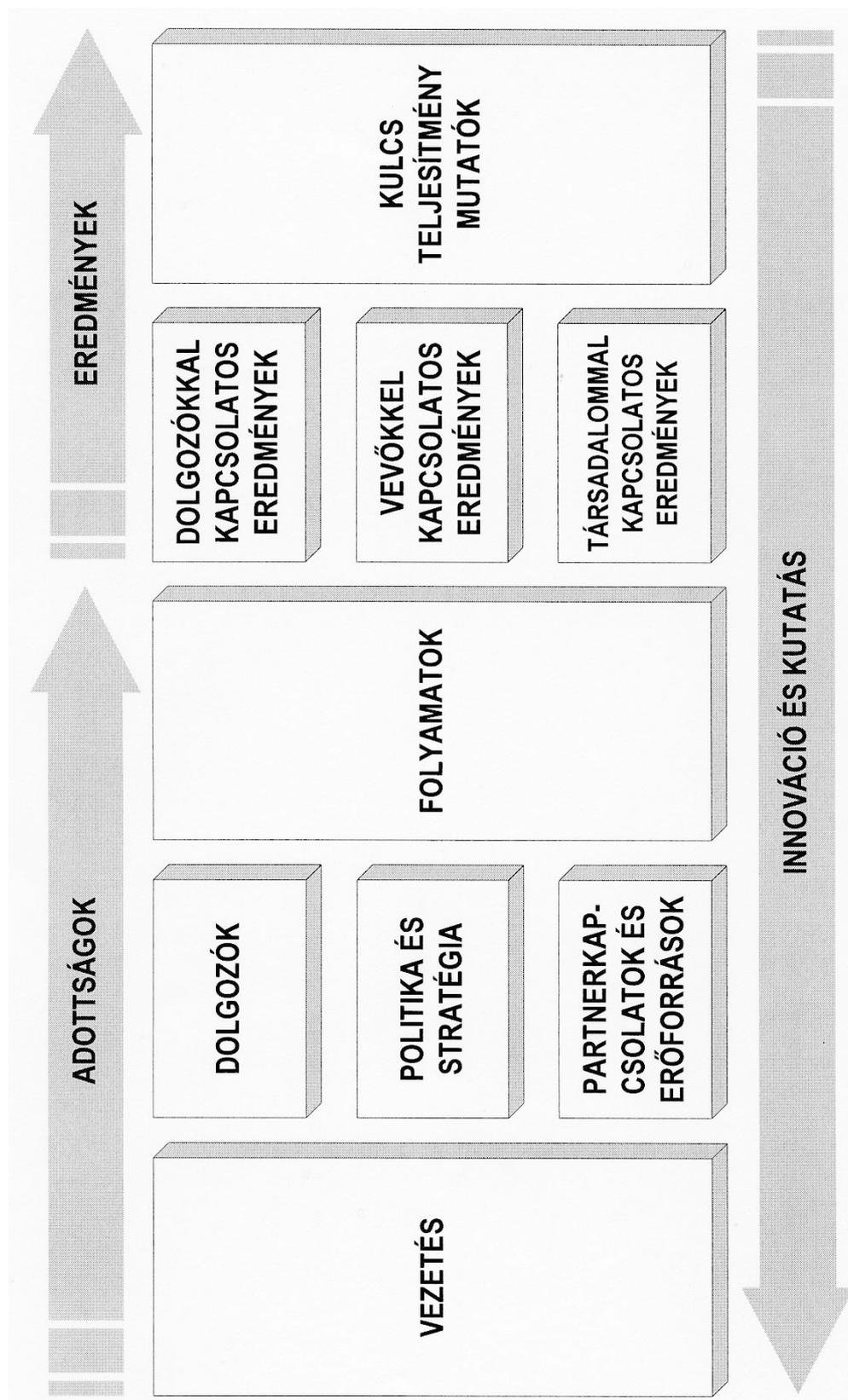
- az intézményspecifikus minőségi paraméterek megválasztását;
- az intézmény aktuális oktatási és minőségpolitikáját érvényesítő preferenciák meghatározását;
- az értékelési rendszer kialakítását és alkalmazási módjának megvalósítását (lásd később az 1-4. számú táblázatok szerint).

Ugyanakkor a közös gondolkodási és szemléletmódot tükröző ún. „keret- modell” (1., 2. számú ábrák) és az irodalomjegyzékben fellelhető módszertan (Tenner – DeToro, OM Útmutató, Papp 2001, 2002) biztosítja, hogy:

- csakis az újat, a specifikusat kelljen mindig „kitalálni” (gondoljunk csak a művészeti, műszaki, orvosi, közgazdasági stb. felsőoktatási intézmények nyilvánvaló különbözőségeire) és hogy;
- az intézmény (saját helyzetértékelése után) mintegy saját maga állítsa fel a mércét és végezze az ennek alapján meghatározott feladatok belső kontrollját is; azaz a megvalósítás ellenőrzését és a szükséges módosítások elvégzését.

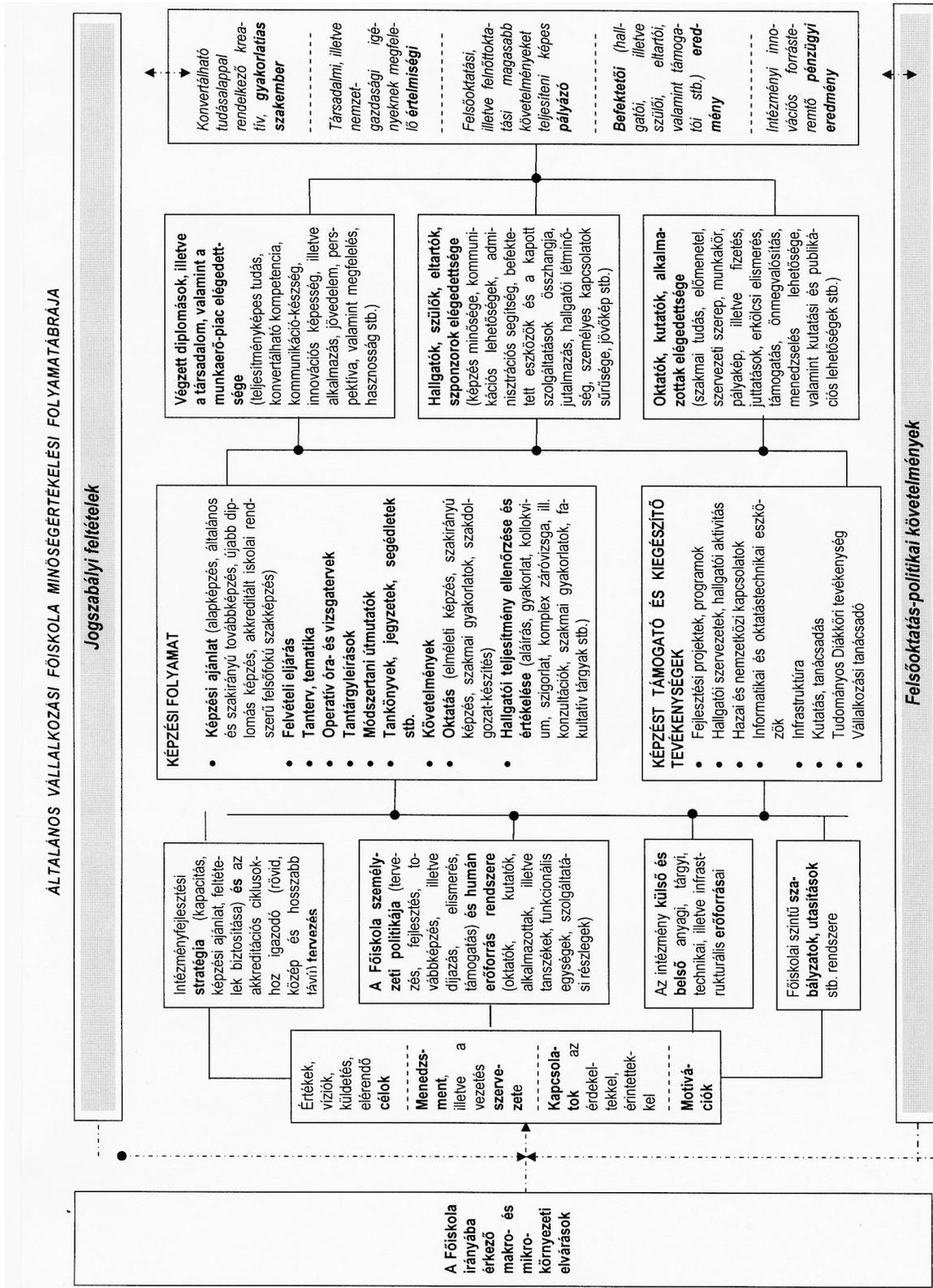
1. sz. ábra

AZ ÚJ, 2000-ES EFQM MODELL BLOKKJAI

2. sz. ábra

AZ ÁLTALÁNOS VÁLLALKOZÁSI FŐISKOLA EFQM MODELLADAPTÁCIÓJA
(Antal János munkája)

Az EFQM oktatási modelladaptációjának informatikai alapjai

(A résztvevők minőségügyi önértékelései és lehetséges felhasználásuk kvantitatív számítások végzésére)

„Mérjetelek meg mindent, ami megmérhető;
És tegyétek megmérhetővé mindazt,
ami nem megmérhető.”
(Galilei)

Az EFQM új, 2000-es alapmodellje (1. számú ábra), valamint annak oktatási modelladaptációja (2. számú ábra) egyaránt alkalmas a hazai, illetve a nemzetközi minőségi díjak (azaz a Business Excellence; az Üzleti Kiválóság, vagy a „minőség Oscar díjának”) elnyeréséért indított pályázatokon való részvételre, tekintettel arra, hogy a modelladaptáció is tökéletesen megfelel a pályázati feltételek előírásainak. Mindez elsősorban motivációs elemként és nem végcélként vehető számításba. Ugyanakkor az adaptációs munkával együtt végzett fejlesztések lehetővé teszik a modellben rejlő lehetőségek, immanens információk kihasználását és többcélú felhasználását is.

A témakör részletesebb tárgyalása nélkül utalunk rá, hogy az EFQM modell koncepciója alapvetően a szubjektív szakértői értékelésekre (*expert judgement*) illetve önértékelésekre épít; vagyis a megfelelően kiválasztott szakemberek tudásbázisára, amihez – sajnálatos módon – hazánkban még meglehetősen pejoratív felhang társul. (Annak ellenére, hogy a néhai Kádas Kálmán professzor bölcs megállapítása szerint „a nagy tapasztalatokkal rendelkező szakemberek látszólag szubjektív véleménye valójában nagyon is objektív tapasztalatainknak a szintézise.”) Ily módon az EFQM modell alkalmazása során az elemzésekhez rendelkezésre álló információik lényegileg verbális (szöveges) és részben numerikus (számszerű) információk. Ez utóbbiak a számszerűen már rendelkezésünkre álló adatok (pénzügyi mutatók, naturáliák stb.) míg az előbbieket pedig a szakértői értékelések illetve önértékelések pontszámokkal kifejezett – így ugyancsak számszerű – értékei. (Szemléltetésként erre bemutatunk négy táblázatot a 9 blokk fő- és alkritériumaira kidolgozott rendszerből – az 1-4. számú táblázatok szerint).

Az oktatás minőségének színvonalvizsgálata és annak felhasználása a tervezési-ellenőrzési munkához, valamint a hazai és nemzetközi összehasonlítások illetve összemérések – jogosult matematikai műveletekkel történő. – elvégzése, előbb vagy utóbb paradigmaváltásra kényszeríti a felsőoktatás illetékes vezetőit és szakembereit. Amíg ugyanis egyrészt jogosan veti fel a szakemberek egy része, hogy: „...olyan minőségügyi cél tárgyalása aligha vezethet eredményre, amelyek teljesítése nem mérhető” vagy, hogy más oldalról közelítve – „a mérhetőség tükrében, vajon milyen minőségi követelmények megfogalmazására van egyáltalán lehetőség”, másrészt viszont építenünk kell ma már arra a forradalmi fejlődésre, amely az elmúlt évtizedekben a mérés (számszerűsítés), illetve az összemérés (és így a komplex értékelések) tekintetében végbement. (Lásd a Stevens-féle korszerű mérés- és skálaelmélet által felkínált lehetőségeket.)

1. számú táblázat

VEZETÉS – F₁: AZ ELSŐ BLOKK KRITÉRIUMA

F₁₁: funkció: Intézményszintű vezetés
F₁₁₆: komponens⁽¹⁾: Az intézmény külső kapcsolatai és PR tevékenysége

A vizsgálat célja: annak értékelése, hogy a vezetés milyen szinten látja el az intézmény külső kapcsolataira, ezek fejlesztésére, valamint a PR tevékenységekre irányuló munkáit⁽²⁾ (ezek jellege, szintje, állandósága).

¹ „Értékmérő komponens” vagy: részfunkció.

² A vizsgálat elsődlegesen a partnerkapcsolatokra terjed ki.

1. FOKOZAT

Az intézmény a külső partnerek⁽³⁾ (jogos) elvárásainak és előírásainak eleget tesz. Eseti jelleggel kisebb zavarok előfordulnak. A vezetőség „odafigyel” (passzív módon regisztrálja) a munkatársak külső szerepléseit (publikációk, konferenciák, szakmai és társadalmi szereplések).

2. FOKOZAT

Az intézmény külső kapcsolatai zavarmentesek és stabilak. A vezetőség aktívan segíti, motiválja az oktatók külső szereplését, és lehetőség szerint kiterjeszti azt a hallgatókra is. Az oktatók tudományos illetve szakmai szervezetekben, kamarákban és egyéb társadalmi szervezetekben is szerepet vállalnak.

3. FOKOZAT

A vezetés koncepcióval rendelkezik a külső kapcsolatok fejlesztésére vonatkozóan. Kiemelt a felhasználói szféra irányába építkező kapcsolatteremtés és -gondozás (pl.: bázis intézmények rendszere és képviselőik az évközi-, TDK- és diplomamunkák, valamint az AVB munkájában stb.). A munkatársak külső (PR) tevékenysége programozott és motivált.

4. FOKOZAT

A külső kapcsolatok fejlesztése az intézményi minőségpolitika és stratégia szerves részét képezi, amit az intézmény munkatársaival terveznek, illetve rendszeresen ismertetnek. Az oktatók külső szereplései („PR tevékenységük”) magas színvonalú (külföldi utak, publikációk és konferenciák, hazai médiaszereplések stb.)

5. FOKOZAT

A vezetésnek programja van a külső meghatározó partnerkapcsolatok és PR tevékenységek folyamatos fenntartására és fejlesztésére, melyet velük együttműködésben alakítanak és valósítanak meg (pl.: időnként közös projektek, pályázatok, K+F munkák stb. keretében). Az oktatók külső szereplései magas aspirációs szintűek és elismertek (médiában, külső és hazai szakmai és tudományos egyesületekben, ill. pályázatok és díjazások elnyerésével stb.).

JELENLEGI FOKOZAT⁽⁴⁾

1 2 3 4 5

⁽³⁾ Fontosabb külső partnercsoportok: kormányzat, fenntartók, üzemeltetők, társadalmi szervezetek, felhasználói szféra (munkaerő-piac, illetve munkaadók).

⁽⁴⁾ Kérjük, hogy a jelenlegi állapotnak megfelelő minőségi fokozat számát jelölje meg. (Annak a figyelembevételével, hogy a magasabb fokozat elérése már magába foglalja az alacsonyabb fokozatok feltételeinek a teljesítését is.)

2. számú táblázat

POLITIKA ÉS STRATÉGIA – F₃: a harmadik blokk kritériuma

F₃₃: A politika és stratégia kialakításánál a munkatársak bevonásának módja és mértéke.⁽¹⁾

1. FOKOZAT

A vezetés maga dolgozza ki és írja elő a politikát és stratégiát. A minőség ebben nem áll az első helyen és a munkatársak legfeljebb passzív részvevők (az ismertetés ill. közlés szintjén). A munkatársak legjobb tudásuk szerint végzik napi munkájukat, de ebben elsősorban az előmenetel, a pénzkereset ill. a konfliktusmentes oktatási munka a domináns szempontok.

2. FOKOZAT

A munkatársak közvetve részt vesznek a politika és stratégia kialakításában, amely már a TQM-et meghatározó információkra is épít (de még nem alapja a legfontosabb elhatározásoknak). Jelentősebb alkalmakkor a vezetés „beszél” is róla.

3. FOKOZAT

A vezetés rendelkezik a minőségelvű politika és stratégia kialakításához szükséges irányvonalakkal és tervekkel. A munkatársak aktív résztvevőkként (pl.: a kezdeményezés, változtatási javaslatok stb. szintjén is) közreműködnek ezek kidolgozásában és ez az oktatási, képzési illetve a projekttervekben is pozitív módon tükröződik.

4. FOKOZAT

A minőségelvű politika és stratégia kidolgozásánál beépítik a partnerscsoportok (oktatók, munkatársak, hallgatók) észrevételeit, elvárásait (pl.: a hallgatói véleményfelmérés tapasztalatait). Az egész intézmény rendelkezik a minőség kialakításához és biztosításához szükséges irányvonalakkal, tervekkel. Ezek jól ismertek és dokumentáltak. Az oktatókat és munkatársakat áthatja hosszú távú és napi munkájukban.

5. FOKOZAT

A TQM-et meghatározó információk képezik a legfontosabb bázist a minőségelvű politika és stratégia kialakításához. Ebben karakterisztikusan megjelenik valamennyi partnerscsoport elvárása, véleménye is. A minőségelvű politika és stratégia állandó kommunikációs és beszéd-téma, rendszeresen felülvizsgálatra illetve aktualizálásra kerül.⁽²⁾

JELENLEGI FOKOZAT⁽³⁾

1 2 3 4 5

⁽¹⁾ Megjegyzés: a kérdés legfeljebb implicite foglalja magába a többi partner (stake-holder) szerepét a minőségelvű politika és stratégia kialakításában (például a hallgatói véleményfelméréseken vagy a külső partnerscsoportokkal kialakult kapcsolatokon keresztül).

⁽²⁾ Kiemelten hangsúlyozzuk, hogy a magasabb fokozatok ab ovo magukba foglalják az alacsonyabb fokozatok feltételeinek teljesítését, megvalósulását.

⁽³⁾ Kérjük, hogy a jelenlegi állapotnak megfelelő minőségi fokozat számát jelölje meg.

3. számú táblázat

ERŐFORRÁSOK ÉS GAZDÁLKODÁS – F₄: a negyedik blokk kritériuma

F₄₃: **Az ismeretek átadásának hatékonyságát növelő oktatási eszközök illetve technológiák** (mennyisége, színvonala, kihasználtsága, fejlesztése).⁽¹⁾

1. FOKOZAT

Az ismeretátadást segítő technikák alkalmazása esetleges, erősen „tanár-függő”, infrastrukturális feltételei kialakulatlanok. Elsődlegesen az oktatói munka „mutatósabbá” tételét és/vagy a tanár munkájának a könnyítését szolgálja.

2. FOKOZAT

Az alapvető technikai eszközök (pl.: írásvetítő, diavetítő, epidiaszkóp stb.) rendszeres felhasználása jellemző. Feltételei az eszközök mennyiségét és színvonalát tekintve biztosított és szervezett. Az oktatók felhasználásukat beépítik oktatási programjukba és tananyagukba (pl.: munkafüzetek, esettanulmányok stb.).

3. FOKOZAT

A multimédia eszközei számos formában és széleskörűen felhasználásra kerülnek (projektorok, interaktív videó, CBT stb.). Ezek színvonala és infrastrukturális feltételei (eszközállomány, tantermi felszereltség, személyi feltételek, szervizellátás stb.) biztosítottak és az oktatástechnológia szerves részét képezik.

4. FOKOZAT

A 3. fokozat már általános gyakorlat. A módszeres továbbfejlesztés érdekében az oktatástechnológiáért felelős munkatárs/-ak, de az oktatók egy része is) rendszeresen látogatják a fontosabb kiállításokat, figyelemmel kísérik a szaklapokat, és kapcsolatot tartanak vezető szakcégekkel. Rendszeres bemutatók, tanácskozások és értékelések biztosítják a fejlesztések megalapozását és megvalósulását.

5. FOKOZAT

Az ismeretek átadásánál általános gyakorlattá vált a 3. és a 4. fokozatok feltételeinek megvalósítása. Ezek folyamatos fejlesztése a stratégiai terv részét képezi (és minőségközpontúak). Az egyes területeknek specialistái vannak. Az új technikai eszközök illetve technológiák bevezetése folyamatos és programozott.⁽²⁾

JELENLÉGI FOKOZAT⁽³⁾

1 2 3 4 5

⁽¹⁾ *Címszavak: munkafüzetek, programozott oktatás, interaktív videó, projektor, CBT (számítógépen alapuló oktatás), multimédia stb.*

⁽²⁾ *Az egyes fokozatok tartalmi követelményeinek való megfelelést (illetve: a választottét) alátámasztó adatok és/vagy képzett mutatók csatolása célszerű (de nem követelmény).*

⁽³⁾ *Kérjük, hogy a jelenlegi állapotnak megfelelő minőségi fokozat számát jelölje meg.*

4. számú táblázat

MUNKATÁRSOK ELÉGEDETTSÉGE – F_6 : a blokk kritériuma

F_6 : Az oktatók motiválásának formái, arányai, mértéke és hatásai.

1. FOKOZAT

Az oktatók elsődlegesen pénzkereseti forrásnak tekintik munkájukat. Az oktatási intézmény iránti elkötelezettségük, küldetésstudatuk alacsony színvonalú (és inkább eseti; pl.: projektorientált). Domináns a presztízs- és státuszféltés. A motiválás leghatékonyabb eszközei (az utasítások és ellenőrzések mellett) az anyagi ösztönzés különböző formái (fizetés, kiegészítő juttatások és az egyéb kereseti források kihasználásának lehetővé tétele).

2. FOKOZAT

Az oktatók általában ismerik és elfogadják az intézmény stratégiáját és értékrendjét, és jobbra érvényesítik azt saját oktatási, kutatási és fejlesztési munkájukban. Jelentős szerepe van ebben az életpálya ill. a szakmai előmenetel tervezhetőségének és intézményi támogatásának (továbbképzések, külföldi utak stb. támogatása). Az ilyen irányú motivációk hatása erős.

3. FOKOZAT

Az oktatók teljesen azonosulnak az intézmény érték- és (aktuális-)érdeklendijével, valamint stratégiájával és ez hosszú távú és operatív munkájukban is tükröződik. A munkatársi viszony (adott projektek esetén: a csoport-szellem) magas színvonalú, alkotó és sikerorientált. A fizetési és egyéb (anyagi) elismerési rendszer jó, konzisztens és a munkatársak értékelik. Az intézményi és az egyéni célok konvergenciáját erősítő motiválási módok hatása erősödik.

4. FOKOZAT

A szervezeti kultúra és a csoportszellem (ill. kohézió) magas színvonalú. Így a vezetők felkészültek arra, hogy elfogadható, reális, szubjektív és objektív visszajelzéseket adjanak. Az oktatók és oktatócsoportok teljesítményének, sikereinek fel- és elismerése, valamint jutalmazása általánosan jellemző és hatékony. A szakmai fejlődést segítő motivációs formák hatása elsődleges (nincs telítődési pontjuk).

5. FOKOZAT

A 4. fokozatok feltételei már megvalósultak és gyakorlatnak számítanak. Kizárják a véletlenszerű vagy személyeskedő értékeléseket. A visszajelzések a vezetés és a munkatársak között kétirányú és rendszeres. A vezetés már tudatosan beépíti a magasabb rendű és minőségorientált motivációs formákat és eszközöket az intézmény középtávú stratégiájába. A munkatársak elismerik és értékelik a rendszert.

JELENLEGI FOKOZAT⁽¹⁾

1 2 3 4 5

⁽¹⁾ Kérjük, hogy a jelenlegi állapotnak megfelelő minőségi fokozat számát jelölje meg. (Annak a figyelembevételével, hogy a magasabb fokozat elérése már magában foglalja az alacsonyabb fokozatok feltételeinek a teljesítését is.)

A modelladaptáció kvantitatív és többfunkciós felhasználásának informatikai alapjai (skála-transzformációk)

*Általában többet ér egy
„másodosztályú” megoldás;
mint egy „elsőosztályú” kifogás.*

Az önértékelés mára már jól kidolgozott és általános felhasználásra alkalmas módszerei közül az EFQM oktatási modelladaptációjához az ötfokozatú, ordinális (sorrendi) skálákon alapuló rendszert alkalmazhatjuk. (Lásd az 1-4. számú táblázatok felépítését. A megfelelő skálafokozat kiválasztásának feltételeit a táblázat egyes mezői tartalmazzák. Az értékelést végző szubjektivitásának a szerepe, érvényesülése meg lehetőségen korlátozott.) Az így elvégzett önértékelések után azonban felmerülnek az ún. „többdimenziós skálázás” ismert problémái, mindenekelött:

- a különböző skálaszinteken rendelkezésre álló adatok azonos skálaszintre való transzformálásának az igénye; valamint
- a vizsgálat céljának megfelelő számítások jogosult elvégzéséhez szükséges „skálaszint-emelő” transzformációk igénye.

A különböző skálaszinteken rendelkezésre álló adatokkal ugyanis csak akkor tudunk megfelelő szintű és jogosult matematikai műveleteket végezni, ha azokat előbb azonos skálaszintre transzformáljuk; mivel csak azonos skálaszinten rendelkezésre álló adatokkal lehet jogosult – és nagyon is meghatározott körű – matematikai műveleteket végezni. (Lásd az 5. számú táblázat szerint.)

A skála-transzformáció történhet:

- felülről lefelé (*up down*); illetve
- alulról felfelé (*down up*).

A felülről lefelé történő transzformáció általában információvesztéssel jár (mivel a magasabb rendű skálák magukba foglalják az alacsonyabb rendű skálák információit és fordítva), míg az alulról felfelé történő transzformációk csak szigorú megköötésekkel és/vagy többletinformáció bevitelével végezhetők el.

A skálaszintemelő transzformációkra példa lehet:

- a Guilford-féle skálaszint-emelő transzformáció (ordinális skáláról intervallum skálára); vagy
- a Saaty-féle skálaszint-emelő transzformáció (abszolút vagy: arányskálára).
(Lásd: Kindler – Papp 1977.)

5. számú táblázat

A SKÁLASZINTNEK MEGFELELŐEN VÉGEZhető MATEMATIKAI
(ARITMETIKAI ÉS STATISZTIKAI) MŰVELETEK

A skála megnevezése	Az alapvető empirikus műveletek	A matematikai csoport szerkezete	A jogosan számítható invariáns statisztikai jellemzők	Jellegzetes példák
1	2	3	4	5
Névleges	Az egyenlőség meghatározása	Permutációs csoport $x' = f(x)$	Gyakoriság Módusz Kontingencia együttható	Gépkocsi rendszámok Típusok azonosító számozása
Sorrendi	A nagyobb (>) vagy kisebb (<) meghatározása	Izoton csoport $x' = f(x)$ $f(x)$ bármilyen monoton növekvő függvény lehet	Medián Rangkorrelációs együttható	Ásványok keménysége (Mohs skála) Minőségi fokozatok megállapítása
Intervallum	Az intervallumok vagy különbségek egyenlőségének meghatározása	Lineáris csoport $x' = ax + b$ Lineáris csoport	Számítási átlag Szórás Korrelációs együttható	Hőmérsékletmérő skálák (Fahrenheit és Celsius) Naptári idő
Arány	Az arányok egyenlőségének meghatározása	Hasonlósági csoport $x' = ax$	Mértani átlag Harmonikus átlag Relatív szórás	Számosság Hosszúság, tömeg, sűrűség stb. Hőmérséklet (Kelvin)

Forrás: Kindler–Papp 1977.

A fenti műveletek elvégzése után már a jogosult matematikai műveletek köre jelentősen kiszélesedik és így az EFQM modelladaptáció az alábbi többcélú (vagy többfunkciós) felhasználásra válik alkalmassá:

- az intézménynél eddig megvalósult TQM színvonalának számszerű kifejezésére és értékelésére (mintegy állapotmutatóként);
- ezen belül, az egyetlen pontszámösszegben (vagyis az úgynevezett Aggregált Minőségi Színvonal mutató indexében) való kifejezés mellett a TQM megvalósult színvonala strukturált elemzésének lehetőségét és eszközét is biztosítja;
- a fenti elemzések *dinamizálását*; azaz az intézmény minőségfejlesztési projektjének tervezése és ellenőrzése (monitoringozása) lehetőségét; valamint a
- hazai és nemzetközi számszerű összehasonlítások, illetve *összemérések (benchmarking)* elvégzését és így ebből reális értékelések, következtetések, javaslatok levonását.

Végül ki szeretnénk emelni az EFQM modelladaptáción alapuló fenti kvantitatív számítások eredményeinek megbízhatóságát, amit nem egy szűkebb adatbázis (azaz a szokványos pénzügyi és naturális mutatószámok) alapján végzett számítások pontosítgatásával, hanem a felhasznált információk körének lényeges kiterjesztésével érhetünk el.

Az EFQM modellben szereplő partnerek (vagy *stake-holderek*) szakértői tudásbázisának (*expert judgement*) felhasználásával minőségileg más, megbízhatóbb eredményeket kapunk. Ez a körülmény pedig jelentősen megnövelheti a kapcsolódó és ráépülő oktatás-fejlesztési döntések minőségét is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A felsőoktatási intézmények minőségirányítási rendszereinek kialakítása.

– A XI. Magyar Minőség Hét c. konferencia kiadványa, Budapest, 2002. november 4-7.

Az európai EFQM modell alkalmazása az önértékeléshez.

– SZENZOR P.E. Budapest, 1996.

Az európai minőségbiztosítási rendszerek intézményszintű és többfunkciós alkalmazási lehetőségei és módszerei. – Kutatási beszámoló. Általános Vállalkozási Főiskola. Budapest, 2000/2001.

EFQM Excellence Model, About EFQM/EFQM's mission.

(–www.efqm.org), a „Nemzeti Minőségi Díj önértékelési modellje az Üzleti Kiválóságért.” (–NMD 2000 pályázati útmutató); Kézikönyv az európai minőségbiztosítási rendszer (EFQM-modell) magyar képzési változatának alkalmazásához. – Frey Akadémié – NSZI (Nemzeti Szakképzési Intézet). Budapest. 1998.

ÚTMUTATÓ a felsőoktatási intézmények minőségfejlesztésének megvalósításához.

– Oktatási Minisztérium. Budapest. 2001/2002.

A.R. Tenner – I.J. DeToro: Teljeskörű minőségmenedzsment.

Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1996.

Bernáth Lajos – Mózes Áron: Miért kell másként tervezni egy közoktatási minőségügyi rendszert? (Tanácsadói tapasztalatok az oktatási intézményekben bevezetett minőségbiztosítási rendszerekről.)

– Magyar Minőség IX. évf. 2000. október. Különszám az oktatásról.

Kemény Sándor: Erőforrások optimális kihasználása a minőségi oktatás érdekében.

– Műegyetem 2000 Konferencia. (Az oktatás minőségbiztosítása szekció.)

Kindler József – Papp Ottó: Komplex rendszerek vizsgálata. (Összemérési módszerek).

– Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 1977.

Mike Gallagher: Az önértékelés és módszerei.

– Magyar Minőség Társaság. Budapest, 2000.

Papp Ottó: Minőségbiztosítási rendszerek alternatívái a felsőoktatásban.

– Magyar Felsőoktatás. Budapest. 2001/5-6.

Papp Ottó: Felsőoktatási intézmények minőségbiztosítási rendszerei (Konzultációs nap a Professzorok Házában).

– Magyar Felsőoktatás. Budapest. 2002/3.

Varga Emilné: Minőségmenedzsment és minőségbiztosítás az európai felsőoktatásban.

– Tudományos Közlemények, Ybl Miklós Műszaki Főiskola. Budapest, 1994.

Vigh László*

AZ EURÓPAI KÖZPONTI BANK FÜGGETLENSÉGE – CÉLOK ÉS FELADATOK

Az Európai Központi Bankot (ECB) úgy alakították ki, hogy minden területen a monetáris hatóságok függetlenségének mintaképe lehessen. A bank teljes autonómiával rendelkezik a napi pénzügypolitikai kérdésektől egészen a szélesen értelmezett – más jellegű – kompetenciáikig, azért hogy teljesítse legfontosabb célját, az árstabilitás fenntartását.

Az Európai Központi Bankok Rendszerét ugyanilyen függetlenségi koncepció szerint kellett megalakítani. Enélkül nem is indulhatott volna el a monetáris unió harmadik szakasza azzal a céllal, hogy az egységes valuta követelményeinek szemmel tartása az Eurozóna minden tagállamában biztosított legyen. Mindezt egyrészt tudományosan, másrészt a politikai közvélemény szemében is hitelesen kellett és kell igazolni.

A pénzkibocsátó funkció – a valuta stabilitásának feltétlen biztosításával megerősítve – a mai közgazdasági elméletek és gyakorlati tapasztalatok tükrében legjobban egy önálló intézményben valósítható meg: olyan függetlenséggel, amelyet csak a demokratikus legitimitáció érdekében korlátoznak és csak olyan módszerekkel (átfogó jelentések készítése, általános konzultációk az integráció politikai testületeivel), melyek a gyakorlatban nem vonják kétségbe a szervezet autonómiáját. Mindezt kizárólag úgy lehet garantálni, hogy az ECB feladat- és hatásköre megfelelő precizitással kerül megfogalmazásra, és pontosan látható határokat húznak a közszférához kapcsolódó kötelezettségek és a hagyományos politikai folyamatok közé, a két elem közötti tökéletes egyensúly megerősítése mellett.

A Maastrichtban elfogadott alapító szerződésben az általános, a Gazdasági és Pénzügyi Unióra, az EMU-ra vonatkozó bevezetőt követően a 2. és 3. fejezetet arra szánták, hogy leírják azt a függetlenséget, amellyel az Európai Központi Bank céljait elérheti és végrehajthatja feladatait. Ezen felül, ez a szakasz a bank ellenőrző szerepétől elkülönítve pontosítja az ECB két, az alapvető feladatokon belüli funkcióját – s ezeket hangsúlyosan megkülönbözteti – a monetáris politikát és az árfolyam-politikát. Mindemellett a statisztikai funkció is megjelenik, ami hozzájárul a többi feladat ellátáshoz, és elősegíti a legalapvetőbb központi banki szerepkör, a bankjegykibocsátás végrehajtását.

1. A függetlenség

1.1. Elméleti háttér – Gazdasági és jogi viszonyok

A nemzetközi gazdasági és intézményi irodalomban, széles körben elemzik a központi bankok függetlenségének kérdéseit.¹ Abban egyetértés alakult ki, hogy pozitív korreláció állítható fel a központi bankok politikai befolyástól való mentessége és a nemzeti fizetőeszköz belső stabilitásának sikeressége

* *Főiskolai adjunktus, mb. tanszékvezető, Általános Vállalkozási Főiskola*

¹ *Jelen értelmezés alapja: Santiago Fernandez de Lis: Classification of central banks by autonomy: a comparative analysis, Banco de España – Serviciant de Estudio, Documento de Trabajo No. 9604, Madrid, 1996.*

között. A függetlenség és az alacsony infláció közötti korrelációt empirikusan is mérték.² Az infláció szintje relatíve alacsony azon államokban, amelyek „bajnokok” a központi bank – akár alkotmányosan, akár a jogszabályok értelmezésének gyakorlata során kialakított – függetlenségében. Ilyen ország Svájc, az Amerikai Egyesült Államok, vagy az EMU-tagságot megelőzően Németország, vagy Hollandia.³ Tapasztalati úton még inkább bizonyítható az, hogy azok az országok, ahol a központi bank nagyobb függetlenséggel rendelkezik, nem csak az infláció tekintetében képesek jobb eredményeket elérni, hanem a közszféra finanszírozása szempontjából is, mivel ezekben az államokban kisebb és kevésbé változó a költségvetési hiány.⁴

Megszámolhatatlan tanulmány foglalkozik azzal, hogy felossza, és csoportba rendezze a központi bankokat érzékelhető autonómiájuk alapján, mind kialakításuk, mind monetáris politikájuk alkalmazása szempontjából. A központi bankok munkatársai maguk is gyakran állítják előtérbe saját intézményeik függetlenségének érveit. Az akadémikus és professzionális szerzők azt sugallják, hogy a politikai folyamatok irányítói, a rövid távú eredményekre koncentrááló hajlamukkal és a korlátozott időhorizonttal (a következő választások miatt), nem rendelkeznek megfelelő, a pénz stabilitásán örökődő mechanizmussal. A közszféra számára szükséges stabil árak fenntartását az állam leginkább egy független testület gondjaira bízva érheti el. Ahogy ezt az IMF két mértékadó szerzője világosan megfogalmazza: „A politikai vezetés minden időszakban arra hajlik, hogy túl rövid időtávot lásson a helyénvaló monetáris politika végrehajtására. Így, a pénzügyi stabilitás sokkal inkább akkor érhető el, ha a monetáris politika politikus központi bankárok kezében van, akik megengedhetik maguknak, hogy hosszabb távon gondolkodjanak.”⁵ Ezt megerősíti egy másik szerző is: „A pénzt sokkal inkább a demokrácia alkotmányos keretének egyik elemeként kellene tekinteni és nem a politikai küzdelem egyik céljának.”⁶

A kormányzat befolyásától független központi bankok a monetáris politika meghatározásában és alkalmazásában nem tekinthetők egyértelműen az alacsony inflációt eredményező egyetlen tényezőnek. Egy konszenzusos és kinyilatkoztatott „mandátum” a stabil árszint fenntartására segíthet abban, hogy az elsődleges célra koncentráljon a monetáris hatóság. Ez különösen akkor van így, amikor alárendelt célok megvalósítására is törekszik – ekkor a gazdasági környezet atmoszférája eleve egy erős központi banknak kedvez – például a „vágótázó infláció” megfékezésének idején.⁷ Az elmúlt körülbelül négy évtizedet leszámítva – figyelembe véve a rögzített árfolyam szabályait –, a kormányzatok elkerülték a pénzkibocsátás növekedésének hatásait, mivel a nemzeti fizetőeszköz értékét állandó szinten kellett tartani. A rögzített szabályú környezetben a központi bank függetlenségének foka semmilyen jelentőséggel nem bírt, az árstabilitásra hatással levő (külső) törvények (és törvényszerűségek) biztosították a kívánt eredményt. Például az aranystandard úgy látta el ezt a funkciót, hogy rögzített kapcsolatot tartott fenn a valuták között és a központi bankoknak korlátozott lehetőséget adott, hogy eltérjenek az általános gazdaságpolitikai irányvonalától, amit nagymértékben meghatározott a valuta-arany átváltási árfolyam.⁸

Napjainkban az intézményi biztonsági intézkedések elszigetelik a központi bankot a kormány köz-

² Mark Swinburne – Marta Castello-Branco: *Central Bank Independence: Issues and Experience*, IMF working paper No. 91/58, Washington, D. C. 1991

³ J. de Haan és J. E. Sturn azt is vizsgálta, milyen kapcsolat van az infláció alakulása és a központi bankok függetlensége között, valamint a költségvetési deficit és a függetlenség között. E mellett ráirányítják a figyelmet a központi banki függetlenség és a gazdasági növekedés kapcsolatára is.

⁴ M. Swinburne és M. Castello-Branco rámutat, hogy a bizonyítékok nem teljesen meggyőzőek, mivel a lehetséges deficitek mellett harmadik faktorok bevonása után, többféle elgondolás is alátámasztható a rendelkezésre álló statisztikák felhasználásával.

⁵ M. Swinburne és M. Castello-Branco p. 5.

⁶ Rosa Maria Lastra: *The Independence of the European System of Central Banks*, in *Harvard International Law Review*, Vol 33. No2. Spring 1992. p. 475-519.

⁷ J. Onno de Beaufort Wijnholds és Lex Hoogduin: *Central Bank Autonomy: Policy Issues, A Framework for Monetary Stability*, *Financial and Monetary Policy Studies*, Vol 27, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1994., p. 75-102.

⁸ M. Swinburne és M. Castello-Branco, p. 5. Charles Goodhart szintén céloz a „szabályok versus megfontoltság” monetáris politikai kérdésére. = *The Evolution of Central Banks*, The MIT Press, Cambridge, 1988. Lásd még Alexandre Lamfalussy: „Rules versus Discretion”: *An Essay on Monetary Policy in an Inflationary Environment*, BIS Economic Papers No. 3., Basle, 1981.

vetlen befolyásától. Így az árstabilitás elérésének egyetlen, pontosan meghatározott jogszabályi keretbe foglalt célja lehetővé teszi az optimálisnak tekinthető eredményt: a stabil árfeltételek hosszú távú biztosítását.⁹ A központi banknak magának kell felállítani a monetáris játszma szabályait – saját karakterének „határmezsgyéin” és a kormány törvényes beavatkozási határán belül – függetlenségének megfelelően a követendő irányvonal kialakítására, saját működésére és tevékenységére vonatkozóan.

A kormányzati funkción belüli függetlenség

A kormánytól és a parlamenttől való távolság foka eltérhet, és így különböző koncepciók alakíthatók ki arra vonatkozóan, hogy adott esetben „autonómiát” használunk a „függetlenség” kifejezésére, vagy „kormányzaton belüli függetlenséget” a „kormányzattól való függetlenség” helyett. A korábbi kifejezés azt fejezi ki, hogy a valuta feletti központi banki gyámkodás közfeladat, amelyet a kormány (egy független) testülete lát el. Azonban bármelyik változatot is használjuk a központi bank napi politikától¹⁰ való távolságának leírására, nyilvánvaló, hogy valójában a kormányzathoz kapcsolódó pénzügyi menedzsmentről¹¹ van szó. A központi bank kormányzati funkciót lát el, amelyet a végrehajtó és jogalkotó ágak más szerveitől függetlenül végez. Jogilag a központi bank tevékenységei felett a bíróságok gyakorolnak kontrollt.

A központi bank függetlensége kapcsolatban van a hatalommegosztás kérdésével.¹² Többen nem értenek egyet azzal a nézettel, hogy a központi banknak – negyedik hatalmi ágként – alkotmányosan a kormányzattól elkülönült formában kell működnie, megkülönböztetett a jogalkotó, jogalkalmazó és igazságszolgáltató területektől. Az ilyen szakemberek véleménye szerint a valuta értékének fenntartása elérhető egy olyan „elkülönített intézménnyel”, amely a végrehajtó hatalom részét képezi. Tény, hogy a központi bank a napi monetáris politika végrehajtása mellett elvégezhet más, közhatalmi feladatokat is. Megbízható jogalkotási feladatokat olyan területeken, ahol egy állami testület, vagy az alkotmány hatalmat ruházott rá, például, mint monetáris, vagy bankfelügyeleti szervre. Ennek nyomán tulajdonképpen rendelkezhet a kormányzati (végrehajtó) hatalmi ág jellemvonásával is.

A függetlenség természete

A függetlenséget az alkotmányosan meghatározott keretek formájával hasonlíthatjuk össze. Hogy milyen elemek mérése és összehasonlítása szükséges, erről a különböző szerzők véleménye megoszlik. Általában az alkotórészek különböző csoportokba rendezve jelentkeznek, mint például politikai (a központi bank vezetőtestületeinek kinevezésére vonatkozó kérdések, a központi bank által ellátott feladatok), vagy a funkcionális területek (a monetáris politika eszközeinek alkalmazási lehetőségei és a központi bank pénzügyi autonómiája)¹³. Ezen túl megkülönböztetik egyrészt a szervezeti vagy személyes területekre vonatkozó függetlenséget (a kinevezés módjára, időtartamára koncentrálva és a központi bankárok összeférhetetlenségét vizsgálva), másrészt a funkcionális vagy működési szabadságot, (amely a monetáris politikai eszközök megválasztásával kapcsolatos, és a központi bank pénzügyi autonómiáját mutatja).¹⁴

⁹ M. Foresti, p. 472-474.

¹⁰ *A Handlungsspielraum („tevékenységi mozgástér”) kifejezést Rainer Stadler használja, és előnyösebbnek tartja ezt a szóhasználatot, mivel ez „érték nélküli” összevetve a tudományosan nem részletezett „függetlenség” kifejezéshez viszonyítva. Mások inkább a „függetlenség” hagyományos megfogalmazását használják, amelyik jó néhány szempontot magába olvasztva szolgálja egy adott központi bank függetlenségi szintjének jelölését. Rainer Stadler: Der rechtliche Handlungsspielraum der Europäischen Systems Zentralbanken, Nomos, Baden-Baden, 1996 p. 22.*

¹¹ A. Burns, p. 777.

¹² „Abogyan a jog védelemre kerül egy független hatóság, a bíróság által, ugyanúgy a pénz állandó értékét is óvnia kell egy független szervnek, a központi banknak.” Idézi J. Zijlstra-t (a Nederlandsche Bank korábbi kormányzóját) J. A. H. de Beaufort Wijnholds. J. A. H. de Beaufort Wijnholds: Van kapiteins, loodsen en rechters: De wereldwijde beweging naar centrale bank autonomie, inaugural speech, Rijksuniversiteit Groningen, 1992. p. 14.

¹³ M. Foresti, p. 476-478.

¹⁴ R. Lastra, p. 482.

A szakirodalomban, általánosságban elfogadott felosztás J.V. Louis nevéhez fűződik.¹⁵ Ennek alapján a központi bank függetlenségének következő szempontjait különböztetjük meg:

A: Intézményi függetlenség

Ez a monetáris hatóság jogi autonómiáját jelenti: olyan szervezetként működik, amely a kormány más testületeitől különválasztott. A független központi banknak önálló jogi személynek kell lennie. A független jogi személyiségtől eltekintve, a kormányzat, vagy más testületek (parlament, vagy az állam egyéb szerve, esetleg a magánszektor) utasításaitól való mentesség szintén figyelembe veendő – az „intézményesség” kategóriába tartozó – eleme a függetlenségnek.

Természetesen az állam szerveitől való elválasztás nem lehet teljes. Kapcsolatokra szükség van azokkal, akik a gazdaságpolitika felelősei, még ha csak a kölcsönös információáramlásra korlátozva is. Emellett konzultációk is szükségesek a központi bank és a kormány között. Ezen felül a felelősségre vonási mechanizmusok biztosítják a demokratikus legitimitás mértékét, azaz megteremtik a társadalmi ellenőrzést. Ráadásul a bírósági eljárások és számvevőszéki ellenőrzések során a „jog uralmának” mindenenk felettségével a központi bank is szembe kerülhet.

B: Személyi függetlenség

Ez az alkotóelem a központi bank döntéshozó testületeinek tisztviselőire vonatkozik. Kinevezésük módszerével és hivataluk gyakorlása során biztosítani kell, hogy bármiféle külső nyomástól mentesen felügyeljék a központi bank monetáris politika eszközeit. Bár a központi bankok döntéshozó testületeinek tagjait általában az államok valamilyen szerve nevezi ki, a munkájuk szabadságát biztosító „védintézkedések” megakadályozzák, hogy politikai hatások érijék őket tevékenységük végrehajtása közben. Ott, ahol egyéni részvényesek¹⁶ vesznek részt a testületek tagjainak kijelölésében, ez (mint későbbi befolyásolási lehetőség) nem akadályozhatja az autonóm döntéshozó tevékenységet a monetáris politika tekintetében. Vagyis a nemzeti bankok vezetőinek a közérdeket mindenesetben az egyéni, sajátos (tulajdonosi) érdekek elé kell állítaniuk.

A központi bankok döntéshozó testületeinek tagjaival kapcsolatban az újráválaszthatóság szintén a személyes autonómia területéhez tartozik. Sok érv hozható azon vélemény mellé, mely szerint a kinevezéseket egyetlen időszakra kell korlátozni, mivel ez teszi lehetővé, hogy politikai megfontolásoktól mentesen tevékenykedjenek a tisztviselők. Így nem lehetnek olyan helyzetben, hogy engedményeket kelljen tenniük a politikai szereplőknek terminusuk megújítása érdekében.

A fentiekkel szemben, azon központi banki kormányzók vagy más testületi tagok esetében is, akiknek a kinevezése megújítható, létezhet egy teljes autonómiát biztosító politikai környezet, vagy akár egy, a függetlenségi tradíción alapuló politikai beavatkozást kizáró „megkérdőjelezhetetlenség”.¹⁷

Végül ebbe a tárgykörbe tartozik még a központi bank vezetőinek visszahívása. Egy független testület tagjait nem lehet elbocsátani olyan indokkal, amely összefüggésbe hozható a monetáris politikai döntéseikkel. Egy autonóm központi bank esetében az elbocsátás csak abban az esetben lehetséges, ha valamilyen komoly, a központi banki politikától teljesen független indok merül fel, és az eljárás megfelelő garanciális biztosítékokkal körülbástyázott.

¹⁵ J.V. Louis: *Vers un système*, p. 25-28. H. Tietmeyer p. 8-12. Hasonló felosztást alkalmazott az EMI az 1995-ös Konvergencia-jelentésben. = *Progress towards Convergence*, EMI Frankfurt am Main, 1995., p. 91-93.

¹⁶ A. Weber, p. 1538-1545, a belga, a görög, az olasz és a portugál központi bank esetében említi a magán részvénytulajdonosok befolyását a kinevezésekre.

¹⁷ Példa erre a Federal Reserve System (a Kormányzótanács tagjai 14 éves időszakra kerülnek kinevezésre, az elnök és az alelnök pedig 4 éves időszakra: Federal Reserve törvény 10. szakasz), a Niedersche Bank (abol a Kormányzótanács tagjai 7 éves időszakra kerülnek kinevezésre és újráválaszthatók: Bankwet 1948 23. szakasz (1)-(3). Forrás ([Central]Bank törvény 1948, Staatsblad (Official Journal of the Netherlands) No. 1. 166. és módosításai.

A személyes függetlenség további részének tekinthető a vezetőtestületek tagjainak díjazása,¹⁸ illetve a központi bank testületi tagságának összeegyeztethetlensége más állásokkal. Felmerülő kérdés, hogy egy ilyen magas szintű funkciónak egyébként jövedelemszerző tevékenységnek kell-e lennie vagy sem.¹⁹ Azokra is választ kell keresni, hogy a központi bank döntéshozóira mandátumuk lejárta után milyen összeférhetlenségi szabályok vonatkozzanak más munkahelyek betöltése kapcsán.²⁰

C: Funkcionális függetlenség

A döntéshozó testület autonómiája minden kérdésre kiterjed az alkalmazandó eszközök kombinációját illetően a központi bank céljainak elérése szempontjából. Bár a kormányzat korlátozásokat írhat elő a monetáris politika „fegyvereinek csatarendbe állítása” kérdésében (például, meghatározhatja, hogy mely gazdasági szereplők kötelezhetők tartalékolásra), ezen eszközök alkalmazása a független központi bankok egyedüli kiváltsága.

Hasonlóképp, a jegybanki alapkamatokról és a pénz- és valutapiacokról szóló döntéseket a központi banknak kell meghoznia anélkül, hogy más testületektől iránymutatást kapna. (Ha a kormányok ténylegesen tudomásul veszik, hogy független a monetáris hatóság.)

Természetesen, az árfolyam-szabályozás függetlenségének foka államonként különböző lehet (tradicionalisan ez a kormányzat illetékessége). Néhány központi bank esetében akár teljes döntési szabadságot is jelenthet a nemzeti valuta árfolyamával kapcsolatban, máshol csak a politikai szintű döntések korlátai között, a valutapiaci ügyletek szabályozásában²¹ kap szabad kezdet a központi bank.

D: Pénzügyi függetlenség

Itt a központi banknak az az autonómiája játszik fő szerepet, amelyek alapján tevékenységét végzi, és hatalmát gyakorolja. Független jegybank esetében sem egy parlament által kijelölt költségvetési hatóság, sem a pénzügyminisztérium helybenhagyására nincs szükség a pénzügyi műveletek végrehajtásához. Utóbbi befolyása a központi bank nyereségének felosztására (ha az állam az egyetlen, vagy fő részvényes) jogszabályban pontosan és átláthatóan körülhatárolt. Az állami testületek azon felhatalmazása, hogy ellenőrizhetik a központi bank számviteli tevékenységét, nem vezethet oda, hogy bármilyen módon befolyásolják a monetáris politikát. Ennek következtében az állami számvevőtestület funkciója csak a központi bank hatékonyságának vizsgálatára korlátozódhat, ha egyáltalán van ilyen típusú ellenőrzési jogosultság.

¹⁸ *A javadalmazás segíthet előmozdítani az antiinflációs politika melletti elkötelezettséget és segíthet a legmegfelelőbb jelöltek kiválasztásában.* R. Lastra, p. 486-487.

¹⁹ *A törvény által szabályozott összeférhetlenségek segíthetnek mentesíteni a központi bankot a monetáris politikai döntésekre gyakorolt jogtalan befolyástól akár politikai, akár általános gazdasági szférából jövő érdekek megjelenítésében.* R. Lastra, p. 487. *Egy tipikus példa az összeférhetlenség jogi szabályozására a Banque de France törvény 10. szakasz (1) bekezdés 3. §-ában található (Loi No. 93-980 du 4 aout 1993 modifiée relative au statut de la Banque de France et à l'activité et au contrôle des établissements de crédit) Banque de France, Paris 1995. Lehetséges kivétel a francia jegybanktörvényben azonban a conseil de la politique monétaire tagjainak oktatási tevékenysége.*

²⁰ *Egy ilyen típusú korlátozás beépítése az összeférhetlenségi szabályok közé elzárhatja a központi bankot akár a privát szektor vállalatainak indokolatlan befolyásától (például a közfeladat ellátása után vállalati vezető testületekben pozíciókat ajánlanak), akár a politikusok nyomásától (miniszteri pozíciókat ígérhetnek, vagy „biztos befutó” helyet a választási listán).* R. Lastra, p. 487-488.

²¹ *A legjobb példa erre, a Sveriges Riksbank. EMI's 1996 Convergence Report (Progress Towards Convergence 1996, EMI Frankfurt am Main, 1996) p. 139.*

E: A függetlenség további területei

A függetlenség más területeit is megkülönböztethetjük. Fontos kérdés lehet, hogy a központi bank rendelkezik-e olyan jogosultsággal, hogy hitelezze a kormányzatot, vagy pedig tiltott²² ez a lehetőség. Ez a fajta pénzügyi forrás az állami szervek számára monetáris expanzió idején kellemetlen partnerré teheti a központi bankot.

A központi bank devizapolitikai szerepe a függetlenség egy másik területe. Ahogy az előbb kifejtésre került, az árfolyam rögzítése általában a kormányzat döntésén múlik. Ebből a megvilágításból a *Bretton Woods-i rendszer* összeomlása után a nemzeti bankok szabadsága megnövekedett az árfolyamok lebegtetési rendszerében, mivel ez felszabadította a központi bankokat a kormányzatok által elfogadott árfolyamok korlátai alól.²³

A központi bankok autonómiája kiterjedhet elsődleges feladatuknál – a monetáris politika igazgatásánál – szélesebb területekre is. Fontos annak a mértéke, hogy milyen függetlenséggel felügyeli a fizetési rendszert, illetve részese-e a bankfelügyeleti mechanizmusoknak. Akár ellenőrzőként, akár szabályalkotás folyamatában jelentkezik ez a funkció, szintén meghatározza a függetlenség fokát.

A további funkciókban vagy más, a központi bankhoz delegált feladatokban, a függetlenség különböző szintjei érvényesülhetnek. A teljes függetlenségben elvégzett feladatok megkülönböztetése azon funkcióktól, amelyek magasabb fokú politikai érzékenységgel rendelkeznek, azt fejezik ki, hogy mennyire fogadható el az állam irányítói számára egyéb feladatköröknek a monetáris hatóságra való átruházása. Itt azon tendenciákra kell gondolni – amelyek több szerző szerint – a bankfelügyeleti rendszerben való részvétel hiányát a monetáris hatóság függetlenségében²⁴ pozitív tényezőként határozzák meg.

1.2. Politikai kényszer

Az 1960-as és 1970-es évek magas inflációs periódusának tapasztalata kedvező klímát idézett elő a független központi bankok létrehozására. A világszerte kialakult trend a központi bankok szélesebb autonómiájának kialakítására, alátámasztva a központi bankok függetlenségének elméleti érveivel, meghatározó szerepet játszott az ECB függetlenségének megadásában, és a tagállami nemzeti bankok függetlenségének megkövetelésében.²⁵ (Az Európai Monetáris Intézet (EMI) készített egy becslést arról, hogy a nemzeti bankoknak milyen intézményi jellemvonásai szükségesek a függetlenséghez.²⁶)

Természetesen Németország jóváhagyása a monetáris unió megvalósításának egy szükséges eleme volt. A *Bundesbank* számára érzékeny változást okozott, hogy Európa vezető központi bankjából az ESCB egyik alkotóelemévé vált. A Német Szövetségi Bank tradicionális függetlensége jól szolgálta a német gazdaságot. Éppen ezért Németország saját nemzeti valutáját csak olyan egységes valutával cserélhette fel, amelyik hasonló védelemmel rendelkezik a stabilitás fenntartásában, mint a korábban megszokott független felügyelő²⁷ szerv volt.

Az ECB, és főképpen az ESCB, az Európai Központi Bankok Rendszere nagyrészt a *Bundesbank*

²² Ez tulajdonképpen kapcsolódik a funkcionális függetlenség kérdéséhez.

²³ Ahogy ezt S. Fernández de Lis kifejti (p. 14.) természetesen ez nem igaz a regionális jellegű árfolyam-politikai együttműködésekre, amilyen az ERM-ben, illetve az ERM II-ben bevezetésre került.

²⁴ M. Foresti, p. 477., A. Weber, p. 1523., J. de Haan és J. E. Sturm tagadja a központi bank függetlenségének kapcsolatát a bankfelügyelet kérdésében.

²⁵ Az Európai Unióról szóló Szerződés eredeti változatának 107, 108 és 109J (1), valamint 109 E (5) cikke.

²⁶ Az EMI hangsúlyozta, hogy a különböző alkalmazkodási jellemzők vizsgálata nem volt kimerítő. A központi bankok függetlenségére koncentrált, és nem arra, hogy például, miképp integrálódtak a nemzeti bankok az ESCB-be. Az EMI csak általános becslést készített az integrációs követelményekről. *EMI's 1996 Convergence Report (Progress Towards Convergence 1996, EMI Frankfurt am Main, 1996)* p. 97-142.

²⁷ H. Tietmeyer, p. 18.

mintájára került bevezetésre.²⁸ Különösen a Közösség összefüggésében volt szükségszerű, hogy az *acquis communautaire* elsődleges szabályai közé kerüljön be a központi bank függetlenségének leszögezése. Mindez annak ellenére történt meg, hogy az akkori tagállamok többségében nem volt történelmi hagyománya a központi banki függetlenségnek.²⁹ A (jegybanki) Kormányzók Bizottsága az ESCB Alapító Okiratának tervezetében meg is jegyzi: Néhány tagállam kedvező tapasztalata a független monetáris hatóságokkal különösen releváns a sokféle állásponttal együtt élő Közösség szempontjából, ahol a versengő érdekek inkább hajlanak sokkal nagyobb hangsúlyt fektetni a rövid távú szempontokra, és így egy olyan monetáris politika érdekében fejtenek ki nyomást, amely nem mindig kompatibilis a hosszú távú árstabilitással.³⁰

Abban a folyamatban, amely az Európai Unióról szóló Szerződés megkötéséhez vezetett, a független központi bankrendszerre vonatkozó elképzelést soha nem kérdőjelezték meg. Mint a *Delors Bizottsági Jelentésben*³¹ megállapításra került, ez az egyik legfontosabb alapvetés, ami az ESCB működését illeti. A memorandumban, amelyet korábban hoztak nyilvánosságra, és amely kikövezte az utat az EMU előkészítéséhez, a közös monetáris hatóság függetlensége, mint figyelmen kívül nem hagyható faktor szintén nyomatékosításra került.³² Ugyanakkor nem volt általános meggyőződés arról, hogy minden központi banki intézmény függetlensége szükségszerű. Csak a központi banki működés távlati célja – egy olyan föderatív kontextusban, mint amilyen a Közösségek – vezetett el az autonóm európai monetáris hatóság gondolatának elfogadásához.³³ Bár magának a függetlenségnek a precíz megszövegezését illetően még az 1990-es évek elején sem alakult ki közös nevező,³⁴ a folyamatos hivatkozás a függetlenségre³⁵ világossá tette, hogy egy *autonóm intézményt* vázoltak fel a tagállamok.

²⁸ Laurence Gormley – Jakob de Haan: *The Democratic Deficit of the European Central Bank*, ELR 1996, p. 95-112. M. Sarcinelli: *The European Central Bank: a Full-fledged Scheme or just a Fledgeling?*, in Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, No. 181, 1991. p. 119-145.

²⁹ A témával foglalkozó szerzők nagy része éppen azt állapítja meg, hogy a jegybanki függetlenség a kivételek közé tartozott, és egyáltalán nem számított általánosnak az Európai Közösségek akkori tagállamaiban.

³⁰ Europe, Document No. 1669/1670, 1990. december 8. p. 15.

³¹ Committee for the Study of Economic and Monetary Union (Delors Committee): *Report on Economic and Monetary Union in the European Community* Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1989.

³² Hans-Dietrich Genscher: *Memorandum für die Schaffung eines europäischen Währungsraumes und einer europäischen Zentralbank*, 1988. február 26.

³³ Ez az erősen francia gondolkodás szülte azt a megállapítást, hogy az egyes tagállami nemzeti bankoknak a továbbiakban is kormányzati szintről kiadott utasításai, a létrejövő föderális rendszerben olyan állapotot idézhetnének elő, amelyben a közös központi bank döntéshozóira ellentétes irányú érdekek nyomása nebezedne.

³⁴ Az EMU klauzulák tervezetében a francia kormány indítványozta, hogy tegyék mentessé az ECB-t a Közösségek politikai intézményeinek és a tagállamok utasításainak végrehajtása alól. Richard Corbett: *The Treaty of Maastricht – From Conception to Ratification: A Comprehensive Reference Guide*, Longmann Current Affairs, Harlow, 1993. p. 249. Ezzel együtt azonban azt javasolták, hogy az Európai Tanácsnak kellene „meghatározni a széles irányvonalat a Gazdasági és Pénzügyi Unió számára”, (4.1 (1) cikk a szerződés tervezetben) jelezve, a politikai megfontolás felülszabályozhatja a monetáris hatóság döntéseit.

³⁵ Az Európai Tanács az 1990. október 27-28-i római ülésén úgy zárta le a kérdést, hogy az új monetáris intézmény, annak vezető testületeivel egyetemben mindenféle utasításoktól függetlenül tevékenykedjen. Az Európai Parlament határozatában, amelyet a Gazdasági és Pénzügyi Unióról hozott, megfontolásra javasolta, hogy az ESCB-nek teljes autonómiát teremtsenek, törvényes (multilaterális szerződéses) alapokon, a létrehozást megelőzően. (Herman Report, jóváhagyva 1990. május 16.) A Bundesbank széleskörűen világossá tette, hogy az ESCB-nek garantált függetlenséggel kell rendelkeznie intézményi, funkcionális és széles területet is érintve. (Bundesbank álláspontja az EMU-ról 1990. szeptember 19.) Gerhard Stoltenberg (akkoriban német pénzügyminiszter) 1988 márciusában megerősítette a kívánalmakat a központi bank politikai testületektől való függetlenségéről.

1.3. A függetlenség alapelve

Az ESCB feladatát teljes függetlenségben látja el. Nincs politikai befolyás a döntéshozó testületeken (az EUSZ 107. cikke és az ESCB Alapító Okiratának 7. cikke megtiltja ezt). Ez a tilalom arra vonatkozik, hogy ne adjanak utasításokat a Közösség politikai hatóságai vagy a nemzeti szintű szervezetek, valamint, hogy ne keressen, vagy fogadjon ilyen utasításokat az Európai Központi Bankok Rendszere. Így biztosítsa, hogy az Európai Központi Bank – amely a döntéshozó testületét az ESCB³⁶ kormányozza – az elsődleges céljára koncentráljon (árstabilitás) és ne váljék hajlamossá arra, hogy rövid távú politikai természetű döntéseket hozzon.

A központi bank függetlenségének biztosítása két úton valósul meg. Egyrészt a működésre rányomja a bélyegét, hogy a Rendszert alkotó bankok és a döntéshozó testületeik nem kereshetnek, vagy fogadhatnak el semmilyen utasítást más testülettől.³⁷ Másrészt ez meggátolja a közösségi intézményeket és szerveket, valamint a tagállamok kormányait, hogy annak a lehetőségét keressék, miként befolyásolhatnák az Európai Központi Bankok Rendszerére döntéshozó testületeinek tagjait.

Az autonómiát védi a kinevezési és a visszahívási szabályok feltételrendszere is, hogy a ráruházott feladatot a Rendszer függetlenül végrehajthassa. A pénzügyi tartalékok irányítását az ESCB 26 (korábban 16) alkotó részének elkülönült jogi személyisége is elősegíti. A Kormányzók Bizottsága annak idején rámutatott: a 7. cikk szilárdan lefekteti a függetlenség alapköveit, a további intézkedések ennek gyakorlati hatását erősítik.³⁸

1.4. Az ECB függetlenségének elemei

1.4.1. Intézményi függetlenség

Ahogy erről korábban már volt szó, ez az elem összefügg azzal a ténnyel, hogy a monetáris hatóság elkülönült szerv és nem része, vagy „kinyújtott karja” a kormányzati igazgatásnak. A jogilag biztosított függetlenség mellett az ECB a munkájához szükséges, megfelelő szintű kapacitásokkal felruházva képes csak feladatait ellátni. Erről úgy gondoskodtak a tagállamok, hogy az Európai Központi Bankot önálló jogi személyiséggel ruházták fel (EUSZ 106. cikk) és az EU tagállamai a lehető legteljesebb cselekvőképességet biztosították (ESCB Alapító Okirat 9.1. cikk). Így az ECB autonóm módon működik és az illetékesége nem abból ered, hogy a Közösség egy szerve, hanem elkülönült, nemzetközi jogi személy. Utóbbi körülmény különösen a külkapcsolatok kérdésben bír jelentőséggel (EUSZ 109. cikk, ESCB alapszabály 6. és 23. cikk): az EK és az ECB, mint nemzetközi jogi személy megkülönböztetése sok esetben fókuszba kerülhet. Nemcsak az ESCB központi egysége, hanem a nemzeti központi bankok is rendelkeznek önálló jogi képességgel. Mint a tagállamok nemzeti jogaiban elkülönült jogi személyiségek, a kormányzattól függetlenül működnek.

1.4.2. Személyi függetlenség

A függetlenség személyes aspektusa összefügg a központi bank döntéshozó testületébe való kinevezéshez kötött biztosítókkal, valamint azzal, hogy a központi bank saját személyzetet alkalmazhasson, amely teljesen elkülönül a Közösség és a tagállamok köztisztviselőinek körétől.³⁹

³⁶ ESCB Alapító Okirat 8. cikk

³⁷ *A függetlenségre vonatkozó előírás két oldala egyenlőtlen. A passzív oldalon az ESCB határozottan akadályozva van, bármilyen féltől utasítások elfogadásában, az aktív oldalon a tiltás korlátozott, csak a Közösség és a tagállamok politikai szerveit említi, hogy tartózkodjanak a Rendszer befolyásolásától. Hasonló kötelezettséget – általában – más testületekre az ESCB befolyásolását illetően nem tartalmaz a Szerződés. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy egy ilyen tiltás nebezen illeszkedett volna 107. cikk nyelvezetébe. Mindazonáltal az adott cikk tulajdonképpen nyelvi fordulatával ezt célozza.*

³⁸ Europe, Document No. 1669/1670, 8. december 1990. p. 15.

³⁹ *Néhányan megkülönböztetik ezt, mint a függetlenség további aspektusának egyik elemét. Nevezetesen: a menedzsment autonómiát. Lásd J.V. Louis, p. 64.*

Igazgatótanács

Az Igazgatótanács kinevezése közösségi szinten szabályozott és rengeteg – a körülményeket pontosan leíró – biztonsági intézkedést tartalmaz az ECB függetlensége érdekében. Az első ilyen biztonsági intézkedés azzal függ össze, hogy mely körből választhatók a testület tagjai. A leendő tisztviselőknek olyan személyeknek kell lenniük, akik munkájuk alapján elismertek, és tekintélyt szereztek maguknak, valamint monetáris, vagy banki területen szakértői tapasztalatokkal rendelkeznek. (EUSZ 109 A (2) cikk, ESCB Alapító Okirat 11.2. cikk). Ezzel – elméletileg – sikerül megakadályozni, hogy olyan személyeket nevezzenek ki, akiket kizárólag politikai kapcsolataik juttatnak pozíciókhoz. A magas szintű szakértelem a központi bank működésével kapcsolatban szükségszerű, mert alátámasztja, hogy az Igazgatótanács feladata ellátása során „bölcös” döntéseket hoz.⁴⁰

Másodsorban, a tagok huzamos ideig töltik be posztjukat (EUSZ 109 A (2) cikk, ESCB Alapító Okirat 11.2. cikk). A nyolc éves terminus megfelelően hosszúnak tűnik egy független gondolkodású szakember alapos és megfontolt döntéseihez. Az időszak hosszabb, mint bármilyen más politikai hivatás a Közösségben, vagy a tagállamokban. Természetesen ez a szolgálati idő is kompromisszum, egy sokkal hosszabb lehetséges,⁴¹ és egy rövidebbre vonatkozó igény között.⁴²

A hivatás gyakorlásának biztonságát biztosítja az az intézkedés is, amely az Igazgatótanács tagjainak visszahívását tiltja. Csak abban az esetben van erre lehetőség, ha egy tag nem tudja ellátni a szükséges feltételekkel kötelelességeit, vagy ha jelentős kötelelességmulasztásban találják bűnösnek. Ilyenkor az Európai Közösség Bírósága hivatalból (kényszer)nyugdíjazza (ESCB Alapító Okirat 11.4. cikk) az adott személyt. Ez a szabály gondoskodik arról, hogy az ECB irányítótestületeinek tagjait ne lehessen politikai indokkal visszahívni, s ezt még az a politikai szerv se tehesse meg, amelyik felelős a kinevezéséért.⁴³ A visszahívási folyamat – amelyet a Kormányzótanácsnak kell kezdeményeznie, vagy magának az Igazgatótanácsnak – szabályozottsága szintén azt szolgálja, hogy alátámassza a személyi függetlenség sérthetlenségét.⁴⁴ Az Igazgatótanács tagjainak folyamatos (lépcsőzetes) kinevezése meggátolja, hogy a teljes tanács egy időpontban kerüljön lecserélésre, ami nagyon finom lehetőséget teremt a testület átalakítására.

Az ESCB Alapító Okiratában „elrejtve” található az a klauzula, amely az átmenetet szabályozza, méghozzá az ECB létrejöttékor. Ez rendelkezik arról, hogyan kell a Tanács tagjait 1999-től különböző hosszúságú mandátumokkal kinevezni. Következésképp az 50. cikk biztosítja az ECB Igazgatótanács tagjainak fokozatos cseréjét. Az ECB Igazgatótanácsának posztjait betöltők mandátuma nem újítható meg, a tagok nem választhatók újjá. Ezt a szabályt az EUSZ 109. A (2) cikk tartalmazza, amivel az ESCB Alapító Okirat

⁴⁰ R. Stadler, (p. 137-138.) részletesen kifejti azt a nézetet, hogy a gyakorlati tapasztalatok hogyan járulnak hozzá a monetáris hatóság függetlenségéhez.

⁴¹ Csak a már korábban is említett Federal Reserve System Kormányzótanácsának tagjaira kell utalni, akiknek kinevezése tízennégy évre szól.

⁴² R. Stadler, (p. 146-148.) erősen kritizálta ezt az időszakot, mivel véleménye szerint ez nem elegendő a független funkció ellátásához és javasolta, hogy „helyesbítésék” a Szerződést, és hosszabbítsák meg a kinevezések időtartamát 12-15 évre. Annak tudatában azonban, hogy ajánlata kis valószínűséggel kerül elfogadásra, megfelelő díjazást és elégséges nyugdíjazást javasol a függetlenség erősítésére. Ennek kellene csillapítani bármilyen aspirációt, amely olyan pozíciók iránt mutatkozik a testület tisztviselőiben, amely elérése érdekében, esetleg már kevésbé függetlenül hoznának döntéseket. A Weber szintén hosszabb időszakot javasol az ECB vezetőire vonatkozóan, bár nem sokkal (9 év). p. 1555.

⁴³ Hasonló visszahívási okokat említ R. Stadler (p. 149-150.): a súlyos betegséget, vagy az ECB Kormányzótanácsában lefektetett irányvonallal és instrukciókkal egybe nem eső (ESCB Alapító Okirat 12.1. cikk) „viselkedést”. Szintén megemlíti azt a valószínűtlen esetet, ha egy tag elveszíti a Közösség valamelyik tagállamának állampolgárságát. Vagy történetesen egy olyan tagállam állampolgárságát, amelyik teljesíti az EMU-ban való részvétel feltételeit, hiszen csak ilyen tagállamokból kerülhetnek ki az Igazgatótanács tagjai (EUSZ 109 A, 109 K (4) cikk).

⁴⁴ R. Stadler hangsúlyozza, hogy a visszahívás csak egy lehetőség és nem kötelezettség; valamint ezzel kapcsolatban felveti, hogy az ECB a legmagasabb belső menedzsment és ellenőrzési lehetőséggel rendelkező monetáris szervezet.

11.2. cikke is egybecseng, kizárva az újrjelölést.

Az Igazgatótanács tagjainak munkájuk során figyelmüket teljes egészében a központi bank irányítására és vezetésére kell koncentrálniuk (ESCB Alapító Okirat 11.1. cikk). Mindegyikük főállású központi bankár és csak abban az esetben foglalhatnak el más, díjazással járó tisztséget, ha arra a Kormányzótanács külön engedélyt ad. Ez a különlegességre vonatkozó kedvezmény növeli az Igazgatótanács tagjainak függetlenségét. A kivétel lehetőségével azonban takarékosan kell bánni. A fenti szabályozás nyomán a vállalati szektorbeli vagy politikai funkciókkal kapcsolatos összeférhetlenségek kiküszöbölhetők.

Semmilyen szabály nincs arra vonatkozóan, milyen összeférhetlenség áll fenn az ECB testületek tagjainak esetében tisztségük végeztével.⁴⁵ Az ECB vezető testületeiben való részvétel a visszavonulás után is összeegyeztethetetlen piaci vállalkozásokkal összefüggő funkciókkal – különösen pénzügyi intézetekkel, vagy értékpapír-kereskedelemmel foglalkozó holdingokkal. Ezt valamilyen pontos időtartamra vonatkozóan lehet finomítani, ami attól függhet, hogy korábban milyen felelősségi területtel bírt az adott személy a Testületben. Ez alatt az idő alatt tartózkodni kellene a fenti hivatások betöltésétől. Így ki lehetne zárni azt a lehetőséget, hogy a jövőbeni foglalkoztatók közvetlen érdekei bármilyen módon befolyásolják a hivatali idejét töltő központi bankár viselkedését. Bármilyen politikai funkció betöltése ugyancsak összeférhetetlennek tűnik, akár európai, akár nemzeti szinten. Európa központi bankjának integritása és függetlensége érdekében a helytelen viselkedés benyomását is el kell kerülni, ezért egy viszonylag szigorú, a vezető-tisztviselőkre vonatkozó szabályrendszerre van szükség.

Az erre vonatkozó előírások nem igen kerültek lefektetésre a Közösség másodlagos joganyagában, mivel szükséges jogi alapok nem találhatók a Szerződésben.⁴⁶ Azonban az ECB Kormányzótanácsa kompetensnek tekinthető abban, hogy kialakítsa az összeférhetlenségi szabályokat az eljárási szabályai között.

Ezen felül olyan kikötéseket kell tenni, amelyek kizárják, hogy az ECB testületeinek tagjai megbízatásuk ideje alatt, vagy azt követően egy bizonyos időn belül bármilyen európai köztisztviselői, vagy más európai tisztséget töltsenek be. Ebben az aspektusban ugyanazoknak a szabályoknak kell vonatkoznuk az Európai Központ Bank alkalmazottaira, mint a Bizottság volt tagjaira.⁴⁷

A tagállamok nemzeti bankjainak kormányzói

Az ESCB Alapító Okiratában a magas rangú pozíciók betöltésére hivatott személyekre további bizton-

⁴⁵ R. Lastra felhívja a figyelmet, hogy az egyetlen korlátozás a volt központi bankárok tevékenységével kapcsolatban az ESCB Alapító Okirat 38.1. cikkében került szabályozásra. Ez a titoktartási követelmény, amely a funkció letöltése után is érvényes, és kiterjed az ECB minden irányító testületére, valamint a tagállamok nemzeti bankjainak hasonló tisztségviselőire és alkalmazottaira is.

⁴⁶ Mint korábban jeleztem az ESCB és az ECB nem a Közösség szerve, így ezek működtetésére másodlagos jogszabályokat sem az Európai Unió Tanácsai, sem az Európai Közösség Bizottsága nem alkothat.

⁴⁷ Erre vonatkozik az EUSZ 157 (2) cikke, amely előírja, hogy a Bizottság tagjai esküt tegyenek arra, hogy hivatásukat becsülettel és megfontoltan látják el és annak lejártá után is, tartózkodnak korábbi munkájukkal összefüggő állások betöltésétől, vagy más módon a korábbi tevékenységükből eredően előnyökhöz jussanak. Ugyanezt fogalmazta meg az Európai Szén és Acélközösségről szóló Szerződés 9 (2) cikke, és az Európai Atomenergia Közösségről szóló Szerződés 126 (2) cikke is.

sági előírások találhatók, a tagállamok nemzeti bankjainak kormányzóira vonatkozóan. Őket legalább öt éves⁴⁸ periódusra kell kinevezni, és lehetőséget kaphatnak az újraválasztásra.⁴⁹ Az ECB nem szabályozza az utóbbi kérdést, így ez nemzeti hatáskörben maradt, ami napjainkban eltérő megoldásokat eredményezett.⁵⁰ A nemzeti bankok kormányzói csak olyan esetekben hívhatók vissza,⁵¹ mint amilyeneket az Igazgatótanács esetében alkalmaznak (14.2. cikk), vagyis súlyos egészségi problémák, vagy hivatali kötelességmulasztás esetén. A nemzeti bankok kormányzóinak visszahívására az Európai Közösség Bírósága illetékes lemondás, vagy az ECB Kormányzótanácsának kérése esetén.

A nemzeti bankok kormányzóinak kinevezése és felmentése általában a tagállamok nemzeti eljárásai alapján történik, ahogy az Alapító Okirat ezt rögzíti. A nemzeti hatóságok ilyen típusú döntéseivel szemben, az Európai Bírósághoz közvetlenül lehet fellebbezni. Ez egy integrációelméleti „újdonság” az EUSZ-ban, amely a közösségi jogértelmezést a tagállami döntések felülbírárlójává teszi. Ez a jelentős föderális elmozdulás az EMU szabályoknak köszönhetően „becsúszott” az *acquis communautaire-be*.

Normális esetben csak a Közösség döntésével kapcsolatban lehet az Európai Bírósághoz fordulni, a nemzeti intézkedések csak különleges fejlemények után (megrostálva) kerülhetnek a Bíróság elé (EUSZ 169. és 170. cikk), vagy a tagállamok nemzeti bíróságainak kérésére „előzetes döntéshozatali eljárás” keretében (EUSZ 177. cikk).

Az Európai Közösség Bíróságához való fellebbezési lehetőség csak egy a négy terület közül, amit az EUSZ 173. cikk tételesen felsorol a közösségi jellegű intézmények számára a tagállami döntések felülvizsgálatával kapcsolatban. Mivel a nemzeti bankok kormányzójának visszahívása tagállami intézkedés, a további ehhez kötődő ügyrendi garanciák (ezeket csak az Igazgatótanács, vagy a Kormányzótanács kezdeményezheti) nem tartoznak a tárgykörbe.

Az ESCB Alapító Okiratában, a nemzeti bankok kormányzóinak összeférhetlenségére vonatkozóan nincs szabályozás.⁵² A Kormányzótanács többi tagját érintően van „kizárási” klauzula, de ez tulajdonképpen az Igazgatótanácsot jelenti. A tagállamok monetáris hatóságaiban a döntéshozó testületek tagjaira vonatkozó összeférhetlenségi előírásokat a tagállamok nemzeti joga szabályozza. Az ilyen rendelkezések pontos rögzítése szükségszerű a Kormányzótanács további tagjainak vonatkozásában is, hogy a testület ugyanazokkal a biztosítékokkal rendelkezzen a függetlenség, a sérthetlenség és döntéshozatal megalapozottsága szempontjából, mint az Igazgatótanács.

Abból nem adódik probléma, hogy a nemzeti jogok eltérnek ezen a területen,⁵³ mert az összeférhetlenség szabályait a Kormányzótanács is kibocsáthatja. Ebben lefektetheti az összeférhetlenségi tilalmakat – mint egy etikai kódexben –, vagy esetleg utasításokat alkothat, az ESCB Alapító Okirat 14.3.

⁴⁸ Ezt az időt rövidsége miatt sok szerző kritizálta. M. Foresti azt indítványozta, hogy ez legyen hosszabb, mint az ECB Igazgatótanács tagjainak mandátuma. A Weber pedig azzal megegyező – nyolc éves – időszakot javasolt.

⁴⁹ Tulajdonképpen nincs szabály az újraválaszthatóságra és *alasse-fair elv* érvényesül. Tudomásul kell venni, hogy a tagállami nemzeti bankok kormányzói alkalmasságuk esetén további ciklusokban is betölthetik ezt a státust. Több szerző tagadja ezt. Úgy vélik, a megismételhető periódus lehetősége egy potenciális ellentmondás a központi bank függetlenségével kapcsolatban, mivel ez előidézheti, hogy a döntéshozatal közben az újraválasztás érdekében az adott személy „hátra sandít” az öt kinevező politikai szereplőkre. Így olyan döntéseket hoz – akár az ECB Kormányzótanácsában szavazva – ami politikai érdekeket szolgál. Az Igazgatótanács és nemzeti bankok kormányzóinak mandátuma közötti inkoharenciát R. Stadler támadja erőteljesen.

⁵⁰ Az Amerikai Egyesült Államokban a Szövetségi Tartalék Bank elnökének és öt alelnökének kinevezése öt évre szól, amit az igazgatók testülete végez, a FED Kormányzótanácsának jóváhagyásával. Federal Reserve törvény 4. szakasz (4).

⁵¹ ESCB Alapító Okirat 14.2 cikk 2. §.

⁵² Az 1996-os Konvergencia Jelentésben az EMI csak annyit állapított meg, hogy egy döntéshozó testületbeli tagság, amelyik az ESCB-bez kapcsolódó feladatokhoz kötődik, összeegyeztethetetlen más az érdekek ütközését eredményező funkciók végzéséve. (EMI's 1996 Convergence Report – Progress Towards Convergence 1996, EMI Frankfurt am Main, 1996. p. 102.).

⁵³ Az EMI által elképzelt harmonizációs elgondolás ellenére. Az erre vonatkozó döntést a Tanács 93/717/EC számon bocsátotta ki 1993. november 22-én. Emellett a Bizottság az EMI-vel konzultálva megállapította, hogy a Szerződés 109 (f) cikke ellátja egy alkalom az összeférhetlenségi szabályok a nemzeti bankok kormányzóira.

cikke alapján.

A nemzeti banki kormányzókat tekintve, feladatkörük lejárta utánra foglalkoztatási, vagy más pozíciók betöltésére vonatkozó szabályok nincsenek az ESCB Alapító Okiratában. (Ez nem meglepő, hiszen ilyen előírások hiányoznak az Alapító Okiratból az ECB Igazgatótanácsára vonatkozóan is.) Az ilyen típusú korlátozások kialakítása a nemzeti jogalkotás feladata, melyeknek hiányában (figyelembe véve, hogy a nemzeti szabályok, a kialakításuk, vagy valamilyen hagyomány alapján mindenképpen eltérnek egymástól) csak az ECB iránymutatása, esetlegesen valamilyen kötelező erejű intézkedése definiálhatja az Eurozóna központi bankjainak vezetőit érintő korlátozásokat.

Egy ilyen ECB előírásnak természetesen a tagállamok összeférhetlenségi szabályaiból kell kiindulnia. Ez annyit jelent, hogy a legszigorúbb összeférhetlenségi szabályt kell használni minden nemzeti banki vezetőre, úgy, ahogy az ECB „exportálja” azt a tagállamokba.

A tagállamok nemzeti bankjait irányító más testületi tagok

A kormányzókhöz hasonlóan biztosítani kell a tagállamok bankjaiban az ott működő tanácsok tagjainak személyes függetlenségét is. A Szerződés és az ESCB Alapító Okirata erről nem szól. (Pedig – mivel a nemzeti bank kormányzója megteheti – bizonyos körülmények között egy helyettes kinevezésével képviselteti magát a tagállam az ECB döntéshozó testületében.) Ráadásul, mivel a nemzeti bankok döntéshozatala azok tanácsaiban történik, vagy más szervezeteiben születtek, még hozzá kollégiumi típusú testületekben, rengeteg indoka van annak, hogy a függetlenségre vonatkozó garanciákat kiterjesszék a nemzeti bankok testületeinek más tagjaira is. Ez csak a nemzeti jogszabályokon keresztül érhető el, úgy hogy a további tagok részére ugyanazokat a minimális garanciákat nyújtják a függetlenség érdekében, mint a Kormányzónak (szavatolva a személyes autonómiát és sérthetetlenséget, ami egyébként az ECB szintjén alakult ki). Az így létrejött elemek terjeszthetők ki a nemzeti bankok kormányzótestületeinek más tagjaira is, akik irányítják az ESCB Alapító Okirat 14.3. cikkében megnevezésre került jogi személyeket.

Személyzet

Az ESCB saját munkavállalókat alkalmaz. Az ECB személyzete nem része a Közösségi közhivatalnokoknak, sem pedig a tagállamok nemzeti banki apparátusának. Az ECB alkalmazottainak jogérvényesítését, vagy más peres ügyeit az Európai Elsőfokú Bíróság tárgyalja.⁵⁴

1.4.3. Működési függetlenség

Működésileg, vagy funkcionálisan a függetlenség a döntéshozási szuverenitással függ össze, amely a nemzeti bankokkal és a tagállamok politikai testületeivel szemben érvényesül. Világos, hogy a hatalom, amelyet az ESCB-re ruháztak át, széleskörű lehetőségeket ad a monetáris eszközökre vonatkozóan. Csak körülhatárolt, viszonylag kevés számú esetben kényszerül a Rendszer intézkedéseinek érvényesítéséhez politikai testületek jóváhagyását igényelni.⁵⁵

Az árfolyampolitika területén, az ECOFIN (vagyis a pénzügyminiszterek) befolyása érvényesül. Érdekes azt megjegyezni a Kormányzótanács működésének szempontjából, hogy a központi banki funkciók ellátása teljes egészében az ESCB kompetenciájába tartozott az eredeti elképzelésekben, de a kormányközi konferencia (IGC) a politikai hatóságok beavatkozási lehetőségét hozzáillesztette a koncepcióhoz. Így küszöböket és sajátos szabályokat határoztak meg a központi bankok eszközeinek alkalmazását illetően.

⁵⁴ Az ESCB Alapító Okirat 36. cikke és a 33. Deklaráció fejt ki, hogy nem az Európai Közösség Bírósága, hanem az Európai Elsőfokú Bíróság az illetékes.

⁵⁵ Az ESCB Alapító Okirat 5., 19., 20. cikk

1.4.4. Pénzügyi függetlenség

Saját források

Az ESCB finanszírozása nem része a Közösség költségvetésének. A Rendszer bevételei legfőképp a hivatalos tartalékok befektetéséből, valamint a kölcsönökön realizált kamatokból származnak. Kiegészítő lehetőség a kötelező tartalékok minimális szintjének szabályozása. Az egységes valutából adódóan a bankjegykibocsátás növekedésének *seigniorage*⁵⁶ is a Rendszer jövedelme.

Az Európai Számvevőszék ellenőrzési jogköre

Az ECB nem tárgya az Európai Számvevőszék hagyományos vizsgálati rendszerének. Ez bizonyos fajta összeütközést kelt a Közösség szerveivel a monetáris politika megvalósítása során. Az Európai Számvevőszék csak az „ECB menedzsmentjének működtetési hatékonyságát” vizsgálhatja (ESCB Alapító Okirat 27.2. cikk). Vajon a nemzeti számvevőszékek bevonása a tagállami központi bankok működésének vizsgálatába – amit az ECB rendelkezései alapján valósítanak meg (EUSZ 188. C cikk [3]) – nem vezet-e vitákhoz? A nemzeti számvevők hatáskörének érvényesülése és vizsgálati lehetősége erkölcsileg jelképezi a feladatkörök megosztását a tagállami és a közösségi szint között.

Az ESCB tagjainak könyvelését vizsgálva a nemzeti számvevők „aláaknázzhatják” a függetlenség koncepcióját. Nehéz elhatárolni a hagyományos közvagyon felügyelete érdekében végzett ellenőrzéseket a független monetáris politika végrehajtása során alkalmazott és szükséges eszközök közgazdasági céljaitól. Így az ilyen tevékenységet bizonyos nézőpontból az ESCB függetlenségének biztosítása érdekében korlátozni szükséges.⁵⁷

Ellenőrzés és jelentéstétel

Az ECB természetesen beszámol a pénzügyeiről és külső szakértővel auditáltatja éves jelentéseit (EUSZ 109 B (3) cikk, ESCB Alapító Okirat 26 és 27. cikk).

Az ECB alapszabályának módosítása

Amikor az ESCB függetlenségét vizsgáljuk, az alapszabály állandóságát nem kérdőjelezhetjük meg.⁵⁸ Holott, más jogalkotási folyamatokban a törvénykezők⁵⁹ módosíthatják a központi bankra vonatkozó törvényt, figyelembe véve, hogy a monetáris hatóságnak független módon kell viselkednie. Az ilyen célt szolgáló érdekeket a Gazdasági és Pénzügyi Unió esetében – igazságtalanul – figyelmen kívül hagyják, mivel nincs lehetőség hasonló változtatásra. Emlékeztetni kell, hogy az ESCB Alapító Okirat és az EUSZ EMU cikkeinek módosítása csak a teljes Szerződés⁶⁰ módosítási folyamatában hajtható végre, beleértve a Kormányközi Konferenciát és a tagállamok mindegyikének parlamenti (esetleg népszavazásos) ratifi-

⁵⁶ A pénzkibocsátáson elért központi banki nyereség

⁵⁷ Az EUSZ 188. C cikk csak korlátozottan illeszthető erre az esetre. A lehetőség, hogy a nemzeti számvevőszék bevonásra kerüljön a tagállamok központi bankjainak vizsgálatába, nem kerül tárgyalásra ennél részletesebben.

⁵⁸ Manfred J. M. Neuman az Európai Központi Bank Alapító Okiratának „alkotmányosságát” a függetlenség egyik darabjának tekinti. = *Precommitment by Central Bank Independence, in* 2 *Open Economics Review* 1991, p. 95-112.

⁵⁹ R. Lastra megjegyzi, hogy a Bundesbank függetlenségét megerősítette az 1990. május 18-án aláírásra került, a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság Gazdasági, Pénzügyi és Társadalmi Uniójáról szóló Szerződés.

⁶⁰ Illetve néhány év múlva az Európai Alkotmányos Szerződés.

kációját. Ráadásul az ECB-nek bármilyen, a monetáris politikára vonatkozó cikk módosítása esetében konzultációs joga van.⁶¹ Mint ahogy több írás is rámutat,⁶² ez a lehetőség alapozza meg, hogy az ECB függetlensége erősebb legyen, mint bármelyik más központi banké.⁶³

1.5. Párbeszéd és demokratikus felelősségre vonás

Általánosságban

A függetlenséggel szemben hangoztatott legfőbb ellenvélemény a felelősségre vonhatósággal kapcsolatos. A központi bank lehet független, de nem élhet egy szigeten (vagy egy elefántcsonttoronyba zárva). Ezért számot kell adnia a politikai szervek előtt az alkalmazott irányvonalról és a működése során végrehajtott intézkedésekről.⁶⁴ Azok a módszerek, amelyekkel a központi bankokat elszámoltatják, a gyakorlatban nagymértékben különböznek: vannak központi bankok, amelyeknek a vezető testületi tagjai megjelennek a nemzeti parlament előtt, másoknál a tevékenységükről szóló időszakonkénti jelentés készítése az elszámoltatás módja.⁶⁵

A független központi bankkal rendelkező országokban a politikai testületekkel folytatott dialógus egyik formája a kormányzat képviselőjének jelenléte a döntéshozó testületekben. Néhányszor ezeknek a képviselőknél lehetőségük van arra, hogy felfüggeszék a monetáris hatóság döntéseit.⁶⁶ Azok a szervezeti egységek, amelyek a politikai testületekkel, vagy a nyilvánossággal tartják a kapcsolatot, különböző funkciókat láthatnak el. Ahol a központi bank ténylegesen független, a kormány végrehajtó és jogalkotó ágával fenntartott kapcsolat segíti a monetáris politikai döntések megértésének előmozdítását, és megfelelő politikai támogatást biztosít a pénz- és monetáris politika irányvonala mellett.

A parlamentet és a közvéleményt célzó különböző jelentések nyilvánosságra hozatala – amelyek a gazdaság állapotára vonatkozó központi banki becsléseket, az árstabilitásra vonatkozó nézeteket, az elvégzett, vagy szándékozott tevékenységet tartalmazzák – gondoskodik arról, hogy elismerjék, a központi bank folyamatosan teljesíti megbízatását. Mindemellett a nemzeti bank arra is képessé válik a politikai testületekkel fenntartott kapcsolat során, hogy megbecsülje a gazdaságpolitikai folyamatok kormányzati irányait és céljait. Az ilyen intézményesített „közönségkapcsolat” előmozdíthatja a központi bank – inflációmentes gazdasági környezet megteremtésre irányuló lépéseinek – hitelességét is.

Intézményközi együttműködés és jelentéskészítés

Ugyanezek az elvek vonatkoznak az Európai Központi Bankra is. A függetlenség nem zárja ki dialógus folytatását politikai szervezetekkel. Épp ellenkezőleg, olyan mechanizmusok kerültek kialakításra, amelyekkel a kölcsönös konzultációk és informálás megfelelő szintjei jöttek létre. Ennek az együttműködésnek kell biztosítania a gazdasági és monetáris politika között a koordinációt a Közösségben. Alapvetően tehát így módon teljesül a demokratikus legitimitáció és az elszámoltathatóság.

Kölcsönös részvétel az üléseken

Az intézményközi együttműködés első eleme a központi bankárok és politikusok kölcsönös részvétele a Közösség szerveinek, illetve az ECB Kormányzótanácsának ülésein. Ez természetesen egyrészt az

⁶¹ *EUSZ N (1) cikk*

⁶² *L. A. Geelbold, p 580. „kemény alapszabályról” beszél.*

⁶³ *Az EUSZ 106 (5) cikke és az ESCB Alapító Okirat 41. cikke technikai jellegű módosításokat viszonylag egyszerű folyamat nyomán lehetővé tesz.*

⁶⁴ *R. Lastra (p. 478) felidézi Karl Otto Pöhl egyik beszédét – még abból az időből, amikor a Bundesbank elnöke volt.*

⁶⁵ *A FED-re vonatkozó követelmény, hogy a Kongresszusnak jelentést kell készíteniük. Ez a legjobban ismert példa.*

⁶⁶ *A Bundesbankról szóló törvény 13 (2) szakasza szerint a német központi kormány tagja részt vehet a központi bank tanácsának (Zentralbankrat) ülésein és kérheti, hogy a döntéseket két héttel halasszák el.*

információk megfelelő szintű áramlását teszi lehetővé, másrészt esélyt teremt a befolyásolásra.

Az ECOFIN elnöke és a Bizottság tagjának részvétele az ECB ülésein

Az ECOFIN elnöke részt vehet az ECB Kormányzótanácsának ülésein. Lehetősége van indítványt előterjeszteni. Ezzel a Tanács befolyásolhatja az EU monetáris hatóságának legmagasabb döntéshozó testületének napirendjét. Az ECOFIN elnöke nem rendelkezik szavazati joggal (EUSZ 109 B (1) cikk), javaslata nem vonatkozhat döntésre, csak megfontolásra. A Kormányzótanács munkáját ennek ellenére elméletileg sem befolyásolja az ECOFIN előterjesztési lehetősége, mivel a napirend előkészítője az Igazgatótanács.

Az ECB intézményi rendszere egyértelműen a *Bundesbank*tól származik. Utóbbi döntéshozó testülete – a központi banki tanácsa – a kormány képviselőjének jelenlétében ülésezik, aki rendelkezik azzal a joggal, hogy a döntések életbelépését elhalasztathatja. (Bár ezzel eddig még soha nem élt.) A felfüggesztés lehetősége az ECB-ről szóló cikkek közé is bekerült. Az tűnt a legjobbnak, ha követik az autonóm *Bundesbank* tradícióját, és figyelmen kívül hagyják a politika akaratát a megalapításra kerülő európai monetáris hatósággal kapcsolatban.

Főleg azért, mert az Európai Központi Bank még nem rendelkezik valódi „bizonyítvánnyal” a függetlenségéről, és nem bizonyította, hogy az árstabilitás „hűséges védője.”⁶⁷

Az ECOFIN elnökének jelenléte a központi bank ülésein új szabály a közösségi jogban.⁶⁸ Az Európai Unióról szóló Szerződés életbelépéséig csak a Bizottság elnöke vagy a Közösség végrehajtó testületének más tagja vehetett részt – szavazati jog nélkül – a központi bankok kormányzóinak ülésén.⁶⁹ Ez jelzi a Tanács megnövekedett szerepét az EMU-hoz kapcsolódó kérdésekben, és egyben sérti a Bizottság pozícióját.

Az EUSZ 109 B (1) cikkének megfelelően a Bizottság egy tagja szintén részt vehet az ECB Kormányzótanácsának ülésein. Arra vonatkozó előírás azonban nincs a Szerződésben, hogy a Bizottság javaslatokat terjeszthetne be, akár csak megfontolásra. De mivel sok esetben az ECB és a Bizottság között versengő kompetenciák állnak fenn a Tanácsnak benyújtandó ajánlattervezetekre vonatkozóan, ez tág teret biztosít a szoros konzultációkra a monetáris hatóság és a Közösség végrehajtó testülete között.

Néhányan csodálkoznak azon, hogyan valósulhat meg a függetlenség követelménye úgy, hogy a Közösség funkcionáriusai nem törekednek az ECB döntéshozó testületeiben tisztséget viselők befolyásolására, ha a Tanács elnöke és a Bizottság egy tagja jelen van a Kormányzótanács ülésein. S, még ha szerepük csak a passzív részvétel is, bármilyen kijelentésük a monetáris politika megvalósításával kapcsolatban befolyásolhatja a döntéshozatalt. Holott az EUSZ 107. cikke és az ESCB Alapító Okirat 7. cikke alapján ez tiltott tevékenység. Ugyanakkor a Közösségi tisztviselők nemcsak azért vannak jelen, hogy végighallgassák az üléseket. Az ECOFIN elnökének – mint láttuk – javaslatlattervekre is van lehetősége.

Ez esetben nagyon óvatos és pontos értelmezésre van szükség.⁷⁰ A politikai testületek képviselőinek részvétele azt célozza, hogy részt vegyenek a vitákban, és szabadon véleményt nyilvánítsanak a monetáris politikáról, vagy a napirend bármilyen más pontjáról. A jelenlétük a Kormányzótanács találkozóin arra teremt lehetőséget, hogy állást tudjanak foglalni az aktuális ügyekben. Ilyen módon megpróbálhatják az ECB legfőbb döntéshozó testületét „erőszakmentesen” befolyásolni.

Megállapítható, hogy ez a fajta véleményformálás elméletileg az egyetlen elképzelhető lehetőség a monetáris testület ülésével összefüggésében politikai hatás kifejtésére. A Kormányzótanács tagjainak egyedi befolyásolásával próbálkozni azonban egyértelműen jogtalan. Ha a megengedhető befolyásolásnak korlátozott olvasatát alkalmaznánk, az azt jelentené, hogy más közösségi szervezeteknek nincs lehetősége az ECB döntéshozatalára nyíltan hatást gyakorolni. Hiszen például az Európai Parlament képviselője nincs jelen a Kormányzótanácsban,⁷¹ így nem lenne képes befolyásolni annak a testületnek a

⁶⁷ Gyakran bivatkoznak arra, hogy az ECB-nek, mint „újoncnak” szükségszerűen fel kell építeni a „stabilitás orientált monetáris batóság” jó hírnevét, ami egy erős, inflációmentes valutát eredményez. Példa erre Willem Duisenberg beszéde. = *Approaching Economic and Monetary Union – How to Safeguard Stability*. *Nederlandse Staatscourant (Government Gazette of Netherlands, 1996. április 11., vagy M. Foresti at p. 470.*

⁶⁸ Amit egyébként az ECB előd EMI esetében is alkalmazták.

⁶⁹ Lásd a Tanács 64/300/EEC határozatának 2. cikkét, a tagállamok központi bankjai közötti együttműködésről az Európai Gazdasági Közösségben (*Official Journal No. 77, 21 1964, p. 1206/64 módosítva a 90/142/EEC tanácsi határozattal (Official Journal 1990., No. L 78/25).*

⁷⁰ Ezt a nézetet határozottan mutatja be és igazolja R. Stadler, p. 123-124.

⁷¹ Az Európai Parlament képviselőjének jelenlétét a Kormányzótanácsban a Parlament maga javasolta, de az IGC elutasította. (R. Stadler, p. 160. 5. lábjegyzet).

tagjait, akiknek egyébként beszámolási kötelezettsége van felé, az EUSZ 109 B (3) cikke alapján. Az ilyen túlzott „kirekesztés” nem lehet szándékos. Lehetetlen az is, hogy a Kormányzótanács tagjai egyénileg, informális kapcsolatokon keresztül, nyilvános megjelenéskor vagy a Közösségi, illetve a tagállami szervezetekkel való találkozókon ne álljanak szóba politikusokkal. Természetes, hogy egy tagállam pénzügyminisztere és a nemzeti központi bank vezetője között – akit ő nevezett ki, vagy jelölt – nincs kizárva a kapcsolattartás,⁷² és ilyenkor felmerülnek európai ügyek is.

Nyilvánvaló, hogy ettől függetlenül az igazi viták nem a tagállamokban, hanem európai szinten folynak, és alapvetően az ECB Kormányzótanácsának napirendjével összefüggésében jelentkeznek. Egy olyan helyzet, amikor a nemzeti kormányok „magától étetődően” befolyásolják a frankfurti döntéshozatal előkészületeit, és az ECOFIN-ben kifejtett nyomásukat folytatva hallatják a hangjukat a Kormányzótanács vitáiban, világosan ellentétes a 107. cikkben foglalt tiltással. Eltekintve attól, hogy ez a függetlenségi követelmények alapján is elfogadhatatlan, egy ilyen „felállás” sokkal több helyi (tagállami) befolyást engedne a döntéshozó folyamatba, mint amit az EUSZ rendelkezései a monetáris politika meghatározásában lehetővé tesznek.

A jogtudományban az ECB befolyásolásának tiltására kialakított módszert régóta elhibázottnak tekintik. A szükségtelenül pontos nyelvezet egy olyan „tiltott gyümölcsöt” hozott létre, amely nyilvánvalóan elképzelhetetlen helyzetek kizárását célozza. A szerződésbeli megfogalmazás, amely passzív kifejezőmódot használ (az ECB független státusát a *Bundesbankhoz*⁷³ szabott nyelvezettel fejezi ki) azzal a céllal, hogy ne vezessen szövegértelmezési bonyodalmakhoz.⁷⁴ A vékony vonalat, amely elválasztja az előzetes konzultációkat (ahol meggyőző érveket tárna a központi bankárok elé), a befolyás tiltására vonatkozó szabályoktól nehéz a gyakorlatban elkülöníteni. Amint a meggyőzés nyomássá változik, az EUSZ 107. cikke alapján elfogadható határvonal átlépésre kerül.⁷⁵ Ezért elővigyázatosságra van szükség mind a politikusok, mind a központi bankárok oldaláról, hogy előre lássák a későbbi helyzetek csapdait.

Az előzetes információcsere és konzultáció az ECOFIN, a Bizottság és az ECB között messze elmarad attól a távolságtól, amelyet a politikai intézmények és a központi bankok nemzeti szinten néhány ügyben tartanak. Vannak államok, ahol nincs lehetőség arra, hogy a kormány képviselője a központi bank döntéshozó testületeinek ülésén részt vegyen, és a monetáris politika tekintetében véleményét kifejezhesse (például Hollandiában,⁷⁶ vagy Svédországban).

A kormány képviselőjének részvétele engedélyezett gyakorlat Németországban és Franciaországban. A (COFIN) Tanács elnökén és a Bizottság tagján kívül azonban más politikai képviselő jelenléte az ECB Kormányzótanácsának ülésein nem megengedett. Az Igazgatótanács ülései természetükből adódóan és a jogszabályban lefektetett engedély hiányában a politika képviselői előtt zártak. Így sem a Bizottság, sem az ECOFIN, sem bármilyen más politikai hivatal exponense nem lehet jelen.⁷⁷ A Tanács elnöke és a Bizottság tagja az Általános Tanács ülésein szavazati jog nélkül vehet részt (ESCB Alapító Okirat 46.2. cikk).

Az ECB elnökének részvétele az ECOFIN ülésein

Kölcsönös alapon az ECB elnöke is meghívható az ECOFIN üléseire, ha a Tanács olyan ügyről tár-

⁷² *Abogy R. Stadler* (p. 124.) említi: „... eltérően ettől a nemzeti szinten nem tagadható meg a kormány joga, hogy kapcsolatba lépjen a nemzeti bankja kormányzójával, akit ők neveztek ki.

⁷³ „batalmának gyakorlása közben, amit ez a törvény ruház rá, a Bank a szövetségi kormány utasításaitól függetlenül cselekszik” *Bundesbank törvény 12. szakasz.*

⁷⁴ *M. Foresti azt állítja, azzal, hogy meghatározott feladatokat címeztek, ahelyett, hogy egyszerűen megalapították volna a független státust. Az ESCB Alapító Okirat szükségtelenül bonyolítja a monetáris és a politikai batóságok közötti kommunikációt. (p. 482.)*

⁷⁵ *R. Stadler* (p. 124.)

⁷⁶ *Itt a Kormányzótestület a Királyi Nagykövet nélkül ülésezik, anélkül a személy nélkül, aki a Bankwet 30. szakasza alapján „felügyeli a Bankot a kormány nevében”.*

⁷⁷ *Ez nem akadályozza meg az Állam és Kormányfőket, vagy a Bizottság elnökét, hogy jelen legyenek egy eljárásom rövidebb-hosszabb ideig. Ugyanúgy, ahogy annak idején Roman Herzog Németország elnöke 1996. április 18-án meglátogatta az EMI-t, és ugyanezt tette Albert belga király 1996. október 16-án.*

gyal, amely „kapcsolódik az ECB céljaihoz és feladataihoz” (EUSZ 109 B (2) cikk). Ehhez hasonló cikk nincs arra vonatkozóan, hogy az ECB elnöke részt vehetne a Bizottság ülésein. A több területre kiterjedő megkívánt szoros együttműködés szemszögéből, azonban szükséges lenne az ilyen jelenlét. A Bizottság alkalmanként meghívhatja az ECB elnökét, vagy elfogadhat egy „Eljárási szabályzatot”,⁷⁸ amely lehetővé teszi az ECB elnökének a rendszeres részvételt.

Megjelenés az Európai Parlament előtt

Az ECB elnökét és az Igazgatótanács más tagjait meghallgathatja az Európai Parlament, vagy a Parlament kérésére, vagy a Közösség központi bankjának kezdeményezésére. Az ECB igazgatói a Parlament megfelelő bizottságai előtt jelennek meg (EUSZ 109 b [3] cikk).⁷⁹ Itt folyik a párbeszéd a monetáris hatóság és az „európai emberek hangja” között. A világ legfüggetlenebb központi bankjának számadási kötelezettségének fontossága miatt szükségszerű az ECB és a tagállamok lakosainak képviselői⁸⁰ között a hatékony dialógus. Ennek eléréséhez Strassbourgnak kell biztosítania a viták magas szintjét a parlamenti képviselőkkel. A bizottsági tagoknak olyan személyeknek kell lenniük, akik „kimagasló” közgazdasági tudással rendelkeznek, és akik jól informáltak ahhoz, hogy belépjenek az ECB elnökével a „vita arénájába”. Ez mindkét fél hitelessége szempontjából lényeges, főleg azért, hogy az európai valuta elfogadhatósága és gyakorlati világgazdasági alkalmazása szempontjából biztosított legyen az ECB működése, továbbá azért, hogy a központi bank monetáris politikájával szemben megfogalmazódó ellenvéleményekkel szemben érezhető támogatást és legitimációt biztosítsanak.

A monetáris hatáskör közösségi jellege megköveteli, hogy az ESCB politikájáról szóló vitát az Európai Parlamentben tartsák meg. A nemzeti központi bankok hivatalnokai és a nemzeti parlamentek (és közvetve az EMU polgárai) közötti megbeszéléseket azonban ma már arra is fel kell használni, hogy bemutassák az ECB politikáját. Emellett visszacsatolásként lehetővé kell tenni, hogy helyi „inputokat” adjanak a Frankfurtban zajló vitákhoz. Persze a természetes korlát, hogy a monetáris politika renacionalizálása – például a nemzeti jelentés készítés hátsó ajtaján keresztül – már többet jelentene a párbeszédnél és így nincs összhangban a Szerződéssel. A számonkérésnek és a függetlenségnek ez a területe az *igazi tesztje* a nagy európai közös „vállalkozásnak”, *a független hatóság által felügyelt egységes valutának*.

Jelentéskészítés

Az ECB rendszeresen beszámol tevékenységéről a Szerződés előírásainak megfelelően (EUSZ 109 B cikk és ESCB Alapító Okirat 15. cikk). Különös jelentőséggel bír az, hogy évente Számviteli Jelentést készít (ESCB Alapító Okirat 26.2. cikk), amely tartalmazza a monetáris politikai tevékenységéről szóló adott évre vonatkozó beszámolókat, valamint ugyanezt az ESCB korábbi években végrehajtott tevékenységére vonatkozóan (ESCB Alapító Okirat 15.3. cikk) is. A monetáris hatóság számadásának alapvető módszere a monetáris politikáról szóló jelentés. Ebben, anélkül, hogy az ECB felsorolná kötelezettségeit, behatóan elszámol tevékenységének más területein követett vagy tervezett politikájáról is.

Az ESCB köteles legalább minden negyedévben jelentést kibocsátani tevékenységéről (ESCB Alapító Okirat 15.1. cikk). A negyedéves jelentés tartalma nincs sem a Szerződésben, sem az Alapító Okiratban meghatározva vagy szabványosítva. Az előző és az adott év monetáris politikáját az éves jelentésben kell bemutatni. Ettől azonban még semmi nem tiltja az ECB-nek, hogy az elmúlt három hónap távlatában is meghatározza a monetáris politika céljait, azok sikerességét, vagy kudarcait. Így az ECB ugyanúgy iránytűként használhatja az előírt negyedéves jelentést, mint ahogy az Új-Zélandi Tartalékbank számára az ottani jogszabályok azt előírják: vagyis elmagyarázza politikáját és céljait, és értékeli korábbi teljesítményét. Egy ilyen rendszeres nyilatkozat erősítheti az ECB politikájának hitelességét. Sőt, olyan őszinte légkört tud teremteni, amely a *transzparencián* keresztül erősíti az egységes valuta stabilitását. Az Európai Parlament az ECB elnökét a negyedéves jelentések alapján felkérheti beszámolóra. Így az átlátható-

⁷⁸ Az EUSZ 162 (2) cikket alkalmazva.

⁷⁹ A plenáris ülés előtti megjelenés szintén lehetséges, ha a Parlament illetékes bizottsága kezdeményezi ezt.

⁸⁰ Idézet az EUSZ 137. cikkéből.

ság és a számonkérés elvárt mértéke is elérhetővé válik. A negyedéves jelentéseken keresztül mintegy önkéntesen becsüli fel az ECB munkáját, ezzel elszámoltathatóvá teszi az emberek előtt, akiknek az érdekében a bank az árstabilitás fenntartását egyetlen célként mindenek fölé helyezi.

A Rendszer összevont pénzügyi jelentése hetente is megjelenik (ESCB Alapító Okirat 15.2. cikk). Ez a heti közlemény a pénzügyi hatóság napi működésének az európai piacokra gyakorolt hatásaiba enged betekinteni. A heti közlemények lehetőséget adnak a Rendszer valutapiaci működésének előrejelzésére is. A jelentés inkább a pénzügyi újságírókat és a piacokat segíti, mint a szélesen értelmezett „közönséget”.

Annak a ténynek köszönhetően, hogy ezek a jelentések és a heti közlemények az érdeklődő felek számára ingyenesen állnak rendelkezésre (ESCB Alapító Okirat 15.4. cikk), könnyen elérhetők bárki számára és részei az ECB marketing-kapcsolatainak.

1.6. Következtetések a függetlenség és az elszámoltathatóság szempontjából

A függetlenség és a számadási kötelezettség cikkei azt szolgálják a Szerződésben, hogy egyszerre tartsák a távolságot a politikai hatóságoktól, és biztosítsák a konzultációk és jelentések egészséges szintjét. A második követelmény teljesítése lehetővé teszi az ECB-nek, hogy megjelenítse „ügyeit”, és hogy fel lehessen kérni, számoljon be, miképp látja el hivatását.

Fontos, hogy tudatában legyünk: *a függetlenség kőbevésett*, követelmény, amelyet akár a demokrácia elvével ellentmondásban levőnek is érzékelhetünk. Mindazonáltal, tisztelettel kell kezelni a Közösség elsődleges jogában a monetáris hatóság függetlenségét, amely azt biztosította, hogy Európa a legjobb kiindulópontonról kezdhesse bele az egységes valuta menedzselésébe és az árstabilitás folyamatos fenntartásába. Egy másfajta intézményi felállás nemcsak politikailag lenne elfogadhatatlan, de nem tudná biztosan alapon meggyőzni a pénzügyi piacokat és a közvéleményt az új és növekvő szerepű pénz stabilitásáról.

Az elszámoltathatóság látszólag üres jogszabályai pedig az ECB működésének átláthatóságot célzó erőfeszítések és a beszámolási kötelezettség kombinációjával, sokkal szélesebb határokig növelhetők. Sőt, a politikai testületek, különösen az Európai Parlament⁸¹ gondosan – érdeklődéssel és éleslátással – figyelheti a központi bank tevékenységének mozzanatait. Természetesen, a monetáris politika és más ESCB-tevékenységek vitája és egyeztetése – a valuta biztonsága érdekében – megköveteli a módszerekre vonatkozó konszenzust. Politikai szinten ez a konszenzus jelen van. Kétséges, hogy ez fenntartható-e a közvéleményben. Az ECB akkor jár el okosan, ha aktív vitát kezdeményez és előmozdítja az árstabilitásra vonatkozó elsődleges céljának megértését. Így érhető el a „felelősségre vonási függetlenség”.⁸²

Nincs tehát szükség az ECB demokratikus legitimitására vonatkozó cikkek módosítására.⁸³ A függetlenség – persze – bizonyos nézőpontból politikailag korlátozott. Egyrészt azért, hogy a legtöbb esetben a nemzeti központi bankok vezetőit politikusok választják. Majd az így összeálló testület feladata, hogy a Kormányzótanács ülésén legalább egyszerű többséggel kinevezze az Igazgatótanács tagjait. Mindezt olyan körülmények között, hogy a vita és a szavazás folyamán két európai politikai testület képviselői is jelen vannak. Másrészt korlátozott az autonómia az Európai Parlament elszámoltatási lehetőségén valamint a nemzeti kormányokkal fenntartott informális és hivatalos kapcsolatokon keresztül. A jelenlegi szabályokat még viszonylag hosszú ideig működtetik, és csak a valódi tapasztalatok nyomán kerülhet sor pótlólagos finomításukra. Az ECB függetlenségének erősítésére további biztosítékok nem kívánatosak (legalábbis addig, amíg az ECB „ki nem próbálja magát”, mennyire képes ellátni fő célját, az árstabilitás fenntartását, és megfelelően elszámol teljesítményével ezen a területen).

Bármilyen módosítás az ECB függetlenségét illetően – eltekintve attól, hogy minden tagállam egyetértése szükséges az EUSZ alapján – olyan javaslatokon kell, hogy nyugodjon, amelyeket Európa monetáris hatósága terjeszt elő. Ez – ha az egységes valuta biztonságát és egészséges fejlődését hosszú távon

⁸¹ L. Gormley és J. de Haan kiemeli, hogy mindenképp az Európai Parlamentnek kell lennie annak a szervnek, amely az ECB-t politikája és cselekvései kapcsán elszámoltathatja. p. 112.

⁸² A megfogalmazást R. Lastra basználja. p. 519.

⁸³ L. Gormley és J. de Haan azon a véleményen vannak, hogy a demokrácia kötelező volta és közgazdasági magyarázatok alapján a Szerződésbe kellene illeszteni azt, hogy az Európai Parlament hatálytalaníthassa az ECB intézkedéseit. p. 109-112.

elősegíti – akár szemben is állhat a Közösség aktuális érdekeivel.

A későbbi módosítások kapcsán a monetáris unió demokratikus legitimitását kiemelten kell kezelni. Ez nem közvetlenül a központi bank működési területére vonatkozik, hanem a közvetett befolyás lehetőségére. Az Európai Parlament jelenleg korlátozottan érintett az ECB-re vonatkozó másodlagos jogszabályok elfogadásában, ami a demokrácia nézőpontjából nem megfelelő. Eleve nem fogadható el a nép által választott képviselők konzultációs⁸⁴ szerepének bármilyen csekély mértékű korlátozását szolgáló jogszabály, s ez természetesen az EMU ügyeire is vonatkozik. Az az érvelés, hogy ezek csak technikai ügyek, nem meggyőző. Akár a jelentéstételt,⁸⁵ akár a monetáris politikával kialakított gazdasági korlátozó követelményeket vizsgáljuk, egyértelmű kapcsolat van a gazdaság minden szereplőjével. Márpedig az „egységes piac” működésének minden területe a Parlament hatáskörébe is tartozik. Annak meghatározása, hogy a lakosság, vagy a vállalkozások mely csoportjai képezik ezeknek a gazdasági jogrendszeren keresztül tárgyát, az csak az Európai Parlament döntésén múlik.⁸⁶ Így az ilyen korlátozások az „egységes piac” kapcsán kialakított elvekkel ellenkeznek.

Végül megállapítható, hogy az alapvető függetlenség megfogalmazása az EUSZ 107. cikkében és az ESCB Alapító Okirat 7. cikkében kívánivalókat hagy maga után. Széleskörű tiltás áll fenn azt illetően, hogy a monetáris hatóság ne keresse a befolyásoltságot, ha az közvetlenül valósulhatna meg. Világos, hogy ez túlzóan szoros szabályozás. Az Európai Parlamentnek, a Bizottságnak és az ECOFIN-nek szabadon kellene bemutatnia nézeteit az intézkedések megfelelő irányáról, vagyis szükségszerűen befolyásolnia kell(ene) az ECB döntéshozását.

Hasonlóan, a nemzeti hatóságoknak szabadon kell fenntartani és folytatni a konzultációkat nemzeti bankjaikkal, hogy megmaradjon a kölcsönös bizalom és a nyitott viták atmoszférája (vagy ott, ahol ennek nem volt hagyománya – például az új tagállamok egy részében – kialakuljon).

Bonyolultnak tűnik annak kiderítése, hogy pontosan hol húzható meg a konzultációk és viták határa és hol van szó már a Szerződés 107. cikke szerinti befolyásolásról.

Bármilyen intézkedés, amely túlmutat a megbeszélésen és a konzultáción, például nyomás gyakorlása a politikai tevékenységre,⁸⁷ vagy társadalmi ellenállás támogatása az ECB-vel szemben, tilos. Az ECB feladata az, hogy őrkdjön a függetlenség fölött, az Európai Bíróságé pedig az, hogy garantálja azt. Így azt kell megcélozni, hogy jogszabályokon alapuló, elegáns egyensúly alakuljon ki a függetlenség és a politikai befolyás között.

⁸⁴ *A másodlagos jogszabályokat az ECOFIN fogadja el az EUSZ 106. cikke alapján (ESCB Alapító Okirat 42. cikk), de a Parlamentevel való konzultáció után.*

⁸⁵ *ESCB Alapító Okirat 5.4. cikk.*

⁸⁶ *Pontosabban az együtdöntési eljáráson keresztül (EUSZ 189 B cikk).*

⁸⁷ *Gondolni lehet információ visszatartására, egy intézkedés érvénybelépésének visszautasítására.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alexandre Lamfalussy: „Rules versus Discretion”: An Essay on Monetary Policy in an Inflationary Environment, BIS Esconomic Papers No. 3, Basle, 1981.

Arthur F. Burnes: The importance of an independent central bank, FED Bulletin Vol 63. (1977)

Banque de France Act (Loi No. 93-980 du 4 août 1993 modifiée relative au statut de la Banque de France et à l'activité et au contrôle des établissements de crédit) Banque de France, Paris 1995

Charles Goodhart: The Evolution of Central Banks, The MIT Press, Cambridge (Mass.)/London, 1988.

Committee for the Study of Economic and Monetary Union (Delors Committee): Report on Economic and Monetary Union in the European Community Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1989.

David O’Keeffe – Patrick M. Twomey: Legal Issues of the Maastricht Treaty, Chancery Law Publishing, London, 1994.

EMI’s 1995 Convergence Report – Progress Towards Convergence 1995, EMI Frankfurt am Main, 1995.

EMI’s 1996 Convergence Report – Progress Towards Convergence 1996, EMI Frankfurt am Main, 1996.

Europe Document No. 1669/1670 1990. december 8.

Hans Tietmeyer: The Role of an Independent Central Bank in Europe, Contribution to the 1990 IMF Seminar on Central Banking (1990)

Hans-Dietrich Genscher: Memorandum für die Schaffung eines europäischen Währungsraumes und einer europäischen Zentralbank, 1988.

Hugo J. Hahn: Europe: A Single Currency and a Single Central Bank? Michigan Journal on International Law, Vol. 12, No.1. 1990.

Independence, please. The Wall Street Journal (Europe) 1996. április 22.

J. A. H. de Beaufort Wijnholds: Van kapiteins, loodsen en rechters: De wereldwijde beweging naar centrale bank autonomie, inaugural speech, Rijksuniversiteit Groningen, 1992.

J. Onno de Beaufort Wijnholds és Lex Hoogduin: Central Bank Autonomy: Policy Issues, A Framework for Monetary Stability, Financial and Monetary Policy Studies, Vol 27, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1994.

Jakob de Haan – Jan Egbert Sturn: The Case for Central Bank Independence, in Banco Nazionale del Lavoro Quarterly Review, No. 182, 1992. szeptember

Jean-Victor Louis (ed.), Vers un système européen de banques centrales: projet de dispositions organiques, Etudes européennes, Editions de l’Université de Bruxelles, Brussels, 1989.

Jörg Monar – Werner Ungerer – Wolfgang Wessels (eds.), The Maastricht Treaty on the European Union – Legal Complexity and Political Dynamics, European University Press, Brussels, 1994.

Künftige Europäische Zentralbank braucht politisches Gegengewicht, in Handelsblatt, 27 September 1996.

Laurence Gormley – Jakob de Haan: The Democratic Deficit of the European Central Bank, ELR 1996

Lindsay Knight: Central Bank Independence: the Case of New Zealand, International Monetary Fund, Seminar on Central Banking, 1990.

M. Sarcinelli: The European Central Bank: a Full-fledged Scheme or just a „Fledgeling“?, in Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, No. 181, 1991.

Manfred J. M. Neuman Precommitment by Central Bank Independence, in 2 Open Economics Review 1991.

Mark Swinburne – Marta Castello-Branco: Central Bank Independence: Issues and Experience, IMF working paper No. 91/58, Washington, D. C. 1991

Onno de Beaufort Wijnholds – Lex Hoogduin: Central Bank: Policy Issues, A Framework for Monetary Stability, Financial and Monetary Policy Studies, Vol 27, Kluwer Academic publishers, Dordrecht/Boston/London, 1994.

Rainer Stadler: Der rechtliche Handlungsspielraum des Europäischen Systems der Zentralbanken, Nomos, Baden–Baden, 1996.

René Smits: The European Central Bank, – Institutional Aspects, Kluwer Law International, The Hague, The Netherlands

Richard Corbett: The Treaty of Maastricht – From Conception to Ratification: A Comprehensive Reference Guide, Longmann Current Affairs, Harlow, 1993

Rosa Maria Lastra: The Independence of the European System of Central Banks, in Harvard International law review, Vol 33. No2. Spring 1992.

Santiago Fernandez de Lis: Classification of Central Banks by Autonomy: a Comparative Analysis, Banco de España – Serviciu de Estudio, Documento de Trabajo No. 9604, Madrid, 1996

Werener Einzenga: The Independence of the Federal Reserve System and of the Netherlands Bank, SUERF Series No. 41. Société Universitaire Européenne de Recherches Financières (SUERF), Tilburg 1983.

Willem Duisenberg: Approaching Economic and Monetary Union – How to Safeguard Stability Nederlandse Staatscourant (Government Gazette of Netherlands) 1996.

Papp Ferenc

AZ E-BUSINESS FEJLESZTÉSE – EURÓPAI VERSENYKÉPESSÉGÜNK FELTÉTELE

A XXI. század kezdetén a társadalomban és a gazdaságban egyaránt paradigmaváltás zajlik. A gazdaság társadalmi beágyazottságának körülményei között egyre nőnek a társadalmi és gazdasági ellentétek. A *pénzügyi és termelő eszközök felett rendelkező tőkés társaságok profitérdekei olykor már saját létüket veszélyeztetik*. A gazdaság, ha jelenlegi fejlődési tendenciáit követi, pénzügyi összeomlás felé haladhat. Ennek megakadályozása minden józanul gondolkodó ember számára létfontosságú. A helyzet nagyon felelősségteljes döntéseket kíván és az *Új Gazdaság* viszonyainak megértését követeli. Az ellátási lánc fejlődésében és menedzsmentjének átalakulásában revolúciós fejlődést okozott az *Új Gazdaság* technológiája, az internet, és leghatékonyabb eszközévé az általa generált e-business lett.

Az internet-penetráció dinamikus növelése elengedhetetlen az *Új Gazdaság* fejlődéséhez. A gazdaság és a vállalkozások számára szükséges információk döntő többségét a legrövidebb idő alatt és a legteljesebb mértékben az Interneten keresztül lehet elérni. Az Internet-hozzáférések növeléséhez szükség van az előfizetések jelentős számú bővülésére és az azt biztosító műszaki-technológiai feltételek megteremtésére. Ehhez viszonyt kormányzati akaratra, és tényleges tettekre van szükség, hiszen a jó szándék az anyagi és infrastrukturális feltételek megteremtése nélkül mit sem ér.

A változó és jelentősen fejlődő informatika arra kényszeríti a tradicionális üzleteket, hogy alapvetően újragondolják üzleti stratégiájukat. A vásárlók szükségleteit kielégíteni akkor lehet a legjobban, ha a fizikai és az on-line csatornát kombináltan használjuk. Amikor a vevő több független csatorna közül választhat, az kevésbé hatékony, mintha egy olyan rendszerrel kerül kapcsolatba, amelyben az egyes csatornákat keresztkapcsolatok rendszere köti össze. Ma a cél a vevőközpontú, keresztcsatornás értékesítési rendszer kialakítása és hálózatként történő működtetése. Ez egyrészt eredményezheti az üzemeltetési költségek csökkenését, másrészt viszont párhuzamosan, a tradicionális üzletek bezárásával járhat.

Az e-business tartalma

Mi is tehát az *e-business*, és miért olyan fontos hazánk számára? Sokan próbálták meghatározni az új kifejezés tartalmát, azonban általánosan elterjedt definíció még nincs.¹ Az *e-business* szó jelentése: „elektronikus üzlet”, amely magában foglalja az e-kereskedelmet, a tudásbázisokat, az üzleti intelligenciát stb. Az e-

* *Főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola*

¹ „Olyan üzleti környezet, ahol a szereplők működésük során az információs technológia eszközeit internetes környezetben használják” – Báthory Balázs a Webigen Rt. igazgatója.
„Az e-business piacok, szervezetek, folyamatok és rendszerek integrációja internetes, vagy abhoz kapcsolódó technológiákkal” – Pricewaterhouse Coopers tanácsadó cég meghatározása.
„Az e-business az üzleti folyamatok internetes technológiákon alapuló támogatása” – az IBM meghatározása szerint. „Az e-business, azaz az elektronikus üzletvitel nem más, mint kereskedelmi, üzleti és adminisztratív tranzakciók megvalósítása az informatika és a telekommunikáció segítségével” – a KPMG Consulting tanácsadó szerint.

business nem azonos az elektronikus kereskedelemmel. Bővebb annál, magában foglalja a vállalat külső és belső folyamatainak elektronizálását és integrációját. Része az *e-commerce* (e-kereskedelem), az internet (az *on-line*) marketing, a modern vevőtájékoztató, a logisztika, a vállalati költségek csökkentése, tehát minden, ami kapcsolatba hozható a világhálóval és az azon keresztül történő pénzszerzéssel. A kis- és középméretű vállalkozások számára is lehetővé teszi, hogy azonos feltételek mellett versenyre kelhessenek – akár a multinacionális vállalatokkal is. A világháló számtalan információt biztosít. A vállalkozások rugalmasságától függ, milyen gyorsan reagálnak az új trendekre, hogyan használják ki az új lehetőségeket. Sokszor a gyors válaszreakción múlik egy vállalkozás sikere vagy bukása.

Az e-business kialakulásának négy fázisát különböztetik meg. Első lépés, amikor a vállalat felismeri, hogy a technológiai haladást nem hagyhatja figyelmen kívül. A vállalkozás méreténél, összetettségénél fogva megéri a helyzet arra, hogy a mindennapi adminisztratív folyamatokat szoftver segítségével integrálja.² A második fokozat az, amikor a rendszer működésbe kezd, és beépül a vállalkozás ügyvitelébe. A szoftver által a vállalkozásról információkhoz jutnak a jogosultak. A tudást visszacsatolják a cég működtetésébe. A harmadik fázis az, amikor a cég a beszállítóival, vevőivel, partnereivel elektronikusan tartja fenn a kapcsolatot. A vertikális iparágakat bekapcsolja a rendszerbe. A negyedik szakaszban a horizontális iparágak bekapcsolása is megtörténik. Ekkor már a cég minden beszerzését – az üzletmeneten kívülit is – *on-line* valósítja meg.

Az *e-commerce*, azaz e-kereskedelem értelmezésébe tartozik az üzleti tranzakcióknak minden olyan formája, melynek során a felek inkább elektronikus, mint fizikai úton vagy közvetlenül érintkeznek. Tágabb értelemben az is e-kereskedelem, ha a kereskedelmi folyamat legalább egy része elektronikus formában bonyolódik.

A *Business to Consumer* (B2C) kereskedelem jelentése elektronikus kiskereskedelem, tulajdonképpen a végfelhasználók felé történő *on-line* eladás. A kereskedés *on-line* áruházakban (web-boltokban) folyik, ahol a fogyasztók hozzá jutnak a termékekkel kapcsolatos információkhoz. Ez lehetőséget ad a termékek árak összehasonlítására.³

A köznapiban sokan hajlamosak az elektronikus kereskedelmet az *on-line* kiskereskedelemmel azonosítani.⁴ Az első pillantásra az internetes vásárlásban nincs semmi különös újdonság, közeli rokonságot mutat a katalógus áruházakkal, vagy a televíziós csomagküldőkkel. Lényegét tekintve a vásárló a kereskedő katalógusából válogat, a kiválasztott árut a számára leginkább megfelelő csatornát (levél, fax, telefon, e-mail) használva megrendeli, majd azt az eladó postán vagy egyéb más módon elküldi. A különbségek azonban jelentősek, hiszen az internetes katalógus elkészítésének költségei lényegesen kisebbek, mint a nyomtatott változaté. Az *on-line* katalógus ráadásul gyakorlatilag korlátlanul bővíthető, frissíthető, amíg a nyomtatott katalógus terjedelme mindig kötött. A televíziós *home shopping* vállalkozások meg egyszerre legfeljebb csak néhány termékre koncentrálhatnak.⁵

Elektronikus piactérről akkor beszélünk, amikor a vállalkozás nem építi ki saját rendszerét, hanem egy szolgáltatóhoz csatlakozik. A B2B szolgáltatók vállalkozásokat képviselnek, a legfrissebb piaci információkkal szolgálnak. A vállalkozásoknak nem kell beszállítókat keresni; vásárlási igényüket jelzik a B2B szolgáltatóknak, aki konkrét ajánlatokkal válaszol. Így az elektronikus piactérben nem kell minden vállalatnak külön kapcsolatot kiépíteni az egyes üzleti partnerekkel, hanem egyedül csak a piactérrel kell kialakítani és karbantartani azt. Az *e-piacon* csak a vevők és eladók vannak jelen a kínálatukkal és keresletükkel, ezáltal alkalmas arra, hogy az iparágak szereplőit összehozza egymással. Az ehhez szükséges technológiát és biztonságot, a keresőeszközöket, katalógusokat a piactér biztosítja.

² Ekkor vállalati szoftvert vásárol és kialakítja az üzemgazdasági funkciók széles körét lefedő saját felépítésének megfelelő integrált vállalati információs rendszerét (pl. SAP). Ezt ERP-nek, azaz vállalati erőforrás-tervezésnek hívják.

³ Az internet áruházakban leginkább elektronikai cikkeket lehet kapni, de népszerűek a könyvek, bútorok, háztartási gépek is. Elsősorban olyan termékek iránt van bizalom, ahol kevésbé fontos az, hogy a vevő – mondjuk – megfoghassa, megszagolhassa, közelről megvizsgálhassa a terméket, és egyéni értékítélete alapján döntsön.

⁴ A manapság leggyakrabban B2C néven emlegetett kereskedelem modelljét az Amazon.com könyvkereskedés alakította ki 1996-ban.

⁵ A gyakran több tízezer tétel tartalmazó *on-line* katalógusok kezelését a jól megválasztott navigációs rendszer (menü, linkek, kereső, térkép) segítik. A webes katalógusokban rejlő lehetőséget egyes hagyományos üzletek is felismerték, mikor boltjaikba úgynevezett interaktív oszlopokat („touch me”) telepítettek. Ezek segítségével ugyanis megsokszorozhatják a bolt fizikai méretei miatt korlátozott áru kínálatukat.

A *Business to Business* (B2B) kereskedelem a vállalkozói elektronikus piacterek működtetése. A fogalom olyan üzleti kapcsolatot jelöl két vállalkozás között, amelynek színtere a világháló. Általában nem csak adás-vétel folyik itt, hanem – például – a vállalati rendszerek összekapcsolásával nyomon követhető a szállítások teljesítése.⁶ A B2B-forgalom teszi ki az e-kerkedelem legnagyobb hányadát. A B2B-piacterek az árukat és szolgáltatásokat értékesítő és kereső cégek virtuális találkozó helyei az Interneten. A vevők és az eladók automatizálhatják beszerzéseiket, eladásait, esetleg alkalmi vagy tartós csoportokba szerveződve kedvezőbb árakat érhetnek el.

Az internetes piactereknek három alaptípusa létezik. A *vásárlói tőzsdén* (*buyer exchange*) a vevő diktál, a *szállítói piacokon* (*supplier marketplaces*) a vásárlóknak kell alkalmazkodniuk az eladókhoz, a *neutrális központokban* (*neutral hub*) viszont mindenki mindenki ellen „harcol”. A semlegesség elvileg alapfeltétele a marketplace sikeres működésének. A gyakorlatban azonban – miközben a neutrális piacok gyakran csak komoly nehézségek árán képesek összekapcsolni a vevőket és eladókat – az egy-egy iparág által anyagilag kellőképpen támogatott (vertikális) piacterek akkorára nőnek, hogy nehéz volna őket figyelmen kívül hagyni. A B2C kereskedelemben megszokott fix katalógus-árakkal szemben a B2B kereskedelemben régóta használatosak a dinamikus árazás olyan formái, mint az áralku (*negotiation*), a fordított árverés (*reverse auction*), vagy a tőzsde (*exchange*). Ezek alkalmazhatóságát, az eladók, és a vevők száma szabja meg. A B2B dinamikus árazású megoldásai nem jelentenek mást, mint a hagyományos, *off-line* környezetben korábban használatos áralku módszerek átültetését elektronikus környezetbe.⁷

Az árverést a vállalatok rendszerint felesleges, használt berendezéseik eladására használják. Míg a horizontális piacereken egy-egy iparág speciális gépeit árusítják, a felszámolásra kerülő cégek javait, több iparágat is átfogó aukciókon bocsátják áruba.⁸

⁶ *Az információszerzéstől, a megrendelésen át a teljesítésig az üzlet az interneten bonyolódik. A beszerzés, a raktározás, a logisztika területén az elektronikus út alkalmazása költségcsökkenést eredményez, meggyorsítja az üzletkötést.*

⁷ *Az áralkura, a dinamikus árazás legegyszerűbb formájára akkor kerül sor, amikor a vevő és az eladó egyaránt üzletet kíván kötni, de még nem egyeztek meg az árban és az üzletkötés egyéb feltételeiben. Egyes e-piacterek lehetővé teszik az interaktív áralkut. Ilyenkor a vevők meghatározzák vételi kondícióikat, majd a program sorba rendezi az ezeknek eleget tevő szállítókat. Miután a vevő kiválasztja a neki megfelelő szállítót, ajánlatok és ellenajánlatok sorozatával tisztázzák a végső árat, a termék minőségét, a fizetési feltételeket és a szállítási határidőt. Várhatóan egyre több elektronikus piactér bővíti eszköztárát interaktív áralkuval. Ez kiválóan alkalmazható olyankor, amikor a legjobb ajánlat is erősen eltér a kívánt vételi ártól. A piactereknek köszönhetően az olyan kisebb vállalatok is alkupozícióba kerülhetnek, melyek különleges, egyébként nehezen elérhető termékeket, szolgáltatásokat kínálnak.*

⁸ *A weben számos árverés-típus létezik. Valamennyi lefolytatható direkt vagy fordított módon. A direkt árverések típusai közül, az egyik legelterjedtebb az angol árverés, mely az elfogadható legalacsonyabb árral indul majd a licitálással folyamatosan növekszik. Az árverés lezárásakor azé a termék, aki a legmagasabb árat ajánlotta. A holland árverés egy tételre, vagy egy árucsoportra történő licitálás olyan módon, hogy az árverés a legmagasabb árral kezdődik, majd az árak csökkentésével addig tart, míg valamennyi áru el nem kel. A vickrey árverés az angol árveréstől oly módon tér el, hogy a második legmagasabb ajánlat nyer. A japán árverés is a legalacsonyabb árral kezdődik, de az árverés során az ár kötött lépésekben növekszik. Minden lépésnél kiszállhatnak azok, akik az adott árat nem hajlandók megadni. Az utolsó bennmaradó nyer. A lepecsételt árverés során valamennyi ajánlattevő egyszeri, titkos ajánlatot tesz, melyből az ajánlatok elbírálásakor a legmagasabb összeget ígérő nyer. Mivel az egymással versenyző vevők nem látják egymás ajánlatát, ennél az árverési típusnál nem jelentkezik az árfelbajtó hatás. A fordított árverésen egyetlen vevő teszi közzé a vásárolt javak és szolgáltatások specifikációját egy piactéren, ahol aztán több eladó licitál. Ez a módszer olyan azonnali beszerzésekre használatos, ahol a vásárló el akarja kerülni az off-line vásárlásnál szokásos hosszadalmas és fáradtságos árajánlatkérést, a szállítói lista összeállítását és az ár-összehasonlítást. A fordított árverés igen elterjedt a nem-termékek beszerzésénél. A fordított aukciókkal kapcsolatban számos eladó és vevő tart attól, hogy a szemfüleesebb versenytársak fontos információkhoz juthatnak. Különös figyelmet kell fordítani a biztonságra és az anonimitásra.*

Az *on-line* tőzsde lényege a vételi és eladási ajánlatok valós időben történő közvetítése. Leginkább a jól körülírható, gyorsan mozgó áru termékek adás-vételére alkalmas. Az *on-line* tőzsde minden olyan iparágban kiválóan alkalmazható, ahol korábban sikeres hagyományos tőzsdei kereskedés folyt.⁹ Az eladók számára a B2B kereskedelem nem csupán az *on-line* módon generált profitra fókuszál. Inkább van szó kapcsolatépítésről és kapcsolattartásról az üzleti partnerek között. A B2B üzletek többsége nem egyszeri tranzakció, hanem egy hosszú távú folyamat. Az új eljárásoknak és technológiáknak köszönhetően a vállalati beszerzés a korábbiaknál sokkal gyorsabbá és átláthatóbbá vált. Ennek ára viszont egy rendkívül komplex procedúra. Miközben a hasonló profilú cégek vertikális piacokba szerveződnek, a globális cégek a horizontális piacokba szerveződő szolgáltatók (személyzeti és pénzügyi szolgáltatások, karbantartás és üzemeltetés) alkalmazásával további megtakarításhoz juthatnak.

Az *on-line* üzletkötés hatására a vállalkozásoknál lerövidül és leegyszerűsödik a beszerzési ciklus, csökkennek az alapanyag- és adminisztratív költségek, javul a raktározási gyakorlat. B2B szolgáltatóhoz való csatlakozás 10-20%-ban csökkenti a beszerzési költségeket.¹⁰

Az elektronikus piacterek üzleti modelljeit áttekintve a piactérnek *több típusát* különböztetjük meg. Beszélhetünk az egy iparágban működő, úgynevezett *vertikális* piacterekről és iparág-független, azaz *horizontális* piacterekről. Különbséget tehetünk földrajzi szempontból a *regionálisan*, illetve a *globálisan* működő piacterek között. Csoportosíthatjuk a piactereket *piaci fragmentáció* és az *áru komplexitása* függvényében is.

A résztvevők viszonya alapján három alapmodellt lehet elkülöníteni.

Első típust a közvetlen B2B piacterek alkotják, melyek az *egy-től-a-sok-felé* modell alapján működnek. A piacteret egy adott cég hozza létre a vevőkkel és szállítókkal való kapcsolattartás elősegítésére. Ezek tehát vertikális piacterek.

Beszélhetünk a *koalíciós vagy konzorciumos piacterekről, amelyek a sok-tól-a-sok-felé* modellt követik. Egy iparág vezető cégei hozzák létre, hogy egyesítsék vevői és szállítói kapacitásaikat. A közös fellépésből mindegyiküknek származhat haszna (például méretgazdaságossági előnyök kihasználásával, s így a vásárlóerejük növelésével).

A *független* elektronikus piacterek tipikusan semleges piacterek, melyeknél a beszállítói és a vevői oldal egyaránt hangsúlyos. Általában horizontális piacterek, a piactér maga csak közvetítő és szolgáltató szerepet tölt be.

A *gyártó-közvetítő vertikális kapcsolatrendszerben* az internet a legnagyobb veszély a közvetítők számára. Erős a kockázata a *dezintermediációnak* vagyis, annak, hogy egyszerűen kihagyják őket a csatornából.¹¹ Az értékesítési csatorna lerövidülhet, amennyiben a gyártó, illetve nagykereskedelmi cég úgy dönt, hogy közvetlenül kiszolgálja végső fogyasztóit. A termelő illetve a nagykereskedő akkor mellőzheti közvetítőit, ha kapacitásait és forrásait tekintve felkészült az egyéni vevők kiszolgálására.

⁹ A legtöbb piactér működtetői elektronikus katalógusokat kérnek be az eladóktól. Ezeket úgy szerkesztik egybe, hogy a vásárlók könnyen összehasonlíthassák bennük az általuk keresett cikk árait, jellemzőit, a szállítás és a fizetés feltételeit. Egyes e-piacok fenntartói vállalják a katalógusok karbantartását. Alkalmanként azt is, hogy a szereplők számára testre szabják a rendszert. Így a vevők csak az őket érdeklő információkkal találkoznak. A piac szereplői egy-egy fontos eseményről – például a befutó megrendelésről, licitről, áruk szállításáról – e-mailben külön értesítést is kapnak, de kérhetik az üzenetet SMS-formában is.

¹⁰ Magyarországon az első internet-alapú vállalatközi horizontális elektronikus piactér a *Marketline*, amelyet a *MatávNet* (a *Matáv* csoport képviselésében), az *Accenture* (korábban *Andersen Consulting*), a *Compaq Computer* és az *SAP Hungary* közösen hozott létre. (HVG 2002. május 10.)

¹¹ A gyártónak ugyanis sok előnye származhat a vevők közvetlen kiszolgálásából. Csak a legfontosabbakat említve: a költségek csökkennek; a vevőkkel kialakított közvetlen kapcsolat hatékonyabb piaci munkát tesz lehetővé; a készletek felett nagyobb kontrollal rendelkezik; gyorsabban vezetheti be új termékét a piacra, mivel nem marad régi termék a csatornában.

On-line kereskedelem

A *Taylor Nelson Sofres* felmérést végez 27 országban az *on-line* vásárlókról. Évente közel 30.000 interjút készítenek, négy kontinensen. Az internetet használóknak átlagosan 27%-a vett részt a felmérésben országonként.¹²

A válaszadók a B2B megoldásokkal szembeni követelményként a folyamatos *on-line* kapcsolatot, a biztonságot, a vállalati rendszerekhez való jó illeszkedést és a skálázhatóságot jelölték meg. A B2B szolgáltatások tulajdonképpen az üzleti ajánlatok bekérését, az információk közvetítését (vállalati katalógusok begyűjtése), a kapcsolatteremtési lehetőséget jelentik az értéklánc szereplőinek (forum, chat). Ugyanakkor rendkívül fontosnak tartják az üzleti kapcsolatok egészének vagy egyes elemeinek bonyolítását (ajánlatok közvetítése, üzleti dokumentáció, aukciók, pénzforgalom, áruszállítás), melyek mind-mind előnyt jelentenek a résztvevők számára. Véleményük szerint a B2B szolgáltatást nyújtó vállalatok bevételei a virtuális piacon résztvevő szereplők regisztrációs díjaiból és a hálón kötött üzletekből származó jutalékból (2-5%) tevődik össze. A B2B előnyei között a gyorsaságot, a forgalomnövekedést, a jobb vevőkapcsolatok kialakítását, a hatékonyság növelését és az ellenőrizhetőség javulását tartják legfontosabbnak. A B2B hátrányai közül kiemelték, hogy drága és bonyolult kiépíteni a rendszert, illetve magasak a fenntartási költségek.

Az *on-line* kereskedelem következő ágaként a B2A kapcsolatot jelöljük meg. Jelentése *Business to Administration*, azaz a vállalkozás és a közigazgatás közötti *on-line* kapcsolatot jelöli. A C2A pedig nem más, mint a *Consumer to Administration*, azaz az ügyfél és a közigazgatás közötti kapcsolat. Amikor az állam is megjelenik a világhálón, annak szerepe megváltozik, új funkcióra tesz szert. Az állampolgárok, és az üzleti szféra számára információt nyújt, és szolgáltatásokat teljesít.¹³

A hazai viszonyokat vizsgálva megállapítható, hogy egyelőre várat magára a hazai e-kereskedelem fellendülése. A felnőtt lakosság 15-16 százalékát kitevő magyar netezők csupán 8 százaléka vásárolt már a weben.¹⁴ A fogyasztókat kiszolgáló *on-line* eladóhelyek száma egyre szaporodik. A skála majdnem olyan széles, mint a „valóságos” kiskereskedelemben, a bolhapiactól kezdve a sarki fűszeresen át a hatalmas hipermarketekig és bevásárlóközpontokig. Kis és nagy e-üzletek közt egyaránt akadnak olyanok, melyek valóságos bolt(ok)ra, kiskereskedelmi hálózatra épülnek.¹⁵ Az internet-hozzáféréssel rendelkező vállalatoknak csupán tíz százaléka folytat *e-business* tevékenységet a hálón keresztül, és közülük is csak minden második foglalkozik *e-commerce*-szel. A cégek jelentős része azért lépett be a piacra, mert attól forgalomnövekedést várt vagy, mert arra versenytársaik kényszerítették őket. Sokan PR- vagy marketing-okokat neveztek meg. Az internetes kereskedelemben való részvétel a legtöbb esetben presztízkérdés.

A magyarországi elektronikus kereskedelemnek ma legfontosabb jellemzője a tökeigényessége. Túl-ságosan nagy befektetést igényel egy cégtől az, hogy kereskedésbe fogjon az interneten. Nem elégséges ugyanis egy honlap kialakítása. Rengeteg pénz, energia és szaktudás szükséges, hogy oda el is jussanak az emberek. Nem kevés befektetést kíván a megfelelő kommunikáció kialakítása, az árukészlet feltöltése és fenntartása, illetve a házhoz szállítás és a logisztika megszervezése sem. Az internetes-kereskedelem jóval könnyebb nagyobb (és így nagyobb költségvetéssel, szaktudással stb. rendelkező) cégek számára. A nagy cégek viszonylag késői megjelenése az e-kereskedelemben a piac jelenlegi állapota miatt még nem nevezhető elkésettnek.

¹² A kutatás eredménye alapján az internet-basználók 10%-a vásárol on-line; 15%-a fontolgatta az on-line vásárlást, de mégsem vásárolt; 14%-a tervez on-line vásárlást a felmérést követő hat hónapban; 13%-a az interneten gyűjtött információt a hagyományos módon történő vásárláshoz. A kutatás a vásárolt termékek típusát is vizsgálta és megállapította, hogy egyértelműen a könyvek vezetnek a rangsorra. Forrás: ITC Report, Taylor Nelson Sofres, 2003.

¹³ Az internetet felhasználva gyorsabbá és olcsóbbá teszi a közigazgatást, folyamatos hozzáférést biztosít az információkhoz (pályázatok, jogszabályok, ingatlan-nyilvántartás stb.). Felgyorsulhat az ügyintézés és csökkenhetnek a hibalehetőségek. Ennek alapján működteti az APEH on-line bevallási rendszerét, illetve ezen célokat valósítja meg a www.Magyarország.hu portál.

¹⁴ A GfK Piackutató Intézet 14 országban készített felmérése szerint az általános trendhez hasonlóan Magyarországon is a CD-re jut a legtöbb on-line vásárlás – 61 százalékkal –, ezután 29 százalékkal a számítógépes szoftver és szintén 29 százalékkal az élelmiszer következik, a belépőjegy-rendelés, pedig 26 százalékkal ért el. Sajátosan magyar jelenség az on-line élelmiszervásárlások magas száma és az on-line jegyfoglalás is.

¹⁵ A Fotexnet 2004 év végi megszűnéséig ráépült a Fotex-csoportba tartozó cégekre.

Az *on-line* vásárlások legfőbb oka a nyitvatartási időtől való függetlenség, valamint az, hogy a világon bárholnan be lehet szerezni a kiválasztott árut, ráadásul általában olcsóbban, mint a hagyományos boltokban. Az egy helyről beszerezhető termékinformációk előnye sem elhanyagolható. A vásárlás ellen szóló érvek közül a két meghatározó a drága internet-használat, és a kereskedők iránti bizalmatlanság. Visszatartó erő még a termékekkel való fizikai kontaktus hiánya, a bizonytalanság a garancia körül. A kiszállítási időpont miatt a megrendelő kénytelen hosszabb ideig otthon tartózkodni. A vásárlók aggódnak hitelkártya- és bankszámla-adataik biztonsága miatt. Csak kevés magyar hitelkártyát lehet használni *on-line* fizetésre. Az *on-line* vásárlások nehézkes terjedésének a szociológiai oka az, hogy Magyarországon nincsenek hagyományai a megrendelésen keresztül bonyolódó vásárlásnak.

Az internetes vásárlás hátrányait és kockázatait az árkülönbözetnek kell kompenzálnia. A felhasználók jellemzően 10-15%, kisebb értékű árucikkeknel 20-30% engedményt várnak el az *on-line* áruházaktól, aminek egyébként a legtöbb kereskedő nem tud megfelelni. A kételyeket eloszthatják a pontos és részletes termékadatok, valamint a sikeres (próba)-vásárlásokból származó pozitív tapasztalatok.¹⁶

A vállalatok és költségvetési intézmények esetében az elektronikus beszerzésre (*eProcurement*) való áttérést leginkább a folyamatok felgyorsítása iránti igények indokolják. A beszerzők a legnagyobb előnyöket, a költségcsökkentésben, az árak könnyű összehasonlíthatóságában, a nagyobb áruválasztékban, a működés nagyobb kontrolljában és a beszállítók simább koordinációjában látják. Fontos momentum, hogy a cégek működésének átgondolása kikényszeríti a hatékonyság növelését. Segítségével drámaian leszűkíthető a szállítók köre, megszüntethetők a felesleges vásárlások, csökkenthetők az adminisztrációs költségek miközben sokkal világosabbá válik a vásárlási stratégia egésze. Az *on-line* vásárlást elutasító beszerzők legtöbbször a (külső vagy belső) partnerek, beszállítók *on-line* felkészültségének hiányára hivatkoznak. Szintén gyakori érvnek számít, hogy nem kívánják felbontani a jelenlegi beszállítókkal jól működő, hagyományos szerződéseket. További akadályt jelent az általános gazdasági lassulás, a háttérrendszerek integrációjának nehézségei, illetve az adatstandardok hiánya. A B2B piacon a partnerek közt cserélődő, nagy mennyiségű és sokszor igen heterogén adathalmaz mellett akár egy kisebb hiba miatt is könnyen jelentkezhethet olyan adatszivárgás, melyet az üzleti partnerek nehezen tolerálnak.

A B2B technológia sikeres adaptálásához, bevezetéséhez nem csak pénz és megfelelő technikai eszközök kellene, hanem szemléletváltás is. Nagyon sok múlik a vállalati kultúrán, az emberek hozzáállásán, ami sok esetben nagyobb problémát jelent, mint a technológia integrálása. A B2B alkalmazások bevezetése előtt mindenképpen megéri átvizsgáltatni a cég működését és hatékonyságát, mivel az automatizálás önmagában nem fogja megoldani az alacsony hatékonysággal működő szervezet problémáit.

A piacterek bonyolultsága sok vállalatvezetőt megijeszt. Az *e*-beszerzés maga azonban messze nem ennyire bonyolult. Leginkább a termeléshez nem közvetlenül kapcsolódó (non-produktív, indirekt vagy MRO) vásárlásokkal érdemes kezdeni, majd az itt szerzett tapasztalatok alapján fokozatosan lehet terjeszkedni az egyéb területek felé.¹⁷ Az *e*-beszerzés nem egyszerűen a vásárlási döntések internetre vitelét jelenti. A folyamatos internetes kommunikáció és interakció révén a vállalatok dolgozói, ügyfelei és beszállítói teljesen újfajta kapcsolatba kerülnek egymással. A számos előny ellenére a B2B kapcsolat során is szembe kell nézni a hagyományos kereskedelmi problémákkal, melyeket például a nemzetközi kereskedelem, az adózás, a különböző pénznemek közti átváltás, a nemzetközi jogi ügyintézés és felelősségvállalás kérdései jelentenek.

¹⁶ *Az elektronikus kereskedelmi csatornák dinamikus növekedése ellenére a hazai internetes árubázis 2000. évi árbevétele a kiskereskedelmi forgalom 1%-át sem közelítette meg, és a magyar on-line üzletek többéves lemaradásban vannak nyugati társaikhoz képest, tehát jelentős fejlesztések szükségesek a kínálati oldalon.*

¹⁷ *Az a vállalat, amelyik elszánja magát az e-beszerzés bevezetésére, ma már számos (főképp amerikai) szoftver közül válogathat. Az olyan neves gyártók, mint az Ariba, Commerce One, vagy az i2 külön ágazatot építettek ki az e-procurement programok készítésére. Természetesen nem szükséges a beszerzés azonnali, teljes „internetesítése”, érdemesebb először egy részterületen bevezetett pilot projekttel indulni.*

Az e-kereskedelem szabályozása

Az internet törvényi szabályozásával kapcsolatban ma a világ az Amerikai Egyesült Államokra figyel, mint meghatározó példára. A jelenlegi amerikai törvénykezés szerint nem szedhető adó az interneten lefolytatott adás-vételi tranzakciókért. Lehetséges azonban, hogy a több éve fennálló gyakorlat rövidesen megváltozik. Ha a legújabb amerikai törekvések megvalósulnak, könnyen lehet, hogy hamarosan megjelenik az interneten értékesített áruk és szolgáltatások után is illetéket behajtó „digitális adószedő”. Az *on-line* adószedés bevezetését pártolók hangjai az Egyesült Államokban érvényes, az e-kereskedelem megadóztatását tiltó moratórium lejártával erősödtek fel.¹⁸ A moratóriummal egyidőben létrejött testület 2000 áprilisában közzétett tervzete a moratórium 2006-ig történő meghosszabbítását javasolta. Az eredeti határidő lejártával azonban mégis úgy tűnik, hogy megszűnhet a kedvezmény. Egy friss törvényjavaslat központilag szabályozott adórendszer bevezetését látja szükségesnek. A tervzet szerint nem csak az elektronikus úton megrendelt termékek, előfizetett szolgáltatások, hanem a letöltött szoftverek, elektronikus könyvek és médiatartalmak is adókötelesek lennének.

Az adómentesség 1998-as deklarálásának egyik indítéka az internet és az akkoriban még gyerekcipőben járó e-commerce támogatása volt. Az azóta eltelt időben a világháló jelentős fejlődésen ment keresztül. Sokan hangoztatják, hogy az internet és az elektronikus kereskedelem már megáll a saját lábán és képes elviselni az adóterheket. Az elmúlt időszak visszaesése ellenére még mindig az IT-szektor a gazdaság legdinamikusabban fejlődő ágazata. Ez különösen igaz az USA-ra, ahol a háztartások több mint ötven százaléka rendelkezik internet-hozzáféréssel. Fontos tényező az utóbbi egy év gazdasági lelassulása az Egyesült Államokban, ami új bevételek keresésére ösztönzi az állami, a szövetségi és a helyi szerveket egyaránt.¹⁹

Nem tudni, hogy végül melyik szándék lobbistáinak akarata érvényesül az amerikai törvényhozásban. Annyi azonban biztos, hogy az olykor országhatárokon is átívelő *on-line* kereskedelmi tranzakciók megadóztatása egy egységes és könnyen adaptálható rendszer használatával történhet meg. Az adókérdés jövőbeli mikéntje a törvényhozók kezében van. Az e-adómentesség megszüntetése mindenképpen illeszkedne a korábban teljes mértékben szabályozatlan internet megregulálására irányuló törekvések sorába.

Az elektronikus kereskedelem európai szabályozását a jövőben két fő jogforrás tartalmazza. Az egyik egy új, közösségi direktíva, a másik a majdan a brüsszeli konvenció helyébe lépő tanácsi határozat. Az Európai Bizottság által 1997 és 2000 novemberében között kidolgozott, 2001. szeptember 1-jén kisebb módosításokkal az Európai Parlament által is elfogadott direktívatervzetet még a tagállamok szakminisztereiből álló Tanácsnak is el kell fogadnia. Az e-kereskedelmi vállalkozások alapításának és működtetésének feltételeit tisztázó előírás kiterjedne mind a vállalkozások egymás közti, mind a vállalkozások és a fogyasztók közti üzleti tranzakciókra. Az árucikkek kereskedelmén túl érvényes lenne egyebek között az *on-line* szolgáltatást nyújtó újságokra, pénzügyi szervezetekre, ügyvédekre, könyvelőkre stb. A tervzet talán legfontosabb pontja szerint az internetes szolgáltató székhelyének az a hely minősül, ahol a vállalkozás tényleges gazdasági tevékenységét folytatja, függetlenül attól, honnan működteti az internetes honlapját, szerverét. Ez az előírás megszüntetné az elektronikus kereskedelemben jelenleg uralkodó jogbizonytalanságot, kimondva, hogy a szolgáltató felügyeletére az előbbi módon definiált székhely országának hatóságai jogosultak.

A direktíva – az EU-s jogalkotás jellemző gyakorlataként – nem közvetlenül állapít meg kötelezettségeket az interneten kereskedő cégeknek, hanem a tagországok számára írja elő, milyen tartalmú jogszabályokat kell meghozniuk.²⁰ Az uniós kormányoknak ugyanakkor ki kell venniük meglévő jogszabályaikból minden olyan paragrafust, amely az interneten való szerződés-kötést akadályozza (például az olyan jogszabályokat, melyek szerint egy szerződés csak papíron, írott formában jogszerű).

¹⁸ 1998-ban a Kongresszus által elfogadott törvény három évre megtiltotta mind az internet-hozzáférési díjak, mind az elektronikus kereskedelmi tranzakciók megadóztatását

¹⁹ Egyes becslések szerint, ha a jelenlegi helyzet nem változik, az állam az adózatlan *on-line* eladások következtében 2006-ig mintegy 45 milliárdos bevételkiesést könyvelhet el.

²⁰ A tagállamoknak törvényileg kell majd kötelezniük a területükön működő internetes eladókat arra, hogy mind a fogyasztók, mind pedig a hatóságok számára könnyen hozzáférhető módon tüntessék fel a weben az alapvető tudnivalókat önmagukról (nevüket, címüket, e-mail címüket, cégjegyzék- és adószámukat, esetleges hatósági engedélyeiket).

A tervezet azokra is gondolt, akiknek kellemetlen tapasztalata, hogy a cégek kéretlen reklámüzenetekkel (*spam*) árasztják el elektronikus postaládájukat. A direktíva a tagállamok jogszabályain keresztül kötelezné az eladókat, hogy kínálják fel a reklámözönből való kimaradás lehetőségét. A javaslat kötelezné a tagállamokat, hogy engedélyezzék az internetes-szolgáltatásokat az úgynevezett szabályozott foglalkozások – például ügyvédek, könyvelők – körében. Mindez nagyon is találkozik a vállalkozók igényeivel és szempontjaival, akik különösen amiatt elégedettek, hogy a direktíva tervezeten végigvonnul a „származási ország elve”, vagyis hogy az internetes kereskedelem legtöbb aspektusát illetően a vállalkozás székhelyének számító ország jogszabályai lennének érvényesek.

Kevésbé sikeres a másik tervezet, mely az elektronikus kereskedelem menetét hivatott szabályozni. A még 1996-ban Hágában megindult és 2001 februárjában Ottawában újrakezdett tárgyalásokat éppen az e-kereskedelemnek a kilencvenes évek második felében rendkívül felgyorsult fejlődése szakította félbe. Nem elég, hogy összhangba kell(ene) hozni a különböző országok kereskedelmi, adózási, vám, szerzői jogi, szabadalmi és még sok egyéb jogszabályát, de egyszerre várnak kielégítő megoldást az egymással kereskedő (B2B) vállalatok, a kiskereskedelemmel (B2C) foglalkozó cégek és persze az interneten keresztül vásároló magánszemélyek is.

A kiskereskedelemnél a fő kérdés az, hogy melyik ország törvényeit kell figyelembe venni, ha a vevő és az eladó különböző országokban található. Nem várható el ugyanis egyik féltől sem, hogy ismerjék a másik ország vonatkozó törvényeit.²¹

Nem egyszerűbb a helyzet a vállalatközi kereskedelemben sem. Az exportőrök és az importőrök egyaránt ragaszkodnak ahhoz, hogy a kereskedés során a náluk hatályos jogszabályok érvényesüljenek. Így itt is patthelyzet alakul ki. Még bonyolultabbá válik az egész ügy azáltal, hogy jó néhány cég egyidejűleg mind exportőrként, mind pedig importőrként megjelenik. Megfigyelők szerint a megegyezés hiánya könnyen alááshatja az e-kereskedelem további fejlődését. Valószínű ugyanis, hogy egyes cégek bizonyos célországok jogszabályainak betartása helyett inkább blokkolják az ottani felhasználók hozzáférését a szolgáltatáshoz. Veszélyben érzik magukat a távközlési vállalatok és az internet-szolgáltatók is. Egyes országok törvényei szerint ugyanis felelősek a hálózatukon keresztülmenő tartalomért. A cégek számára elviselhetetlen terhet jelentene a tartalom figyelése és szűrése.

Erősen vitatott, mire is terjedjen ki a most készülő egyezmény. Míg a távközlési cégek által is támogatott felhasználói csoportok és az internet-aktivisták – a szellemi tulajdon kérdésének kizárásával – csak az áruk és szolgáltatások kereskedelmére szeretnék korlátozni a megbeszéléseket, a lap- és könyvkiadók, valamint a hanglezárlás szakemberei éppen ennek ellenkezőjében érdekeltek. Ezek a vállalatok azt várják a készülő egyezménytől, hogy lehetővé tegye számukra a szellemi tulajdon védelmét azokban az országokban is, melyek jelenleg jogi eszközökkel csak nehezen elérhetők. A fentiekre a mai napon még nincs válasz, de annyi bizonyos, hogy a törvényhozás eldöntheti az Európai Unió e-kereskedelmének jövőjét.

A hazai helyzetet leginkább az jellemzi, hogy 2001 októberére készült el a T/5141-es tervezet, a magyar „internet-törvény”, melynek kapcsán sajnos rengeteg értelmezési és jogi probléma, sőt alapvető hiányosságok jelentkeznek. A következőkben – a teljesség igénye nélkül – sorolok fel néhány problémát, melyeket honatyáink remélhetőleg megoldanak a 2001. évi CVIII. törvény alkalmazása során. A tervezet továbbra is – az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi kérdéseiről rendelkező – a 2000/31/EK uniós irányelvvel harmonizáló hazai szabályozást törekszik kialakítani. Ezen túl más nem tartalmazza a jogi előfeltételek megteremtését, így jelen formájában hiányos, számos esetben értelmezhetetlen. A gyakorlat – a tervezet alapján – megoldhatatlan helyzetek kialakulását eredményezheti. A tervezetben a végrehajtott módosításokat követően sem található olyan rendelkezés, amely tartalmazná mindazon feltételeket és előírásokat, melyek alapján a kibocsátandó törvényben meghatározott előírások ellenőrizhetők, számon kérhetők és megfelelően szankcionálhatók. A

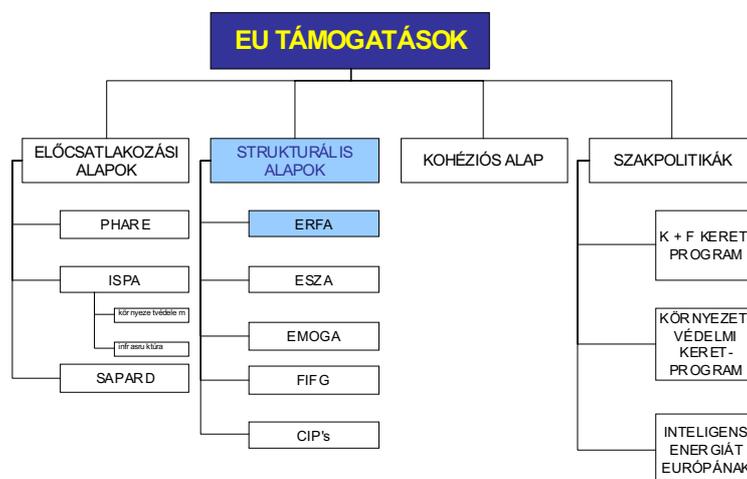
²¹ *(Egy kereskedőre hatalmas terhet ró, ha minden EU ország törvényeit ismernie és alkalmaznia kellene, illetve hátrány, ha bizonyos országokat „tiltólistára” kellene helyezni, elvesztve a lehetséges vásárlóit. Ugyanígy nem várható el egy vásárlótól sem, hogy minden vásárláskor mérlegelje a kereskedő országának törvényeit figyelembevéve, hogy érdemes-e vásárolnia). Ez klasszikus patthelyzetet eredményezne.)*

tervezet nem szabályozza egyértelműen a kéréses reklámüzenetek (ún. „spam”-ek) kérdését és a „pop-up-ad”-ekkel sem foglalkozik. Kérdéses tényleg biztosítja-e az elektronikus kereskedelem fejlődésének előmozdítását és a fogyasztók jogainak megnyugtató védelmét.

Unió támogatások

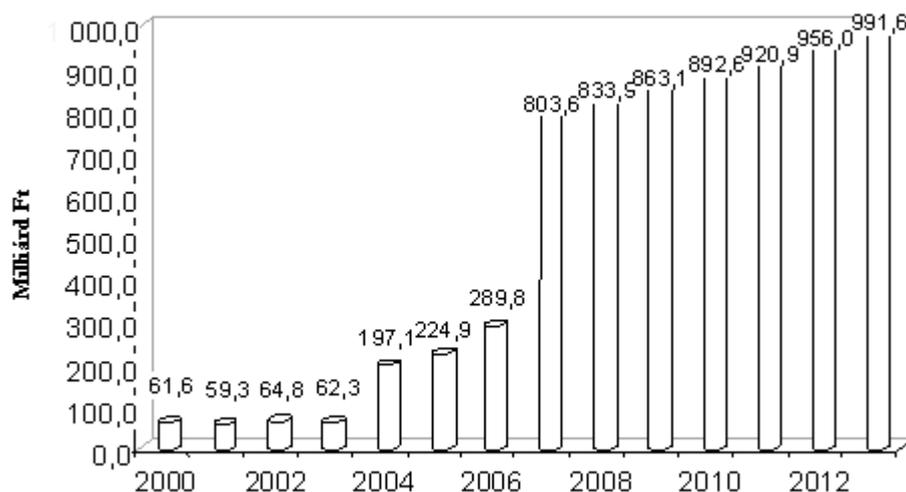
Az uniós támogatások alapvető rendszerét a következő ábra szemlélteti, kiemeli a területre vonatkozó támogatási alapokat:

EU támogatások rendszere

Céljainkat csak a konkrét lehetőségek tudatában fogalmazhatjuk meg. 2013-ig az alábbi összegek lehívására van lehetőségünk (ha tudunk élni a pályázatok által nyújtott keretekkel):

EU-támogatás Magyarországnak

Ezen támogatások felhasználása (felosztása) a *Nemzeti Fejlesztési Terv* (NFT) fejezetei és prioritásai alapján történik. A NFT operatív programjai közül a *Gazdasági Versenyképesség Operatív Program* (GVOP) 4. prioritása tartalmazza az *Információs Társadalom és Gazdaság Fejlesztése* alapvető céljait:

1. Az e-gazdaság fejlesztése, az e-kereskedelem ösztönzése.
2. Az információs iparág (digitális tartalom) fejlesztése.
3. Az e-közigazgatás fejlesztése.
4. A szélessávú távközlési infrastruktúra fejlesztése.

A fenti területeken rendelkezésre álló összegek pályázonként az alábbiak:

Források pályázonként (M Ft)

	2004	2004-2006
4.1.1 Vállalaton belüli elektronikus üzleti rendszerek	1200	3750
4.1.2 Üzleti partnerek közötti e-kapcsolat fejlesztése	1600	8750
4.2.1 Üzleti tartalomfejlesztés támogatása kkv-k számára	550	2350
4.2.2 Tartalomipari és közcélú tartalomszolgáltatás fejlesztése	550	2350
4.3.1 Az önkormányzatok információ-szolgáltató tevékenységének fejlesztése	2180	5848
4.3.2 Az önkormányzati adatvagyon másodlagos hasznosítása	300	1462
4.4.1 Szélessávú internet-infrastruktúra kiépítése	1280	6288

Természetesen azokra a területekre kell fókuszálni, amelyeken erős pozíciókkal rendelkezünk mind a régióban, mind a világpiacon. Ezek közé tartoznak az IT-adatbiztonság, az adatvédelem, a CAD/CAM tervezés, a karakterfelismerés, a mobil eszközök szoftverfejlesztése a vírusvédelem és a digitális filmkészítés. El kell vetnünk azt a korábbi illúziót, hogy szoftver-nagyhatalom vagyunk. A világpiacon lévő réseket kell kihasználni, ott, ahol még viszonylag erősek vagyunk. Hazánknak az unión belüli versenyképessége azon múlik, hogy milyen pozíciókat tudunk megszerezni az európai információs társadalom fejlesztésében, milyen fejlesztéseket leszünk képesek megvalósítani az információ-technológiában.

A legjobb nemzetközi gyakorlat átvételével, a fejlesztési irányvonalak kijelölését és a támogató környezet kialakítását illetően olyan országoktól kellene tanulnunk, mint Írország, Finnország, India, Észtor-szág, Szingapúr. Jobban ki kellene aknázni a szoftver-export növelésében rejlő lehetőségeket. Ösztönözni kell a multinacionális ICT cégek azon gyakorlatát, hogy a magyar tudásra, emberi erőforrásokra támaszkodva Magyarországon hozzák létre közép-európai központjukat, vegyes vállalataikat.

Teljesítményünk megítéléséhez az *eEurope EICTA* által javasolt értékelési mutatókat használva az alábbi területeket vizsgálhatjuk:

- Szélessávú internet szolgáltatások aránya.
- Tartalom, közszolgáltatás minősége.
- Digitális szakadék (PC és Internet penetráció %-os aránya).
- Digitális TV-penetráció és az átállás helyzete.
- Digital Rights Management, (Digitális Jogok Kezelése).
- eTransport.
- Kutatás és Fejlesztés (nemzeti K+F büdzsé kialakítása).

Elektronikus piacterek Magyarországon

A legismertebb hazai elektronikus piactér a *Marketline* katalógusszolgáltatást, tranzakció-közvetítést, aukció-bonyolítást, tendereztetést, beszállító bekapcsolást és egyéb szolgáltatásokat nyújt a kis-, közép- és nagyvállalatok számára, személyre szabott árakon. A piacon megjelenő árufeleségek első lépésben a mindennapi üzletvitelhez szükséges általános cikkeket ölelik föl, többek között a számítástechnikai cikkeket, az irodaszereket, a karbantartási és tisztítószereseket, az utazási és marketingszolgáltatásokat.²²

A *WebTime Webbusiness* oldala konkrét üzleti ajánlatok közvetítésével foglalkozik. Az ajánlatok elhelyezésének lehetőségét nyújtja egy magyar, angol, német és lengyel nyelvű adatbázisban. Az elhelyezett üzleti ajánlatokra rá lehet keresni. A rendszer egyedülálló előnye, hogy a beérkezett üzleti ajánlatok díjmentesen megrendelhetők telefaxkészülékre, mobiltelefonra (SMS-üzenetként), személyhívóra (szöveges üzenetként), e-mail címre, valamint WebBoxba.²³

A legismertebb piacterek Magyarországon:

Vertikális piacterek:

Agriportál	www.agriportal.hu
@grárkapu	www.agrarkapu.hu
Print-X	www.print-X.hu
Pharmalink	www.pharmalink.hu
Sunbooks	www.sunbooks.hu
HungaroTex	www.hungarotex.hu
Spednet	www.spednet.hu
TruckScout 24	www.truckscout24.hu

Horizontális piacterek:

Vatera	www.vatera.hu
DemandNet Online	http://demandnet.hu
Infoáradat	www.infoaradat.hu
Marketline	www.marketline.hu
Primer Business Club	www.primercb.com
WebBusiness	www.wb.hu

Online aukciós site-ok

eBay	www.ebay.com
eeebid	www.eeebid.hu
EV	www.internetvilag.hu
Netaukcio	www.netaukcio.hu
Tétrakó	www.tetrako.hu

Az elektronikus piacterek működtetéséből számtalan haszon és előny származik, s nagyon jelentős a beszerzési folyamatok hatékonyságának növelése. Az eddig általában manuálisan működtetett beszerzési folyamatok helyét egy – legalább részben – automatizált beszerzési folyamat veszi át. Ennek előnye,

²² A kis- és közepes-vállalatok csatlakozási díja cégmérettől függően 75 ezer és másfél millió forint között mozog, ám a nagyvállalatok mintegy 15 millió forintért léphetnek be a rendszerbe. A havi előfizetési díj nagyvállalatoknak egymillió, kis- és közepes vállalatoknak 100-150 ezer forint. A beszállítóknak bizonyos esetekben ingyenes a belépés és az előfizetés, illetve esetükben a díjak felső határa 150 ezer forint. A tranzakciók díja 400 forint. Az alapítók várakozása szerint a Marketline 2-3 év elteltével válik nyereségesé.

²³ A megoldás nagyon gyors, az egyes üzleti ajánlatok beérkezésétől számított 1-3 percen belül azok továbbításra kerülnek az ügyfelekhez. A szolgáltatás bárki számára elérhető. A „magyar valóság” ismeretében biztosított a levélben elküldött ajánlatok feldolgozása is. A mindenkori aktualitás érdekében az egyes ajánlatok maximum 30 napos határidővel élnek. Jelenleg 700 partnertől érkeznek üzleti ajánlatok, amelyek 11 ezer ügyfél számára kerülnek továbbításra.

hogy jól áttekinthető. Egy helyen egymással összehasonlítható módon rendelkezésre álló, strukturált, kevés erőfeszítéssel elérhető információ-tömeg segíti elő a lehető legjobb beszerzési döntés kialakítását. A másik lehetőség a tranzakciós költségek csökkenésében jelentkezik. A nagyobb kínálathoz való hozzáférés következtében lehetővé válik az elvárásoknak leginkább megfelelő termék (áru vagy szolgáltatás) kiválasztása, a kapcsolódó költségek (szállítás, tárolás, készletezés stb.) kiszámíthatóbbá és átláthatóbbá tétele. A tranzakciós költségeket illetően akár 30-50%-os költségcsökkenés is elérhetővé válik majd.

Manapság az a kérdés, hogy a cégek mennyire képesek megtalálni és kihasználni a világháló üzleti lehetőségeit. Az internet az értékesítési rendszer részét képezheti. A világháló egyre több fogyasztó és vállalat részére a termékek és szolgáltatások egyik beszerzési csatornája. Az internetet mint vásárlási lehetőséget főleg a bonyolultabb és időigényesebb vásárlások esetében veszik igénybe. Az on-line csatornák két típusát, az *on-line* kereskedelmi csatornák és az internet alkotják. A piaci résztvevők az *on-line* marketing négyféle változatával élhetnek:

- elektronikus elárusítóhelyet hozhatnak létre;
- fórumokon, hírcsoportokban vehetnek részt;
- on-line reklámokat helyezhetnek el és
- elektronikus levelezést alkalmazhatnak.

Ezekkel kapcsolatban, a technológia dimenziójában rendkívül fontos az *interaktivitás* és az *elérhetőség*. Az üzleti életben egyre erősebben érezhető az értékesítési csatornák folyamatos telítődése. Egy-egy új piaci szereplő, vagy a már meglévő partnerek számára is rendkívül nehéz és drága a rendelkezésre álló csatornában helyet szerezni és bővíteni. Az internet ebbe a környezetbe robbant be és egyik új vonása, hogy az értékesítési rendszer részeként alkalmazható.²⁴

Új eszközök az elektronikus kereskedelemben

Az e-kereskedelem után második generációként megérkezett az m-kereskedelem (a mobil eszközökkel történő vásárlás) amely, úgy tűnik, a túlzott optimizmus időszakának mostohagyereke lesz. A vártnál jóval kisebb érdeklődést az elemzők a mobil eszközök korlátozott lehetőségeinek (apró gombok, kis képernyő) és a lassú hálózatoknak tulajdonítják. A legutóbbi felmérések szerint a vásárlóknak kevesebb, mint 7 százaléka vásárolt azzal a céllal internetezésre is alkalmas mobilkészüléket, hogy azon kereskedelmi tranzakciókat bonyolítson le.²⁵ Az m-kereskedelem azokon a területeken sikeres, ahol az igények azonnali kielégítése lehetséges. Ehhez a felhasználókat agresszív lerohanás helyett óvatos csalogatással ajánlatos megnyerni. Ennek kiváló módja a vásárlási kényszer nélküli ár-összehasonlítás, a termékismeretetés, a boltkereső szolgáltatás, vagy az áru elérhetőségének jelzése. Vannak akik szerint az m-kereskedelem valójában nem is kereskedelmi megoldás, hanem a marketing és az ügyfélkezelés újfajta kiterjesztése, amelynek segítségével a potenciális vásárló éppen akkor érhető el, amikor „vásárlásra kész” helyzetben (pl. a bolt kirakata előtt) van. Ez az átalakulás azonban évekig is eltarthat. Mások szerint a mobil eszközök nem annyira a kereskedelmet forradalmasítják, mint inkább az ügyfélszolgálat eszköztárát gyarapítják. Az eddigi tapasztalatok szerint a legtöbb mobil eszközről kezdeményezett tranzakció más csatornánkon fejeződött be.

Az egyik legújabb irányzat az e-kereskedelem kibővítésében a t-kereskedelem. Ez – a passzív tévé nézőt aktív érdeklődővé, majd vásárlóvá alakító – koncepció, évek óta élénken foglalkoztatja a TV-társaságok, a kábelhálózat üzemeltetők és a marketingesek fantáziáját. Korábban és szakértők az interaktív tartalomban, elsősorban a fizetés otthoni mozizásban (*video-on-demand*) látták a jövőt, mostanában egyre inkább a televíziós műsorok és az *on-line* vásárlás összekapcsolása tűnik reális lehetőségnek.²⁶

²⁴ Az eStart szerint az internet-kereskedelemben az alábbi területek a népszerűek: katalógus és csomagküldő szolgálatok, számítógépes termékek, pénzügyi szolgáltatások, az online brókerek, kisvállalatok speciális termékekkel és szolgáltatásokkal, információs szolgáltatások, utazási szolgáltatások

²⁵ Az első hazai ilyen lehetőség, a T-Mobile által bevezetett mozijegy-vásárlás.

²⁶ Az Ovum előrejelzései szerint 2005-re a digitális televíziózásból kapcsolódó szolgáltatásokból (fizetés csatornák, játékok, oktatás, szerencsejátékok) származó bevételek elérik majd a 60 milliárd dollárt. A bevétel túlnyomó részét, 45 milliárd dollárt a televíziós kereskedelemről remélik.

Az internet és a televízió ötvözésére tett kísérletek eddig sorra megbuktak. Úgy tűnik ennek oka minden alkalommal a média sajátosságait figyelembe nem vevő, mechanikus megközelítés volt. Tévedésnek bizonyult például az a próbálkozás, hogy a televíziós készüléket internetes böngészésre alkalmas eszközzé alakítsák át. A t-kereskedelem nem a hagyományos televíziózás megszüntetését célozza meg, hanem a televíziós szórakoztatást igyekszik egyesíteni az *on-line* vásárlás kényelmével. A televíziózási és az internetezési szokások különféle vizsgálatai is arra a megállapításra jutottak, hogy – különösen a fiatalabbak között – szép számmal akadnak, akik a két tevékenységet szimultán végzik.²⁷ A t-kereskedelmi megoldásoknak köszönhetően a tévénéző az infra távirányító egyetlen gombnyomásával kiegészítő információkat kérhet egy reklámozott termékről. Teheti mindezt úgy, hogy közben nem lép ki a nézett műsorból. Az *on-line* vásárlás lehetőségei nem korlátozódnak a reklámokra. Bármilyen látott termékre kattintva elérhető annak kereskedője. A t-kereskedelmi megoldások megvalósítása az olcsó internetes technológia alkalmazásának köszönhetően viszonylag olcsó. Ami ennél lényegesen bonyolultabbnak tűnik, az a felhasználók (nézők-vásárlók) megnyerése.

Az elmúlt évek tendenciája szerint a hagyományos boltok és kereskedők terjesztették ki tevékenységüket az internetre. Újabban azonban tapasztalható ennek az ellentéte is. A *dot-com* típusú cégek, melyek eddig csakis interneten keresztül árusítottak, megpróbálják a fizikai világban is megvetni lábukat. E kezdeményezés gyümölcsei a web-kioszkok, melyek egyelőre csupán az USA boltjaiban jelentek meg. Számátalan előnnyel kecsegtetnek, melyek közül a legfontosabb, hogy a választék a boltok mérete és a raktárkészlet növelése nélkül bővíthető. Csökkenthető viszont annak veszélye, hogy a boltba betérő vásárló nem találja meg a keresett árut, és vásárlás nélkül távozik.²⁸ Az áruminta fizikai jelenléte és az *on-line* rendelés kombinációja várhatóan olyan vásárlókat is képes megnyerni, akik eddig idegenkedtek az internetes vásárlástól. Ebben nagy szerepe van azoknak a speciálisan kiképzett eladóknak, akik segíteni tudnak az interneten kevésbé járatos vásárlóknak. A boltban belüli internetes vásárlás sajátosságai közé tartozik, hogy a vevő nem csak az e-boltoknál megszokott módon, *on-line*, hanem a hagyományos kasszánál készpénzzel, csekkkel, vagy hitelkártyával is fizethet. A hagyományos fizetés lehetősége az internetes vásárlás körébe vonhatja azokat is, akik biztonsági aggályok miatt idegenkedtek az e-kereskedelemtől. A web-kioszkok egyelőre nem hódítottak igazán jelentős teret, a bennük rejlő lehetőségek miatt azonban érdemes odafigyelni rájuk.

Sokszor jelent problémát az elfekvő árukészlet, melyen – hogy ne növelje a költségeket, és a kereskedők pénze ne álljon benne – mélyen áron alul kell továbbadni. Az elfekvő árukészlet felduzzasztásához jelentősen hozzájárulhatnak a visszaadott termékek is.²⁹ A felesleges raktárkészlettől a kereskedők csak rendkívül alacsony áron tudtak eddig megszabadulni. Ebben hozhatnak változást azok az *on-line* barter közvetítők, akik mostanában tűntek fel az amerikai piacon.

Az e-üzlet érettségi szintjei

Az elektronikus kereskedelem bevezetése sajátos konfliktushelyzethez vezethet. Egy induló vállalkozásnál az egyik legfontosabb feladat az értékesítési csatornák kiépítése. A csatornákhöz, az egyes csatornákra jellemző értékesítési módokhoz, kapcsolattartási és kommunikációs lehetőségekhez a vevők hozzászoknak, saját rendszereikkel alkalmazkodnak hozzájuk. Ez persze szintén pénzbe kerül. Egy meglévő csatorna bezárását vagy egy új csatorna megnyitását éppen ezért alaposan át kell gondolni.

²⁷ Sokan vannak, akik a televíziót a számítógép monitorán nézik, de még ennél is többen, akiknél a két készülék egy helyiségben található. Innen már csak egy lépés, hogy a televíziós műsor és az *on-line* vásárlás egybeépüljön.

²⁸ A web-kioszk nemcsak a sok apró cikket árusító boltoknak kínál jó megoldást. A nagyméretű, a bolt eladóterében nem tárolható cikkek bemutatására és megrendelésére is kiválóan alkalmas. Sőt, olyan fokú termékbemutatásra is használgják, melyre a hagyományos kereskedelem nem képes. A működtetéséhez viszont megfelelő sávszélességű internet összeköttetés szükséges.

²⁹ A legtöbb országban a csomagküldő vállalkozásokhoz hasonlóan az *on-line* boltokat is törvény kötelezi a feltétel nélküli visszavásárlásra.

Lehetséges, hogy egy elektronikus kereskedelmi csatorna bevezetésével a vállalkozás új ügyfelekhez jut. Sokkal valószínűbb azonban az, hogy a régi vevők közül is idővel többen átállnak az új csatornára. Ez alapvetően megváltoztathatja a meglévő csatornák hatékonysági mutatóit, aminek következményei lehetnek. Egy boltot például csak egy bizonyos forgalom fölött érdemes fenntartani, különben a költségek nem térülnek meg. Az új és sikeres elektronikus értékesítési csatorna elszívhatja a meglévők elől a forgalmat. Ezt a helyzetet nevezzük csatorna-konfliktusnak. A megoldás többféle lehet. A vezetés dönthet úgy: az új mellett a régi csatornákat is fenntartja, hogy a vevők a megszokott módon is vásárolhassanak. A második lehetőség: a régi csatornák vevőit át lehet „terelni” az új csatornába (ezt nem szabad erőszakkal csinálni). A harmadik lehetőség is fennáll, hogy versenyeztetik a régi és az új csatornákat, és a sorsukról való döntést későbbre halasztják.

Ha egy vállalkozás elektronikus értékesítési csatornát nyit ügyfeleinek, akkor azt ígéri nekik, hogy gyorsabban, kényelmesebben, teljes biztonságban tudnak majd vásárolni. A rendszer működésének megtervezésénél nemcsak az információtechnológiai oldalt, hanem a fizikai árumozgásokat, a logisztikai hátteret is gondosan meg kell tervezni. Az ügyfélkapcsolatok menedzsmentje *Customer Relationship Management* (CRM) az elektronikus üzlet és az elektronikus kereskedelem egyik leggyorsabban fejlődő területe. A CRM-alkalmazások egyik legfontosabb funkciója az úgynevezett 360 fokos ügyféllátás. Egy ügyfél több helyen, sok érintkezési ponton léphet kapcsolatba a vállalattal. Az ügyfél megfelelő kezeléséhez információkra van szükség: mit tudunk róla, mit vásárolt eddig, mekkora forgalmat bonyolítottunk le vele, mennyire fontos nekünk. Minél pontosabb az ügyfélről alkotott kép, minél több törvényszerűséget sikerült feltárni a viselkedésében, annál nagyobb az ajánlatok találati valószínűsége. Ha a vállalat kereskedelmi rendszere központosított, akkor egy részlegnél futnak össze az értékesítési információk. A nagyobb vállalatok közül azonban sok önálló stratégiai üzleti egységekbe, üzletágakba, nyereségközpontokba, divíziókba szervezi a tevékenységét. A modern információs rendszerek lehetővé teszik, hogy az egyes üzletágak értékesítői az ügyfél egészét és a teljes vállalati kínálatot lássák, a vevőnek más üzletágak termékeit is ajánlják.

A múltbeli adatok segítségével az ügyfelek jövőbeli viselkedése is előre jelezhető. Bizonyos jellemzőkből következtetni lehet arra, hogy kiből lesz hűséges ügyfél. A vevőkről összegyűjtött, adatbankban gondosan elhelyezett adatok alapján az ügyfelek pénzügyi értéke is kiszámítható. Az ügyfélértékek kiszámítása alapján a vállalat eldöntheti, hogy kikkel érdemes egyáltalán foglalkoznia, az egyes ügyfelek megtartásáért mennyit érdemes áldoznia, kikhez kell személyes ügyfélgazdákat rendelnie, kiket kell bevenni a hűségprogramba, az egyes ügyfelekkel kapcsolatban milyen értékesítési módokat célszerű szorgalmaznia. Az automatizált elektronikus kereskedelmi rendszerek képesek arra, hogy óriási tömegű vevőt egyedileg kezeljenek. A vállalat adatbázisára és elemzési technikáira támaszkodva meghatározhatja, hogy az akcióval a piac mely szegmenseit veszi célba, mivel igyekszik hatni rájuk, milyen kommunikációs és értékesítési csatornákat fog használni.

A multinacionális nagyvállalatok körében egyre határozottabban terjed a koordinált beszerzés gyakorlata. A cégek elvárják, hogy a szállítók egy ponton (általában egy ügyfélgazdán, *key account manager-en*) keresztül tartsák velük a kapcsolatot; a föld minden pontján azonos feltételekkel szerződjenek velük, a termékek, és a kiszolgálás minősége egységes legyen; az árak között ne legyen eltérés. A korai CRM-rendszerek általában a szállító cég értékesítési szakembereit szolgálták ki. Az internet megjelenésével számos ügyfélkapcsolati tevékenység kontrollja az ügyfelek kezébe került. Sok ügyfél számára az önkiszolgálás a legkényelmesebb megoldás. Az önkiszolgálás erősödő igénye arra készíti a szállítókat, hogy megnyissák információs rendszereiket, egyes adatbázisaikat az ügyfelek előtt.

Összegzésként elmondható, hogy a megfoghatatlan és igazából korlátozhatatlan a szerves fejlődését tekintve is mélyen demokratikus internet, olyan lehetőségeket hozott az emberiség számára, amelyeket lehet jóra és lehet rosszra használni, de nem lehet tudomást nem venni róluk, és nem lehet nem használni azokat.

Válság és kiút

Az információs társadalom korában élünk. Az információ megszerzése alanyi jogon biztosított mindenki számára. A kérdés csupán az, hogy az alanyok vajon tudnak-e élni vele. Hazánk történelmi kihívás előtt áll. Az elkövetkezendő öt év fejlődése el fogja dönteni, hogy sikerül-e felzárkóznunk a világ élvonalához, vagy még lejjebb csúszunk a nemzetek sorában. Ma még nem vagyunk túlzottan lemaradva a világ internet kultúráját vezető országokhoz képest.

Az internet üzleti felhasználásának 2000-es „mélyrepülése”, az úgynevezett *dot-com* válság számunkra annyi haszonnal feltétlenül járt, hogy lemaradásunk következtében nem követhetük el azokat a hibákat, amelyeket az információ-technológia tőzsdére bevezetett cégek jelentős számban elkövettek. Mások ta-

pasztalataiból okulva tervezhetjük meg saját jövőnket. A tervező munka lehet hogy már meg is késett, mert a kivitelezésnél kellene tartanunk. Talán ma még rendelkezésre áll a szükséges szaktudás, a felkészült szakembergárda. Ám ha az eddigiekhez hasonlóan kezeljük a megbecsülésüket, akkor az Európai Unió tagországaként féltő, hogy elveszítjük őket. Az uniós tagság árnyoldala lehet sajnos a szürkeállomány elszívása, hiszen a világ fejlettebbik részén, a jó és felkészült szakemberek iránti igény ma is nagyobb, mint amit az oktatási kapacitások lehetővé tesznek.

A technológiai tőzsde válsága megmutatta, hogy a többszörösen túlértékelt árfolyamok hosszú távon nem tarthatóak. Főleg itthon nem, ha csak remények vannak mögöttük és semmi tényleges érték. A hatalom persze, szokásához híven, túlreagálja a dolgokat. Az inga átlendült az ellenkező oldalra, egyre érezhetőbb jelei vannak a túlszabályozási szándékoknak. Az államnak most nem a szigorítások, hanem a feltételekhez kötött finanszírozás oldaláról kellene a kérdéseket megközelíteni. Erre annál is inkább szükség van, mivel a hazai vállalkozói réteg tőkeszegénysége közismert.

Akár a számadatokat, akár a jelenlegi helyzetet és a várható tendenciákat vizsgáljuk, mindenképpen azt kell megállapítani, hogy a hazai internet-gazdaságnak nagyobb a füstje, mint a lángja. Értéke az 1% alatt van. A többi ágazathoz képest gyermekcipőben jár. Mivel a hatékonyság növelésének már szinte valamennyi eszközt kimerítettük, nem szabad kihagynunk a még majdnem utolsóként lehetséges opciót, az Új Gazdaság megteremtését és működtetését.

Az internet gazdaság a hagyományos gazdasággal együttműködve sok nehézségen átgépheti a világot. Az értékalkotási folyamat *Porteri-modellje* ma már nem mindenben működik, és az eredményeket sem úgy hozza, mint korábban. Át kell tehát térni az információs társadalom értékmodelljének elterjedtebb alkalmazására.

Az ellátási lánc fejlődésére és menedzsmentjének átalakulására a legnagyobb hatást az internet gyakorolja. Az üzleti sikerhez ma már nem elegendők az általában rendelkezésre álló erőforrások, egyedi erőforrás-struktúra létrehozására van szükség. A vállalatok számára az egyedi erőforrások biztosítják a hosszú távú versenyelőnyt. Hatásuk a verseny intenzitásának csillapításában, az üzleti ciklus és a termék megújulásához szükséges idő hosszításában nyilvánul meg. Az *e-business* szerepe éppen itt, az egyedi erőforrások építésében jeletkezik. Olyan egyedi erőforrások kiépítésére van szükség, amelyek ritkák, s ezért különlegesen értékesek, tökéletlenül másolhatóak, nehezen helyettesíthetőek. Használatuk lehetővé teszi az üzleti ciklus lassítását, amin keresztül a versenyelőny fenntartását eredményezik. A stratégiai hatású Internet-képességek nagy költségeket felemészítő kiépítése önmagában nem biztosítja számunkra a versenyelőny kialakítását és fenntartását. A virtuális értékesítési csatornákon sem lehet olyan árú vagy szolgáltatást eladni, amely a való világban értékesíthetetlen. Az internet a maga kiváló tulajdonságaival sem tudja jóvátenni a szakértelem hiányát és nem képes pótolni a szorgalmas munkát. Az Internet-képességek kiépítésének elhanyagolása viszont versenyhátrányhoz vezet. Tehát nem azért kell foglalkozni ezzel a területtel, mert mások is ezt teszik, és az internetes kereskedelem, vagy az üzletvitel internetes alapokra helyezése divat, hanem azért, mert lemarad, aki kimarad.

A magyar vállalatok a fejlődés ütemének fokozásához, a növekedéshez, egyáltalán a jelenlegi szint fenntartásához szükséges tartalékaik zömét kimerítették. Az egyetlen még haszonnal kecsegtető terület az ügyfélkapcsolat-menedzsment. A CRM mint szemlélet és mint gyakorlat át kell, hogy hassa, a modern vállalatok életét, működésük módját. Nem elfogadható, ha a vállalati vezetők a források hiányára, a technológia eszközigenyességére és drágaságára hivatkozva elutasítják a változásokat. Hiszen a CRM elsősorban szemlélet és csak másodsorban az internet-gazdaság technológiai vívmánya. A szemlélet megváltoztatásához nincs szükség jelentős tőkére.

Az internet elterjedtsége, használatának fejlődése és az alkalmazott technológiák vizsgálata, rá kell, hogy irányítsa a figyelmet az állapotok tarthatatlanságára. A digitális gerinchálózat fejlesztésének gyorsítására és a korszerűségének emelésére 1992-ben született döntés (IIF program) – Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program –, de a színvonalas megvalósítással, több területen, azóta is adósok vagyunk. Minden, egyébként bármilyen jó rendszer teljesítőképességének, kapacitásának értékét a rendszer leggyengébb láncszemének teljesítménye határozza meg. Ezen pedig csak a megfelelő politikai akarat képes javítani. Elengedhetetlen a terület fejlesztése során a kormányzat nagyobb felelősség- és tehervállalása. Ha azt akarjuk, hogy az Új Gazdaságot leginkább jellemző *e-business* fejlődésnek induljon, akkor dinamikus módon kell fokozni az internet-penetrációt, hiszen a minőségi ugráshoz – a nemzetközi tapasztalatok alapján – legalább 25-30 százalékos magánfelhasználói arány kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Anitesh Barua – Andrew B Whinston – Fang Yin: Value and productivity in the Internet economy.

Bert Rosenbloom: Az online marketing nemzetközi kihívásai a XXI. században.
Előadás a BKÁE „Az online gazdaság marketing kihívásai” szakmai szimpóziumon, 2003.

Bögel György: Verseny az elektronikus üzletben, Műszaki Könyvkiadó, 2000.

Carl Shapiro – Hal R. Varian: Az információ uralma, Geomédia Kiadó, 2000.

Cerf V. G. et al.: Brief of the Internet, <http://www.isoc.org/Internet-history>.

Csóri Balázs: Új gazdaság: az információ és a hálózatok, 1.2.3. <http://www.mfor.hu/cikkek/tanulmany=260>.

Daniel S. Janal: Online marketing kézikönyv, Bagolyvár, 1999.

David C. Korten: Tőkés társaságok világuralma, KAPU, 1996.

David Ford: Business Marketing, KJK KERSZÖV, 2002.

Demeter Krisztina: Termelés és logisztika, AULA, 1999.

Eperjesi Eszter: A logisztikán múlik az e-boltok jövője, <http://www.mfor.hu/cikkek/tanulmany=25>.

Eszes M.– Bányai E.: Online Marketing, Műszaki Könyvkiadó, 2002.

Hajnal János: Internet-marketing első kézből, <http://www.mfor.hu/cikkek/tanulmany=445>.

Hans G. Tondorf: Kereskedelem európai színvonalon, Novorg, 1997.

Hans-Peter Martin – Harald Schumann: A globalizáció csapdája, Perfekt, 1998.

Hetyei József: Vállalatirányítási információs rendszerek Magyarországon,
Computer Books, 1999.

Hetyei József: ERP-rendszerek Magyarországon a XXI. században, ComputerBooks, 2004.

Julian E. Markham: The Future of Shopping, International Council of Shopping Centers,
New York, 1998.

K. E. Sveiby: Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás, KJK KERSZÖV, 2001.

Kenneth Deans: Online marketing lehetőségek a szolgáltatási és FMCG cégek számára.
Előadás a BKÁE „Az online gazdaság marketing kihívásai” szakmai szimpóziumon. 2003.

Kiss Ferenc – Major Iván – Valentiny Pál: Információgazdaság és piacsabályozás,
Akadémia Kiadó, 2000.

Kiss Mariann: Marketing, Független Pedagógiai Intézet, 2004.

Kovács Gabriella: Honlap ráncfelvarrás, <http://www.mfor.hu/cikkek/tanulmany=362>.

Molyzes Imre – Talyigás Judit: Elektronikus kereskedelem, Technika Alapítvány, 2000.

Mózes Roland: Piacok elektronikus térben, <http://www.mfor.hu/cikkek/tanulmany=334>.

- R. C. Camp: Üzleti folyamat Benchmarking, Műszaki Könyvkiadó, 1998.
- R. Kalakota – M.M. Robinson: Az e-üzlet, Tipotex, 2002.
- R. Levine – C. Locke – D. Searls–D.Weinberger: Cluetrain, Tipotex, 2001.
- Robbin Zeff – Brad Aronson: Reklám az Interneten, Geomédia Kiadó, 2000.
- Salamonné Huszty Anna: Jövőkép és stratégiaalkotás, Kossuth Könyvkiadó, 2000.
- Szegedi Z. – Prezenszki J.: Logisztika-Menedzsment, Kossuth Kiadó, 2003.
- Szegedi Zoltán: Logisztika menedzsereknek, Kossuth Kiadó, 1999.
- Vern Terpstra – Ravi Sarathy: International Marketing The Dryden Press, 1996.
- Vörös József: Termelési-szolgáltatási rendszerek vezetése, JPTE, 1999.
1761999. (II. 5.) Kormányrendelet a távollévők között kötött szerződésekről.
- 18/1999. (II. 5) Kormányrendelet a fogyasztóval kötött szerződésben tisztességtelennek minősített feltételekről.
1997. évi CLV. törvény a fogyasztók védelméről.
- Magyar Információs Társadalom Stratégia, IHM, 2004.
- C2A <http://www.ispo.cec.be/ecommerce/>.
- Elektronic Commerce <http://www.cordis.lu/esprit/src/ecomint.htm>.

Lipécz György*

A HÁROM RAB ESETE

EGY VALÓSZÍNŰSÉG-SZÁMÍTÁSI PARADOXON TANULSÁGAI

Az alábbi paradoxon közismert, a valószínűség-számítási példatárak, logikai feladványgyűjtemények kedvelt darabja. A feladat első látásra nem tűnik bonyolultnak, de sokszor matematikában jártas emberek is belezavarodnak, és sokan a megoldást is kételkedve fogadják. Elemzésünkben ennek okait kutatjuk, bemutattva és több oldalról megvilágítva a megoldást és a megoldáshoz vezető út buktatóit.

A paradoxon

Három baláltraítelt rab – A, B és C – szomorkodik a börtönben. Igaz, egyikük kegyelmet kapott, de nem tudják melyikük. Annyit tudnak: a kiválasztás véletlenszerű volt, az esély tehát egyenként $1/3$. A börtönőr a faggatásra azt válaszolja: tilos neki elárulni, ki kapta a kegyelmet. Az A rab így szól a börtönőrből:

– Jó, nem azt kérdezem tőled, hogy én vagyok-e a szerencsés, aki kegyelmet kap. De legalább mutass rá a másik két társam közül az egyikre, aki biztos meghal. Ezzel nem árulsz el titkot, hiszen azt úgy is tudom, hogy a másik kettő közül legalább az egyiknek meg kell halnia.

Az őt némi tépelődés után enged a kérésnek, rámutat A egyik társára, C-re. A elgondolkodott, és elhatározta, hogy B-nek elárulja az információt, C-nek kíméletből nem szól semmit. B maga elé nézett, és így sóhajtott:

– Most már csak ketten vagyunk, akik reménykedhetünk a kegyelemben, te és én. Az esélyünk tehát $1/3$ -ról $1/2$ -re nőtt, mégis ugyanolyan nyugtalan vagyok, mint azelőtt!

– Megértelek – válaszolta A –, ráadásul én még abban sem vagyok biztos, hogy az esélyeim javultak volna. Az őt ugyanis én rólam nem nyilatkozott... (Hiszen tilos neki nyilatkozni, és én ravaszul úgy tettem föl a kérdésemet, hogy ne kelljen megszegnien a szabályt.) Ezért a válasza csak rád és C-re vonatkozott. Az én esélyem tehát továbbra is egyharmad. Ha valakinek nőtt az esélye, az csak te lehetsz. Szívesebben lennék most a helyedben!

– Úgy gondolod, jobban járnál, ha az én „B” feliratú rabrubámat búznád magadra? – kérdezte B, fejét ingatva. – Semmi értelme nem lenne. Teljesen mindegy, hogy az őt kinek a kérésére árulta el C kivégzését. A lényeg az, hogy C-t biztosan kivégzik, és ha kivégzik, akkor a mi esélyeink megváltoznak (szerencsére megnőnek), de egyenlőek maradnak, hiszen eredetileg is egyenlőek voltak.

Bár suttogva vitatkoztak, az őt meghallotta, és együtt érző hangon így szólt:

– Látom, szorult helyzetekben is élvezetet okoz nektek az esélyek latolgatása és matematikai elemzése. De a helyzet az, hogy a vitátoknak semmi értelme. A sorsolás tegnap volt. Előtte mindenki esélye $1/3$ volt. A sorshúzás után azonban már nincsenek esélyek, a kérdés eldőlt. Én pontosan tudom, melyikőtök kap kegyelmet. A ti vitátok ezen már nem változtathat. Nagyon sajnálom.

Kinek van igaza, A-nak, B-nek vagy az őrnek? Igaz-e, hogy A esélye nem változott? Vagy valóban $1/2$ -re nőtt? Érdemes volna-e A-nak ruhát cserélnie B-vel? Igaz-e, hogy a sorshúzás után nincs is min vitatkozni?

Alább sorra vesszük, hogy miért nem jó a fentebbi válaszok *egyike sem*. És választ keresünk arra, miért marad még sok matematikában-jártas emberben is kétely a helyes megoldás ismerete után is?

* Főiskolai tanár, tanszékvezető, Általános Vállalkozási Főiskola

Igaz-e, hogy A esélye $\frac{1}{2}$ -re nőtt?

Az $\frac{1}{2}$ -re vezető érvelés – amelyet a feladatban B képviselt – részletezve a következő:

Jelölje A, B és C azt az eseményt, hogy az illető rab kegyelmet kapott. A felülvonás azt jelenti, hogy az illető rab *nem* kap kegyelmet. A \bar{C} esemény tehát azt jelenti, hogy a C rabot kivégzik.

Ezen érvelés szerint a három rab sorsa együttesen háromféleképpen alakulhat, mindegyik változatnak azonos az esélye. A lehetséges esetek:

$\bar{A} \quad \bar{B} \quad C$ Ha C a szerencsés rab, az őt B-re mutat, és A meghal.

$\bar{A} \quad B \quad \bar{C}$ Ha B a szerencsés rab, az őt C-re mutat, és A meghal.

$A \quad \bar{B} \quad \bar{C}$ Ha A a szerencsés rab, az őt akár B-re, akár C-re mutat, A megmenekül.

Ezek szerint két olyan (egyenlő esélyű) eset van, amikor C rabot kivégzik, ezek közül az egyikben A rab megmenekül. Tehát ha A számára kiderült, hogy C-t kivégzik, akkor az esélyei 50%-ra nőttek.

Formálisan egy feltételes valószínűség, a $P(A|\bar{C})$ értéke a kérdés: „Mi a valószínűsége az A rab megmenekülésének, ha kiderült, hogy a C rab biztosan nem menekül meg?” A feltételes valószínűség definíciója szerint:

$$P(A|\bar{C}) = \frac{P(A\bar{C})}{P(\bar{C})} = \frac{\frac{1}{3}}{\frac{2}{3}} = \frac{1}{2}$$

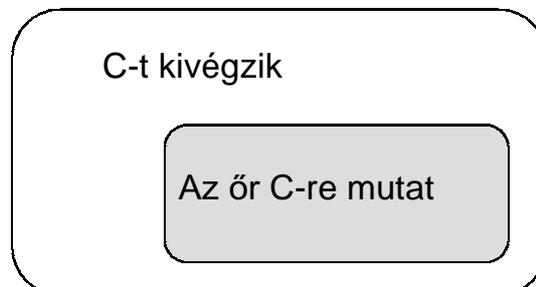
Az $\frac{1}{2}$ -re vezető gondolatmenet hibája

A fenti érvelés azonban hibás. Az benne a probléma, hogy „C-t kivégzik” és „Az őt C-re mutat” események nem azonosak egymással. Ha az őt C-re mutat, akkor C-t biztosan kivégzik, ennek esélye 100%. Fordítva azonban nem igaz: ha C-t biztosan kivégzik, abból nem következik, hogy az őt C-re fog mutatni. A két eseményhez tartozó valószínűség általában nem azonos. Márpedig ami a rabok számára információ, az az őt rámutatása.

Jelölje M_C azt, hogy az őt a C rabra mutat. Tehát: $M_C \neq \bar{C}$.

A két esemény közötti kapcsolatot: $M_C \subseteq \bar{C}$, szemléletesen:

A kisebb szürke téglalap a nagyobbik fehérnek a része (részhalmaza). Ha a kis téglalapban állunk,

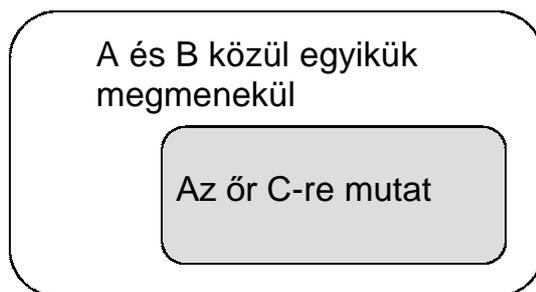
akkor benne vagyunk a nagyobbik téglalapban is, de ha csak annyit tudunk állítani, hogy benne vagyunk a nagyban, akkor abból természetesen nem következik, hogy a kicsiben is benne lennénk. Azaz: ha az őt C-re mutat, akkor C-t biztosan kivégzik, de abból, hogy C-t kivégzik, nem következik, hogy az őt C-re mutat.

Ezt a továbbiakban már nem hagyjuk figyelmen kívül, de a nehézségek sora ezzel még nem ért véget.

Igaz-e, hogy 1/3 marad A rab megmenekülési esélye?

Vezessük be, tehát az M_C eseményt, ami azt jelenti: „Az őr C-re mutat”. Ekkor a feladat a $P(A|M_C)$ feltételes valószínűség meghatározása: „Mi a valószínűsége annak, hogy A megmenekül, feltéve, hogy az őr C-re mutat?”

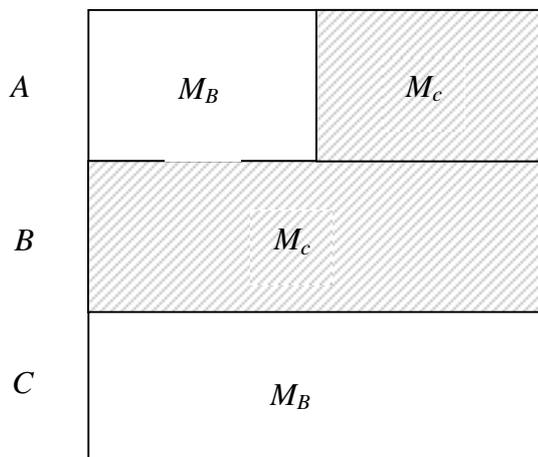
Ha C-t biztosan kivégzik, akkor A és B közül egyikük biztosan megmenekül. Az ábránk ennek megfelelően ábrázolható.

Ábránkat két vonatkozásban is tovább fejleszthetjük.

- Egyrészt: tovább tagolhatjuk az ábrát, elkülöníthetünk az A, B és C eseményeknek egy-egy téglalapot, és mindegyiken belül kijelölhetünk egy M_C -nek megfelelő rész-téglalapot.
- Másrészt: elkészíthetjük úgy a Venn diagramunkat, hogy a részterületek az események *valószínűségével* legyenek arányosak. Az egész terület célszerűen egy egységnyezetbe foglalható, tekintettel arra, hogy az A, B, és C események teljes eseményrendszert alkotnak.

Így az alábbi szemléletes ábrát kapjuk. Az M_C eseményt a szürke terület jelzi, ennek komplementere a M_B , ami az ábrán fehér terület. *A függőleges oldalbosszak* az A, B, C események valószínűségével, *vízszintes oldalak* a feltételes valószínűségekkel egyeznek meg. Az ábrából a feltételes valószínűség fogalma, a teljes valószínűség tétele és a Bayes tétel is könnyen megérthető.

Az ábra alakjára, méreteire vonatkozóan a következőket vettük figyelembe:

- Az A, B, C téglalapok egyformák: mindegyik alapja 1, magassága $1/3$, mert $P(A) = P(B) = P(C) = 1/3$
- A C téglalap egésze fehér, nincs benne szürke terület, mert ha C menekül meg, akkor az űr nem mutathat C-re. Formálisan: $P(M_C|C) = 0$.
- A középső B téglalap egésze szürke, mert ha a B rab az, aki megmenekül, akkor az űr biztosan C-re fog mutatni, másra nem mutathat, tehát $P(M_C|B) = 1$.
- Hátra van még, hogy az A téglalapban mennyi a szürke rész aránya, azaz mennyi a $P(M_C|A)$ értéke. Ez nincs megadva a feladatban. Gondolhatjuk azt, hogy az űr – az A rab kegyelme esetén – véletlenszerűen választ B és C között, ez esetben $P(M_C|A) = 1/2$, és ekkor az A téglalap felerészben lesz szürke, a fenti ábrát így rajzoltuk meg.

Végül soron a két eseményrendszer *együttes* valószínűség-eloszlását szemlélteti az ábra. Az ábra alapján szolgáló adatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

	M_B	M_C	
A	1/6	1/6	1/3
B	0	1/3	1/3
C	1/3	0	1/3
	1/2	1/2	1

Az ábrából a következő olvasható le: Az A téglalapon belüli szürke rész aránya az összes szürke területnek az $1/3$ -a. Ez azt jelenti, hogy *azon esetek közül, amikor az űr a C-re mutat, $1/3$ azon esetek aránya, amikor A megmenekül.* Képlettel: $P(A|M_C) = 1/3$. Tehát ha az űr C-re mutat, akkor A megmenekülési esélye $1/3$. Az eredmény meglepő, mondhatni, paradox, hiszen ez ugyanannyi, mint a rámutatás előtt!

Amit az ábráról leolvastunk, az képletekkel így írható föl:

$$P(A|M_C) = \frac{P(M_C|A)P(A)}{P(M_C|A)P(A) + P(M_C|B)P(B) + P(M_C|C)P(C)}$$

Ez a *Bayes-tétel*, amit szemléletes tartalma alapján fogalmazzunk meg. A számlálóban az A téglalapon belüli szürke terület nagysága van, a nevezőben a szürke terület *teljes* nagysága. A példabeli adatokkal:

$$P(A|M_C) = \frac{\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{3}}{\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{3} + 1 \cdot \frac{1}{3} + 0 \cdot \frac{1}{3}} = \frac{1}{3}$$

Az 1/3-os válasz problémája

Az 1/3-os válasz tehát helyesnek látszik, bár a feladatbeli érvelés, miszerint A esélye azért marad 1/3, mert az őrválasza nem A-ra vonatkozott, és ezért csak B és C viszonylatában van jelentősége, természetesen helytelen. Ebben a gondolatmenetben az a probléma, hogy a $P(M_C|A)$ -nek nem kell szükségképpen 1/2-nek lennie. A feladat erről nem mond semmit. Természetesen lehetséges, hogy amikor az őrnek döntenie kell B és C között, akkor az őrválasz egy szabályos pénzérmét. Ez esetben $P(M_C|A) = 1/2$. De lehetségesek egyéb kézenfekvő esetek is:

- Tegyük fel például, hogy az őrválasz esetén *betűrend szerint* B és C közül B-re fog mutatni, mert a listáján B előbb következik. Ekkor $P(M_C|A) = 0$. Ez azt jelenti, hogy ha az őrválasz C-re mutat, akkor A biztosan nem kap kegyelmet.
- Vagy fordított betűrend alapján biztosan C-re fog mutatni. Ez esetben $P(M_C|A) = 1$, és a végeredmény 1/2, tehát A esélye nőtt. Adott feltevések mellett tehát az 1/2-es eredmény is lehet jó megoldás.
- Vagy az őrválasz egy érmét, és fej esetén fog C-re mutatni. De az érme kopott és görbe, a fej valószínűsége 60%, tehát $P(M_C|A) = 0,6$, és a végeredmény 37,5%.

Ha pedig tartjuk magunkat ahhoz, hogy a C-re mutató valószínűségét nem tudjuk, akkor csak annyit mondhatunk, hogy A esélye valahol 0 és 1/2 között lehet.

Érdemes lenne-e A-nak ruhát cserélni B-vel?

A fentiek alapján erre egyértelmű választ tudunk adni. A-nak *általában* érdemes ruhát cserélnie, mert A esélye legfeljebb 1/2, B esélye pedig legalább 1/2 (B esélye ugyanis A esélyének a komplementere.). A ruhacsere A esélyeit általában javítja, és semmiképp se rontja.

Mi okozza a feladat nehézségét?

Most már tudjuk a megoldást. Vizsgáljuk meg, mi okozta ebben a feladatban a nehézséget? A népszerű logikai feladatok többnyire olyanok, hogy első ránézésre nehéznek, vagy akár megoldhatatlannak látszanak, aztán amikor nagy nehezen rájövünk a megoldásra, akkor a megoldás egyszerűnek és kézenfekvőnek tűnik. A *három rab esete* nem ilyen. Ez első hallásra egyszerűnek tűnik, és aztán kiderül, hogy nem is olyan egyszerű. A kézenfekvőnek tűnő megoldás nem jó, illetve egyidejűleg többféle – egymásnak ellentmondó – „kézenfekvő” megközelítés is helyesnek látszik. És amikor végre tisztáztuk a megoldást, akkor sincs olyan érzésünk, hogy most már minden rendben, minden világos. Sőt, a megoldás ismeretében is hajlandóak vagyunk elbizonytalanodni, és matematikában járatos emberek is sokszor kételkedve fogadják a megoldást.

Az egyik nehézséggel már találkoztunk. Ez abban állt, hogy a C és az M_C eseményeket meg kellett különböztetni egymástól. De önmagában még ez sem elég. Hiszen akad, aki megkülönbözteti a kettőt, de azt gondolja, hogy elegendő abból a tényből kiindulni, hogy C-t kivégzik, mert hiszen ha az őrválasz – úgy mond – C-re mutatott, akkor C-t biztosan kivégzik. És ez utóbbi állítás önmagában igaz is! Mégsem helyes abból a tényből kiindulni, hogy C-t kivégzik. Mert itt nem egyszerűen C kivégzése a további következtetések alapja, hanem maga az $M_C \Rightarrow C$ összetett állítás. Végül is az $P(M_C|A)$ feltételes valószínűségből kell következtetni az $M_C \Rightarrow C$ állítás figyelembevételével egy másik feltételes valószínűségre, a $P(A|M_C)$ -re.

A másik leginkább meglepő mozzanat minden bizonnyal az, hogy a feladatban elhangzik egy lényegi információ, és A esélye mégsem változik. Ezek szerint ez még sem volt lényegi információ, és a tankönyvi megoldások ezt szeretik is hangsúlyozni.

Maradjunk a $P(M_C|A) = \frac{1}{2}$ esetnél. Ekkor azt kaptuk, hogy

$$P(A|M_C) = P(A) = \frac{1}{3}$$

Az A esemény valószínűsége önmagában ugyanannyi, mint az A eseménynek az M_C feltétel melletti valószínűsége. Más szóval: az A és az M_C események *függetlenek*. Ami viszont többszörösen is sajátos eset, mert:

- először is, mint fentebb tisztáztuk, ha $P(M_C|A)$ nem $\frac{1}{2}$, akkor az A és az M_C események *nem függetlenek*;
- másrészt, ha az A és az M_C események *függetlenek* is, az $\{A, B, C\}$ és a $\{M_B, M_C\}$ teljes eseményrendszerek már *nem függetlenek* egymástól.

Az ábránkról ránézésre leolvasható, hogy a két eseményrendszer valóban nem független. *Függetlenség esetén ugyanis – amint az könnyen belátható – a szürke M_C terület aránya minden egyes téglalapon belül azonos lenne.*

Önmagában és általában teljesen jogos tehát az a várakozás, hogy az ór rámutatása alapján a szereplők esélyei módosulni fognak. És ebben a példában is módosulnak, hiszen C reményei megsemmisülnek, B esélyei is javulnak, és csak egy nagyon speciális körülménynek köszönhető, ha A esélyei változatlanok maradnak, más feltételek érvényesülése esetén nem maradnak változatlanok, nőhetnek is, csökkenhetnek is, mint láttuk.

Ha $P(M_C|A) = \frac{1}{2}$ és összevonjuk a B és C eseményeket, tehát ha csak az A és az M_C eseményeket nézzük, azaz, az $\{A, \bar{A}\}$ és az $\{M_B, M_C\}$ eseményrendszereket, akkor az ennek megfelelő táblázatból és ábrából jól látható hogy ez a két eseményrendszer egymástól valóban független.

	M_B	M_C	
A	1/6	1/6	1/3
\bar{A}	1/3	1/3	2/3
	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	1

Az ennek megfelelő ábra pedig:

A	M_B	M_C
$B \vee C$	M_B	M_C

Ha ez utóbbi ábrában az A téglalapon belül az M_C arányát növeljük vagy csökkentjük, (tehát $P(M_C|A)$ értékét változtatjuk, akkor természetesen a függetlenség már ebben az összevont formában sem fog fennállni.

Megjegyzendő, hogy a tankönyvekben nem elég súllyal, vagy egyáltalán nem szerepel *teljes eseményrendszerek* közötti függetlenség, aminek a speciális eseteként lenne értelmezhető két *egyedi esemény* függetlensége. Pedig a statisztikában az *asszociáció*, tehát két minőségi ismérv közötti kapcsolat szorossága, továbbá *két valószínűségi változó* függetlensége is erre a megközelítésre épül.

Az őr véleménye

Az őr azt állítja: miután a sorsolás lezajlott, nincs már tovább értelme valószínűségről beszélni, hiszen 100%, hogy a kisorsolt rab kapja a kegyelmet. Az őr állítására információelméleti megközelítéssel lehet jól válaszolni. Mert igaz ugyan, hogy a kiválasztás eldőlt, de a rabok *bizonytalansága* megmaradt. És a rabok bizonytalansága szempontjából egyre megy, hogy

- sorsolás előtt vannak;
- vagy utána vannak, de még nem tudják az eredményt.

És akkor érkezik egy információ. Ha az érkezik, hogy kinek kegyelmeznek meg, akkor a bizonytalanság teljesen megszűnne. Ennek az információnak az értéke 1,6 bit lenne, mert az eredeti helyzet bizonytalansága, azaz entrópiája kereken 1,6. Az R a kegyelem valószínűségének *eloszlása* a rabok között. H jelöli az entrópiát.

$$H(R) = -p(A)\log_2 p(A) - p(B)\log_2 p(B) - p(C)\log_2 p(C)$$

$$H(R) = -\frac{1}{3}\log_2 \frac{1}{3} - \frac{1}{3}\log_2 \frac{1}{3} - \frac{1}{3}\log_2 \frac{1}{3} = 1,585 \text{ bit}$$

Az őr azonban nem szünteti meg teljes egészében a bizonytalanságot. Az ő információját kevesebb, mint 1,6 bit, csak 2/3 bit (0,67 bit), tehát az őr információját utáni helyzet entrópiája kereken csak 0,9 bit.

$$H(R|M_C) = -\frac{1}{3}\log_2 \frac{1}{3} - \frac{2}{3}\log_2 \frac{2}{3} = 0,918 \text{ bit}$$

Az információnyereség, illetve a rámutatás információmennyisége:

$$H(R|M_C) - H(R) = 1,585 - 0,918 = \frac{2}{3}$$

A rámutatás tehát a rabok számára 2/3 bit információt nyújtott. Nem az egyes rabok számára, hiszen az entrópia nem egyes eseményekre, hanem az eloszlásra vonatkozik.

Az egyes rabok helyzete eltérően alakul: C számára például egyértelművé vált a helyzet, az ő számára az 1/3 esély a 0-ra csökkent. Az őr rámutatása C-nek 0,918 bitet ért, amennyiben a {C, nem C} teljes eseményrendszer entrópiáját vesszük alapul.

Mint láttuk (ha a C-re, illetve a B-re mutató esélye egyenlő) akkor A számára a helyzet nem változik. Számára az őr rámutatása 0 információt jelent.

B számára a bizonytalanság, ha a (B, nem B) eseményrendszert vesszük, szintén nem változik, mert az (1/3, 2/3) eloszlás entrópiája ugyanaz, mint a (2/3, 1/3) eloszlásé. Ez maga is paradox következtetés: B esélye 1/3-ról 2/3-ra nőtt, miközben helyzetének *bizonytalansága* nem változott.

Ez azt mutatja, hogy az információmennyiség általános esetben fontos mutató a helyzet értékelésére, de például B helyzetének változása a kegyelem *valószínűségének változásával* jobban jellemezhető, mint az őr által nyújtott információ mennyiségével.

Kovács Edith*

SPECIÁLIS TÖBBVÁLTOZÓS ELOSZLÁSOK MODELLEZÉSE KOPULÁK SEGÍTSÉGÉVEL

Összefoglaló: A cikkben bemutatunk egy módszert az együttes eloszlás modellezésére, azzal a feltételezéssel, hogy ismerjük a peremeloszlás-függvényeket. A többváltozós együttes eloszlásfüggvény teljes mértékben jellemzi a valószínűségi változók összefüggésének mértékét, ezért ez együttes eloszlásfüggvény modellezése az összefüggés mérésének a kiinduló pontja.

Egy portfólió kockázatának a modellezésére idáig leggyakrabban a többváltozós Gauss-eloszlás volt használatos, mivel nagyon sok kényelmes tulajdonsággal rendelkezik. A gyakorlat sajnos bebizonyította, hogy nem mindig illeszthető a valós adatokra.

Egydimenziós valószínűségi változók esetében a normális eloszlással való megközelítés nagyon hasznosnak bizonyul, mivel nagyon sokféle eloszlás közelíthető meg bizonyos feltételek mellett a normálissal.

Mint ismeretes sok olyan *nem* normális együttes eloszlás létezik, amelynek a peremeloszlás-függvényei normálisak. Az egyik fő hiányossága a többváltozós normális eloszlásfüggvénynek, hogy az összefüggés az extremitásokban 0. A valós világban, például a pénzügyekben, sok olyan eset van, amikor a nagyon nagy értékek, illetve nagyon kicsi értékek együttesen fokozott valószínűséggel következnek be. Ezeknek a sajátosságoknak a modellezéséhez fogjuk az archimédeszi kopulák fajtájából a Gumbel, Frank és Clayton családokat használni [4], [5].

Kulcsszavak: normál eloszlás, kopula, extremitásokban való függőség, archimédeszi kopula.

Bevezetés

Dolgozatunk célja két olyan valószínűségi változó együttes eloszlásának a modellezése, amelyek extremitásokban való összefüggést mutatnak (a kiugró értékek egyszerre következnek be) és ezek összefüggésének jellemzése.

A gyakorlatból láthattuk, hogy a kockázat-elemzésben nagyon fontos szerepet játszanak az együtt bekövetkező extrém értékek. Ezeknek figyelembevételével kell majd a modellt megszerkeszteni.

A dolgozatban egy *nem* normális együttes eloszlás segítségével modellezünk; a fent említett speciális kívánalmakat figyelembe véve, a kétváltozós együttes-eloszlást úgy, hogy a peremeloszlásokat normálisnak tekintjük. Ehhez felhasználjuk az előző cikkünkben [2] bemutatott Gumbel, Clayton és Frank kopulákat.

* Főiskolai adjunktus, Általános Vállalkozási Főiskola

A: Rövid emlékeztető a kopulákról

1. A kopulafüggvény értelmezéséről (röviden)

Egyszerűen fogalmazva [3]: több valószínűségi változóhoz tartozó kopulafüggvény az együttes eloszlásfüggvény és a szimpla valószínűségi változók eloszlásfüggvényeit egyesíti magában. Ahogyan azt már [2] bemutattam, a kopulafüggvény segítségével teljesen leírható kettő vagy több valószínűségi változó statisztikai összefüggésének a mértéke.

A kopulafüggvények felhasználásának két fő iránya:

- Meghatározhatjuk a kopulafüggvényt az együttes eloszlásfüggvény ismeretében. (Az együttes eloszlásfüggvény egyértelműen meghatározza a peremeloszlás-függvényeket. Ezek ismeretében a Sklar tétel [1] alapján konstruálható egyértelműen a kopulafüggvény.)
- A mintából kapott adatok alapján megválasztjuk a megfelelő kopulát, amelyet egyesítünk a peremeloszlás-függvényekkel. Így modellezhetjük a mintának megfelelő együttes eloszlást.

Definíció 1.1: Kopulafüggvénynek nevezünk minden olyan függvényt, amely a következő képpen van értelmezve:

$$C : [0;1]^2 \rightarrow [0,1] \text{ és}$$

eleget tesz a következő tulajdonságoknak:

- a) $\forall u, v \in I \quad C(u, 0) = C(0, v) = 0$
 b) $\forall u, v \in I \quad C(u, 1) = u \quad C(1, v) = v$
 c) $\forall u_1, u_2, v_1, v_2 \in I; \quad u_1 \leq u_2, v_1 \leq v_2$

$$C(u_2, v_2) - C(u_2, v_1) - C(u_1, v_2) + C(u_1, v_1) \geq 0$$

Tétel 1.1. (Sklar) [1]: Ha X és Y folytonos valószínűségi változók $H(x, y)$ együttes eloszlásfüggvénnyel és $F(x)$ illetve $G(y)$ peremeloszlás-függvényekkel, akkor létezik egy

$$C : [0; 1]^2 \rightarrow [0; 1]$$

kopulafüggvény, amelyre igaz, hogy

$$\forall u, v \in [0;1] \quad C(u, v) = H(F^{-1}(u), G^{-1}(v)).$$

Fordítva: Ha $C : [0; 1]^2 \rightarrow [0; 1]$, $C(F(x), G(y))$ egy kopula, akkor létezik egyetlen egy együttes eloszlásfüggvény $H(x, y)$, $F(x)$ és $G(y)$ peremeloszlásokkal. Erre teljesül:

$$\forall x, y \in R \quad H(x, y) = C(F(x), G(y))$$

2. Az archimédészi kopulák [5]

Definíció 2.1: Azt mondjuk, hogy egy $C : [0,1]^2 \rightarrow [0,1]$ kopula archimédészi, ha létezik egy konvex csökkenő függvény $\phi :]0,1] \rightarrow R$ a következő két tulajdonsággal:

$$\phi(1) = 0 \quad \text{és} \quad C_\phi(u, v) = \phi^{-1}(\phi(u) + \phi(v))$$

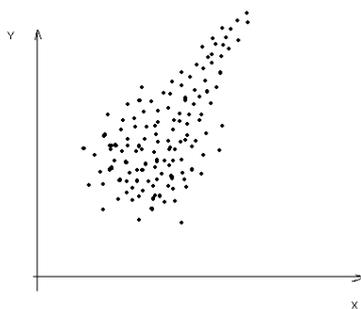
Az archimédészi kopulafüggvényt egyértelműen meghatározza a ϕ generálófüggvénye [3], [4]. A továbbiakban a következő archimédészi kopulacsaládokat fogjuk használni:

1. Gumbel-család (1960) $C(u, v) = e^{-\left[(-\ln u)^\alpha + (-\ln v)^\alpha\right]^{\frac{1}{\alpha}}}$; $\alpha \geq 1$.

$$\phi(v) = (-\ln v)^\alpha$$

Ezt a családot a felső extremitásokban való erős összefüggés jellemezi, mint ez az 1. ábrán látható.

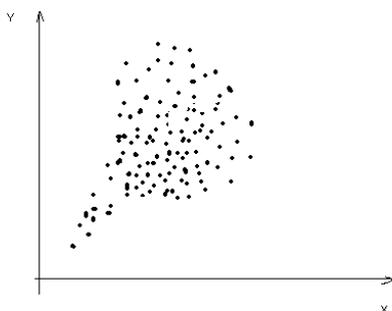
1. ábra

2. Clayton-család (1978) $C(u, v) = \left(u^{-\alpha} + v^{-\alpha} - 1\right)^{-\frac{1}{\alpha}}$; $\alpha \geq 0$.

$$\phi(v) = v^{-\alpha} - 1$$

Ezt a családot az összefüggés az alsó extremitásokban jellemzi, ahogyan azt a 2. ábra mutatja.

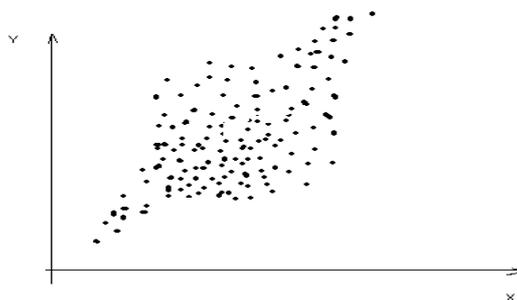

$$3. \text{ Frank család (1978)} \quad C(u, v) = \frac{1}{\alpha} \ln \left(1 + \frac{(e^{-\alpha u} - 1)(e^{-\alpha v} - 1)}{e^{-\alpha} - 1} \right) \quad \alpha \in R$$

$$\phi(v) = \ln \frac{e^{\alpha v} - 1}{e^{\alpha} - 1}$$

Ez a család szimmetrikusan erős extremitásokban való dependenciát mutat. Ez látható a 3. ábrán.

3. ábra

3. Extremitásokban való dependencia (összefüggés):

- *Felső* extremitásokban való összefüggés, akkor létezik, ha a következő határérték pozitív (vagyis a nagy „kilógó” értékek egyszerre következnek be):

$$\lambda_{upper} = \lim_{\substack{u \rightarrow 1 \\ u < 1}} P(Y \geq G^{-1}(u) / X \geq F^{-1}(u))$$

- *Alsó* extremitásokban való összefüggés akkor van, ha a következő határérték pozitív (vagyis a kicsi „kilógó” értékek egyszerre következnek be):

$$\lambda_{lower} = \lim_{\substack{u \rightarrow 0 \\ u > 0}} P(Y \leq G^{-1}(u) / X \leq F^{-1}(u))$$

Megjegyzések:

- A Gauss-eloszlásnak, amelyhez tartozó korreláció kisebb mint 1 nulla az alsó extremitásokban való dependenciája, úgyszintén a felső extremitásokban való dependenciája.
- Az extremitásokban való összefüggés a kopulán múlik és nem a peremeloszlásokon, ezért a kopulát kell megfelelően megválasztani.

B: Egy speciális együttes eloszlásnak megfelelő kopula modellezése

A továbbiakban abból indulunk ki, hogy X és Y $N(\mu_1, \sigma_1)$ illetve $N(\mu_2, \sigma_2)$ normál eloszlású valószínűségi változók.

Az alapötlet a következő: modellezni fogjuk numerikusan a mintának megfelelő kopulát, szem előtt tartva az extrémításokban való összefüggés típusát. Ennek érdekében a fent bemutatott három kopula-családot fogjuk használni.

Tegyük föl, hogy van egy n darab (x_i, y_i) párból álló mintánk. Ezekhez hozzárendeljük a megfelelő u és v értékeket az alábbi képletek szerint:

1.

X	Y	$u = F(x) = \Phi\left(\frac{x - \mu_1}{\sigma_1}\right)$	$v = G(y) = \Phi\left(\frac{y - \mu_2}{\sigma_2}\right)$
x_1	y_1	u_1	v_1
\vdots	\vdots	\vdots	\vdots
x_n	y_n	u_n	v_n

2. Kiszámoljuk az empirikus Kendall-mutatókat:

$$\tau = \frac{c - d}{c + d},$$

ahol c = a mintában lévő konkordáns párok számossága (azok a párok az $\{(x_i, y_i); (x_j, y_j)\}$ párok számossága amelyekre igaz, hogy $(x_i - x_j) \cdot (y_i - y_j) > 0$),

d = diszkordáns párok számossága (azok a párok az $\{(x_i, y_i); (x_j, y_j)\}$ párok számossága, amelyekre igaz, hogy $(x_i - x_j) \cdot (y_i - y_j) < 0$).

3. Kiszámoljuk az α paramétert, amely a Kendall-féle empirikus mutatónak a függvénye.

Kiválasztjuk az adott kopula családból a megfelelő kopulát.

Gumbel	Clayton	Frank
$\alpha = \frac{1}{1 - \tau}; \alpha \in (0, \infty)$	$\alpha = \frac{2\tau}{1 - \tau} \quad \alpha \in [0, \infty)$	$\tau = 1 + \frac{4 \cdot D_1(\alpha) - 1}{\alpha}$ where $D_1 = \int_0^\alpha \frac{t}{\alpha(e^t - 1)} dt$ $\alpha \in \mathbb{R}$

4. α ismeretében megállapítjuk a generáló függvényt

Gumbel	Clayton	Frank
$\phi(v) = (-\ln v)^\alpha$	$\phi(v) = x^{-\alpha} - 1$	$\phi(v) = \ln \frac{e^{\alpha x} - 1}{e^x - 1}$

5. Felhasználva az első lépésben kiszámított u és v értékeket, most kiszámoljuk a kiválasztott kopula* generáló függvényének a $\phi(u)$ és $\phi(v)$ értékeit:

$\phi(u_1)$	$\phi(v_1)$
\vdots	\vdots
$\phi(u_n)$	$\phi(v_n)$

6. Az ötödik lépés nyomán kiszámolhatjuk a kopula diszkrét pontokban felvett értékeit.

Gumbel	Clayton	Frank
$C(u_i, v_i) = e^{-\left[(-\ln u_i)^\alpha + (-\ln v_i)^\alpha\right] \frac{1}{\alpha}}$; $\alpha \geq 1$	$C(u_i, v_i) = \left(u_i^{-\alpha} + v_i^{-\alpha} - 1\right)^{\frac{-1}{\alpha}}$; $\alpha \geq 0$	$C(u_i, v_i) = \frac{1}{\alpha} \ln \left(1 + \frac{(e^{-\alpha u_i} - 1)(e^{\alpha v_i} - 1)}{e^{-\alpha} - 1} \right)$ $\alpha \in R$
$i=1 \dots n$		

7. Kiszámoljuk ugyanezekben az (u_i, v_i) diszkrét pontokon, a függetlenségi kopula által felvett értékeket: $\Pi(u_i, v_i) = u_i \cdot v_i$.

8. Kiszámoljuk ugyanezekben az (u_i, v_i) diszkrét pontokon, a maximális kopula értékeit $M(u_i, v_i)$, illetve $W(u_i, v_i)$ értékeket.

9. Bevezetünk egy mutatót, amellyel az összefüggés mértékét fogjuk jellemezni.

Ehhez a következő jelöléseket lesznek szükségesek:

- Jelölje $A_i = C(u_i, v_i) - \Pi(u_i, v_i)$.
- Jelölje $\delta_i = \begin{cases} 1 & \text{ha } A_i > 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$ és $\bar{\delta}_i = \begin{cases} 1 & \text{ha } A_i < 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$

* A Genest, Mac Kay 1993 elmélete és [8] alapján

Az alapötlet az, hogy számszerűsítsük a modellezett kopula $C(u,v)$ és a függetlenségi kopula közötti eltérést. Ehhez használhatjuk például a az eltérések négyzetének összegét a mintából származtatott pontokon: $\sum_{i=1}^n (C(u_i, v_i) - \Pi(u_i, v_i))^2$. Minél közelebb áll ez az összeg a nullához, annál közelebb áll a változók kapcsolata a függetlenséghez. A probléma, abból adódhat, hogy ennek a számnak nincsen számszerű felsőhatára.

Tudjuk, hogy minden kopula a minimális és a maximális kopula közé esik, ebből kifolyólag pedig minden (u_i, v_i) pontban számolhatunk egy maximális eltérést:

- Ha a $C(u,v)$ kopula a függetlenségi kopula fölött halad, akkor a maximális eltérést az (u_i, v_i) pontban a $M(u_i, v_i) - \Pi(u_i, v_i)$ adja.
- Ha a kopula a $C(u,v)$ kopula a függetlenségi kopula alatt halad el akkor a maximális eltérés az (u_i, v_i) pontban a $\Pi(u_i, v_i) - W(u_i, v_i)$ adja.

A probléma az, hogy előfordulhat, hogy egy kopula metszheti a függetlenségi kopulát, emiatt pedig megváltoztathatja a függetlenségi kopulához képest a pozícióját. A dolgozat végén található ábrákon bemutatjuk az általunk konstruált kopula és a függetlenségi kopula közötti eltéréseket [a Clayton (CG), Gumbel (CG), Frank (CF)] különböző α értékekre. Ha az eltérések pozitív irányban rajzolódtak ki, akkor az általunk konstruált kopula van fölül (4, 5, 6. ábrák), ha pedig negatív irányban rajzolódnak ki, akkor az általunk konstruált kopula halad el a függetlenségi kopula alatt (7, 8. ábrák), de előfordul, hogy negatív tartományból pozitívba vált át, vagy fordítva. Ilyen esetekben pedig valahol metszi a függetlenségi kopulát, így megváltoztatva a hozzá viszonyított relatív pozícióját.

Ezen sajátosságok figyelembevételével bevezetjük a következő mutatót:

$$\hat{\sigma}_{XY} = \frac{\sum_{i=1}^n (C(u_i, v_i) - \Pi(u_i, v_i))^2}{\sum_{i=1}^n [\delta_i (M(u_i, v_i) - C(u_i, v_i))^2] + \sum_{i=1}^n [\bar{\delta}_i (C(u_i, v_i) - W(u_i, v_i))^2]} .$$

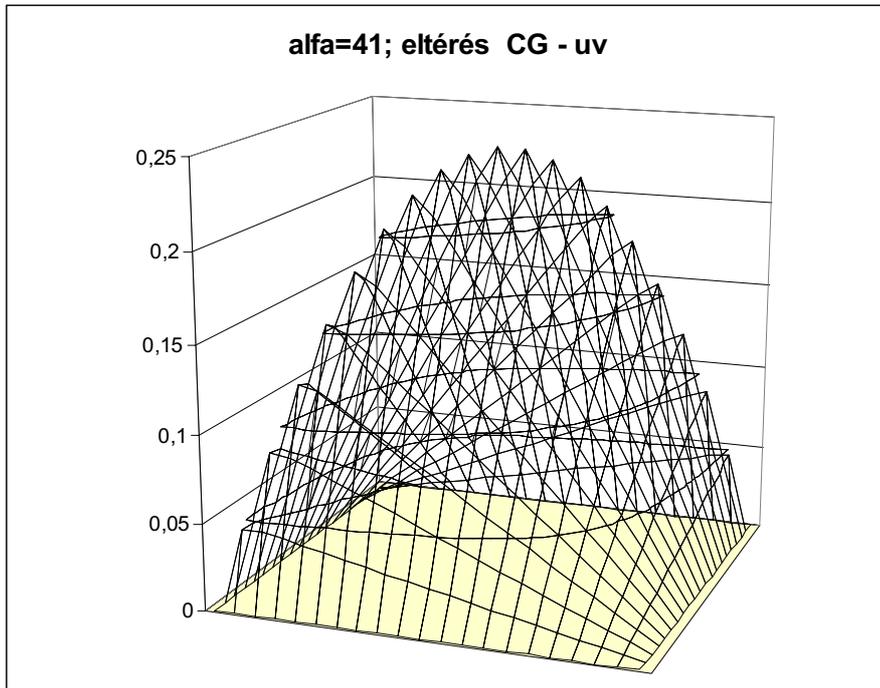
Ez a mutató már nulla és egy közé esik.

C: Következtetések

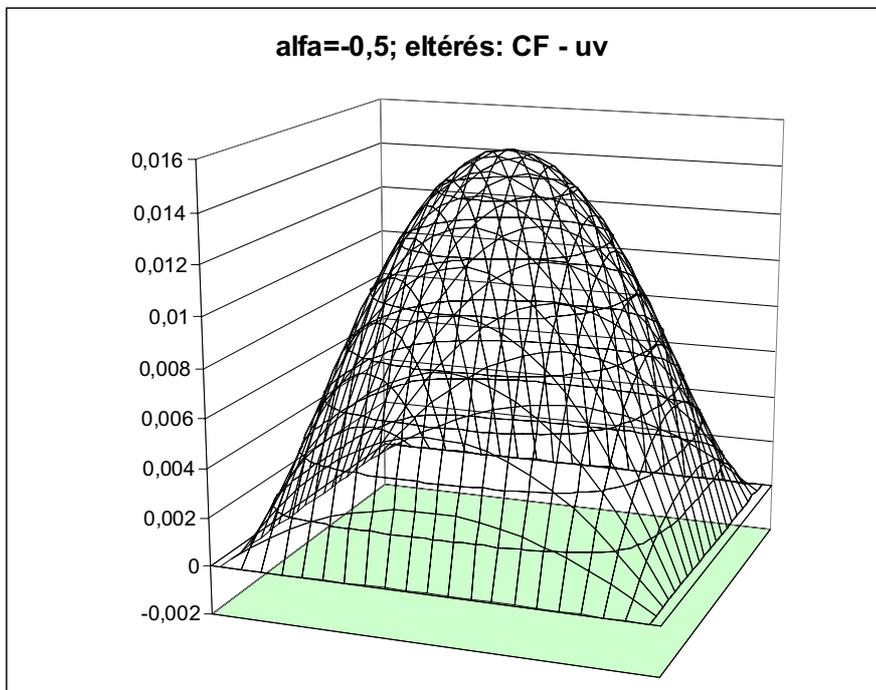
A B: részben bemutatott módszer által numerikusan modelleztünk egy normális peremeloszlású, de nem normális együttes-eloszlásnak megfelelő kopula függvényt, figyelembe véve az extremitásokban megfigyelhető sajátosságokat.

A mintából nyert adatokra támaszkodva bevezetünk egy empirikus mutatót $\hat{\sigma}_{X,Y}$, amely jellemzi az összefüggés mértékét. Minél közelebb áll $\hat{\sigma}_{X,Y}$ az 1-hez, annál erősebb kapcsolatot sejtethünk a két valószínűségi változó között; minél közelebb áll ez a mutató a nullához annál gyengébb kapcsolatot sejtet.

4. ábra * **

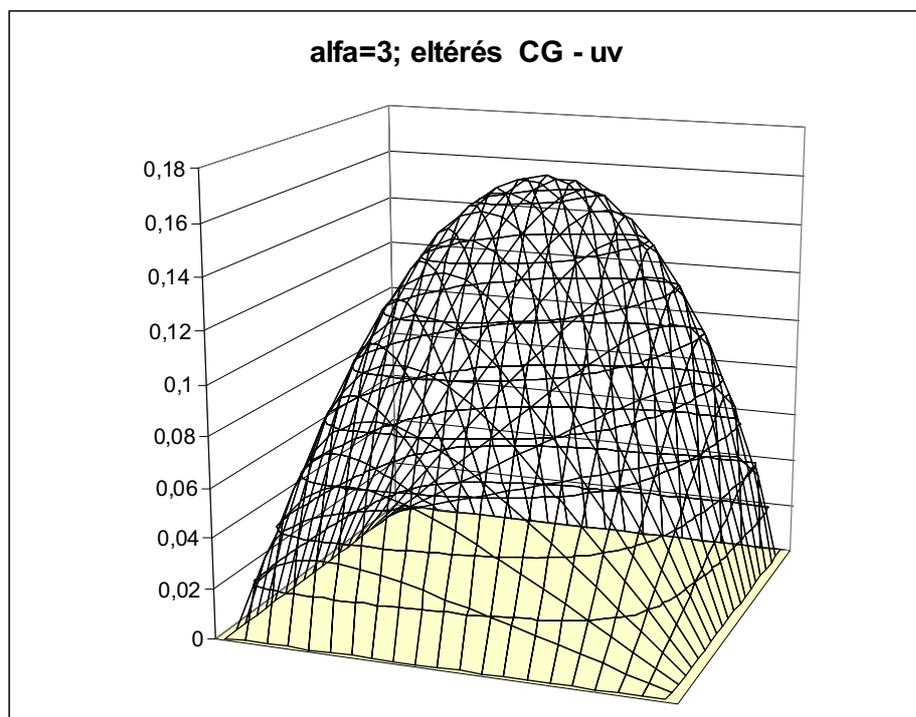
5. ábra * **

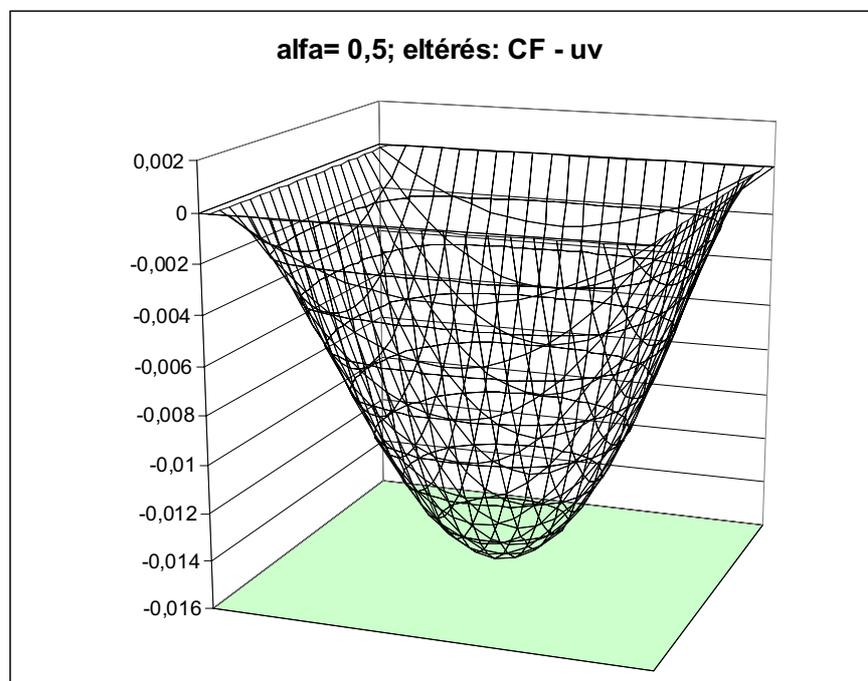
* A síkban mérjük az u és v értékeket, tehát fekvő négyzet $[0;1]^2$

** Érdemes megfigyelni a függőleges tengely értékeit. Minél nagyobbak annál nagyobb az eltérés a függetlenségi kopulátótól, tehát erősebb az összefüggés. (Megjegyzés: különböző ábrákon különböző a mértékegység.)

6. ábra * **

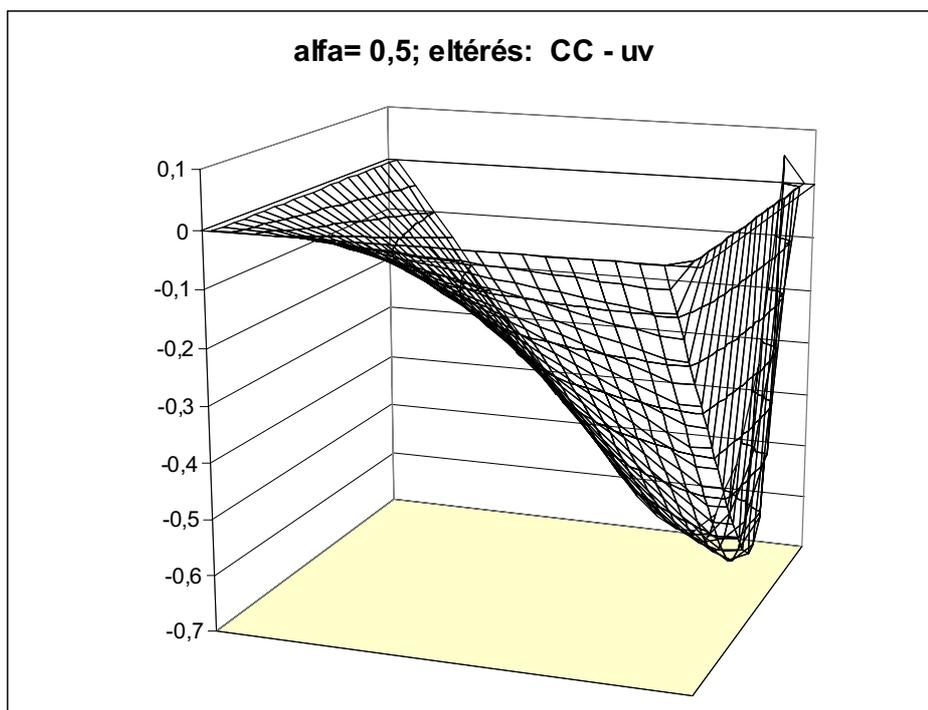
7. ábra * **

* A síkban mérjük az u és v értékeket, tehát fekvő négyzet $[0;1]^2$

** Érdemes megfigyelni a függőleges tengely értékeit. Minél nagyobbak annál nagyobb az eltérés a függetlenségi kopulától, tehát erősebb az összefüggés. (Megjegyzés: különböző ábrákon különböző a mértékegység.)

8. ábra * **

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- [1] Sklar, A.: Random variables, distribution functions, and copulas-a personal look backward and forward, in Distributions with Fixed Marginals and Related Topics, ed. By L. Rüschendorf, B. Schweizer, and M. Taylor, pp. 1-14. Institute of Mathematical Statistics, Hayward, CA.
- [2] Kovács, E.: Valószínűségi változók együttes eloszlásának illetve összefüggésének jellemzése kopulák segítségével. Általános Vállalkozási Főiskola, Tudományos Közlemények 12. szám, 2005. április.
- [3] Genest, C. and Mac Kay: The joy of copulas: Bivariate distributions with uniform marginals, The American Statistician, 40. pp. 280-283. (1986a).
- [4] Genest, C. and Mac Kay: Copulae archimédiennes et familles de lois bidimensionnelles dont les marges sont données, The Canadian Journal of Statistics 14. pp. 145-159. (1986b).
- [5] Genest, C. and Rivest, L.-P.: Statistical inference procedures for bivariate Archimedean copulas, Journal of the American Statistical Association, 88. pp. 1034-1043.
- [6] Embrechts, P. Lindskog, F and Mc Neil A.: "Modelling Dependence with Copulas and Applications to Risk Management" Department of Mathematics ETHZ september 10, 2001. pp. 1-48.
- [7] Nelsen, R.: An Introduction to Copulas, Springer, New York, 1998.
- [8] Kovács, E.: Algoritmusok az együttes eloszlás modellezéséhez kopulák segítségével. Országos Matematika, Fizika, Informatika Konferencia. Szeged, 2005.

* A síkban mérjük az u és v értékeket, tehát fekvő négyzet $[0;1]^2$

** Érdemes megfigyelni a függőleges tengely értékeit. Minél nagyobbak annál nagyobb az eltérés a függetlenségi kopulától, tehát erősebb az összefüggés. (Megjegyzés: különböző ábrákon különböző a mértékegység.)

Egry Gábor*

AZ ERDÉLYI SZÁSZ ELIT SZEMÉLYI ÉS INTÉZMÉNYI HÁLÓZATAINAK SZEREPE A SZÁSZ „NEMZETGAZDASÁGBAN” ÉS NEMZETI MOZGALOMBAN

Jelen tanulmány némiképpen a véletlen terméke, nem pedig előre eltervezett eredménye a céltudatos kutatómunkának. Amikor elkezdtem foglalkozni az erdélyi szászokkal, akkor kutatásaim nem elsősorban az erdélyi szászok elitjének vizsgálatára irányultak, hanem egy másik kérdés – legalább részleges – megválaszolását tűztem ki céloomul: vajon milyen szerepe volt a szászok pénzügyi rendszerének nemzeti mozgalmuk működésében, sikereiben és kudarcaiban? A kérdést elsősorban annak hatására tartottam vizsgálónak, hogy egy jól ismert és ma is elterjedt történeti narratíva kulcsszerepet tulajdonít ezeknek a pénzügyi és gazdasági intézményeknek a XIX. század végi, XX. század eleji nemzeti küzdelmekben. (Talán elég itt utalni Szász Zoltán klasszikus tanulmányára a Századokban, melyben azt mutatta be, hogy a magyar kormányzat milyen veszélyesnek tartotta a nemzetiségi bankokat a múlt századfordulón, vagy Mihai D. Drecin és fiatalabb tanítványai munkáira, melyek a román pénzügyi intézetek működésnek többnyire alapos elemzése mellett azt is igazolni szeretnék, hogy a román pénzügyi szektor a nemzeti célok, a „Nagy Egység” – Marea Unirea – megvalósításának legfontosabb előmozdítói voltak.¹)

A problémát persze már kezdetben sem kizárólag gazdaságtörténeti kérdésként akartam kezelni és pusztán gazdaságtörténeti perspektívából elemezni. Kutatásaimmal előrehaladva egyre világosabb lett, hogy a felmerült kérdések megválaszolásához a pénzügyi szférát, mint társadalmi rendszert érdemes felfogni, és a szászok társadalmában betöltött többféle funkcióját érdemes vizsgálni. Így lehetséges az az ellentmondás is, hogy amit a következőkben megpróbálok többnyire tézisszerűen vázolni, az részben egy kutatás mellékterméke, de egyúttal – talán kijelenthetem – egyik legfontosabb eredménye is. Amire a tanulmányban rámutatok: nemzetépítés és gazdaság összefüggése, a gazdasági szféra helye a kisebbségi társadalomban és viszonya a többi társadalmi alrendszerhez, vagy legalábbis annak egyik aspektusa, az elit intézményes és személyi hálózatainak szerepe a gazdaság és a kisebbségi társadalom működtetésében.

Mindezek kapcsán, jelen munkában három tézist szeretnék megfogalmazni és lehetőség szerint illusztrálni is:

▶ A szászok nemzeti mozgalmát, melynek célja a különálló szász nemzet fenntartása és megerősítése volt a nemzetek közti harc színhelyeként felfogott Erdélyben. A mozgalom hatékonyságát nagyban befolyásolta a regionalitás. Az a tény, hogy egy földrajzilag korlátozott, átlátható térben tevékenykedtek, és, hogy ez demográfiai szempontból is kezelhetőnek bizonyult. A regionalitás és a szászok társadalmi helyzete, jellemzői határozták meg a nemzeti mozgalom és a nemzeti intézményrendszer „méretgazdaságosságát”.

▶ Ezen a regionálisan is értelmezhető nemzeten belül a helyi elitek szerepe nagyon fontos volt: Viszonylagos önállóságuk alkalmat adott egyfajta, tágabban értelmezett, nemzeti egység fenntartására,

* *Főiskolai tanársegéd, Általános Vállalkozási Főiskola*

illetve a hatékony intézményépítésre. Ebből következik aztán a különböző intézményi és személyes hálózatok, kapcsolathálók fontossága a nemzeti intézményrendszer működtetésében, a nemzetiként tételezett célok megvalósításában.

▶ A szászok által kiépített gazdasági intézményrendszer, azon belül is a pénzügyi szféra nem pusztán gazdasági funkciókkal bírt, hanem egyúttal a korábbi, közjogi struktúrákat pótló szervezetként is felfogható. Hatékony működtetésében a nemzeti és helyi elit informális és formális kapcsolati hálózatoknak nem elhanyagolható szerep jutott.

A fentieknek megfelelően munkámban először röviden megpróbálom ismertetni a szász társadalom földrajzi kereteit és demográfiai jellemzőit. Ezt követően vázlatosan kitérek az intézményi keretekre, illetve a gazdasági céloknak a nemzeti mozgalomban betöltött szerepére, a szász gazdasági gondolkodásnak a nemzeti gazdaságról vallott felfogására és a különböző, nemcsak gazdasági struktúrák közti kapcsolatokra is. Végül néhány konkrét eseten keresztül próbálom bemutatni a kapcsolathálók működését, illetve a szász nemzeti mozgalom informális döntési mechanizmusait.

Az erdélyi szászok földrajzi tere és társadalmuk főbb jellegzetességei

Az erdélyi szászok legnagyobb részének élete 1876-ot, a Királyföld felosztását megelőző időszakban ennek a tizenegy széket és kerületet magában foglaló közigazgatási egységnek a keretei között zajlott. Bár az etnikai arányok a fokozatos kiegyenlítődés felé tartottak szászok és románok között, a legfontosabb pozíciók – részben a jogrend, részben a társadalmi különbségek miatt – végig a szászok kezében voltak. Így például a Királyföld legfontosabb döntéshozó szervének számító Univerzitás küldöttei közt rendszerint csak az etnikailag kiegyenlített lakosságú Szászvárosból került be egy-egy magyar.²

1876 után ezeket hét különböző vármegyébe integrálták (Beszterce-Naszód, Szeben, Nagyküüllő, Brassó, Udvarhely – Arkenen, Erked, Archipá; Meeburg, Homoródbénye, Beia; Draas, Homoróddaróc, Drăușeni; Sommerburg, Székelysombor, Jimbor; községek – Kis-Küüllő, Hunyad – Szászváros és környéke),³ ami egyfelől sokfelé megszüntette a szászok domináns pozícióját, másfelől azonban lehetőséget adott arra, hogy a korábban elsősorban közjogilag meghatározott nemzet keretei közé integrálják azoknak az evangélikus vallású szászoknak nem kis létszámú csoportjait is, akik addig vármegyei területen éltek, a két Küüllő között illetve Szászrégen környékén. Ezt követően tehát a szászok nemzeti mozgalma és teljes, immáron magánjogi alapon szerveződő intézményrendszere kiterjedhetett ezekre a csoportokra is. Ezzel egy időben persze elvesztették legfontosabb és leghatékonyabb eszközeiket a nemzetépítésre. Ezeket nem pótolhatta teljesen az sem, hogy négy megyében (Nagy-Küüllő, Szeben, Brassó, Beszterce-Naszód) részben a cenzusnak illetve a virilizmusnak köszönhetően, a dualizmus korában végig megőrizték dominanciájukat a vármegyei testületekben és a városokban.

A szászok fentebb vázolt szállásterületének legfontosabb jellemzője, hogy meglehetősen kicsi, kompakt. Zöme az Olt és Maros valamint a Nagy-Küüllő, illetve az Olt és a Déli-Kárpátok között helyezkedik, csak az északi rész esik kívül ezen a régióon. Ez a tény minden bizonnyal szerepet játszott a nemzetépítés sikereiben, az intézményrendszer fenntartásában és működtetésében. Az egész vidék jól átlátható, bejárható és ez jelentősen megkönnyítette az intézményépítési folyamatokat és a kapcsolattartást is.

Ugyancsak meghatározó volt a szászok társadalm szerkezete is. Ennek főbb jellemzőit a következő táblázatokban foglaltam össze. (1-2. számú táblázat)

1. számú táblázat

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA, 1900

	Ezer fő	%
Őstermelés	140	60,09%
Bányászat, ipar, kereskedelem	64	27,47%
Polgári, egyházi közszolgálat	11	4,72%
Véderő	4	1,72%
Napszámos	3	1,29%
Cseléd	3	1,29%
Egyéb és ismeretlen	8	3,43%
Összesen	233	100,00%

Forrás: Erdély története. Főszerkesztő: Köpeczi Béla Bp. 1986. III. Kötet 1569. o.

2. számú táblázat

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA, 1910

	Ezer fő	%
Őstermelés	134	57,26%
Bányászat, kohászat	2	0,85%
Ipar	52	22,22%
Kereskedelem és hitel	14	5,98%
Közlekedés	3	1,28%
2-5. sorok összesen	71	30,34%
Polgári, egyházi közszolg.	12	5,13%
Véderő	4	1,71%
Napszámos	2	0,85%
Házi cseléd	2	0,85%
Egyéb és ismeretlen	9	3,85%
Összesen	234	100,00%
Kereső	103	44,02%
Eltartott	131	55,98%

Forrás: Erdély története. Főszerkesztő: Köpeczi Béla Bp. 1986. III. Kötet 1569. o.

Mint a táblázatokból látható, a domináns foglalkozási ág az őstermelés volt, de a szász társadalom egy kicsit kevésbé volt agrárjellegű, mint a magyar (ahol az őstermelésből élők aránya kb. 60%-ot tett ki 1910-ben), és sokkal kevésbé, mint a román (amelyben az őstermelésből élők aránya meghaladta a 80%-ot). A bányászat, az ipar, a kereskedelem terén dolgozók aránya a teljes szász lakossághoz viszonyítva Erdély nemzetei közül a legmagasabb volt, a közszolgálatban és szabadfoglalkozásúként dolgozók aránya pedig gyakorlatilag azonos volt a magyarok és a szászok esetében.

Az adatok tehát arra utalnak, hogy a szászok társadalmá a körülményekhez képest meglehetősen előrehaladt a modernizáció útján. Bár a fentebb bemutatott arányok elmaradnak a korszak modern, nyugati társadalmainak hasonló mutatóitól, Közép- és Kelet-Európában, azon belül pedig Magyarországon ezek nem lebecsülhető modernizációs eredményeket sugallnak. Ezt, legalább részben, megerősíti a városi és a falusi lakosság aránya, ami azonban egyúttal a szász társadalom egy másik jellegzetességére is rámutat. (3. számú táblázat)

3. számú táblázat

A VÁROSI ÉS A FALUSI LAKOSSÁG ARÁNYA A SZÁSZOK KÖZÖTT 1890-1910

	1890	1900	1910
Városi lakosság	50	56	56
Falusi lakosság	168	177	178
Összesen	218	233	234

Forrás: Erdély története. Főszerkesztő: Köpeczi Béla Bp. 1986. III. Kötet 1609. o.

Jól látható, hogy a szászok városi és falusi lakosságának aránya meglehetősen stabilnak mondható. A népesség egynegyede élt városokban, háromnegyede falvakban. Ha ezt összevetjük a foglalkozási szerkezettel, akkor azt is látnunk kell, hogy a szász falvakban jelentős lehetett a nem őstermelésből élők száma és aránya. Hangsúlyos jelenlétük olyan tényező, amely a modernizációs potenciál értékelésekor nem hagyható figyelmen kívül, sem a gazdasági potenciált tekintve, sem pedig a műveltséget, ismereteket.

Miután a szászok többsége mégiscsak a mezőgazdaságból élt, nagyon fontos a társadalmi megoszlás, a szociális viszonyok szempontjából a mezőgazdasági népesség megoszlása birtokméret és foglalkozás szempontjából. (4. számú táblázat)

4. számú táblázat

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG MEGOSZLÁSA BIRTOKKATEGÓRIÁK ÉS FOGLALKOZÁS SZERINT 1910

	Fő	%
<5 katasztrális hold	30114	22,60%
5-10 katasztrális hold	33578	25,20%
10-50 katasztrális hold	56485	42,39%
50-100 katasztrális hold	1951	1,46%
100-1000 katasztrális hold	457	0,34%
>1000 katasztrális hold	125	0,09%
Bérlők több mint 100 katasztrális hold	15	0,01%
Mezőgazdasági cselédek	2342	1,76%
Mezőgazdasági munkások	7902	5,93%
Mezőgazdasági hivatalnokok	292	0,22%
Összesen	133261	100,00%

Forrás: Erdély története. Főszerkesztő: Köpeczi Béla Bp. 1986. III. Kötet 1594. o.

A legfeltűnőbb talán a mezőgazdasági munkások és cselédek alacsony aránya, különösen, ha mindent összehasonlítjuk a magyar és román társadalommal. A magyarok körében az előbbiek aránya elérte a 23,4%-ot, az utóbbiaké a 7%-ot, a románok körében az előbbieké a 6%-ot, az utóbbiaké a 19,7%-ot. Kijelenthetjük, hogy a szászok körében gyakorlatilag nem voltak birtoktalan, ám mégis mezőgazdaságból élő személyek és csoportok.⁴

Ehhez járult még az is, hogy a viszonylag nagyszámú és arányú kisbirtokosok helyzetét is jelentősen javította a községi birtokok léte és egyre növekvő aránya. Ezeket rendszerint a faluközösség közösen használta, mindenek előtt állattartásra (legelők, kaszálók), illetve tűzi- és alapanyagfa előteremtésére (erdők). Mindez elsősorban abból a szempontból fontos, hogy a szászok társadalmára kevésbé voltak jellemzőek a szociális problémák, a nagy társadalmi különbségekből, illetve a szegénységből adódó feszültségek. A viszonylagos anyagi biztonság, ami a falvakban erősen kötődött a községi intézményekhez illetve a községi birtokhoz, megerősítette a szolidaritást is és megalapozta a teljes szász társadalom bevonását a különböző – többek között gazdasági – intézményekbe, azok fenntartásába.

A szász nemzeti mozgalom szempontjából lényegesnek tekinthetjük, hogy egy viszonylag kicsi társadalomról volt szó, amelyik nélkülözötte a nagyarányú, nincstelen társadalmi csoportokat. A földrajzi tér korlátozottsága megkönnyíthette a kommunikációt, a szervezést, a mozgósítást. Az anyagi alapok, melyek építhettek egy a szegénységet kevésbé ismerő társadalom hozzájárulásaira is, kiterjedt intézményhálózat fenntartását szolgálhatták. A szociális feszültségek viszonylagos hiánya energiákat szabadíthatott fel. A szász társadalom méretei, mind földrajzi, mind demográfiai értelemben olyanok voltak, hogy ez a nemzetépítő programok szempontjából egyfajta „méretgazdaságossági” optimalitást jelentett, és hatékony intézményrendszer kiépítését alapozhatta meg.

Intézmények, elíttek

A szász társadalmat eredetileg a Szász Univerzitás és a Királyföld foglalta közjogi keretbe. Ezt egészítette ki a szászok egyháza, egy a korai reformációból kialakult, meglehetősen konzervatív, német nyelvű lutheránus egyház. A Királyföld felosztását követően az egyház maradt az egyetlen intézmény, amelynek minden szász születése után szinte automatikusan tagja lett, amelynek szervezetébe integrálódott, és amelyik egész életét formálta, szervezte, falun és városon egyaránt.

Az egyház élén a püspök állt, mellette a világi főfelügyelő (*Landeskirchenkurator*) valamint egy világiakból és egyháziakból álló *Landeskonsistorium* intézte az ügyeket. Az egyházi szervezet 10 egyházkerületre oszlott. Mindegyik élén egy-egy *Bezirksdechant* (dékán) állt, mellette egy világi felügyelővel (*Bezirkskirchenkurator*). Mindegyiknek volt konzisztórium, szintén világiakból és egyháziakból. Az egyes kerületek és az azokat alkotó egyházközségek nagyfokú autonómiával bírtak papjaik megválasztásánál. Presbitériumaiknak valamint egyházközségi gyűléseiknek (élükön a világi *Gemeindekirchenkuratorral*) jelentős szerepe volt az egyházközség irányításában (például azok garanciája nélkül, nem vehettek fel hitelt). Az egyházi szervezetet, azon belül is a különböző testületek, és világiak helyét szemlélteti az 5. számú táblázat.

5. számú táblázat

AZ ERDÉLYI SZÁSZ EGYHÁZ SZERVEZETE

Egyházközség	Egyházkerület	Landeskirche
Lelkész	Bezirksdechant	Püspök
Gemeindegurator (vil.)	Bezirkskirchenkurator (vil.)	Landeskirchenkurator (vil.)
Presbyterium (vil.)	Bezirkskonsistorium (vil.+egyh.)	Landeskonsistorium (vil.+egyh.)
Gemendevertretung (vil.)	Bezirkskirchenversammlung (vil.+egyh.)	Landeskirchenversammlung (vil.+egyh.)

vil. = világi

egyh. = egyházi

Forrás: Hochstrasser, Rosmarie: Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel 1867-1992. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brenndorf. Hermannstadt 2002 91.

Az egyházi szervezet egyes szintjei hasonló alapelvek alapján szerveződtek. Mindegyik nagyfokú autonómiával is rendelkezett mind a tisztviselők (egyháziak és világiak) megválasztásánál, mind saját irányításukban. Ebből következően az egyház szükségszerűen decentralizált volt, földrajzi értelemben is, és az egyházkerületek hálózata jelentős mértékben egybeesett a korábbi széki tagolódással. (A legfeltűnőbb különbség Szászrégen, amely ugyan egy egyházkerület székhelye volt, de közben nem is tartozott a Királyföldre.) Ugyanakkor minden szintnek, közvetlenül vagy közvetetten, szerepe volt a püspök és a világi főfelügyelő megválasztásában.⁵

Az egyház fontosságát nem csak az anyanyelvi istentiszteletek adták, hanem mindenképp az iskolarendszer, amelynek fenntartója volt, és azok a szerveződések, amelyek az egyházközségekkel szoros összefüggésben meghatározták a mindennapi életet, elsősorban a falvakban, de jelentős mértékben, a városokban is. (*Nachbarschaft, Schwesterschaft, Bruderschaft*) Ennek, és egyúttal magas iskolai végzettségüknek volt a következménye, hogy az egyháziak nehezen vitatható vezető szerepet játszottak a lokális társadalmakban és a szászokat behálózó intézményekben is. Mindez egyúttal a hatással is járt, hogy a műveltség és az iskolázottság rendkívüli mértékben felértékelődött. Az egyházon belül (ami egyúttal az iskolarendszert is jelentette) megfelelő szintű végzettség nélkül nem igen lehetett előre jutni. A külföldön, Németországban vagy Ausztriában szerzett végzettség, és vele a világ ismerete viszont felértékelte a közösségen belül az egyháziakat, akik helye a lokális és regionális elitben meglehetősen szilárd volt.⁶

A XIX. század első felétől épült ki a polgári egyletek rendszere. Ezek legnagyobb része helyi egyletként működött, de létrejöttek az egész szász társadalom átfogására, megszerveződésére törekvők is. (pl. a tornaegyletek – *Turnverein* –, az egyházhoz szorosan kötődő *Gustav Adolf Verein*). Az egyletek évente egyszer több napos találkozóra jöttek össze, demonstrálva a szászok összetartását és jelenlétét Erdély fizikai és szimbolikus terében. Az egyletek közül vizsgálatunk szempontjából érdemes kiemelni a *Landwirtschaftsvereint*⁷, amelyek körzeti és helyi egyletek hálózatát építette ki. Ezekben szinte természetesen jelentek meg a helyi társadalom legfontosabb figurái. A gazdasági egyletek sorából érdemes kiemelni még a XIX. század végén, néhány befolyásos szebeni szász polgár (Ifj. Josef Bedeus v. Scharvberg – a helyi földhitelintézet vezérigazgatója, Carl Wolff – a helyi takarékpénztár vezérigazgatója, Wilhelm Krafft – nyomdatulajdonos, korábban polgármester stb.) kezdeményezésére szerveződni kezdő Raiffeisen-szövetkezeteket, amelyek helyi szinten újra csak az elit participációjára épültek. (Az egyletek vezetőinek többsége lelkész vagy egyházi kötődésű személy – többnyire tanító – volt). Regionálisan egyetlen szövetségbe szerveződtek, amelynek vezetői egyúttal a szász társadalom befolyásos személyiségei közül kerültek ki.⁸

A mozgalom jelentőségét és sikerét mutatja, hogy a világháborút megelőzően a szász falvak nyolcvan százalékában működött *Raiffeisen-egylet*. Tagságuk, a családtagokkal is számolva, a szász falusi lakosság kb. felét tette ki. Az egyletek tagjaik sorába csak szászokat vettek fel. Románok és magyarok belépése

explicit módon nem volt ugyan megtiltva, de az informális korlátok (mindenek előtt a német nyelv használata) eleve nehezzé tették részvételüket, a tagfelvételt pedig többnyire közgyűlési döntéshez kötötték, ami a nem-szászok tényleges kizárásával volt egyenlő. Ugyanakkor üzletfelekként nem alkalmaztak hasonló diszkriminációt.⁹

Végül érdemes szót ejteni a politikai szervezetről, a szász néppártról is. A Néppárt 1876-ban jött létre, a Királyföld felosztása után. A párt nem egyszerű klubpártként működött, hanem igénye szerint minden szász választót tömöríteni kívánt. Elméletileg a pártot vezető központi választmány mellett választókerületenként alakult egy-egy kerületi választmány, a gyakorlatban azonban a korábbi tradíciók ebben a vonatkozásban is tovább éltek. A Barcaságban például négy választókerületet fogott át a bizottmány, Nagyszebenben a két városit. Mindez valószínűleg a szász székek tradíciójában, a város és környéke szimbiózisában gyökerezett. A korábbi, szoros és gazdaságilag is szervesült összetartozást nem igen lehetett meghaladni a sokszor mesterséges választókerületi beosztás mentén.¹⁰

A kerületi bizottmányokban természetesen a legbefolyásosabb szász választók jutottak szerephez. Segesvár esetében például a városi virilisek 30%-a egyúttal bizottmányi tag is volt. A tagok sorában található bankigazgatót (elnökként), városi lelkészt, középiskolai tanárt, kereskedőt, iparost, vidékről pedig szinte kivétel nélkül a falusi lelkészek kerültek be. (6. számú táblázat) A bizottmányok önállóan döntöttek a képviselőjelöltek személyéről, önállóan szervezték meg a választásokat. Ugyanakkor tagokat delegáltak a Központi Bizottmányba is, ezzel befolyást gyakorolhattak a párt politikájára, országos szinten is, amit csak megerősített a képviselő feletti ellenőrzés közvetett lehetősége.

6. számú táblázat

KERÜLETI BIZOTTMÁNYI TAGOK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA, SEGESVÁR

Iparosok, üzemtulajdonosok	8
Tanárok	7
Bankigazgató	2
Molnár	1
Kereskedő	4
Nyomdász	1
Könyvkiadó	1
Orvos	2
Tisztviselő	2
Ügyvéd	1
Pénztáros	1
Gyógyszerész	1
Lelkész	14
Magánzó	1
Gazda	4

Forrás: Egry Gábor: Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. In: Múltunk 2003/2. 131-132. old.

Összességében az intézményrendszer decentralizáltsága és az alulról történő építkezés komoly szerephez juttatta a helyi eliteket. Ez az elit, szemben a közkeletű vélekedésekkel, egyáltalán nem hasonlított egy megcsontosodott, középkori eredetű városi oligarchiához, amelyik elkeseredetten védi pozícióit. Sőt, az oly gyakran hangoztatott konzervativizmus is csak megszorításokkal használható jellemzésére. Az elit egyik fontos jellemzője volt a mobilitás, a középrétegek és a parasztság felől, amelynek fő pályáit az egyházi vagy egyházi kötődésű szakmák jelentették, valamint a szabad foglalkozások és a gazdasági vállalkozás.

Carl Wolff például, a századforduló legbefolyásosabb szász személyisége a segesvári városi sebész és Großprobstdorf (Tárnava, Prépostfalva) lelkésze lányának volt a fia.¹¹ Friedrich Michael Herbert, a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár alapítója, nagyszebeni szenátor apja Kolozsvárt volt evangélikus lelkész, anyja pedig a homoródbényei lelkész leánya volt. Egyikük családjá sem volt tehát a városi patricipátus tagja, sokkal inkább tekinthetők középosztálybelieknek, vagy a helyi elit tagjainak. Pályájukon azonban hamar a *nemzeti* elit tagjává lettek. A tanulás, ha nem is automatikusan nyitotta meg az utat az elit felé, de jó esélyeket teremtett a társadalmi ranglétrán való előrelépésre. Mindez nem jelenti azt, hogy a szászok társadalmának mobilitása összevethető mértékű lett volna a mai modern társadalmakéval, de intézményes gátak hiányában, és építve a nagyon hatékony, az alfabetizációt megvalósító iskolarendszerre sokkal jobb lehetőségek kínálkoztak, mint a korszak más résztársadalmaiban.¹²

Tekintettel a szászok közösségének méreteire, amúgy sem volt sok esély egy teljes elitcserére – nem igen volt nélkülözhető a „régii” elit tagjainak tudása – így aztán az ezzel kapcsolatos problémák sem voltak különösen akutak. Igaz, főként nemzedéki (őszász-újszász, fekete-zöld) és olykor regionális alapon (Brassó–Szeben ellentét) sor került konfliktusokra, de ezek minden esetben kompromisszummal, a felek integrálásával értek véget. A kompromisszum pedig minden esetben a regionális elitek lehetőségeinek elismerésére, jogaik fenntartására alapult. Azok meghatározó szerepe a szászok társadalmában és intézményrendszerében fennmaradt az egész vizsgált időszakban.¹³

A helyi illetve regionális elitek mellett természetesen létezett egy *nemzetinek* nevezhető elit, amelyet elsősorban a különböző társadalmi szerepek tettek azzá. A sajtó (kommunikáció) terén dolgozók – ezen belül is elsősorban az „országos” lapok, mindenek előtt a Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt vezető munkatársai –, az egyházi felső vezetés (ide értve a *Bezirksdechantok* körét is) és a *Landeskonsistorium* világi vezetői, a nagy gazdasági intézmények vezetői, városi értelmiségiek és szabadfoglalkozásúak, akik részt vállaltak a politikából, valamint a regionális elitek legbefolyásosabbjai tartoztak ide. Rendszerint tagjai voltak a nagy nemzeti szervezetek vezető testületeinek, és közösen vettek részt újak alapításában, szervezésében.

Példaként érdemes felsorolni a *nemzeti* elit egyik jellegzetes tagjának, Oscar Meltzinek az élete során, sokszor egyidőben betöltött tisztségeit: a Nagyszebeni Földhitelintézet vezérigazgatója (apósa, ifj. Josef Bedeus v. Scharberg utóadaként), a *Landwirtschaftsverein* elnöke, a nagyszebeni kerületi választmány elnöke, Szeben vármegye egyesített kerületi választmányainak vezetője, a Szász Néppárt központi választmányának tagja, a *Landeskonsistorium* tagja, a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* választmányának tagja, a *Siebenbürger Vereinsbank* igazgatóságának tagja, a Nagyszebeni Elektromos Művek igazgatóságának tagja, az Alvinc-Vöröstoronyi vasút igazgatósági tagja, Nagyszeben városi képviselőtestületének tagja, Szeben vármegye törvényhatósági bizottságának tagja.¹⁴

Nem véletlen, hogy a kulcspozíciókat betöltve a *nemzeti* elit tagjai határozták meg a nemzeti mozgalom célkitűzéseit. Építhettek az általuk vezetett intézmények segítségével is. Körükből indult ki Oscar Meltzl és Carl Wolff ösztönzésére az 1890-es programrevízió gondolata, amely a gazdasági társadalmi építkezést helyezte előtérbe, szemben a közjogi alapú, olykor sérelmi politizálással. Elképzeléseik szerint a szászok, reagálva a kor kihívásaira, és mindenekelőtt lehetőségeire képesek lehetnek megővni pozícióikat Erdélyben, amennyiben gazdaságilag szervezik meg magukat, részesei lesznek a modernizációnak, és ehhez megtalálják azokat az eszközöket, amelyek egy időben képesek nemcsak modernizálni, hanem a közösséget is stabilizálni. A társadalmi konzervativizmus egyúttal a változások, az alkalmazkodás, a haladás igénlésével társult, amennyiben a gazdaságról volt szó.¹⁵

Ennek következtében a szászok nemzeti programjának legfontosabb eleme a századfordulóra már egyértelműen a nemzet gazdasági megszervezése, modernizációja lett. A nemzeti mozgalom sikerének elsődleges feltételeként tekintettek a gazdasági versenyképességre. Ezt tartották a társadalmi kohézió és a hagyományos társadalmi rend lényege megőrzésének alapfeltételének. Csak így látták megővhetőnek a birtokállományukat, a szász falvakat és továbbra is domináns pozícióikat Erdély általuk lakott részén.¹⁶

Gazdasági intézmények, hálózatok és a szász nemzet

A szászok esetében a nemzeti program hangsúlyos átszabása, a gazdasági modernizáció előtérbe állítása mellett is csak korlátozottan beszélhetünk nemzeti gazdaságról. Az nem egyfajta elkülönülés nyomán jött létre, hanem egy regionálisan értelmezett (erdélyi illetve királyföldi), és a szászok által dominált, de a világba integrált gazdaságot jelentett. Jól példázza ezt a bankrendszer, amelyiknek megvoltak a saját, regionális centrumai, miközben integrálódott a világba, ráadásul sok esetben Budapest vagy akár Bécs megkerülésével. (A szász pénzüzetek legfontosabb forrását jelentő záloglevelek legnagyobb része a bécsi és németországi tőzsdéken került elhelyezésre.) Ugyanakkor a megfelelően strukturált pénzüzeti hálózat és szervezet lehetővé tette, hogy a szász társadalom minden csoportját elérjék, és a csoport sajátosságainak és igényének megfelelő módon segítsék. Ez a hálózat alkalmas volt az együttműködésre a párhuzamosan meglévő, más profilú intézményekkel is, mint a *Landwirtschaftsvereine* és az egyház.¹⁷

Az együttműködést erősítették a személyes összefonódások és kapcsolatok. Ezzel kapcsolatban beszédes lehet néhány példa a szászok döntéshozatalára, a döntésekbe bevontak körére illetve az intézmények szervezésére vonatkozóan. A *Raiffeisen-egyletek* esetében a kezdeményezés a *nemzeti* elit felől érkezett (1885-ben), azoktól a szakemberektől, akik ismerték a német hitelszövetkezetek működését, hasznát és hátrányait. Az előkészületek, a szászok döntéshozatalát jellemző informalitást példázva, Wilhelm Krafft nagyszabású kertjében, a kis nyári lakban történtek, nyolc-tíz fontos személy, köztük Wolff, Meltzl, Josef Drotleff (szebeni polgármester), Bedeus bevonásával. Már kezdettől fogva korlátozott tevékenységgel számoltak, ügyelve a regionális sajátosságokra is. Például a barcasági (Brassó környéki) szövetkezetek kiépítését eleve a brassói takarékpénztár, illetve a helyi elit feladatává tették volna, mindenek előtt saját szükséges helyismeretük hiányában. Az egyes egyletek megalapításánál a települések legbefolyásosabb, legtekintélyesebb személyiségeire számítottak, mindenek előtt természetesen a lelkészekre. Szükségük volt ezeknek a személyeknek a tekintélyére, hitelére, amivel legitimálhatták az új típusú egyleteket, elfogadtathatták nem csak azok céljait és értékeit (amelyek általában megegyeztek a szász faluközösségek hagyományos céljaival és értékeivel), hanem egyúttal azt is, hogy ezek az új szervezetek alkalmasak ezeknek a céloknak az elérésére.¹⁸ A terveknek megfelelően az egyletek alapításában főként a lelkészek jeleskedtek, a kezdeti hálózat meglehetősen korlátozott földrajzi térben épült ki, két tengely mentén, Nagyszabon és Medgyes illetve Medgyes és Segesvár között. Innen terjeszkedett aztán a mozgalom Erdély szászok lakta vidékeinek többi részére.

Ebben az esetben tehát a *nemzeti* elit kezdeményezésének megvalósítására kifejezetten az egyes települések elitjének segítségére, közreműködésére volt szükség. A szász társadalom méretei, illetve a meglévő intézményi hálózatok (amelyek közül a *Landwirtschaftsvereine*-vel kifejezetten szoros együttműködést terveztek, az új egyleteket egyúttal a *Landwirtschaftsvereine* helyi egyleteiként is működtetve) lehetővé tették, hogy a *nemzeti* elit és a helyi elit sikeresebb kooperálhasson, közvetlenül együttműködhessen. A nemzeti elitnek nem pusztán végrehajtóként volt szüksége a helyi elitekre, azok nélkül valószínűleg reménytelen lett volna a vállalkozás. Így aztán az is kijelenthető, hogy alapvetően két egyenlő fél vett részt a terv kivitelezésében.

Hasonlóan tanulságos egy hat évvel későbbi esemény, a *Vereinsbank*, egy ipari- és kereskedelmi befektetéseket megvalósító és telepítéseket kivitelező pénzüzet megalapítása. Ezek a célok a szászok politikai programjának is integráns részét képezték. Nem meglepő tehát, ha ebben az esetben a politikai szervezet is szerepet kapott. A kezdeményezés azonban megint nem a politikai intézményrendszerből indult ki, hanem ezúttal a *Landwirtschaftsvereine*-től, illetve az annak vezetésében meghatározó szerepet játszó ifjabb Bedeustól, aki egyúttal a földhitelintézet vezérigazgatója is volt. Ő megnyerte a tervnek Wolffot, illetve Wolff segítségével a Szász Néppárt központi választmányát is.¹⁹ Ezt követően kezdődött meg a szervezés, mindenek előtt a pénzüzetek bevonásával. Igaz, a szervezés technikai részleteit ebben az esetben is egy informális testület vitatta meg, melyen a „nemzeti” elit fontos személyiségei vettek részt: Bedeus mellett Carl Albrich²⁰, Albert Arz²¹, Wilhelm Bruckner²², Carl Conrad, Josef Drotleff, Carl Gebel²³, Adolf Gottschling²⁴, Martin Schuster²⁵, Carl Wolff²⁶.

A megbeszélés legérdekesebb része azonban annak eldöntése lehetett, hogy a szervezők régióként kit kérnek fel közreműködésre és a terv támogatására. Általában a megjelentek kapcsolatait akarták felhasználni, hogy minden szászok lakta térségben olyan kellő tekintélyű személyeket találjanak, akik vállalják a közreműködést²⁷ Besztercén és környékén Gottlieb Budakert, Friedrich Kramert²⁸, Johann Csallnert akarták felkérni, Bruckner, Albrich és Gottschling közvetítésével. Szászrégenben Gustav Friderich Knieré számítottak Carl Conrad révén, Segesvárott Wolff segítségével Carl Rothot²⁹ és Josef Misselbachert³⁰ akarták megnyerni. Medgyesen Friedrich Folberth³¹, valamint ifj. és id. Ludwig Binder³² jöhetett szóba, Gottschling, Bruckner és Wolff közvetítésével, Kőhalmon a helyi hitelszövetkezet pénztárnoka Carl Falk,

valamint Pildner, Georg Schultz, Michael Zay, Adolf Eitel³³, Georg Adolf Schuller és Binder megnyerésére számítottak, Gottschling, Albrich, Schuster, és Bruckner révén. Szerdahelyt Wolff kapcsolatait igénybe véve Langhammer és Dr. Zellmann került szóba, Szászsebesen Heitz³⁴, Conradon keresztül, Szászvárosban Klein, Levitzki³⁵, Zeitler³⁶, Dahinten és Aecker megnyerésére számítottak Schuster közvetítésével, Brassóban Carl Schnell³⁷, Dr. Wilhelm Czell, Karl Adam³⁸, Franz Obert³⁹ és Michael Copony felkérését tervezték Wolff és Bedeus révén, végül Fogarason Johann Breckner került szóba.⁴⁰

Látható, hogy nem csak pénzintézetek vezetőit vagy fontos vezetőségi tagjait keresték meg és kérték segítségüket. Számítottak a kereskedők és iparosok köreinek befolyásos személyeire, hiszen részben számukra kívántak lehetőségeket teremteni. Nem maradhatott ki a tekintélyes egyházi személyek sora sem, akik mind a szervezés gyakorlati munkájában, mind a potenciális tagok meggyőzésében felbecsülhetetlen segítséget jelentettek. Szerepük megint csak kiterjedt az új intézmény legitimálására, a célok nemzeti célokként való elfogadtatására is. Az így kialakított hálózat, amelyik ebben az esetben is a helyi elitekre épült, alkalmasnak bizonyult a falusi közösségeknél nagyobb, összetettebb városi közösségek aktivizálására és mobilizálására is. Ezt mutatja az is, hogy végül a részvényeket a 3 szebeni bank mellett, 16 *Vorschußverein* és takarékpénztár, 9 társaság és testület, valamint 222 más magánszemély jegyezte le. Figyelemre méltó az is, hogy ebben az esetben is Szeben, Medgyes, Segesvár volt a súlypont.⁴¹ Az érdekek ebben az esetben is kölcsönös és a felek egyenlők az együttműködésben.

Végül érdemes röviden elidőzni egy harmadik példánál, 1890-ből, a magyar-szász „kiegyezés” kapcsán. Ez is az informális testületek, a személyi kapcsolati hálók, és az azokban résztvevő, és az egyes lokális és regionális elitekhez tartozó személyek fontosságát jelzi a szászok döntéshozatali mechanizmusaiban. A döntés maga formálisan az ún. *Sachsentag*, a szász választók gyűlése keretében történt meg, de ezt informális megbeszélések egész sora előzte meg. Maguk a magyar-szász tapogatózások és tárgyalások már korábban megkezdődtek, de rendre zátonyra is futottak. Végül Wolff talált megoldást, amelyet a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* éves közgyűlésén mondott beszédében ismertetett, a jelenlévők helyeslése közepette. A megjelentek nyomban javasolták is, hogy kezdődjenek egyeztetések egy programrevízióról, egyelőre még továbbra is informális keretek között.⁴² (Már a Szász Néppárt hivatalos lapjának számító SDT választmányának összetétele is jelzi a lokális elitek fontosságát. A tagok közt találjuk Albert Arzot,⁴³ Fritz Teutschot⁴⁴ Nagyszebenből, Franz Oberthet⁴⁵ és Ludwig Korodit⁴⁶ Brassóból, Dr. Ludwig Bindert⁴⁷ és Carl Wernert⁴⁸ Medgyesről, Dr. Kaisert⁴⁹, Adolf Eitelt⁵⁰ Szentágotáról, Carl Fritschet⁵¹ Gottfried Orendit⁵² Újegyházból, Johann Teutschot⁵³ Segesvárról, és Josef Gullt⁵⁴ a szász képviselők *doyen*jét.)

A következő lépésben egy írásos programjavaslatot fogadtak el a szebeniek, amelyet aztán később egy másik megbeszélésen, Segesvárott a vidékiekkel együtt véglegesítettek. Ezt követően előbb egy újabb informális megbeszélésen vitatták meg azt, itt már mindenhol, így a távolabbi Besztercéről, Szászvárosból és Brassóból is megjelentek a megkerülhetetlen helyi vezetők, majd a következő napon a Szász Néppárt központi választmánya adta rá áldását késhegyig menő vita után, a lehető legkisebb többséggel, hogy végül másnap a Sachsentag nagy többséggel szentesítse az előterjesztetteket.⁵⁵

A legfontosabb mindhárom esetben a lokális elitek bevonásának az igénye. A *nemzeti elit* csak ezekkel együtt bizonyult akcióképesnek, akár intézményszervezésről, akár nagy horderejű politikai döntésekről, a kormánypártba való belépésről volt szó.⁵⁶ Szerepük megkerülhetetlen volt mind a struktúrák megszervezésében, mind legitimálásában, mind működtetésében. Ehhez járult még az is, hogy a meglévő intézményi hálókat (egyház, *Landwirtschaftsvereine* stb.) melyekkel az új struktúráknak együtt kellett működni, többnyire szintén ezek a személyek működtették. Ez felértékelte a személyi kapcsolatokat is, amelyek adekvát és hatékony eszköznek bizonyultak a nemzeti mozgalom és a nemzeti társadalom mobilizálásában.

Ugyanakkor ez a fajta kompromisszumos működési mód visszavezethető a „méretgazdaságosság” kérdésére is. A tagolt, de viszonylag kicsi társadalomban a hálózatok nem voltak túlméretezettek, a megfelelő ellenőrzés, a mindenoldali kooperáció könnyen biztosítható volt. A lokális elitek hagyományosan erős pozíciója miatt a centralizáció túl nagy áldozatokat követelt volna. A veszélyeztetettség érzete is egységre ösztönzött. Így aztán a konfliktusok feloldása általában kompromisszummal történt, ami a lokális eliteknek kedvezett.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról sem, hogy a nemzeti elit az egyre erősödő gazdasági intézményrendszer révén (mindenek előtt a bankok révén, amelyek nagymértékben segítették a kulcsfontosságú intézmények fenntartását) eszközhöz jutott saját befolyásának erősítésére. A századforduló „lázdói” már csak bankalapítással tudták elképzelni a hatékony politikai fellépést.⁵⁷ A gazdasági pozíciók egyúttal a magyar fél számára is fontos szövetségessé tették a szászokat, akiknek *nemzeti* politikai elitje majd csak a román impérium után cserélődik le, igaz akkor szinte teljesen.

JEGYZETEK

- ¹ Szász Zoltán: *A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzüzetek állami ellenőrzésére. Századok, 1966. 118–137. old.*; Mihai D. Drecin: *Bancă „Albina” din Sibiu. Instituție națională a românilor transilvaneni (1871-1918)*; Lucian Dronca: *Bancă „Economul” din Cluj*; Mihai D. Drecin – Vasile Dobrescu: *Considerații asupra sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania (1867-1918)* in Mihai D. Drecin (szerk.): *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovace din Austro-Ungaria (1867-1918) vol. 2. Cluj-Napoca 2001. 40-84. (a továbbiakban Drecin – Dobrescu 2001)*; Mihai D. Drecin: *Finanțe și bănci în Transilvania (1867-1918): Considerații asupra unor veritabile instituții naționale. In Dosarele Istorice 4. évf. (1999) 10. sz. (38.) 18-21.*
- ² *A hagyományos szászföldi berendezkedésre lásd Müller, Georg Eduard: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-deutschen Nationsuniversität 1141-1876. Hermannstadt 1941¹, változatlan kiadás Köln-Wien 1985²*
- ³ Göllner, Carl: *Die Auflösung der sächsischen Nationsuniversität (1876). Vorgeschichte und Folgen. In: Wolfgang Kessler (szerk.): Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität., Köln–Wien, 1990. 355–365.*
- ⁴ *A szászok társadalmára, annak változására lásd Rosmarie Hochstrasser: Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel 1867-1992. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brenndorf. Hermannstadt 2002, különösen 109-175.*
- ⁵ Uo. 91.
- ⁶ Uo. 92 skk.; illetve Weber, Georg – Weber, Renate: *Zendersch. Eine siebenbürgische Gemeinde im Wandel. München 1985.*
- ⁷ Schobel, Joseph: *Die siebenbürgisch-sächsische Landwirtschaft vom 18. bis Mitte des 20. Jahrhunderts. In Thomas Nägler – Josef Schobel – Karl Drotleff: Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Landwirtschaft. Bukarest 1984. 51-182.*
- ⁸ Hochstrasser, Rosmarie: *Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel 1867-1992. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brenndorf. Hermannstadt 2002 216-219.*; Egry Gábor: *Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. Múltunk XLVIII. 2003/2 112-158.*; Wallner, Ernst M.: *Strukturen und Funktionen des siebenbürgisch-sächsischen Vereins- Genossenschafts- und Verbandswesens. In Forschungen zur Volks- und Landeskunde 36. évf. 1993. 1. sz.*
- ⁹ Vö.: Egry Gábor: *Az erdélyi szász Raiffeisen-mozgalom kezdetei. In AETAS 2004/1. 100-131.*
- ¹⁰ *A Szász Néppártra vonatkozóan lásd: Egry Gábor: Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. Múltunk XLVIII 2003/2 112-158. és Roth, Harald: Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933. Köln – Weimar – Wien, 1994. Studia Transylvanica 22. k.*
- ¹¹ Riemar, Alfred Ungar – Nistor, Nicolae: *Carl Wolff. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild. Bukarest 1981. 5.*; Dr. Carl Wolff (szerk.): *Die Geschichte der Hermannstädter Allgemeinen Sparkasse während der ersten fünfzig Jahre ihres Bestandes 1841-1891. Hermannstadt 1891. 1-2.*
- ¹² *Hasonlóan vélekedik Rosemarie Hochstrasser is. Lásd Hochstrasser, Rosmarie: Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel 1867-1992. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brenndorf. Hermannstadt 2002 97-102.*
- ¹³ Egry Gábor: *Egység és válság. Az erdélyi szász nemzeti mozgalom egy évtizede (1890-1900). In Pro Minoritate 2003/Tél 22-34.*
- ¹⁴ August Jekelius: *Hervorragende Sachsen der Gegenwart. IV. Dr. Oscar Meltzl von Lomnitz. In Deutscher Volkskalender für 1907. Szerk.: August Jekelius. III. Jahrgang. Kronstadt. é. n. 126.*
- ¹⁵ *Erre vonatkozóan lásd Egry Gábor: Egy másik kiegyezés. Adalékok az 1890. évi Sachsentag előtörténetéhez. Korunk 2004. április 81-98.*
- ¹⁶ *„Erdély gazdasági meghódítása.” Az erdélyi szászok jövőképe a 20. század elején. In: A Kárpát-medencei népek együttélése a 19-20. században. Szerk.: Egry Gábor – Feil István Bp. 2005. 413-429.*

- ¹⁷ Egry Gábor: *Struktúra vagy rendszer? A regionális bankrendszer problémája Erdélyben a 19. században az erdélyi szász bankok példáján. ÁVF Tudományos Közlemények 8. köt.*
- ¹⁸ Lásd Egry: *Az erdélyi szász Raiffeisen-mozgalom.*
- ¹⁹ Bedeus, Adolf Gottschling és Wolff levele a szebeni szász pénzüintézetekhez. 1891. február 4. *Arhivele Statului Sibiu (Arh. Stat. Sibiu), Collecție Familia Bedeus (Col. Fam. Bedeus), dosar 282. 27. A Központi Választmány tagjai ekkor: Carl Wolff, elnök (Nagyszebeni Általános Takarékpénztár vezérigazgató); Karl Adam, alelnök (Brassói Általános Takarékpénztár igazgatósági tag); Gottlieb Budaker (Beszterce, egyházkerületi dékán); Ludwig Binder (gimnáziumi tanár, Medgyes); Heinrich Melas (Segesvár); Dr. Karl Krasser (Szászsebes); Dr. Hermann Klein (Szászváros) vö. Carl Wolff: *Aus meinem Leben. In Michael Kroner (szerk.): Karl Wolff. Schriften und Reden. Buc. 1976; 108-113.**
- ²⁰ Albrich, Karl id. (1836-?), tanár. A szebeni ipariskola, majd 1892-től az evangélikus gimnázium igazgatója. 1887-től a takarékpénztár igazgatóságának elnöke, 1890-től Landeskirchenmeister.
- ²¹ Albert Arz, ügyvéd. Később Landeskirchenkurator, felsőházi tag. 1898-ban, a helységnévtörvény miatt a kormánypártból való kilépést javasolja.
- ²² Bruckner, Wilhelm (1835-?), ügyvéd. 1862-től az Univerzitás jogi képviselője, 1870-től tagja. 1875-78 között és 1897-től országgyűlési képviselő. 1878-tól a Néppárt szebeni kerületi választmányának elnöke. 1884-től a szebeni Vorschußverein igazgatója.
- ²³ Carl Gebbel (1827-1901), jogász. Guberniumi titkár, majd a királyi biztosság osztálytanácsosa. 1875-1881 közt országgyűlési képviselő.
- ²⁴ Gottschling, Adolf (1841-?), tanár. 1867-től véglegesített tanár a szebeni gimnáziumban. 1883-tól a Landwirtschaftsverein vezetőségének tagja, 1889-től az egyesület titkára. A kilencvenes években az ún. „szürkek”, egy a zöldek és a feketék közti irányzat vezetője.
- ²⁵ Schuster, Martin (1840-?), tanár. 1870-től a szebeni Iparegylet titkára, 1881-től igazgatója. 1886-ban a vármegye vasútépítési programjának kezdeményezői között találjuk. Tagja a Szeben-Felek-Fogarás, az Alvinc-Szeben-Vörös-torony, a Fogarás-Brassó, a Szeben-Sellenberk-Nagdisznód vasutak koncessziós társaságainak. Helyi ipari kiállítások szervezője, segítkezik a milleniumi kiállítás megszervezésében is. A földhitelintézet felügyelő bizottságának elnöke.
- ²⁶ Az április 12-én kelt meghívó megtalálható: *Arh. Stat. Sb., Col. Fam. Bedeus, dosar 282.*
- ²⁷ Az ilyen, a személyi kapcsolatokra építő alapítás bevett eljárás volt a korszakban, különösen, ha az alapítók korlátozni akarták a lehetséges tagságot. Harminc évvel korábban hasonló módon szerveződött a Magyar Földhitelintézet is.
- ²⁸ Friedrich Kramer (1843-1911), tanár, lelkész. 1866-tól a besztercei fiú elemi iskola tanára, 1875-től gimnáziumi igazgató. 1882-től Heidendorf lelkésze, közben a Bistritzer Kredit- und Vorschußverein elnöke.
- ²⁹ Carl Roth (1846-1901) Városi ügyész, Segesvár.
- ³⁰ Josef Misselbacher, segesvári kereskedő, országgyűlési képviselő.
- ³¹ Folberth, Friedrich (1833-1895), gyógyszerész. 1858-tól Medgyesen patikus.
- ³² Ludwig Binder iff.(?) (1864-?), 1888-tól a medgyesi gimnázium tanára.
- ³³ Adolf Eitel (1845-1923), tanár, lelkész. Heidelbergben és Jenában tanult, majd 1869-től a segesvári gimnázium tanára. 1876-tól Monatsprediger és a leányiskola igazgatója. 1880-tól Groß-Laßeln (Szászszentlászló), 1886-tól Szentágota lelkésze.
- ³⁴ Heitz, Andreas (1838-1912), tanár, lelkész. 1860-tól a szászsebesi algimnázium tanára, 1863-1874 között városi prédikátor és a leányiskola igazgatója. 1874-től Petersdorf (Péterfalva, Petrești) lelkésze, 1890-től Szászsebes városi lelkésze.
- ³⁵ Lewitzky, Karl (1851-1907), tanár. 1878-1882 között a Honterus Gimnázium tanára, 1882-1890 között társrektor, 1890-1894 között rektor a szászvárosi evangélikus felsőnépiskolában. 1894-től városi prédikátor és az evangélikus leányiskola igazgatója Szászsebesen.
- ³⁶ Pék Szászvárosban.

- ³⁷ *A Brassói Általános Takarékpénztár igazgatója.*
- ³⁸ *A Brassói Általános Takarékpénztár-egylet választmányi tagja, igazgatója*
- ³⁹ *Franz Oberth (1828-1908), tanár, lelkész. Tanár a medgyesi gimnáziumban majd Brassó városi lelkésze. 1863-64-ben tartománygyűlési képviselő, 1864-65-ben Reichsrat képviselő.*
- ⁴⁰ *Arh. Stat. Sb., Col. Fam. Bedeus, dosar 282.*
- ⁴¹ *Die Siebenbürger Vereinsbank Aktiengesellschaft, SDT 5344. sz. XVIII. évf. 1891. júl. 9.*
- ⁴² *Az eseményeket ismerteti Carl Wolff Oscar meltzlhez írott leveleiben. Ezeket lásd Egry Gábor: Egy másik kiegyezés. Adalékok az 1890. évi Sachsentag előtörténetéhez. In Korunk 2004. április 81-98. <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2004&honap=4&cikk=599>*
- ⁴³ *Albert Arz (1833-1901), ügyvéd, a román sajtóperekben vállalt védői szerepet. Később Landeskirchenkurator, felsőházi tag. 1898-ban, a helységnévtörvény miatt a kormánypártból való kilépést javasolja.*
- ⁴⁴ *Friedrich Teutsch (1852-1933), Georg Daniel Teutsch püspök fia. Segesvárott és Nagyszébenben gimnáziumi tanár, Nagycsúrben (Șura Mare, Großscheuern) lelkész, 1906-tól püspök. Történetíró.*
- ⁴⁵ *Franz Oberth (1828-1908), tanár, lelkész. Tanár a medgyesi gimnáziumban majd Brassó városi lelkésze. 1863-64-ben tartománygyűlési képviselő, 1864-65-ben Reichsrat képviselő.*
- ⁴⁶ *Ludwig Korodi (1834-1901) tanár. Berlinben, Tübingenben és Bécsben tanult természettudományokat. 1857-ben a brassói gimnázium tanára, 1884-től a Honterus-gimnázium rektora. 1875-78 közt országgyűlési képviselő.*
- ⁴⁷ *Ludwig Binder (1864-?), 1888-tól a medgyesi gimnázium tanára.*
- ⁴⁸ *Carl Werner (1845-?) tanár, lelkész. Berethalomban (Biertan, BIRTHÄLM) született. 1869-től a medgyesi gimnáziumban tanít. 1893-tól Nagykapus (COPȘA MARE, Groß-Kopisch) lelkésze.*
- ⁴⁹ *Friedrich Johann Kaiser, a Landeskonsistorium tagja, országgyűlési képviselő 1881-1884 és 1887-1892 közt.*
- ⁵⁰ *Adolf Eitel (1845-1923), tanár, lelkész. Heidelbergben és Jenában tanult, majd 1869-től a segesvári gimnázium tanára. 1876-tól Monatsprediger és a leányiskola igazgatója. 1880-tól Szászszentlászló (Laslea, Groß-Laßeln), 1886-tól Szentágota lelkésze.*
- ⁵¹ *Carl Fritsch, a Landeskirche egyházi főkormányzati titkára.*
- ⁵² *Gottfried Orendi (1838-), lelkész. 1859-től Segesvárott gimnáziumi tanár, 1871-től Martinsdorf (Brassó városrésze) lelkésze, 1874-től Újegyház (NOCRICH, Leschkirch) majd 1891 után Szászrégen városi lelkésze.*
- ⁵³ *Johann Teutsch (1835-1918), tanár, lelkész. 1856-tól Segesvárott gimnáziumi tanár, 1868-tól ugyanott városi prédikátor, 1876-tól lelkész-helyettes, később lelkész Homoródbénye (Beia, Meeburg) és Száskézsd (Saschiz, Keisd) községekben. 1882 után Segesvári városi lelkész, 1896-tól egyházkerületi dékán. 1876-tól az Univerzítás tagja.*
- ⁵⁴ *Joseph Gull (1820-1899), ügyvéd. Segesvári polgármester, országgyűlési képviselő 1848-ban, képviselő a tartományi gyűlésben 1863-64 és 1865-ben, majd országgyűlési képviselő 1875-ig, illetve 1881-1896.*
- ⁵⁵ *Egry Gábor: Egy másik kiegyezés. Adalékok az 1890. évi Sachsentag előtörténetéhez. In Korunk 2004. április 81-98.*
- ⁵⁶ *A helyi elitek szerepével kapcsolatban tanulságos lehet az is, ahogy Guido Baussnern, aki a Szabadelvű Párt színeiben volt a szentágotai választókerület képviselője, a Néppárt és sajtója minden támadásának keresztüzzében képes volt magabiztosan megőrizni mandátumát, sőt azt átörökíteni saját fiára is.*
- ⁵⁷ *Beer, Hugo: Geschichte der ersten 25 Jahre der Burzenländer Bank Aktiengesellschaft vormals National-Bank Aktiengesellschaft zu Kronstadt in Siebenbürgen. Stuttgart 1926.*

Tóth Arnold*

ATIPIKUS FOGLALKOZTATÁS A MUNKÁLTATÓKNÁL

KUTATÁSI JELENTÉS

A kutatásról

A felmérés egy korábbi kutatás folytatását képezi, melyben a foglalkoztattok nem hagyományos foglalkoztatási formákban való részvételi szándékára kérdeztünk rá. A jelenlegi kérdőíves lekérdezés a vállalati körre terjedt ki. A vizsgálatban a foglalkoztatók atipikus formák iránti nyitottságára vonatkozó információkat elemeztük.

A gazdasági szempontból megközelíthető eredményesség számos kiinduló feltételhez kapcsolódik. Nélkülözhetetlen az erőforrások hatékony felhasználása, a kapacitás koordinálása a tevékenységgel, valamint az ezzel szorosan összefüggő állandó piaci megfelelés. A tényezők egyik lényeges eleme a munkacső, mely kulcsfontosságú a vállalatok hosszú távú működésének szempontjából. A munkavállalók különböző formákban lehetnek a cégek partnerei: teljes munkaidőben vagy egyéb, nem hagyományosnak tekinthető módozatokban.

Ez utóbbi közé tartozik a távmunka, amelyet már egyre inkább a rugalmas foglalkoztatás szinonimájaként használnak. A piaci igények folyamatos változása a vállalkozások működésének átstrukturálását követeli meg – nem kizárólag a termelés vagy szolgáltatás oldaláról, a humán koncepciók ugyancsak módosulnak. Az alkalmazkodás kényszere egyre inkább maga után vonhatja az – elsősorban szellemi jellegű – munka más típusú hasznosítását. Ennek hátterében az előbb említett szemponton kívül más tényezők is állnak, többek között a költségek.

Jelen felméréssel igyekszünk megközelítő választ adni arra a kérdésre, hogy ezek a valóban jelenlévő és kritikus elemek mennyire épültek be a hazai vállalkozások foglalkoztatási politikájába, illetve mennyire hatottak annak tipikus szerkezetére.

A vizsgált sokaság kiválasztása, a kutatás lépései

A kutatás a vállalati kört célozta meg. A munkáltatók lekérdezésével a cél az volt, hogy a lehetőségekhez mérten átfogó képet kapjunk az egyes foglalkoztatási formák jelenlegi alkalmazásáról és az ezzel kapcsolatos jövőbeli elképzelésekről.

* Főiskolai tanársegéd, Általános Vállalkozási Főiskola

A megkérdezés kérdőíves módszerrel történt, legtöbb esetben személyes megkereséssel támogatva. A feldolgozható kérdőívek száma 151 db volt. A kiválasztás véletlenszerű, így a vállalat típusa méret, foglalkoztatottak és árbevétel szempontjából is különbözik. A rétegzett adatgyűjtés a kapacitások korlátozottsága miatt nem volt megoldható. A reprezentativitáshoz a jelzetenél magasabb számú válaszadótól kapott információra lett volna szükség. A későbbiekben jelzett adatok a kérdéskör átgondolásához, következtetések levonásához azonban hasznos kiindulási alapként szolgálnak.

A terület kijelölése korábban megtörtént. Folytatását képezi a korábban munkavállalói kört érintő vizsgálatnak (Tóth, 2005. Felmérés...). A foglalkoztatási formák kategorizálására és elemzésére a kapcsolódó szakirodalom előzetes tanulmányozása után került sor. A felmerülő kérdések és problémák körvonalazása a felhasználható szekunder információk birtokában lehetővé tette a kérdőív struktúrájának meghatározását, majd összeállítását. A szerkesztésben fontos szempont volt, hogy az igazodjon az elmúlt időszak kutatásához és az ahhoz kapcsolódó jelentéshez. A hagyományos és atipikus formák jelenlétét, fenntartását vagy bevezetésének szándékát a vállalatok típusa szerint vizsgáltuk. A kutatás középpontjában a távmunka elterjedésének vizsgálata állt. Ez kiemelt szerepet kapott a megkérdezés során is. Meghatározásra kerültek az alkalmazott távdolgozók jellemzői, továbbá a távmunkával kapcsolatos előnyök és hátrányok megítélése.

A kapott számszerű adatok feldolgozása táblázatkezelő szoftver segítségével történt. A mélyinterjúk során nyert összefüggések beépültek az elemzésbe. A statisztikai kimutatások és mutatók használata a sokaság nagyságának mértékéhez igazodott, biztosítva az értékelés hitelességét.

A kapott információk értékelése

A vállalatok adatai

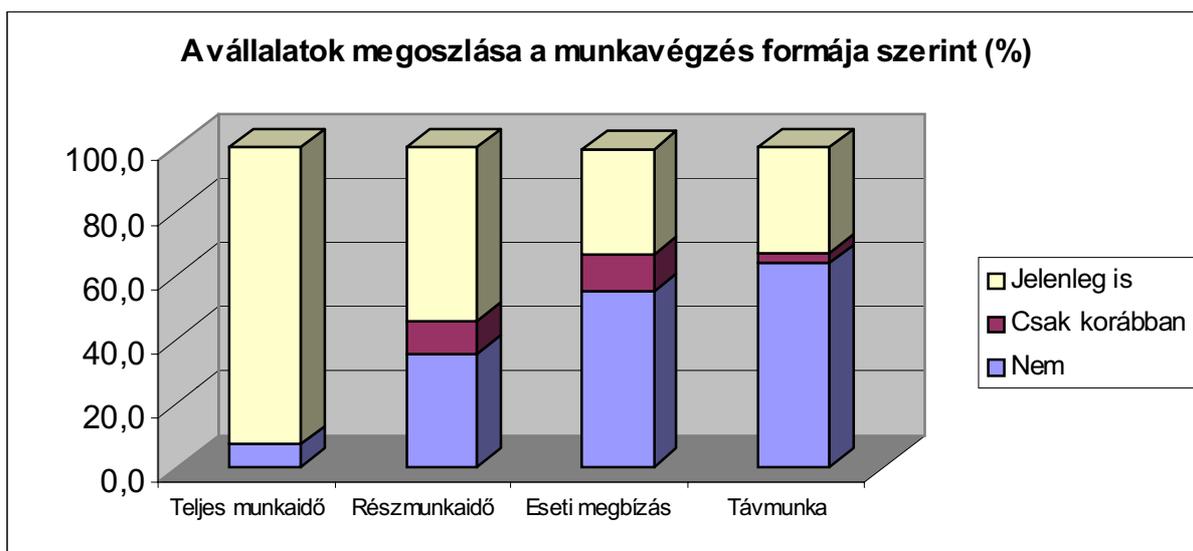
A megkérdezett cégek legnagyobb arányban budapesti székhellyel rendelkeztek (68,7%), egyéb városban 34, községekben pedig mindössze 12 vállalkozás működött. Az alkalmazottak száma alapján leginkább mikro- és kisvállalkozások kerültek a vizsgált sokaságba (arányuk együttesen 63,3%), az 50-249 főt foglalkoztató középvállalatokra illetve az ezt meghaladó dolgozói létszámmal bíró nagyvállalatokra jellemző megoszlási viszonyszám rendre 22, valamint 14,7%.

A nettó árbevételt vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb vállalkozás éves szinten 10-99 millió Ft bevételből gazdálkodik (42 ilyen cég volt). Hasonlóan magas az egy milliárd Ft-ot meghaladó árbevétellel rendelkezők száma.

Foglalkoztatási forma szerinti csoportosítás

A felmérés egyik legkritikusabb pontja az, hogy milyen választ ad a tipikus és atipikus módozatok jelenlegi alkalmazására és az ebben bekövetkező várható változásokra. A különböző munkavégzési típusokra kapott számadatok jól reprezentálják a vállalatok foglalkoztatási koncepcióját. Teljes munkaidős dolgozója a megkérdezett cégek 97,2%-ának volt, részmunkaidőben jelenleg a vállalatok több mint fele alkalmazott munkavállalókat, míg az eseti megbízás is gyakran előfordul (50 cég jelezte, hogy jelenleg is igénybe veszi az alkalmi segítséget).

A távmunka a legkevésbé népszerű formának minősül. Mindössze 55 cégnél volt már precedens alkalmazására, 96 megkérdezettnek nem voltak még távdolgozói. A kapott adatok alapján egyértelmű a következtetés: a teljes munkaidő iránti preferencia érvényesül, míg az egyéb, atipikusnak tekinthető módozatok közül a részmunkaidőben való foglalkoztatás a legelterjedtebb. A távmunka ugyan – az országos tendenciának megfelelően – nem a legkedveltebb, de a mintában így is magas értéket kapunk (a jelenlegi alkalmazásra vonatkozó megoszlási viszonyszám 33,1%).

Hasonló sorrendet állíthatunk fel a jövőbeli foglalkoztatási szándék vizsgálatánál is. Az említések száma alapján 125 vállalat alkalmazná dolgozóit teljes munkaidőben, 73 tartja elképzelhetőnek a részmunkaidős foglalkoztatást, 60 megkérdezett az eseti megbízást, míg a távmunka 48 cégnél fordulna elő a későbbiekben. A távmunkát elsősorban adminisztratív, könyvelési, grafikai illetve fordítási tevékenység keretében végeztetné.

Információtechnológiai ellátottság

A napi munkamenet biztosításához feltétlenül szükségesek a modern információtechnológiai eszközök. Különösen lényeges ez abban az esetben, ha a vállalat a feladatokat hálózaton keresztül küldi dolgozóinak, és ugyanilyen módon jut hozzá az eredményekhez. Az internet kapcsolat biztosítása az E-working alapja. Megállapítható, hogy a mintába került cégek esetében technikai oldalról nem okozna problémát a bevezetés.

Információtechnológiai ellátottság

Számítógép	149
Internet	144
Intranet	49
E-mail	145
Honlap	115

Számítógéppel és internettel szinte mindegyik vállalat rendelkezett. A saját honlap illetve a belső hálózati rendszer viszont kevésbé jellemző.

Táv munkások jellemzői

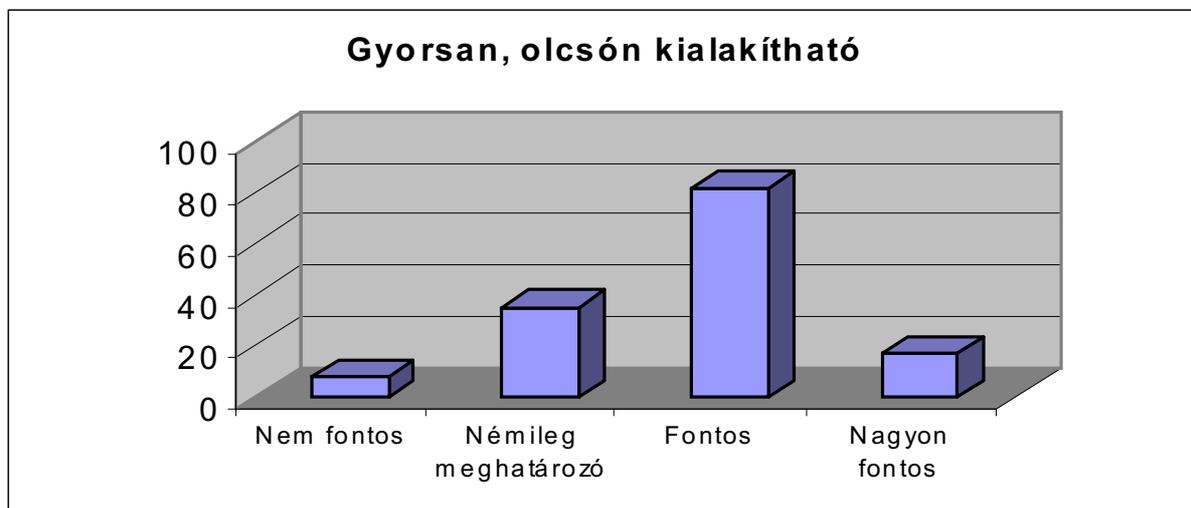
A 151 vállalatnál – a további vizsgálathoz megfelelő számban – összesen 930 távmunkás dolgozott. A magas értéket az eredményezi, hogy a megkérdezett nagyvállalatok között voltak olyanok is, amelyek tipikus távdolgoztatónak minősülnek.

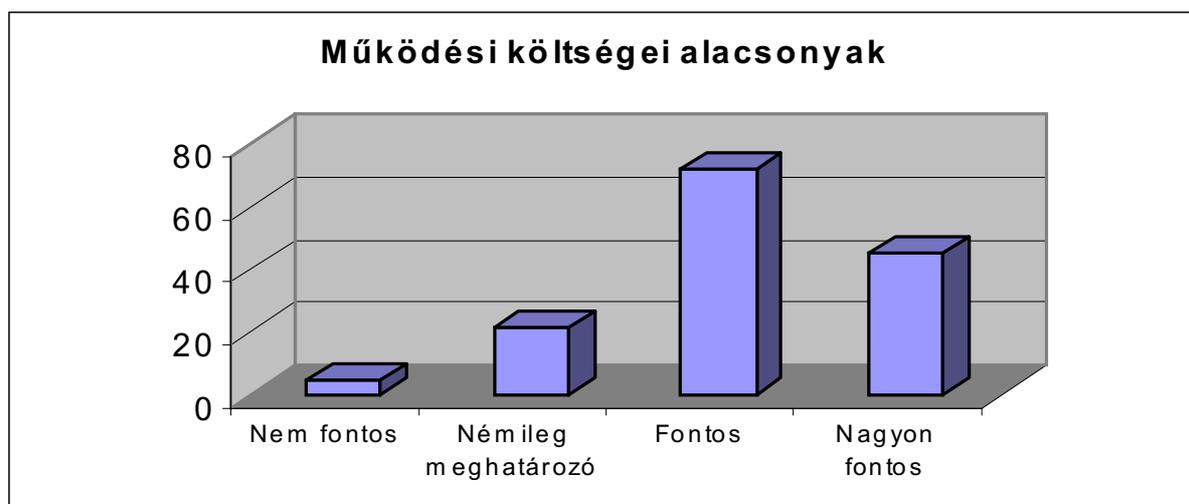
A távmunkások elsősorban 30-45 év közötti nők, akik közép- illetve felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Az életkor szerinti megoszlásnál alig jellemző kategóriát képeznek a nyugdíjasok, míg 547 középkorú volt. Nemek szerint viszonylag kiegyensúlyozottabb a foglalkoztatás a nők javára (arányuk a sokaságon belül 52,3%). A távdolgozók elsősorban a képzetesebb munkavállalókból kerülnek ki. Indokolja ezt a tevékenység jellege, az informatikai ismeretek szükségessége, az önálló munkavégzéssel járó feladatok. 497 főnek volt középfokú, 416-nak felsőfokú végzettsége.

Előnyök és hátrányok

A távmunka iránti nyitottság értékeléséhez elengedhetetlen, a cégek attitűdjének megismerése. Lényeges annak tisztázása, mit tekintenek előnyös, illetve hátrányos tényezőnek a bevezetéssel kapcsolatban.

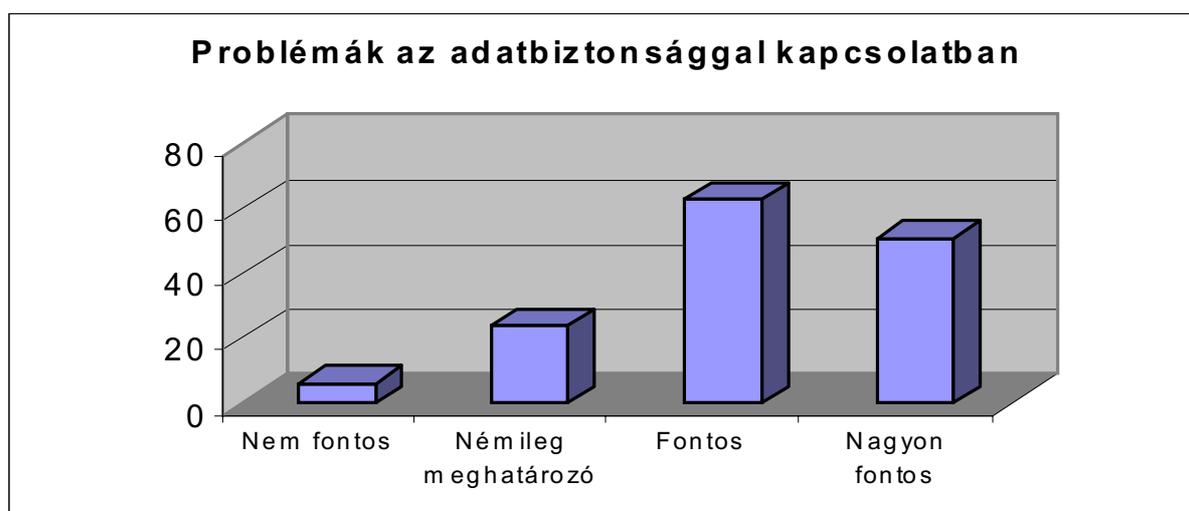
Az említések száma alapján kapott adatok szerint a leginkább fontos szempontnak a gyors és olcsó kialakíthatóság illetve a folyamatos működés feltételezhetően alacsonyabb költségei tekinthetők.

Kevesebben tekintették a távmunka előnyének a kvalifikált munkaerőhöz jutás és a rugalmas létszám-gazdálkodás lehetőségét, legkevésbé fontos elemnek a távmunkások jobb teljesítménye minősíthető.

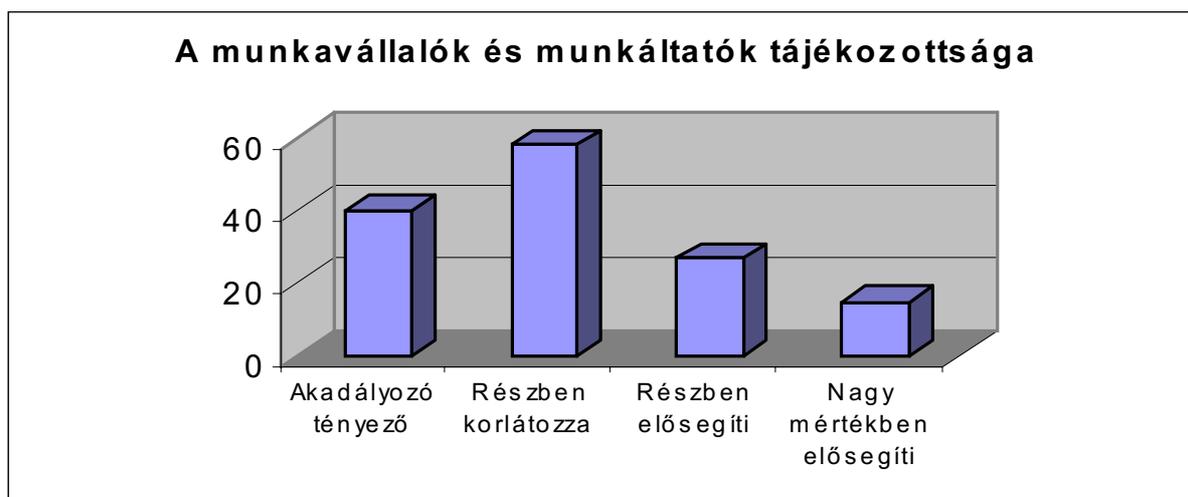
A hátrányok közül kiemelték a dolgozók ellenőrizhetőségével, valamint az adatbiztonsággal kapcsolatos problémákat.

Ezzel szemben kevésbé befolyásolja a távmunka bevezetését negatívan a beindítás időigényessége és a dolgozók ellenőrizhetősége.

A távmunka elterjedésének általános tényezői

Amennyiben a távmunka bevezetésének – az egyes vállalati sajátosságoktól függő – hazai általános tendenciáit elemezzük, árnyalt, de elgondolkodtató eredményt kapunk. Az alkalmazást elsősorban a pályázati lehetőségek és a fejlődő informatikai ismeretek segítik elő, akadályozhatják viszont a munkaadói és munkavállalói oldal új foglalkoztatási formával kapcsolatos tájékozottságában fellelhető hiányosságok.

A hatályos állami szabályozás megítélése vegyes képet mutat, részben a távmunka-törvényhez és kapcsolódó jogszabályokhoz fűződő vélekedések miatt.

Következtetések

Az előzőekben leírtak alapján a munkaerőpiaci viszonyok helyzetéről és alakulásáról kaptunk információt. Kérdésként merült fel, hogy a vállalat mennyiben és milyen eszközökkel igyekszik alkalmazkodni a környezeti elemek rugalmas változásához. Vizsgáltuk még, hogy a humán erőforrásokkal való gazdálkodás és politika milyen mértékben szolgálja ennek megvalósulását. A gazdasági és társadalmi szempontból is érintett terület objektív jellemzése túlmutat ugyan a felmérés keretein, néhány sajátosságát azonban bemutattuk.

A vállalatok mérlegelik a foglalkoztatási struktúra hatékony kialakításának lehetőségét (ezt indokolja a válaszadási hajlandóság is), azonban óatosan avatkoznak be a már kialakult gyakorlatba. Egyes feladatok megoldásához készséggel alkalmaznak rugalmas módozatokat. A távmunkások stratégiaileg megalapozott foglalkoztatásáról azonban még nem beszélhetünk. Az ehhez szükséges kormányzati politika, a munkaadók és foglalkoztatottak hajlandóságát befolyásoló szemléletmód változása valószínűsíthető, ami az eddigi eredmények megszilárdításához, továbbviteléhez vezethet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Chrissafis, Thanassis (szerk.) (2000): Benchmarking Telework and E-Commerce in Europe. ECATT Final Report, Bonn.

Csizmár Gábor (2004): Foglalkoztatáspolitikai, rugalmas formák, 2005. évi programja. www.bmik.hu

Frey Mária (2001): Állapot-felmérés a munkaidő-rendszerek és foglalkoztatási formák flexibilizálásának hazai helyzetéről. In: EU-konform foglalkoztatáspolitikai. pp. 407-432. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.

Marton Tamás (2000): Távmunka: lehetőségek és gyakorlat. Munkaügyi Szemle, 1. sz., pp. 12-14.

Szabó Katalin (2003): A munkaviszonyok fellazulása. Információs Társadalom, 1. sz., pp. 75-95.

Dr. Tésits Róbert – Bokor Lászlóné Szőke Éva (2005): Új irányok a magyarországi távmunka terjedésében. Humánpolitikai Szemle, 1. sz., pp. 14-24.

Tóth Arnold: A vállalatok érdekei és lehetőségei a munka változó világában (2005). Munkaügyi Szemle (5) pp. 18-21., Budapest

Tóth Arnold: Felmérés a nem hagyományos foglalkoztatási formákban való részvételről (2005), Tudományos Közlemények (12) pp. 199-206., Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest.

Tóth Arnold: A távmunka esélye a munkavállalóknál (2004), Kutatási Jelentés (29) pp. 10-17., BME Információs Társadalom- és Trendkutató Központ, Budapest.

MELLÉKLET

KÉRDŐÍV A TÁVMUNKÁSOK FOGLALKOZTATÁSÁRÓL

Ezen felméréssel a munkáltatók új típusú foglalkoztatással való kapcsolatáról, az azokhoz való viszonyáról kívánunk objektívebb képet kapni.

Kérjük, válaszaival segítse kutatásunkat.

Fogalmak

A tipikus foglalkoztatás legfőbb sajátosságai: a munkavállalók határozatlan ideig dolgoznak, a dolgozó rendszerint a jogszabályban előírt munkaidőt tölti a cégnél, előre rögzített bérben állapodnak meg, a munkavégzés helye a vállalat.

Nem hagyományos foglalkoztatás: ahol a fentebbi jellemzők közül egy vagy több nem jellemzi a munkaviszonyt. Pl. részmunkaidőben, önfoglalkoztatóként, határozott idejű szerződéssel végzett munka.

Táv munka: személyi számítógépen végzett olyan szellemi tevékenység, amelyben a munkavállaló otthon, vagy egy közelébe kihelyezett munkahelyen (pl. teleházban), önállóan old meg feladatokat a távolban lévő munkáltató megbízásából. Munkája eredményét (amely valamely elektronikus formában továbbítható dokumentum) valamilyen távközlési módszerrel (pl. internet) továbbítja, s többnyire a feladatokat is így kapja.

1. A vállalat adatai

A cég székhelye: Budapest
Egyéb város (megye:.....)
Község (megye:.....)

Tevékenységi kör:.....

Alkalmazottak száma:	1-9 fő	10-49 fő	50-249 fő	250-	
Éves nettó árbevétel (millió Ft)	0-9	10-99	100-499	500-999	1 Mrd Ft-

2. Nem hagyományos foglalkoztatás

Kérjük, jelölje cége mely formában alkalmazott már munkavállalókat! (Írja be az alkalmazottak számát is!)

Munkavégzés formája	Nem	Csak korábban	Jelenleg is
Teljes munkaidő		fő	fő
Részmunkaidő		fő	fő
Eseti megbízás, idegymunka		fő	fő
Táv munka		fő	fő

A jövőben a foglalkoztatást mely formában tervezi? (Alábúzással jelölje, több választ is megadhat!)

Teljes munkaidő
Részmunkaidő
Eseti megbízás, idenymunka
Távmunka

Cégüknél mely területen tartja elképzelhetőnek a távmunka bevezetését?

Adminisztratív munka (adatbevitel, gépelés)
Programozás
Számítógépes tervezés, grafika
Fordítás
Elemzés, tanácsadás
Könyvelés
Egyéb, éspedig:

3. Információtechnológiai ellátottság

<i>Rendelkezik-e számítógéppel?</i>	Igen	Nem
Ha igen, a használat célja:.....		
<i>Rendelkezik-e Internet kapcsolattal?</i>	Igen	Nem
Ha igen, a használat célja:.....		
<i>Rendelkezik-e intranettel?</i>	Igen	Nem
Ha igen, a használat célja:.....		
<i>Van-e a cégnek saját e-mail címe?</i>	Igen	Nem
<i>Van-e a cégnek saját honlapja?</i>	Igen	Nem

4. A távmunkások jellemzői (Az itt szereplő kérdésekre csak abban az esetben válaszoljon, ha a vállalat jelenleg is foglalkoztat távdolgozókat!)

A jelenleg alkalmazott távmunkások életkoruk szerint.
(Kérjük, adja meg az egyes csoportokba tartozók számát!)

30 évnél fiatalabb.....
30-45 év közötti.....
45 évnél idősebb, munkaképes korú.....
Nyugdíjas.....

A jelenleg alkalmazott távmunkások nemük szerint

Férfi

Nő.....

A jelenleg alkalmazott távmunkások iskolai végzettség szerint

Alapfokú.....

Középfokú.....

Felsőfokú.....

Megközelítőleg mekkora költséget jelentett a vállalat számára a távmunka bevezetése?

.....

Milyen technikai feltételeket biztosít a cég a távdolgozóknak? (Alábúzással jelölje!)

Személyi számítógép

Szoftverek

Faxmodem, szélessávú Internet

Egyéb perifériák (pl. nyomtató)

5. Előnyök és hátrányok

Kérjük, jelölje (x-szel), mit tekint a távmunka előnyének illetve hátrányának!

(A távmunkások alkalmazásától függetlenül is válaszoljon!)

<i>Előnyök</i>	Nem fontos	Némileg meghatározó	Fontos	Nagyon fontos
Gyorsan, olcsón kialakítható				
A működés költségei alacsonyak				
Kvalifikált munkaerőhöz jutás				
Földrajzi távolság nem akadály				
Rugalmas létszámgazdálkodás				
Távmunkások teljesítménye jobb				
Egyéb, éspedig:				

<i>Hátrányok</i>	Nem fontos	Némileg meghatározó	Fontos	Nagyon fontos
Gondok az újszerűségből				
A dolgozók ellenőrizhetősége gyengül				
Problémák az adatbiztonsággal kapcsolatban				
Beindítás költségei magasak				
A beindítás időigényes				
Munkaidő és magánélet nem választható szét				
Egyéb, éspedig:				

6. Jelölje, hogy az alábbiak milyen mértékben segítik ma Magyarországon a távmunka elterjedését!

	Akadályozó tényező	Részben korlátozza	Részben elősegíti	Nagy mértékben elősegíti
A hatályos állami szabályozás és törvényi feltételek				
A kiírt pályázati lehetőségek és annak összege				
A potenciális munkavállalók informatikai ismeretei				
Az információs technológiával való rendelkezés jelenlegi színvonala				
A munkavállalók és munkáltatók tájékozottsága a lehetőségekről				

7. A vállalat neve, székhelye

(Munkánk megkönnyítése érdekében – amennyiben nem zárkózik el tőle – kérjük, adja meg az alábbi információkat vállalatáról!)

Cég neve:.....

Székhelye:.....

8. Egyéb megjegyzések

Böcskei Elvira*

VÁLLALKOZÁSFEJLESZTÉS ÉS E-BUSINESS A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK SZÁMÁRA

EGY OKTATÁSI PROJEKT HÁTTERE ÉS TAPASZTALATAI

Bevezetés

A mikro-, kis- és közepes vállalkozások körében felmérést végeztem arra vonatkozóan, hogy a szektorban dolgozók rendelkeznek-e a szakmai továbblépéshez szükséges menedzsment ismeretekkel. A rendszerváltozás óta 15 év telt el. A *középgenerációnak* és az annál *idősebb generációnak az új piaci kihívásokra, az ezzel együtt járó új módszerek elsajátításra önállóan kellett felkészülnie*. Elsősorban a megfelelő szakmai ismeretek megszerzésére törekedtek, *ám a menedzselési ismeretek terén komoly hiányosságokkal küzdenek*. Vitathatatlan tény azonban, hogy az egységes belső piac előnyeinek maximális kihasználása végett a tudáshoz való hozzáférést biztosítani kell.

1. sz. táblázat

A FOGLALKOZTATOTTAK KÉPZETTSÉGI SZÍNVONALÁNAK MEGOSZLÁSA VÁLLALATI MÉRET SZERINT (2002) (összes munkavállaló = 100%)

Vállalati méret	Képzettségi színvonal	EU-15	Cseh-ország	Észt-ország	Litvánia	Lett-ország	Magyar-ország ¹	Lengyel-ország	Szlovénia	Szlovákia
Összesen (%)	Alacsony	24,3	7,9	9,9	13,5	8,5	16,3	10,2	17,9	6,1
	Közepes	49,9	78,9	57,7	63,3	39,2	65,9	71,5	65,8	80,7
	Magas	25,8	13,2	32,4	23,2	52,3	17,8	18,3	16,3	13,1
mikro (%)	Alacsony	31,4	8,4	8,7	19,1	13,0	14,9	18,7	19,2	6,0
	Közepes	47,7	81,8	62,1	65,5	43,7	71,4	72,1	70,4	84,7
	Magas	21,0	9,8	29,3	15,3	43,2	13,7	9,2	10,4	9,4
kis (%)	Alacsony	26,1	6,9	11,4	12,5	6,0	16,7	8,6	13,4	5,6
	Közepes	50,5	78,2	57,3	61,3	39,4	62,8	70,7	65,3	79,2
	Magas	23,4	14,9	31,3	26,2	54,6	20,5	20,8	21,3	15,2
közép és nagy (%)	Alacsony	20,0	8,3	8,8	7,5	8,0	16,7	6,7	19,4	6,7
	Közepes	50,3	77,9	55,9	63,4	37,1	65,0	71,6	61,6	79,2
	Magas	29,7	13,8	35,3	29,0	54,9	18,2	21,7	19,0	14,1

Forrás: European Commission SMEs in Europe – Candidate Countries Theme 4, 2003 Edition

* Főiskolai adjunktus, gazdasági igazgató, Általános Vállalkozási Főiskola

¹ A magyarországi mikrovállalatok adatai csak az 5-9 fős gazdálkodó szervezetekre vonatkoztak.

Az európai (EU-15) munkavállalók képzettségét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy 24,3 százalékuk alacsony képzettséggel rendelkezik, és megközelítőleg ugyanilyen arányt képviselnek a magasan képzettek is. *Mikrovállalkozások esetében* 7 százalékponttal magasabb – az átlaghoz viszonyítva – az alacsony képzettségűek aránya. A közepes és annál magasabb képzettségi színvonal esetében is kedvezőtlen a megoszlás, mivel a középfokú végzettséggel rendelkezők 2 százalékponttal, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők közel 5 százalékponttal maradnak el az átlagtól. *Az újonnan csatlakozó országok esetében kedvezőbb tendencia figyelhető meg.* Igen magas arányt képviselnek a középfokú végzettséggel rendelkezők. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma is magasabb. *Magyarország esetében a munkaerő képzettségének összetételét vizsgálva nem tapasztalható jelentős eltérés a különböző vállalati szektorok között.* Vállalati mérettől függetlenül, a foglalkoztatottak 16 százalékának alacsony, 66 százalékának közepes, 18 százalékának pedig magas a képzettségi színvonala.

A dinamikusan változó világban, az alapképzés megszerzése után, a speciális szakmai ismeretek elsajátításának egyre nagyobb a jelentősége. Ezt az állítást az alábbi táblázat adatai is megerősítik.

2. sz. táblázat

SAKMAI TOVÁBBKÉPZÉSEN RÉSZT VEVŐ VÁLLALATOK ARÁNYA (összes vállalat = 100%)

Vállalati méret	EU-15	Cseh-ország	Észt-ország	Litvánia	Lett-ország	Magyar-ország ²	Lengyel-ország	Szlovénia
Összesen (%)	62	69	63	53	43	37	39	48
kis (%)	56	62	58	49	37	32	36	35
közép (%)	81	84	85	70	60	51	52	72
nagy (%)	96	96	96	91	80	79	63	96

Forrás: *European Commission SMEs in Europe – Candidate Countries Theme 4, 2003 Edition*

A gyakorlati, szakmai továbbképzésre – a régi tagállamok esetében – a vállalatok 62 százaléka küldi el munkavállalóját. Az újonnan csatlakozott országok esetében Csehország és Észtország kivételével a szakmai továbbképzésben részt vevők aránya messze elmarad az átlagtól. A legnagyobb eltérés a kis- és közepes vállalkozói körben tapasztalható. *Magyarország* nemcsak az EU 15 átlagától marad el, de az újonnan csatlakozott országok között is az *utolsók között található*. Összességében elmondható, hogy a kis- és közepes vállalkozások fordítanak a legkisebb figyelmet a továbbképzésekre, míg a nagyvállalatok esetében mind ez biztosítottnak látszik.

Felmerülnek a kérdések:

- Vajon a továbbképzések költsége mennyiben játszik szerepet abban, hogy a „kicsik” esetében a legkedvezőtlenebb a helyzet?
- Pénz, idő, motiváltság hiánya húzódik meg a háttérben?
- Versenyképességünket mennyiben hátráltathatja a megfelelő szaktudás hiánya?

Mindaz számokban, tényszerűen nehezen mérhető. Jelen tanulmányban egy szakmai továbbképzés tapasztalatainak ismertetésével szeretnék rávilágítani a gyakorlati képzés jelentőségére.

² A magyarországi mikrovállalatok adatai csak az 5-9 fős gazdálkodó szervezetekre vonatkoztak.

Továbbképzés az ÁVF-en

Az oktatásban részt vevő vállalkozások körében végeztem felmérést. A vizsgálat célja az volt, hogy képet kapjak arról, hogy az oktatás mennyiben járult hozzá a szektorban dolgozók – elsősorban a vezetők – vállalkozásfejlesztési ismereteinek bővítéséhez. *Abból a feltételezésből indultam ki, hogy az általam vizsgált vállalkozói kör nem rendelkezik a továbbfejlődéséhez szükséges megfelelő szintű vállalkozási ismeretekkel.* Az adótörvények, a piaci feltételek dinamikus változnak, a jogszabályok nyomán követése oly nagy terhet jelent, hogy a szakmai ismeretek elsajátításán túl már nem fordítanak kellő időt a korszerű menedzsment ismeretek elsajátítására.

A mikro-, kis- és közepes vállalkozások szakembereinek továbbképzését az Általános Vállalkozási Főiskola – „Vállalkozásfejlesztés és e-business a KKV-k számára” c. pályázat keretében – szervezte meg.³ A projekt teljes időtartama 2002. január 1-jétől – 2004. január 30-áig tartott.

Az oktatás célja az volt, hogy a kurzuson részt vevő vállalkozások vezetői, értékesítéssel, beszerzéssel foglalkozó munkatársai olyan tudásra tegyenek szert, amelynek segítségével javulhat versenyképességük, valamint a kor követelményeinek megfelelő, korszerű szakmai, finanszírozási, informatikai ismereteket sajátíthatnak el. A célok között szerepelt még, hogy a projekt járuljon hozzá az információs társadalom kialakulásához, biztosítson lehetőséget a régióban foglalkoztatottak továbbképzéséhez, és erősítse a kapcsolatot a gazdasági szféra és a felsőoktatás között.

A projekttervben rögzítetteknek megfelelően 8 tréningblokkban több mint 200 mikro-, kis- és közepes vállalkozás szakemberei vettek részt.

Az adatok rendszerezése, különböző kritériumok szerinti szűrése alapján 157 olyan vállalkozást vontam be a vizsgálatba, amely megfelelt az alábbi követelményeknek:

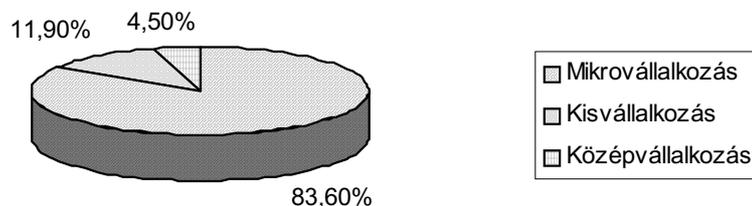
- az előadások legalább 70 százalékánál jelen volt;
- már legalább 3 éve vállalkozási tevékenységet folytat;
- hozzájárult adatainak felhasználásához.

A felmérésbe bevont vállalkozások közül 134 (85,35%) töltötte ki – az utolsó konzultáció alkalmával – a kérdőívet. A 134 értékelhető választ adó cég a vállalkozási formája szerint a következők szerint csoportosítható:

- 26 egyéni vállalkozó;
- 59 betéti társaság;
- 43 korlátolt felelősségű társaság;
- 6 részvénytársaság.

Az oktatást a Közép-Magyarországi Régióban működő mikro-, kis- és közepes vállalkozások részére hirdettük meg. A foglalkozásokat hetente két alkalommal 16 és 20 óra között tartottuk. A projektben részt vevő vállalkozások mindegyike Budapesten vagy Pest megyében tevékenykedik.

VÁLLALATOK MEGOSZLÁSA SEKTORONKÉNT (2002)

³ A Közép-Magyarországi Regionális Fejlesztési Tanács – az Előzetes Regionális Fejlesztési Program keretében – a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium és az Oktatási Minisztérium támogatásával írta ki a pályázatot.

A mintába került vállalkozások 95,5 százaléka a mikro- és kisvállalkozási kategóriába tartozik, és mindösszesen 4,5 százalékot képviselt a közepes vállalkozói szféra.

Az oktatás során szerzett tapasztalatok

A vállalkozásfejlesztési ismereteken belül számviteli, finanszírozási, stratégiai, szervezés-vezetési, logisztikai és marketing ismeretek átadására került sor.

A számviteli kurzus esetében elsősorban a kimutatások elemzésére fektettük a hangsúlyt. Ezt az igényt fogalmazták meg az oktatásban résztvevők (vállalatvezetők) is. A vállalati beszámoló értelmezése, elemzése (mérleg, eredmény-kimutatás) nélkülözhetetlen a helyes vezetői döntések meghozatalához.

A vállalkozások kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a számviteli ismereteknek, és így a megváltozott jogi szabályozás maradéktalan betartásának. A több mint két éve bevezetésre került jogszabály – mely szerint az éves beszámolót, egyszerűsített éves beszámolót készítőket kötelesek legalább mérlegképes könyvelői képesítéssel rendelkező személyt megbízni a beszámoló elkészítésével – elsősorban a közepes méretű vállalkozásokat érintette.

A mikro- és kisvállalkozói körbe tartozók – abban az esetben, ha a törvényi feltételeknek megfelelnek – bevételeikről nyilvántartást vezetnek. A 2002-ben bevezetésre került egyszerűsített vállalkozói adó nagymértékben megkönnyítette a vállalkozások helyzetét. Bár az EVA létjogosultsága viták keresztútjába került, nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a szektor növekedéséhez a kedvező jogszabályi változások, az adózási előnyök kihasználása is hozzájárult.

A kis- és közepes vállalkozások többségénél a finanszírozási ismeretek terén tapasztaltam a legnagyobb hiányosságokat. A kedvezményes hitelkonstrukciókról csak minimális ismeretekkel rendelkeztek. A mérsékelt hozamkilitások mellett tapasztalt passzív vállalkozói magatartást is az okok között kell megemlíteni.

Mivel az oktatás 2004 januárjában ért véget, hallgatóinkat az előcsatlakozáshoz kapcsolódó támogatási lehetőségekről tudtuk informálni. A meglévő pályázati feltételeket bonyolultnak, túladminisztráltnak, bürokratikusnak tartották. A vállalkozási, jogi ismeretek hiánya, az újtól való félelem komoly gátja lehet vállalkozásuk továbbfejlődésének.

Stratégiai, szervezés-vezetési ismereteiket jónak ítélem meg. A nagyvállalatokkal szembeni versenyhátrányuk elsősorban méreteikből adódik. A szervezési-vezetési ismeretekenél is érzékelhető, hogy – mivel nem rendelkeznek a teljes tevékenységi területet lefedő szakember-gárdával – sokszor túl nagy teher hárul a vállalatot irányító menedzsmentre.

Saját versenyfeltételeikről – véleményem szerint – hiányos ismeretekkel rendelkeznek; idő, pénz, szakember hiányában nem fektetnek kellő hangsúlyt marketing tevékenységükre. Ezen hiányosságok egy olyan folyamatot indíthatnak el, amelyben értékesítési lehetőségeik szűkülni fognak. Nem fogják tudni kihasználni azon előnyüket, hogy a változásokhoz gyorsan, rugalmasan tudjanak alkalmazkodni, így már a fogyasztói igényeket is csak korlátozottan lesznek képesek kielégíteni.

A méretükből fakadó hátrányból akkor tudnak előnyt kovácsolni, ha erősítik vállalatközi együttműködésüket, vállalkozói hálózatokat, klasztereket alakítanak ki.

A piaci lehetőségekkel azonban tisztában kell lenni. Mindehhez elengedhetetlenül szükséges a versenytársak által alkalmazott korszerű menedzsment módszerek ismerete, a vállalatfinanszírozási lehetőségekről való naprakész tájékozottság. Szükségesnek tartom rendezvények, konferenciák szervezését, kiadványok terjesztését, az interneten keresztül történő tájékoztatáson kívül külön, speciális vállalkozásfejlesztési kurzusok indítását is.

Az információtechnológia által nyújtott előnyöket erőteljesebben kell kihasználni. Ezen céltól vezérelve különös hangsúlyt fektetett a főiskola az e-business tantárgyblokk tartalmának kialakítására. Az információtechnológia gyors fejlesztése kiemelkedő lehetőséget nyújt a vállalkozások számára, – vállalkozási mérettől függetlenül, – ugyanis az elektronikus információátvitel, továbbítás és feldolgozás, a hatékonyság javulásához járulhat hozzá. Az „elektronikus gazdaság” által nyújtott korszerű beszerzési módszerek alkalmazása a beszerzési költségek csökkenését eredményezheti, továbbá újabb értékesítési csatornákat nyithat meg.

A vizsgálatban részt vevő cégek több mint 48 százalékának nem volt internet kapcsolata. Ezek a mikro- és kisvállalkozói körből kerültek ki. A közepes vállalkozói kör esetében az internet elérhetőség biztosított volt, de csak 43 százalék rendelkezik önálló web-lappal. A várakozásokkal ellentétben ezen a területen tapasztaltam a legheterogénebb ismereteket a résztvevők körében. A vállalatirányítási rendszerek alkalmazásának lehetőségeiről, a rendszer nyújtotta előnyökről is tájékoztattuk a résztvevőket. A vállalatirányítási rendszerek kialakítását – a költség-haszon elv szem előtt tartásával – elsősorban a dinamikus

fejlődő közepes méretű vállalkozások részére ajánlom, mivel nemcsak magas színvonalú technikai háttérrel, de megfelelő szakembergárdával is rendelkezniük kell.

A kurzuson elhangzott előadások anyagából 10 jegyzet és egy CD-rom készült. A vállalkozások részére – az egyedi problémák felmerülése esetén – külön konzultációs lehetőséget biztosított a főiskola. A kurzus befejeztével a résztvevők által kitöltött kérdőívből választ kaptam arra, hogy a megszerzett ismereteket mennyiben tudták hasznosítani.

A válaszadás során az ismeretek hasznosítását illetően öt lehetőség között kellett választani:

3. sz. táblázat

A MEGSZERZETT ISMERETEK HASZNOSÍTÁSÁNAK MÉRTÉKE

Megszerzett ismeretek hasznosítása	Válaszadók száma	Aránya az érvényes válaszadók között (%)
Nagymértékben tudja hasznosítani	31	23,5
Közepes mértékben tudja hasznosítani	91	68,9
Kevésbé tudja hasznosítani	9	6,8
Nem tudja hasznosítani	1	0,8
Nem adott értékelhető választ	2	–
Összesen	134	100

Saját számítás

A mintába bevont résztvevők több mint 92 százaléka nyilatkozta, hogy a megszerzett ismereteket legalább közepes, vagy annál nagyobb mértékben tudja hasznosítani. Pozitív tényként emelték ki – az oktatók magas szintű szakmai felkészültségével együtt – a gyakorlatorientált oktatást.

A legtöbb új ismeretet „Az internet alkalmazási lehetőségei” című tantárgy nyújtotta. A válaszadók több mint fele nyilatkozta, hogy az oktatás során elhangzott ismeretanyagot már tanulta, de szükségszerű volt az ismétlés, a rendszerezés.

Az oktatás, a tanácsadás témájában megkérdeztem: Milyen segítségre lenne szükségük üzleti tevékenységük hatékonyságának javítása érdekében? A válaszadók 63 százaléka első helyen a cég beosztott dolgozóinak továbbképzését jelölte meg. A rangsorban a második helyre került az üzleti klub létrehozásának igénye, megelőzve a menedzsment tréning tartását, továbbá a pályázatíráshoz kért segítséget.

A kis- és közepes méretű vállalkozások versenyképességét alapvetően meghatározza, hogy hogyan képesek alkalmazkodni a globális kihívásokhoz. A vállalkozások hatékony működésének elengedhetetlen feltétele, hogy rendelkezzenek mindazon ismeretekkel – számviteli, finanszírozási, logisztikai, marketing, jogi – amelyek egy vállalat irányításához szükségesek. A kisvállalkozások jelentős hányada nem rendelkezik azokkal az információkkal, pályázati, forrásszerzési lehetőségekkel, amelyek hozzájárulnának versenyképességük javításához. A 2003-ban létrejött „Az EU bázisra jön” program keretében kívánták biztosítani a kistérségek részére is a felzárkózási lehetőséget. A *Helyi Vállalkozói Központok Hálózatán* keresztül a *Magyar Vállalkozásfejlesztési Kft.* koordinációja mellett ingyenes tanácsadást biztosítanak a vállalkozások részére. Az Európai Unió egységes piacán érvényesülő elvárások, jogi rendelkezések, piaci viszonyok ismertetésével kívánják elősegíteni a helytállást a külpiacokon. A kis- és középvállalkozások számára a gyakorlati tudnivalókat tartalmazó kiadványokat, szakmai, tematikus füzeteket jelentettek meg. A 2004-ben elindított „Multiplikátor Képzési Program” keretében olyan szakembereket bocsátanak ki, akik a hazai és az Európai Unió pályázatok előkészítésében nyújtanak segítséget.⁴

⁴ *A kis- és középvállalkozás-fejlesztés hosszú távú stratégiája. Előterjesztés a Miniszteri Kollégium részére (51–52 p.)*

Az oktatás során szerzett ismeretek hasznossága számokban ugyan nem mérhető, de a szakmai továbbképzések szükségszerűsége vitathatatlan.

A felmérés eredményeinek összefoglalása

Az oktatás során, sajnálatos módon azt tapasztaltam, hogy a kurzuson részt vevők jelentős hányada hiányos vállalkozásfejlesztési ismeretekkel rendelkezik. Ezen tény is nagymértékben hozzájárult ahhoz az eredményhez, hogy a részt vevők több mint 60 százaléka szükségesnek tartaná, hogy munkatársaik is részesüljenek szakmai oktatásban. Érdekes azonban a hiányosságok mögött meghúzódó okokat részletesebben elemezni. Ma három intézményi formában történhet az oktatás: iskolarendszerben, iskolarendszeren kívül és vállalati képzés keretében.

Az általam vizsgált szektorban, különös tekintettel a mikrovállalkozásokra, a foglalkoztatottak iskolai oktatásban nem, vagy csak igen alacsony arányban részesültek, így eleve lépéshátrányba kerültek.

Az iskolai rendszeren kívüli oktatás – annak ellenére, hogy az utóbbi években dinamikusan fejlődik – minőségileg vegyes képet mutat. A képzés erőteljesen Budapest-centrikus (jobb esetben megye-székhely). A kisvállalatok szinte csak a kötelező továbbképzéseken vesznek részt.

Vállalati képzéssel – a kis- és közepes vállalatok esetében – csak igen ritkán találkozunk, tudatos és tervezett oktatáspolitikával pedig egyáltalán nem rendelkeznek.⁵ A nyugati országokban már elterjedt *élet hosszíig való tanulásnak* még csak az első jelei figyelhetők meg hazánkban. Elterjedéséhez megfelelő motivációra, tanulásra ösztönző légkör megteremtésére, valamint a képzést finanszírozó pénzügyi forrásokra van szükség.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Barizsné Hadházi Edit: 44 hazai vállalat oktatáspolitikája.
Vezetéstudomány, XXXV. évfolyam. 2004. 11. szám (36-41 p.)

Kállay László – Imreh Szabolcs: A kis- és középvállalkozás-fejlesztés gazdaságtana.
Budapest, Aula, 2004.

A kis-és középvállalkozás-fejlesztés hosszú távú stratégiája.
Előterjesztés a Miniszteri Kollégium részére. 2004. szeptember (51-52 p.)

State of Small and Medium Sized Business in Hungary, 1998: Annual report/Institute for Small Business Development.

European Commission SMEs in Europe – Candidate Countries Theme 4,
2003 Edition.

⁵ Barizsné Hadházi Edit (2004) (36-41 p.).

Kelen András*

Az euroiszlámról – elmesélt esszé**

A kevercs

Ez a történet Roberval Fanni jelenéről szól, és mint egy érzelmileg és alkatilag egyaránt szikár, erélyes fellépésű értelmiségi nőt mutatja be, aki egykori joggyakorlatát hátrahagyva – a középkorúvá érett emberek nem ritka pályamódosítását végrehajtva – ma a főváros agglomerációjában él és a politikai osztály számára végez jogi-politikatudományi tanácsadást, kiművelt emberfőnek való szellemi munkát.

Akik ismerik a magyar nép táji-történeti tagolódásának fontosabb részleteit, azok vezetéknevének hangzásából meg tudják becsülni, hogy ő – apai ágon – még a tatárjárás előtt betelepült vallon parasztok leszármazottja. Nem kevés ember büszkélkedik ma még Felső-Magyarországon ilyen beszédes névvel, mesélő múlttal; mi több az elveszett Szepességben fekvő Szepesolaszitól a csodarabbis Olaszliszkan át a ma dinamikusan fejlődő Bodrogolasziig, sőt egészen le a Veszprém melletti Olaszfaluig számos helység is őrzi e néhány családra tehető ősi betelepülési hullám emlékét.

Most néhány éve, az ezredforduló környékén egy tucat újra idejött vendéglátós vagy borász francia ember erejéig megismétlődni látszik ez a régi emlékezetes esemény. Remélhető, hogy a mostan érkezettek és itt meglepedettek hozzájárulása (mondjuk a tolcsvai „*Ős kaján*” vendéglő vendéglátási kultúrájában vagy a helyi kollektív bormarketing eredményességében) éppoly maradandó nyomokat hagy majd hátra a mai népi műveltségben, mint a középkori magyar alapnépességet oly kedvesen megszínező, szívosan meggyökerezett itteni újlatinok tették a maguk idejében. Igen, a régi magyarok a vallon megnevezést „welsch”-nek hallhatták, amely a felnémetben az olasztól a francián át egészen a németalföldi vallo-nokig pragmatikusan egybemosta az újlatin nyelveket beszélő telepeseket. Innen a mi olaszit mondó helymegjelöléseink, melyeknek logikáját a „vlach” megnevezéssel a történeti Magyarország kebelében megszületett és felnevelkedett szlovák nyelv is fenntartja. Amikor pedig még németvilág volt Magyarországon, akkor a szóban forgó falvakat Wallendorf megnevezéssel illették.

Ennél többet is lehet még tudni Fanni atyai eleiről. A reformáció során Erdélyben, főként a Székelyföldön az unitárius egyházból az 1570-es években kivált egy radikális irányzat, Dávid Ferenc üldözött híveinek egy csoportja. E *szombatosoknak* nevezett csoport tanítása több ponton közelít a zsidó valláshoz: csak az Ószövetséget tekintették szent könyvnek, és annak előírásait követték. (Így a vasárnap helyett a szombatot tartották munkaszünettel megszentelt napnak. Innen származik nevük is). Mivel az unitáriusokhoz hasonlóan Jézust embernek vallották, ezért várták a megváltó eljövételét. Jézus istenségének tagadásával párhuzamosan a mózesi törvények tekintélyének teljeskörű helyreállítását hirdették. Legismertebb képviselőjük Pécsi Simon – Bethlen Gábor – kancellárja, aki bibliai zsoltárokat és zsidó imádságokat héber eredetiből fordított magyarra. Az erdélyi székely szombatosoknak négyszáz esztendő története van, s ez a történet az erdélyi reformáció diadalmas históriájába ágyazódik. Egyébként Európa-szerte felütötték fejüket ilyen szekták, a történetileg legutolsó ismert szombatos csoport még Mussolini idejét is túlélte. A háború után kivándoroltak a Szentföldre, ahol továbbra is együtt maradva élnek – immár Ábrahám szövetségében. A szombatosok, az erdélyi „zsidózók”, a *balacha* (a zsidó vallási törvények és a belőlük fakadó gyakorlati szabályok) hittételeit és szertartásait elfogadva a reformációban testet öltő vallási megújulásnak egy lehetséges logikus következményét valósították meg. Az Ószövetség istenéhez tértek vissza és kialakították a maguk vallási közösségeit. Az erdélyi törvények azonban 1595-től kezdve határozottan üldözték őket, ennek hatására a szombatosok szektája lassan felmorzsolódott. Mire az ezer-

* Főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

** A szerző készülő könyvének második fejezete.

nyolcszáz éves végén a szabad vallásgyakorlás rájuk is érvényessé vált – már csak két székelő faluban őrizték a „lelki zsidók” hitét, a huszadik századra pedig ez is Bözödújfalura redukálódott. A redukciónak persze, *ha zsidókról van szó*, nincs határa: Ceausescu fellépésének idejére három-négy öregasszony őrizte csupán ezt a hitet. A Valgatha* családjában is ez a tartalmas történelmi múlt ma már csupáncsak, mint elbeszélés van jelen. Legutóbb akkor villant lepergő filmként ez át Valgatha eszén, amikor közeli ismerősét, az evangélikus egyház egyik konzisztórium mellettségét hallotta arról panaszkodni, hogy ők evangélikusok az utolsók mind az állam szemében, mind pedig a keresztények saját presztízslistáján, közvetlenül a zsidók előtt állomásozván.

A Robervalék illusztris szepesolaszi kúriája megvan még. Ez egy 1800-as években épült nádtetősi úri kőház, amely 12-15 főnek adott egy időben otthont. A galériás nappaliban eredeti búbos-kemence ékeskedik mindmáig. Ettől a praktikus, de kevésbé elegáns kemencétől eltekintve a ház olyan előkelő stílusban épült, hogy Proust regényfolyamában méltó helyet kaphatott volna. A ház tehát állja az idő rohamát, csak a kárpát-medencei magyarok huszadik századbeli kényeskedésű, majd önkéntes, de kérelhetetlen *összébb húzódása* során az eredeti tulajdonosok leszármazottainak, Fanni nagyszüleinek oda kellett hagyniuk. Az elhagyott épületből először kultúrház, majd orvosi rendelő, később postahivatali helyiség lett, sőt körjegyzői helyszín is volt egy rövid ideig. Az épület újra lakóknak adott otthont a háború után, amikor az életben maradt emberek a *csalóka napfényben* egy kicsit kényelmesebben elterpeszkedhettek. Az erőltetett iparosítással azután ez a láb alól eltett emberek életterének elfoglalására alapozott humánökológiai kényelem a szlovéniai kisvárosban is átadta helyét a létező szocializmus realitásainak, a betelepülési hullámokkal érkező tanácsai elszállásolási kényeskedésének.

Az unoka még a nyolcvanas évek elején egy szenvedélyes karácsony-szilveszteri szepességi körút során megtekintette gyökereinek infrastrukturális vonatkozásait. Az akkor frissen elvált asszony csupa hasonló cipőben járó „szíven lőtt” emberből toborozta társaságát. Nem kellett apróhirdetést feladnia, egy sokkal hatékonyabb lehetőség állt rendelkezésére. Évek óta először önkéntesként, majd állandó vezetőségi tagként szolgált a Gázművek Munkás Testező Egyesületben (GMTE). Ez a sportegyesület telente mintegy kétezer embert utaztatott sítúrákra, a korabeli edzők, szülők és gyerekek legnagyobb örömére. Sokan emlékezhetnek rá, milyen sorok kígyóztak a síszezonban a Dohány utcai Metro-klub előtt, ahol a jelentkezőket fogadták, sőt a pénzkezelést is lebonyolították. A síszezon a karácsonnyal kezdődött és mindig május elején zárták le, azt követően, hogy a vezetőség elzarándokolt a Chopok déli oldalára, gyalog felkaptattak a csúcs alá, ahol még volt hó és a legszívósabb sízőket, akik délben már ingujjban és bokáig vízben adták elő tudományukat, egyetlen csákányos lift szolgálta ki. A szezon lezárása után nyáron és ősszel a vezetőség tagjai járták az immár füves-köves síterepeket és magánszállásokat hajtottak fel, szállodai kontingenseket kötöttek le. Szóval komplett utazási irodai tevékenységet folytattak, még egyben az utazásszervezést és az utaztatást. Tették ezt akkor, mielőtt a kisvállalkozások előtt hivatalosan is felhúzták volna a zsilipet.

Nos, ebből a kétezer fős utaztatási állományból válogatta le Fanni a frissen *lebukottakat*, elvált férfiakat és nőket egyaránt. Ezzel feltalálta a tematikus túrákat. (Ez a „műfaj” évtizeddel később szivárgott be újra hozzánk.) A GMTE-t ugyanis, amely megalapítása körül a nevezetes Előd József főorvos, birkózó világbajnok is szerepet játszott, a Gázművek pártirányítása az elé a választás elé állította, hogy döntenék már el, utazási iroda akarnak lenni (ezt akkor valójában nem lehetett) vagy sportegyesület maradnak (ez lett a sugallt megoldás, de ezzel a tömegturizmusnak vége szakadt). A karácsony és szilveszter közötti egy hétre tervezett sítúra tagjait bungalókban szállásolták el. Ezek a korabeli szocializmus minden diszkrét bájával felszerelt faházak külön szobáskákban, de kandi módon egy légtérben hozták össze a nyugovóra térő sízőket, mintegy tizenötöt házanként. A szocializmus zordabb arca is megmutatkozott, amikor érkezéskor a szigorú takarékoság jegyében le kellett adni az elektromos fogyasztókat, ez az intézkedés egyben előrevetítette az esténként elérhető meleg tusfürdő szerény hőfokát is. Fanni felnőttként vágott bele a sízésbe, kritikusabb helyzetekben mackóssá váló mozgásán mindmáig meglátszik, hogy nem gyermekkorban kezdett el tanulni. Felszerelése az akkori Közgazdasági Egyetem szertárából származó falécből, és bőrcipőből állt. A sí fék akkor kezdett divatba jönni, akkor még egy biztonsági madzaggal kötötték a léceket a lábhoz. Voltak sízők, akik forduláskor különös gyakorlatokat végeztek. (Ez azóta kiment a sportdivatból, ma már mindenki ugyanazzal a térd-tehermentesítés típusal fordul.)

A szállás Sárosban az egykori makoviczai uradalom területén helyezkedett el, nem messze az enyészeti vájta zborói vártól, jóval Bártfa felett, már közvetlenül a lengyel határ mentén. A kis csapat elutazása előtt, december 13-án vette át Jaruzelski tábornok a hatalmat Lengyelországban. Amikor egyik este a távolból

* Fanni (második) férje.

morajlás hallatszott, a kis társaság egyöntetű feltételezése szerint a tábournok lövette a népet. A szilveszteri táncos buli az asszony számára nem úgy sikerült, ahogy elképzelte, és ahogy szeretne volna. Szerelmi bánatában hajnalban fogta a sífelszerelését, gyalog felmászott az óriási hegyre és a sílift délutáni indulásáig, orrvérzésig kitombolta magát a lejtőn fel és le, fel és le vagy negyvenszer. Estére elmúlt a szívbeli bánata és átadta a helyét egy kellemes, előremutató sportfáradságnak.

Ezen az emlékezetes túrán került sor arra is, hogy megnézzék magának Szepesolaszit. Az obligát szepesváráljai kirándulást, majd – a rohanó víz miatt befagyni képtelen – Dunajecen tett eszelős tutajozást követően szívbemarkoló látogatást tett a városkában. Szemrevételezte az épületet is, a bentlakó öt családot halálra rémítve – szép volt az emlékezés, jó volt, de jó hogy gyorsan vége is volt. A Dunajecre a továbbiakban is jó szívvel tudott gondolni, már csak azért is, mert tudva levő, ez az egyetlen folyó a Kárpát-medencében, amely nem a Dunában köt ki, hanem a Balti tenger felé veszi útját – élet véve ezzel annak a szép történeti magyar érvnek, hogy a medence egyetlen táji egységet képez (és ezért egyetlen népnek jár).

A pénzügyi jogász végzettségű Fanni ma tehát – férjéhez hasonlóan – szintén alkotó értelmiségi pályán van, politikai tanácsadást végez egy parlamenti képviselő mellett. Magas presztízsű munkáját mivel sem jellemezhetni jobban, minthogy nem kell mindennap reggel a belvárosba erőszakolnia magát az óras dugókkal terhes bevezető utakon. Az államigazgatáson és az üzleti világon kívül jellemző nem egészen kötött munkaidő mindig a kreatív és ezért szerényebben díjazott munkavégzés velejárója. A nyugodt reggel ajándéka viszont olyan dolog, amely kárpótlásként az idősebb kori érrendszeri betegségek elkerülésére ad lehetőséget. Hölgységünk kvalitásairól még csak annyit: olykor kínosan kiütközik, hogy többet ér azoknál, akiket kiszolgál. (Azonban ez így van jól. Míg ő tanácsadó-asszisztensként naponta érdekes és hozzáértő emberekkel találkozik, akikkel a beszélgetések felérnek egy doktori iskolával, addig képviselője legfeljebb választóival találkozik, akik bizonyára nem választanák újra meg, ha nagyon tojásfejűnek bizonyulna).

Fanni anyai oldalról arab származású. A kettős lojalitást ő az anyatejjel szívta magába és ez semmi problémát nem okozott számára. Egyelőre – szerencsére – új munkaadói és a mögöttük álló biztonsági szervek számára sem. A biztonsági szervek amúgy tudják mit tesznek, amikor hosszabb időn át ellenőriznek külszolgálatban vagy magasabb közigazgatásban szolgáló olyan kádereket, akiknek valami kötődésük van a harmadik világhoz: származásuk folytán nem mindig vannak ezek az emberek olyan autonóm helyzetben, hogy elháríthatnának olyan kéréseket, amelyeket általában is nehéz visszautasítani. Fanni esetében azonban ez az érdekes kevercs – szemita arab származású magyar – erős motiváltságú jó munkaerőt és erkölcsös állampolgárt ad, amely nélkülöz minden esetleges politikai idegenlégiósságból fakadó veszélyt. Nem úgy magyar tehát ő, mint a még László királyunk idejében is tömegesen jelenlévő muszlimhitű magyarok – a király rendelkezéseinek egyikéből olvasható ki ez – hanem vallási kötődés nélkül éldegélő, egykori migráns palesztin anyától származó ország-lakos. Megmagyarosodott – ezt nem érdemes jobban meghatározni annál, amit egy metafora engedélyez. Az arabeszk – ez az arab-mór eredetű díszítőmotívum, mely stilizált levelekből, indákból álló bonyolult ornamentika – semmivel sem melengette jobban meg a szívét, mintha külföldön magyar nótát játszott neki egy vonószeneke. Akik két nyelv között élnek, azok nyelvhasználata olykor bizonytalanságokkal küzd, a németajkú magyarok hangképzése például igen csak árulkodó. Ez az asszony azonban soknyelvű volt, ezen belül a magyar kitüntetett helyét az mutatja, hogy csak itt hallhatóak számára az ösztönös mondatgenerálás mélyén alkotó nyelvszellem sugallatai, amelyek a nyelvérzék biztosságigényét és az írás értelemgazdagság iránti igényét egyedül képesek kiszolgálni.

Azt lehet mondani, számára személyesen ma már nem az *integráció* van napirenden, mint Európaszerte az *euroiszlámnak* nevezhető arab külvárosi panelprolik millióinak. 15 millióan vannak mindösszesen az így már Európában születettek, ebből egyedül Franciaországban vagy 8 millió! Ez kétszer annyi, mint ahány francia élt Algériában, amíg útlatut nem kötöttek a talpukra... Érdekes demográfiai viszonyok között élünk! Jókedvében akár fordított gyarmatosításnak is tekintheti ezt egy történelmileg tudatos, ambiciózus levantei muzulmán. A holocaust után e muzulmánok jelentik ma a *másságot* Európaszerte. Bizony nagyon mások – egyelőre. Európának, amely úgy látszik makacsul akarja is a más-ság jelenlétét, hosszú és nehéz problémája volt (és van) e más-ság kezelésével. Az euroiszlám megjelenésével a vén kontinens új lehetőséget kapott a *másság más kezelésére*. Végül is a dél-mediterrán kultúra jövevényeiről van szó, akik – eurocentrikus szempontból – évezreden át a legközelebbi idegen kultúrához tartoznak.

Kirekesztéssel és alja-munkahelyekre szorítással Magyarországon Fanninak és szüleinek nem kellett szembenéznük, integrációjuk észrevétlen és álomkönnyű volt. Neki, mint bevándorlók gyermekének, már inkább az ez utáni lépés, a tényleges *participáció* az, amely a szeme előtt lebeg – az sem a személyes érintettség okán, nem is Magyarországot illetően, hanem inkább európai szinten, elvileg és általában. Participáción a munkahelykeresés esélyegyenlősége és a közügyekben való részvétel lehetősége értendő.

A sikeres beilleszkedésnek lehet később eredménye a szellemi egymásra találás kultúrák között, illetve a személyes, a csoport-, a nyelvi és nemzeti önazonosság – ellenszélben is sikeres – megőrzése. Ezek azért fontosak, mert ha ez nem valósul meg és muzulmán fiatalok egymás levében főve bezárkóznak saját ellenkulturális és vallási köreikbe, akkor az, politikatudományi alapigazsággként, az iszlám radikalizmus melegágyává válik egyben. A számos atrocitás és kilengés láttán egyre világosabb ugyanakkor, hogy a beilleszkedést segítő jogok mellé minden európai országban meg kell fogalmazni a bevándorlók számára az állampolgári köteleességeket is.

Ez az igazság tulajdonképpen a multikulturalizmus határait jelöli ki, mert a (passzív és ezért *hamis*) tolerancia, tehát a beilleszkedni kívánók magára hagyása párhuzamos és gettószerűen zárt szubkultúrák kialakulásához vezet a társadalomban. Az iszlám bevándorlók körében, különösen, akik számára nem sikerül a gyors integráció a befogadó társadalomba, sajnos népszerűek az *ellenkulturális tanúságtétel* viselkedésmintái. Erre adott reakcióként aztán jön a mai francia fellépés keménysége a fejkendő iskolai viselete ellen, vagy Baden-Württemberg rendelkezése ugyanerről köztisztviselők esetében. Megjegyzendő, hogy amikor annakidején a zsidó bevándorlók számítottak újdonságnak Európában, a korabeli törvénykezés ugyancsak kísérletezett minden rendű és rangú szabályozással: 1726-ban morvaországi hatállyal a Habsburgok egyenesen a házasság tilalmával is megpróbálkoztak, Magyarországon egy kicsinyég a szakálltilalom volt II. József idején érvényben. Ehhez a durva megközelítéshez képest a fejkendőviselet mai szabályozása, amely – az önadminisztráció dolgában egyáltalán nem elesett muzulmán körökben – nagy felzúdulást váltott ki, fáradt próbálkozásnak tűnik.

Jellegzetes muszlim női fejkendő-viselet

Mi is okozza a közpolitikai feladatot a participáció ügyében? A gazdasági élet számos területe hagyományosan és könnyen megnyílik az Európába bevándorlók milliói előtt, ugyanakkor szembetűnő tény, hogy a munkavállalás helyett ők mennyire inkább a kisvállalkozást részesítik előnyben. Emellett azonban a kultúra, a tudomány és a művészet világa, tehát a szabadabb foglalkozások már nehezebben engednek, és a közigazgatás illetve a politikai egyeztetések színpada pedig szinte egyáltalán nem. És mégis ide tört be ez a filiszteus-ivadék, aki politikai meggyőződése alapján inkább centrista vagy éppen konzervatív lenne, de Magyarországon egyelőre még nem tud jobbra szavazni.

Pedig sajtóságos véletlenek sorozatából adódóan a rendszerváltás utáni Magyarországon valóságos „iszlám lobbí” alakult ki az 1979-ben elhunyt nagyhatású Germanus Gyula professzor köpönyege alól, tanítványainak a konzervatív politikához közel került köréből. Fanni nem ebből az akolból jött. Amiképpen egy évszázaddal ezelőtt még hagyományosan az arisztokrácia volt a kormányképes réteg Magyarországon, úgy ma neki a balközép kormányzás jelenti a szociotechnikai értelemben vett szakszerűséget. Ennek ő sem igazán örült, mert jól látta a magyar politikai baloldalt ezer fogyatékoságát, egyes politikusaiknak bárgyúságát. De politikával foglalkozó emberként és állampolgárként egyaránt fontosabbnak tartotta azt, hogy a baloldal jobban képes volt feldolgozni a maga undorító múltját. Azzal, hogy elvállalja a

történelmi felelősséget parancsuralmi múltjáért, a mai magyar baloldali szavazó szinte kivétel nélkül ízig-vérig demokratává válhatott, a magyar demokrácia fenntartójává. Az erőszakos múlthoz való viszony bizony ma is vízvázlatot a kelet-közép európai pártok között. A konzervatív oldalnak a jobboldali egység nevében elkövetett folyamatos felelősségelhárítása és történelmi számlaegyenlítési törekvése azt az aggodalmat keltő üzenetet hordozta számára: tartani lehet attól, hogy a polgárok pártjain a demokratikus érdekképviselet csak egy máz, amely az első történelmi kihívásra lepereghet róluk, átadván helyét a sérelmi politikának. Ennek a számlaegyenlítési, törlesztési igyekezetnek Fanni a bőrén érezte a még mindig forró lehetőséget. Ez riasztó volt számára, mert mondanivalója lett volna a nemzeti érzelmeket és hazafias küldetéstudatot tápláló honfitársainak. Ráadásul hasonló gondok foglalkoztatták lényé másik fele kapcsán is. Egy emlékezetes politikai találkozó kapcsán aztán jobban megértette a magyar konzervatívokat is. Az egy némely elszigetelt, zavaróan harsány jelenséget a történelmi múlt tisztázása iránti jogos igénynek igyekezett betudni részükről, és türelemmel várta a néppártosodás betetőzését náluk. Addig is, amíg ez a letisztulás bekövetkezhet, a híres Széchenyi-óvás („a nyelvnek pengése még korántsem dobogása a szívnek, a magyarul legékesebben szóló is még korántsem magyar”) sutba dobását javasolta nekik. Ez a korabeli erőszakos magyarosítás ellen szánt 1842-es észrevétel, amely az erőszakos asszimilációra éppúgy alkalmazható, mint, ellenkezőleg, a disszimiláció felkeltésére, ma már emblematis foglalatát adja mindannak a nemzeti szűkkeblűségnek, ami Széchenyi korát követően a magyarságban önsorsrontóvá, önemésztővé vált.

Magyarországon ma mindössze mintegy háromezer muzulmán él. A második generációs Fanni már teljesen megmagyarosodott, az euroiszlám számára ezért nem az ő *identitáspolitikai* státusza a mértékadó. A tantervek ügyében eleve törekeny megegyezések hátán egyensúlyozó állami iskolák ilyen „ki vagy Te végül is” szempontból teljesen felkészületlenek: nem tiltják ugyan egyfelől a muzulmán fejkendőt, megengedik akár a falra is a feszületet; nem ajánlanak fel szabadon választott ünnepnapot, mondjuk az Aid el-Kebir vagy a zsidóknál Jom Kippur alkalmából, de kötelezővé teszik a húsvétot, a pünkösdot, a karácsonyt. Szóval nálunk ez még a boldog öntudatlanság állapota. Pedig ezek az öntudatos európai muzulmánok egyszer még az iskolai koedukáció megszüntetését és a lányok sportoktatásának mellőzését is követelni fogják – ez persze még nagyobb horderejű változás lenne, mint az iskolai szünnapok. Itt ugyan még Európa sem tart, de Fanni, ha külföldön járt, a zsigereiben érezte, hogy a nyugat-európai országok is elhúzódó rendszerváltozáson mennek keresztül, amelyet akár sodróbbnak is tekinthetünk a magunkénál, a pusztán *politikai felépítményt váltókénál*. Hiszen ezekben a társadalom maga (a húsa) cserélődik. Magyarország egyelőre nem előregedő ország, mint Európa fejlettebb részei, nálunk még mindig a legtöbben egyszerűen nem érik meg az öregkort. Ezért aztán a munkaerőpiacnak nincs is igazán szüksége még a bevándorlókra. Persze kínálat sincs: hozzánk nem akarnak jönni. Ha egyszer az Európába igyekvő migránsok mégis észrevennék, hogy mi is a térképen vagyunk (néhány bátor kínai vállalkozón kívül ezek az emberek tényleg nem tudják!) és nem riadnának vissza a nyelvtanulástól, és így kicsivel több, (a korai középkorból érkezett) muzulmán találna majd egyszer otthonra az uniós Magyarországon, akkor a konfliktus (de legalábbis az etnikai türelem kihívása) itt is beprogramozottnak tekinthető. Végül is, a mai magyarok közül némelyeknek még ez a néhány tízezer zsidó is sok, míg a régi magyarok élni és együtt gyarapodni tudtak a milliónyival is.

A mai muzulmán bevándorlók középkoriságán nem a vallásuk középkoriassága értendő. Egy nagy világvallás olyan amilyen, azt megítélni, összehasonlítani reménytelen dolog. Még akkor is, ha sok muzulmán emberre a sátán, az ördögök és a szellemek az élő valóság erejével hatnak. Ha azt mondanók rájuk, ők a középkorból jönnek, akkor egyben azt is mondjuk, az ő civilizációjuk nem állja meg a maga saját helyét, lassanként engedni fog a nyugatnak, és e küszöbönálló hasonulás *időbeliségét* megítélendő vélekedhetünk középkoriságról. Lehetséges azonban, hogy a világ két nagy civilizációra fog oszlani: a nyugatira (amelyik olyan amilyen – de a miénk), és az iszlámra (iszlám=Allah akaratába való belenyugvás), amely egyedülként a világon nem kér az emberi jogokból, a műszaki fejlődésből. Ez a dinamika nem eldöntött (talán most dől el az iráni atombomba létével vagy nemlétével), vannak az iszlám világnak részei, amelyek össze szeretnék egyeztetni a vallást a nyugati civilizáció vívmányaival (a palesztinok például zömmel ilyenek), más részei pedig nem. Ez még nem szükségképpen vezet a civilizációk összezsugorodásához, hiszen lehetséges békés egymás mellett élés is a világon. Egy azonban bizonyos: akik kivándorolnak Európába, azok „a lábukkal már szavaztak” ebben az inkább filozófiai kérdésben, tehát nem maradhatnak teljesen elutasító állásponton. Senki nem kéri tőlük, hogy vetkőzzenek ki magukból, de *kalifátussá* alakítani Európát – ezt nem akarhatják. Ez olyannyira bizonyos, mint hogy a mozgólépcső kézi szalagja mindig gyorsabban halad a lábunk alatt levőnél.

Nyugodtan lehetünk azon a véleményen, mint a legtöbb ember, hogy az Európában fellelhető három világvallás sorrendje az erőszakhoz való viszony szempontjából teljesen egyértelmű: a zsidó a legszelídőbb, a ma már türelmes keresztények közepén állnak és az iszlám a legharcosabb. Ez a vélemény sem változtat azon a sokkal lényegesebb tényen, hogy az arabok, és más muzulmánok középkorból jöttek

inkább azt jelenti, hogy hiányzik nekik az az évszázados fegyelmező erő, amelyet nekünk az európai *abszolútizmus* évszázadai adtak, és amely még mai is az európai nemzetállamok polgárainak vérében van. A porosz Nagy Frigyes *bon mot*-jára lehet itt utalni: „az alattvalók gondolhatnak, amit csak akarnak mindaddig, amíg engedelmeskednek”. Nos a politikával foglalkozni kezdő Fanni fontos felismerése az lett, hogy a polgári szabadságjogok csak a lelkiismereti szabadság ilyen háttere előtt válnak működőképessé, az önmérséklet hiányában anarchiához vezetnek! Mert ma természetesen már nem csak gondolkodni lehet tetszőleges módon, hanem szabadon beszélni, írni, alkotni is – tehát cselekedni is. Akár önmagába zárkózó etnikai *ellenkultúrát* is lehet művelni. Ugyanakkor ma is maradt valami minimum, nehezen meghatározhatóan, amiben másokhoz alkalmazkodnunk kell, tehát a frigyesi értelemben „engedelmeskedni”. Ez a minimum, akármilyen csekély is, a *multikulti* végét jelenti: egy bizonyos asszimiláció nélkül nincs működőképés társadalom Európában. Enélkül a többség kultúrája iránti minimális alkalmazkodás nélkül, ami talán nem jelent többet a csendes többség provokálásának mellőzésénél, nem működhet liberális jogállam. A régen abszolutisztikus uralkodók és a régen politikai ambíciókat tápláló keresztény egyház elleni harcból megszületett polgári szabadságjogok tehát csak olyan embereknek jelenthetnek értéket, akik ehhez a háttérhez képest tudják becsülni vívmányaikat. Másoknak – az iszlám teokratikus állam, az új kalifátus mai európai hívőinek, akik időnként eltesznek láb alól egy európai, mert művészi eszközökkel gúnyolódott, vagy halálosan megfenyegetnek valakit, mert hitehagyott lett – ez a szabadság sajnos inkább csak egy vákuumot jelent, amelyben a maguk otthon hagyott erőszakos politikai gyakorlatát folytathatják a világnézetileg nekik elkötelezett államért és közizgatásért.

Fanni gondolkodása nem állt meg ennél a felismerésnél. Ismerve, túlságosan is jól ismervén az övéi türelmetlenségének mozgatórugóit, feltételezte, hogy az európai iszlám erőszak nem holmi múltó jelenység, amely majd a bevándorlók jobb integrálódásával magától megszűnik. Nem, aki így gondolkodik, az azonosítja a megélhetést és beilleszkedést kereső muzulmán tömegeket a militáns iszlamistákkal. Európának az effajta elszigetelt etnikai címkézésben persze nagy gyakorlata van, hiszen a történeti antiszemitizmus is egynemely falusi kocsmáros és városi bankszakember kihívó gyakorlatának általánosításából lobbant időnként lángra. A levantei bevándorlók nagy tömegei természetesen nem azonosulnak az iszlamista aspirációkkal, semmi szükség tehát az integrációt emlegetni. Nem, Fanni bizonyos abban, hogy ez az erőszak maradandó sebet ejt majd Európán. Ráadásul a tettesek köre tökéletesen egybeesik a robbantásokkal foglalatostkodó dzsihadistákkal, az iszlám „önvédelem” harcosaival. Európa tehát nem áltathatja magát azzal, hogy őt megértőbb politikája kapcsán majd megkímélik, hiszen az iszlám önvédelem politikáját nem azok alakítják, akikkel Európa szimpatizálni óhajt. Márpedig ha ez így van, akkor felkészülhetünk arra, hogy nálunk, Európában is napirendre kerül a polgári szabadságjogok bizonyos korlátozása (pontosabban a polgárok megfigyelését végző titkosszolgálatok kezébe adása), sőt akár a megmosolyogva lenézett amerikai tapasztalat megfogadása a polgárok fegyverviseléséről egyre inkább szükségszerűséggé válhat majd itt is. Ez persze csak a pesszimista forogatókönyv, s tényleges bekövetkezéséhez a legrosszabb esélyek együttes összejátszása szükséges!

Magyarország bevándorlási szempontból még a *splendid isolation** (utolsó?) napjait éli. Ez a változás egyike lesz azoknak a változásoknak, amelyek a legmélyebben érintik majd a magyarokat. Hiszen közülük a kurucos vérmérsékletűek mindig hajlamosak voltak arra, hogy a szaporodást hígulásnak vegyék... Az újmagyar Fanni a nemzeti öncélúságra törekvést lassú öngyilkosságnak tartotta, nemzeti függetlenségi mozgalmainkat pedig az európai beágyazódás elleni korai szkeptizmus megjelenéseinek. Szerinte a bevándorlásos szaporodás, amely (legalábbis nyelvi) rendre új magyarokat eredményez, úgy kell a magyaroknak, mint egy pohár víz, hiszen aztán az 1920-as nagy ítélszék előtt (Trianon) is csak ez az egyetlen demográfiai szempont érvényesülhetett, persze a számunkra hátrányos stratégiai megfontolások által korlátozottan.

Történelmileg ugyan a magyar befogadó nép és az ország befogadó ország – volt. A *hospes* jövevények, akik nem tömbökben szivárogtak be, és nem tömbökben telepedtek le, kivétel nélkül megmagyarosodtak. A régi magyarok a kunokat és a jászokat még egységes tömbben az ország közepén telepítették le. A betelepülés a magyar történelem során egészen a legutóbbi időkig folytatódott, a jövevények főleg a szomszédos országokból érkeztek, és főként a perifériákon telepedtek meg. Ezek az összefüggő tömbökben élő népelemek már nem olvadtak a magyarságba, akárcsak a mai Európában a muzulmánok, néhány generáción át megőrzik etnikai azonosságukat. A magyar középkorban a telepítés olyannyira fontos volt, hogy a királyi hatalommal rivalizáló nagybirtok és az egyházi uradalmak is beléptek a „népek gyűjtésének” e nemes versenyébe.

* a boldog elszigeteltség.

A kampányszerű hullámban érkezők közül sokan a ponzicherektől kezdve a cipszereken át a rácokig tehát kollektívákba szerveződtek. Ezek történelmileg már nehezebb diónak számítottak, de régi királyaink megtalálták a módját, hogy kezeljék ezt a kihívást is. Volt, aki csak nyelvét és korábbi nemzetiségét vetkezte le, volt, aki vallását is. Ez a befogadó mentalitás körülbelül a XIX. századi reformkorig tartott, és azóta az ország integrációs tartalékai mintha kimerültek volna. Azóta nemzetpolitikailag inkább a köldök-nézés folyik, sok meglévő magyar magyarsága egynémely fegyvert ragadó forrófejű számára olykor elég-telennek minősül. Mintha bizony mindenkinek nemzeti avantgárdnak kellene lenni.

Arról, hogy mi teszi a befogadó mentalitást, könyveket lehetne írni. Fanni egy szempontot azonban mindennél fontosabbnak érzett: a befogadás tulajdonképpen altruizmus, önfeláldozó társadalmi munkának fogható fel. Így járunk el, amikor helyismeret híján útbá igazítunk; amikor türelmesek vagyunk, bár látjuk, ami borzol; amikor a közös jobb jövő érdekében lenyeljük mérgünket és elfojtjuk feltörő rasszizmusunkat; amikor csak óvatosan kérdezzük meg, hány *ilyen* gyerek lesz a gyermekünk osztályában; és végül, amikor robbantás vagy késeles után nem általánosítunk. Ezt a későbbi generációk simább együttélése érdekében hozott önfeláldozásunkat, mindennapi altruizmusunkat mindannyian gyakorolgatjuk Európában. Gyakorolgatjuk mi – már régebben itt élők – a frissen érkezettekkel való együttélés alapjainak megteremtése érdekében.

A XIX század óta azonban – a galíciai zsidók befogadását követően – a bevándorlást felváltotta a kivándorlás, hamarosan az ország népessége is csökkenni kezdett. A huszadik század folyamán egyértelműen a kivándorlás vitte a prímet, központilag letelepített görög és chilei kommunista menekülteken kívül bevándorlók érdemleges számban legfeljebb az elszakított területekről érkeztek. Még a lánykereskedelemben is forrásország vagyunk, nem pedig célország. És az életszínvonallal ez nehezen indokolható... A kilencvenes évek elején a rendszerváltozással sem tört meg a jég, legfeljebb néhány korábban kivándorolt, főleg amerikai magyar tért vissza és telepedett le. Szivárogtak be kínaiak is, jöttek volna többen is. Néhány angolász és dél-amerikai család lakást, birtokot vett, amíg lehetett, és letelepedett, de az Unió sokmillió *mobíl egyezer-eurós nyugdíjasa* közül csak elenyésző számban néznek át hozzánk.

A határon túli magyarok mozgása természetesen belső mobilitásnak minősült Fanni szemében, ezért az ekörül fortyogó viták hidegen hagyták. Az elszakított területek etnikai értelemben vett elnéptelenedésének veszélyére azonban odafigyelt. Erről fontos párhuzamok erejéig mondanivalója volt.

A kimerülni látszó magyar integrációs kapacitás viszonyításaképpen tekintsük a szomszédos Bécs városát, amely szintén szenved a halálozásnál alacsonyabb születésszámtól, valamint a vidéki mobilitásnál nagyobb kitelepedéstől. Az élet megszervezése ma a fejlett világban olyan, hogy ha nem növekszik a népesség, akkor kezelhetetlen egyensúlytalanságok lépnek fel. Csökken az állami költségvetési hozzájárulás, csökken a megrendelések száma, illetve az összkereslet, az üzletek zöme pedig erre áremeléssel reagál. Bécs (ezért) évente 25 000 messzi földről érkezett bevándorlót fogad és ez éppen arra elég, hogy pótolja a hiányt és gondoskodik az egyenletes lassú gazdasági növekedésről.

A lassú növekedés nagyon sok mindennek titka az emberi életben: például a szép bőrnek is. Azok az emberek őrzik meg bőrük rugalmas fiatalosságát és irhájuk vastagságát, akik egy nagyon sovány alapról indulva évente néhány dekát testesednek folyamatosan egész életükben. Sem a hízás nem jó tehát, sem pedig a fogyás, sem pedig a szinttartás!

Egy másik friss példa erejéig ott van aztán Brüsszel. Ami ugye régen Bécs volt a magyaroknak – a birodalmi központ –, az ma Brüsszel. Persze nagy különbség, hogy míg Bécsnek kisugárzása volt, magyar nevű, magyar fenntartású palotákkal, peregrinusok, hivatalnokok és testőrök számára nyújtott udvari karrierlehetőséggel, addig Brüsszel – ahová autón-repülőn eljutni annyi időbe telik, mint régen Bécsbe hajóval-vonattal – belátható ideig egy államszövetség adminisztratív központja marad, ahol a magyaroknak *kontingensük* van, minden kulturális vonzás nélkül. Nos, Brüsszelben ma annyi a bevándorló, mint Amerikában, semmivel sem marad el a legendás New York mögött, legfeljebb az a különbség, hogy ide javarészt a harmadik világ frankofon részei áramlanak – a belgiumi flamand népcsoport legnagyobb sájnátára és anyagi hátrányára (amit ők azért kibírnak). A CIA kicsit rosszindulatú előrejelzése szerint 2025-re a muzulmán lakosság elérheti a népesség 40 százalékát is. Ami viszont e példák kontextusában a mai Magyarországot illeti, a menekültek egyelőre elkerülik ezt az országot, számukra Kelet-közép Európa nincs is a térképen – talán félnek valamitől.

Politikai munka

Fanni mostani munkáját jellemezve, azt mondhatjuk, a parlamenti képviselők asszisztensei széles réteget alkotnak a politikai életben. Ők az egykori nemes apródok, majd udvaroncok (még később apparátcsikok) leszámazottai, a politikai közéletnek ma megbecsült alanyai, számos frakcióülésem őket helyettesítik munkaadójukat, a képviselőktől talán csak az választja el őket, hogy gombot nem nyomhat-

nak és a sajtó számára még nem interjúképesek. Ezért nem ismerjük őket, pedig a politika boszorkánykonyhájában ők főzik a levest. Ügyintézésükben azonban már saját nevükben járnak el, igaz, ezeknek a neveknek képviselő-munkaadójuk kölcsönöz súlyt. Az asszisztensek köre a Niklas Luhmann által felismert módon vált önálló foglalkozássá, társadalmi funkcióvá, egyszóval professzionalizálódott. A profi politikus, mint tudjuk, iparszerű tevékenységével mindig *batalomnövekményt* igyekszik elérni. A hatalomnövekmény csak országos szinten értelmezhető. Emellett a szint mellett manapság már minden politikus egyben Európát is készíti. Európa ugyanis nem földrajzi adottság, még kevésbé történeti-kulturális képződmény, vagy akár értékközösség, hanem – *termék*. Az európai projektek eredményeképpen testet öltő realitás. A projektekből természetesen mindig a résztvevő üzletemberek profitálnak, a projektek PR-megjelenítésekor érzett *elégtétel* azonban már össznépi, összeurópai lehet. Márpedig ha valahol közéleti vagy anyagi elégtétel mutatkozik, akkor ott politikus is jelentkezik az elismerésért. Ebbe a körbe bekerülni csak a számos európai nyelvet jól beszélő, külföldön is tanult, politológus vagy menedzservégzettségű fiatal emberek tudnak. Ez a kör a korszerű politikusképzés gyakornoki terepe, hiszen formális pártiskolát – nálunk legalábbis – ma csak a konzervatív oldal működtet. Régebben ugye az utánpótlás kinevelése céljából az állampártnak volt ifjúsági szervezete. (Amely számos esetben túllihegte a felnőttet). Még a rendszerváltozás utáni pártosodásban is megmaradt ez a szisztéma, csak pluralizálódott. (Ma is áll, hogy amit egy párt esetleg restell meglépni, megteszi azt az ifjúsági szervezete). Az élet azonban túlhaladta ezt a megoldást és ma sokkal inkább ez a gyakornoki kör az, ahonnan a jövő politikusai verbuválódnak. Kétlű dolog fiatal politikuskövendéket foglalkoztatni ügyek elintézésében. Olcsóbbak ugyan, de kis projektmenedzsmentjükben ezek a csikók természetesen a saját eljövendő pályájuk egyengetését tartják szem előtt.

Az asszisztensi kör stabilitása nagyon fontos mozzanata a politika kiszámíthatóságának. Képviselők a választások alkalmával jönnek és mennek, de ez az őket kiszolgáló, beszédíró, ügyeiket politikai marketingben eladó és sajtókapcsolatokat ápoló szakkör a helyén marad. Azt is lehet mondani, nem a képviselőknek van asszisztensük, hanem az asszisztenseknek vannak képviselőik! Ez a kettősség az illékony vezetőréteg egyfelől és a kéz alá dolgozó és a hosszabb időn keresztül a helyén maradó szakapparátus másfelől nagyon jellemző foglalkozási mintája a politikai életnek. Tulajdonképpen azt a kettősséget képezi le, amely a közigazgatásban kovácsolódott ki az évtizedek, évszázadok alatt – már amelyik országban mióta van demokrácia. A közigazgatásban ugyanis szintén azt tapasztaljuk, hogy a legfelső szintek, a minisztériumok és országos hatáskörű szervek felhőrégiói a választáson győztes pártok zsákmányai, de egy-két szinttel lejjebb, a közigazgatási államtitkártól kezdve a főosztályvezetőkön át lefelé, már rendre azt a szakapparátust találjuk, amely a bürokrácia weberi szakszerűségének és bibói pártatlanságának a záloga.

Fanni szintjén ez a pártatlanság úgy nyilvánult meg, hogy az ő politikai cselekvésében sem jobb, sem bal nem játszott szerepet, csak a közép- és hosszútáv létezett számára meg a kényszeresen népi-nemzeti középben való gondolkodás. Erős képessége volt a demográfiai folyamatok pontos és politikailag interpretált érzékelésére. E folyamatokból olyan megállapításokat párolt le, amelyekkel legtöbbször minden vitát és ellenállást leszerelt. Mint a politika körül sertepertélő embereknek általában, volt egy jó tulajdonsága is: hivatalból pesszimistán szemlélte a világ fejlődését és meglepődni kizárólag a világpolitika pozitív fejleményein tudott. Ez a józan szemléletmód és higgadt vérmérséklet nagy realitásérzékelt vitt munkájába. Könyvben is összefoglalta egyszer az arab világ *démonairól*, politikai fixációiról kiérlelt politikatudományi nézeteit, balszerencséjére azonban arabul írta. Ezt a Párizsban kiadott könyvet ezért egy damaszki kalózkiaadó kétélente újra kiadja, és diszkont-áron terjeszti anélkül, hogy neki jogdíjat fizetne. Perőről nem lehet szó, mert a szír állam nem csatlakozott az genfi szerzői jogi egyezményhez. Nem is igen van sajnós ennek az egyezménynek egyelőre jelentősége az arab világban: 5 év alatt az 1 millió lakosra jutó idegen nyelvről lefordított könyvek száma az arab világban alig éri el a 4 darabot, míg összehasonlításképpen Magyarországon 549, Spanyolországban pedig 920 db volt 2003-ban (Arab Human Development Index, 2004).

Fanni nem volt már fiatal, bár manapság (*talán az élethosszig tartó tanulás elterjedésével*) a kamaszkor legalább negyvenig tart. Mégis jól belesimult ebbe – a politikusok háttérét képező – a világba. Legfeljebb egy dolog különböztette meg őt a többi parlament környékén szorgoskodó nőalaktól: az elvárhatónál nagyobb respekttal illette partnereit. Őseinek ezt az egyetlen keleties tulajdonságát itt Európában sem tudta levetkezni; soha sem nézett például a férfiak szemébe, ha tárgyalt vagy ügyintézett velük. Azt ő provokatívnak tartotta, és a kacérságnak ezt az előrehaladott formáját másnak tartotta fenn. Amúgy keményfából faragták, ennek jellemzésére elég annyit tudni, hogy a családjában férfiaon örökletes igen kellemetlen nyombélfekély-betegséget nem öccse, hanem ő vitte tovább. A magyar orvos nagyon csodálkozott ezen a történeten, de Fanni megmutatta neki a mutatójánál hosszabb gyűrűsujját, amelyből – elmondása szerint – kiolvasható, hogy az ő tesztoszteron szintje magasabb az ösztrogénénél.

Fanni anyját a nagyszülők hozták Magyarországra. Hozták – ez nem pontos kifejezés, de hát a történelmi közelmúlt tényszerű és mitologizált értelmezése, a kettő gyakori egybemosódása igen jellemző a nagy-

szülők generációjára. Ők az 1948-as háborúban menekültek el galileai otthonukból. A harcok kitörésekor, azaz a felosztást el nem fogadó szomszédos arab országok seregeinek betörésekor falujukban a *muktár* azt mondta, hogy ezt a települést taktikailag most nem tudják tartani az arab seregek, a zsidók „pukis Dávidka” becenevű hazai gyártású mozsárágyújukkal folyamatosan ostrom alatt tartják a falut az ott állomásozó intervenciók miatt, ezért jobb tehát, ha erőt gyűjtenek és mindenki biztonságos területen gyűlik össze. A félelem ilyen légkörében mintegy 400 faluból és 11 városból 750 000 ember kerekedett fel, ám ütőerő helyett szerencsétlen menekültté váltak. Ennyi történt, nem több és nem kevesebb. És ez a pillanat kényszerei között kiadott közjegyzői irányelv évszázadra szóló gellert (*irredenta*) vitt népének életébe. Megbízható statisztika szerint 156 000 arab személy maradt az Egyesült Nemzetek által a zsidóknak szánt ország részben. Ez az akkori népesség kevesebb, mint egyötöde volt, azóta kb. 20%-os részarány mellett stabilizálódott az arab kisebbség maradék térfoglalása Izraelben. A mítikus traumákból, legendákból álló kollektív emlékezetet felváltó, ideológusok által kanonizált mai palesztin narratíva (amelyet osztanak „revizionista” zsidó történészek is), a „Nakba” nem bíbelődik a motívumokkal és a történeti hűséget megközelíteni képes szövegösszefüggéssel, hanem elüzetést tételez, kiebrudalást emleget. Mai terminussal: etnikai tisztogatást. Mivel a történelem során minden államalapítás – kivétel nélkül – háborúban, vérrel és vassal történik, a legjobb, amit a politikai tájékozódásban fogódzókat kereső maiaknak tanácsolni lehet, az hogy a béketeremtésben mellőzzék az ideológiát.

Elias Houry, a Libanonban élő mértékadó arab regényíró az elbeszélő művészetet, mint erkölcsi tettet fogja fel, és a „Napra-nyíló kapu” című regényében, amelyet sok nyelvre lefordítottak és eposzjellegű filmet is forgattak belőle, így ír: „Nem az az érdekes, hogyan történt valami valójában, hanem, az, hogyan beszéljük ezt el emlékeztetőleg nap mint nap”. Így is lehet sorsközösséget építeni. Erre a „történetfelfogásra” – amely megengedhetetlenül figyelmen kívül hagyja, hogy háború dúlt –mindinkább vevő a véleményformáló európai liberális média is, sőt ebben szövetségesre talált minden olyan tétova, gyakran nem is artikulált politikai akarat, amely abban érdekelt, hogy kétezer éves áldozati státuszáról végre letaszítva tettesnek (*tettestársnak*) láttassa a zsidó népet. Ha kellő ideológiakritikát alkalmazunk, akkor lecsupaszítva a dolgokat és dekonstruálva a történelmi fogalmakat két olyan alapállítást fogalmazhatunk meg, amely erre a konfliktusra is bizonyosan áll, és amelyet mindenki elfogadhat: (1) mind a zsidók, mind pedig az arabok az eltelt évszázadok során folyamatosan jelen voltak ezen a tájon, ám a ma ott élő arabok és zsidók közül nem mindenkinek őshazája e táj; (2) a zsidók széjjeltelepülése a történelmi ország földjén addig, és csak addig folyik, amíg az arabok meg nem békélnek velük. E két állítás elfogadása, Fanni meggyőződése szerint, élet veszi ennek a konfliktusnak.

Fanni családjának anyai ágából a többiek ma Jordánia fővárosában Ammanban élnek, annak Jabal Husszain nevű kellemes üzleti negyedében. Aki nem üzletember közülük, az valamelyik értelmiségi pályán van. Jordánia az az arab ország, amely a leginkább képes volt integrálni a palesztin menekülteket. Jordániai állampolgárságot azóta sem szerezhetek, ezzel ugyanis aláásnák a palesztin ügyet. Állami segítséggel integrálni sehol sem akarják őket, és ők sem igen kíváncsognak feladni jellegzetes nyelvi intonációjukat, szokásaikat és főleg a visszatérésbe vetett hitüket. Ammanban békén hagyják őket, alapvetően az övéik között lehetnek, és nem zavarják tovább őket a nagypolitika minden kanyarjánál, amiképpen például, Kuvaitból elűzték a palesztin vendégmunkásokat, amikor azok szabad folyást engedtek az öbölháborút kiváltó iraki invázió felett érzett rövidlátó örömüknek. Sajnos a palesztin nép politikai bölcsessége, spekulált a magyarországi iskolákat kijárt asszony, sokban az (amúgy imádott és vitéznek látott) magyar néphez fogható: egy szalmalángnyi fellángolásért, a nemzet politikai egységének alkalmi felmutatása felett érzett kielégüléserő cserébe képesek odahagyni évtizedek lassú politikai építkezésének eredményeit. Ez azért lehet így, mert az építkezést politikusok végzik, a nép azonban – el nem ítéhető módon – néha a maga kezébe ragadja a politikai kezdeményezést. Az érzelmi dühkitörések módjára felfogott közvetlen demokrácia gyakorlása azonban a palesztinoknál – *elég* el nem ítéhető módon – egyre rosszabb politikai helyzetbe taszítja őket. Az 1948-as megosztás még arányosan mérte ki a bibliai ország-területet izraeliek és arabok között – ezt az arab fél visszautasította és támadott. A rákövetkező háborút lezáró 1949-es tűzszüneti vonal már csak mintegy 22%-ot hagyott meg nekik. És ez még tovább fog csökkenni, mert megint háborús helyzetet teremtettek 1967-ben, és a 22-ből nem maradt semmi. Azóta létezik a „területet békéért” jelszó. Amikor legutoljára közel álltak a megegyezéshez, akkor 5% további mínusz elkönnyeléséről volt szó. Sajnos az 1967-es háború előtti vonalakra hivatkozás gyenge lábakon áll: „tetszettek volna negyvenkilencben békét kötni velünk és nem csupán fegyverszünetet, akkor most lenne mire hivatkozni, mint hatvanhetes státusz quo ante” mondják az izraeliek. Az 1949-es fegyverszüneti vonalban annak idején merőben katonai szempontok szerint egyeztek meg, mindkét fél fenntartotta magának a jogot, hogy a végleges rendezés más határok között történjék meg (*Az arabok a tenger vonalára gondoltak, a zsidók pedig Jeruzsálemre*). Fanni felismerte, hogy zsidó szempontból régi, bevált cionista elv az, hogy addig szóródnak a dombtetőkön a települések, amíg meg nem békélnek velük, el nem fogadják jelenlétüket, és meg nem szűnik a fegyveres ellenállás. Vagy ugyanez másképpen: a zsidó

telepek addig fognak lassú egyhangúsággal szaporodni és növekedni, amíg arab részről folyik a válogatás nélküli öldöklés. Így azután, ha egy politikai rendezés az elkövetkezőkben egyszer béke-megállapodást hozna is – új realitásként a világ el fogja ismerni a Jeruzsálem körül és másutt létesült néhány nagy zsidó település Izraelhez tartozását. Ez a béke-megállapodás ezen az alapon újra felosztja majd az országot, zsidók és immár palesztinok között. És mivel minden jel szerint olyan filozófia alapján fognak békét kötni, hogy határ válassza majd el az elvegyülten együtt élni nem kívánó két népet, bizonyos népességmozgás a jövőben sem zárható ki.

Politikai gondolatok

Fanni gyűlölte a fegyveres ellenállás hívságos gondolatát és lealacsonyodó gyakorlatát, ő morális ellenálló volt – de az nagyon. Világosan látta, hogy a megegyezéshez szükséges barátságosabb légkör híján az a látszat kérgesedik lassan valósággá, hogy valójában mindkét fél az egészet akarja – egész Palesztinát. Egy ilyen helyzetben pedig, kivált hogy az ő népe egy lejtőn csúszik lefelé, és egyre kevesebb marad a markában, amikor fékezéskor ehhez-ahhoz nyúl, békét kell kötni – bármilyen áron. Világosan látta azt is, hogy a fegyveres ellenállás csak tartósítja népe alávetettségét. Mert ebben a konfliktusban nem győzhetnek, egyik fél sem győzheti le a másikat, de ők sokat veszíthetnek elmulasztott életesélyekben. Amikor egy konfliktusban elvileg nem lehet győzni, akkor előre meg kell tervezni a kiszállás idejét, kritériumait és mikéntjét! Az 1948-as nagy megfutasuk sebeinek nyalogatása pedig úgyszintén keveset ér: a zsidókat is elűzték az arab államokból, legutoljára még az 1967-es vereséget követően vagy hatezer ember lábára kötöttek útilaput Líbiában (igaz, a legkatolikusabb szocialista országban is történt akkor valami ilyesmi). Fanni politikai gyakorlata, tanulmányai mind azt sugallták neki, hogy a palesztin népnek legitim jogai érvényesítéséhez tökéletesen elégséges, ha megszervezi magát, és az új generációnak megtanítják azt, hogy önazonossága és hagyományai szigorú megtartásával működjön együtt a rossz szomszédokkal is. Sajnos, azonban vezetőik mindmáig inkább a külföldtől meg a nemzetközi szervezetektől várják, hogy intézzék el visszatérésüket és a telepítés befagyasztását, nem pedig egy területi kompromisszumra vonatkozó politikai megállapodástól.

A legsztelenebb politikai választásként Fanni nem is az ellenállás folytatását tekintette, hanem egy másik dolgot emlegetett. Felrótta anyanemzete politikai vezetőinek, hogy egyfelől a megszállásra hivatkozva hagyományosan az elkülönülést és az önállóságot sürgetik, majd másfelől, amikor az oslói folyamat betetőzésekként már csak rábólintaniuk kellett volna palesztin állam megszületésére, akkor – feltételezett jövőbeni demográfiai előnyökre gondolva – mértékadó palesztin körökben elkezdtek a nótát fűjni: mégis maradjon a közös állam, és a visszatérés joga ne az új, hanem a fiktív régi palesztin állam területére vonatkozzon. Fiktív régi palesztin államról beszélnek, amely a nemzetközi jog szerint sohasem létezett, akár csak – fájdalommal gondolt erre – egyes budapesti autósok farán felségjelzésként díszelgő történelmi Magyarországot, amely sajnos a megyei közigazgatás szintjén létezett csak, nemzetközi szubjektumként nem. Legalábbis ahogyan azt így leegyszerűsítve sokan láttatják. Fanni szerint erre a konok nemet mondásukra kapták a *falat*, nem annyira az öngyilkos akciókra tevő hadviselésükre. Ez az intranzigencia körülbelül a magyar irrendenta „mindent vissza” megfelelője és ez egyelőre korunk nagy veszteségévé tette őket. Bebetonozott lúzerkormányuk pedig minden jel szerint csak arra képes, hogy stabilizálja ezt az anómiát, lázas állapotot.

Két további politológiai párfogalom már inkább jelen volt a gondolkodásában: a héja versus galamb megközelítésből az utóbbi, illetve a hagyomány versus modernizáció kettősségéből pedig inkább az előbbi. Mivel a hagyományhoz illetve progresszióhoz fűződő viszony lényeges pont egy muzulmán országból érkező bevándorló személyiségfejlődésében, Fanni sokat morfondírozott ezeken a dolgokon, és bátor következtetésekre jutott.

Feltételezte például, hogy az európai középkort idéző iszlám vallásparancsok enyhítése kapcsán nekik, az euroiszlám szekularizáló reformereinek, a XVII. századi Németországhoz, azon belül pedig Moses Mendelssohn nevéhez köthető zsidó felvilágosodás inkább irányadó lehet, mint a francia vagy a kevésbé ismert, de mélyenszántó skót. A francia felvilágosodást ugyanis még évszázadokkal megelőzte a lutheri és kálvini reformáció, az iszlám azonban ma még az előtt tart (már ha a történelem menete unilineárisnak tekinthető). Fanni tehát Lessing olvasását (mondjuk a Náthánt) relevánsabbnak tartja, mint Voltaire-t (mondjuk a Mahomet-et, hogy a drámánál maradjunk). Amíg ez az enyhítés nem következik be, amíg az iszlámvallást nem reformálják meg, amíg nem jön egy protestáns iszlám, addig az iszlámhívó, ha dzsunkáján (erős tengeralattjáró forgalomban) átevez a Gibraltári-szoroson, vagy a nyugodtabb sok ezer kilométeres olasz partszakasz valamelyikét célozza meg, akkor a maga nagy utazásán kívül még egy futurisztikus *időutazáson* is részt kell vennie, a középkorból meg kell érkeznie a mába. Bár Fanni tudta, hogy az

iszlámot nem egy Galileából szalajtott magyarrá idomult nő fogja megreformálni, és a politikai iszlámot is befolyásosabb csoportok fogják mérsékelni, mégis volt egy javaslata Európának, mivel tudná siettetni ezt a reformfolyamatot. Meglátása szerint fel kellene eleveníteni azt a XIX. századi gyakorlatot, hogy az állam *bevett* egyházakat tart számon (anélkül persze, hogy intézményesített politikai befolyást nyitnánk számukra újra). Egy hosszabb dialógust követő effajta *akkreditáció* pedig jó alkalom lehet a kölcsönös egyezkedésekre, például az erőszakról vallott dogmatikai kérdések politikai következményeinek tisztázására. Anélkül persze, hogy az állam világi jellegéből engedni kellene. Mindebben irányadó és felmutatható lehetne az, ahogy az iszlám két lépésben (1895 és 1916) már egyszer bevett (és nem csak „túrt”) vallássá lett a korabeli magyar államterületen. Az is meglehet, hogy a magyar egyházpolitikai gyakorlat inkább irányadó lesz Európában, mint az 1905 óta az egyházat és az államot a mienkénél sokkal szigorúbban, azaz teljesen elválasztó francia gyakorlat. A francia állam ugyanis egyelőre csak kerülőutakon, közalapítványon keresztül tud anyagi és politikai befolyással lenni az iszlámhitű franciákra. Ez a szigorúan államlaicista megközelítés és önmegtartóztató gyakorlat jobb volt a mienkénél száz éven át, de az elöttünk álló évtizedekben a bevándorlók vallásának „domesztikálására”, az euroiszlám kihordására meglehet jobb lesz az, ha újra egyházpolitika alakul Franciaországban.

Ahhoz, hogy iránymutatást találjon a mai iszlám integrációs problémák leghelyesebb kezelésére, jó érzékkel a zsidók sok száz évvel ezelőtti európai beilleszkedésének útját tanulmányozta. Világosan látta, hogy nem lehet *a priori* dönteni abban, melyik út az ajánlatosabb, melyik út a követendőbb. Vajon a muzulmán tömegek európai beilleszkedése a szekularizációval egyelőre nehezen összeegyeztető vallás önmérséklődésével történik-e majd meg, vagy inkább a hívők hitéletének eljelentéktelenedésével? Fanni egyébként a maga szociológiai érzékével erősen hajlott arra, hogy ez utóbbi a realisabb opció. A muzulmán bevándorlásban leginkább érintett egykori gyarmattartó nyugat-európai országok belügyminisztériumi becslései alapján ugyanis a hetenként legalább egyszer mecsetet látogatók aránya nem haladja meg öt százalékot a muzulmán népességen belül. A zsidó előfutároknál mindenestre erre is, arra is számos példa akad. Hozzányúltak magához a valláshoz is – pápa híján szerencsére háborúság nélkül. Ma számos vallási irányzat működik a diaszpóra zsidóságban, csak Magyarországon vannak hasszidok, ortodoxok, konzervatívok, stateszkuk (státus quo követők), neológok és progresszív reform-zsidók. Ugyanakkor rengeteg zsidó ember, aki egyik irányzatban sem találta meg a maga kompromisszumát, elhagyta vallását, legalábbis a *mila-kasrut-sabbat* (körülmetélés, kóser étkezés, a szombat tartása) minimál követelményének értelmében, anélkül hogy identitása ettől – egyelőre – drámaian megzavarodott volna.

Ezzel szorosan összefügg az a másik gyakorlati lépés is, amely a hitszónokok megrendszabályozását célozza. Világos, hogy az Európába bevándorló, gyakran önjelölt, nyugati kultúrát nem ismerő, obskurus külföldi befolyás alatt álló, szélsőséges esetben nyugatgyűlölő, terrorcselekmény elkövetésére is kész muzulmán imámok tevékenysége elé akadályt kell állítani. Ennek egyik legkézenfekvőbb módja, hogy az egyre növekvő helyi muzulmán közösségek kiszolgálására a kontinensen képezzenek ki iszlám hitszónokokat.

Ebben pedig a 125 éves nagy hagyományú pesti rabbiképzés adhat mintát, amely a legelső között volt a kontinensen. A zsidók *jesívái* évszázadokon keresztül nagy számban képeztek orthodox rabbikat Európa-szerte, a pesti Rabbiképző jelentősége ezzel szemben abban rejlett, hogy a klasszikus rabbinikus tudás mellett modern szellemtudományokkal is felvértezte növendékeit és ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az európai zsidóság olyan könnyen – az önfeladásig menően túl könnyen – beilleszkedett az összeurópai közéletbe. És még egy apróság, amely sokat segített a háromszáz évvel ezelőtti beilleszkedést és participációt kereső zsidóknak, akik nyilván éppoly hithűk voltak egykor, mint a ma Európába szivárgó muzulmánok: a rabbikról szóló viccek mindegyike bölcsnek, de minimum fifikásnak mutatja őket. A zsidóknak erre a hitbéli és bizalombeli erőforrásra szükségük is volt, különben a többi vándor népekhez hasonlóan, akik beolvadtak volna a más idegen, nagyobb népekbe. A végletekig decentralizált, de dogmatikailag jól karban tartott hitéleten keresztül a zsidók, akik német nyelvű kényszernévadáson is átestek és más módon is politikailag kevéssé korrekt módon kezelték őket, nyom nélkül felszívódtak volna. Így azonban sikerült hosszú időszakon keresztül megőrizniük nemzet tudatukat, nemzetvallásukat, és (korlátozott) nemzeti szolidaritásukat. A szétszóródás történelmi útja az, hogy az érintettek eltűnnek a világból a nyelvi asszimiláció, a vegyes házasságok és a vallási áttérések következtében. A zsidók esetében ezekhez a csökkentő tényezőkhöz hozzájárultak a mérsárlások, a pogromok, a gyilkolások, és kiűzetések is.

Jól össze tudta egyeztetni azt, hogy egyfelől szinte fajilag viszonyult saját népéhez, annyira szeretett mindent, ami törölmetszetten arab, másfelől pedig annyira bízott népe őseréjében, hogy annak mielőbbi kibontakoztatása érdekében kész lett volna egy politikailag *talán* az elérhetőnél előnytelenebb békét is megkötni a rossz szomszédal. Ha az (1) azonnal történik és (2) a palesztin nép számára versengő pártok közti választásokat és (3) a szekuláris civiltársadalom elnyomásának végét hozná meg... És van még egy motivációs apróság is, amely irányadóvá nőtte ki magát politikai gondolkodásában. Fanniék nemrég kötöztek be új otthonukba Budán. Kétszintes régi lakás volt, a szinteket étellift kötötte össze, más nem.

Lépcsőt kellett építeni. A lakást egy idős hölgytől vette, a tulajdoni lapból kitűnt, hogy a felső lakás és az alsó szuterén eredetileg elkülönültek egymástól. A felső lakás utolsó tulajdonosánál a szerzés jogcímével kapcsolatban a következő földhivatali bejegyzés volt olvasható: „1944. március 19-ét követő hatósági intézkedés során megürült lakás”. Fannit cserbenhagyta bátorsága megkérdezni, mit is jelent ez, ki volt az illető, hova került és milyen körülmények között került a jelenlegi eladó birtokba. Amióta beköltözés-kor megtekintette ezt a hüvös szöveget, először nem hitt a szemének. Majd egész életére érzékenyítve lett az ilyen – mondjuk így – a társadalmi brutalitást közizagatási bikkfanyelven körülíró, keményebben: holokausztot relativizáló eufémizmusokra.

Érzékenyítve lett minden olyan beszédre, amely a nem túlságosan erős életerejű mai magyarságot tekintve – önemésztő módon – etnikai alapon címkéző-megbélyező-kirekesztő hatású. Rosszul esett neki sok olyan verbális úzus, amelyen csak a legkényesebb fülek akadnak fenn. Fanni például szenvedő alanyként tartotta számon azokat a tévelygő magyarokat, akik a szabad *faizás* ősi jogát összetévesztik a szabad fajizással. Persze ha a cigányok nem panaszkodnak a sok bántó kifejezés miatt, akkor az erdélyiek is legyenek csak meg az arasz helyett használt *zsidólábukkal*, annál is inkább, mert ha ez nem volna, hát a dohányosok vastag erezetű finánc lábát biztos így hívnánk ma. Az, hogy a tűzkeltésre használt tapló a Dunántúlon *zsidóbőr* néven is ismert volt, ma már nem sok vizet zavar, bár a képzettársítás kicsit barátságatlan indulatot örökít meg. Már erősebb hatást tesz a hazai térképészet élő gyöngyszeme: a számos, történeti eredetű és még tűrhető zsidódúló és zsidóhát megnevezés mellett egy helyütt (Zamárdi külterületén a jабai erdőben) feltűnően ott díszelgő, már-már brutálisan érzéketlen *zsidóirtás* helynév is.

Ezek az inkább kuriózumként ható fogalmak jól párosíthatók az ökológiai konzervativizmus nyelvvel. Senki sem konzervatívabb ma Magyarországon a környezetvédőknél, mert nekik egyedül áll rendelkezésükre a növényföldrajz nyelve és fogalomtára, amelyet a társadalomra alkalmazva érdekes áthallások generálhatók. A növényföldrajz egyik fontos fogalma az *őshonosság*. Hazánkban (amelyet egységes ökoszisztémának kell tekinteni ahhoz, hogy őshonosságról egyáltalán beszélni lehessen) a természetvédelmi törvény őshonosnak tekinti azokat a fajokat, amelyek az utóbbi két évezredben a Kárpát-medence természetföldrajzi régiójában természetesen (nem betelepítés vagy behurcolás révén) előfordultak vagy előfordulnak. *Tájjidegennek* nevezzük azokat a fajokat, amelyek megtelepedésük, alkalmazkodásuk (vö.: integráció) esetén a hazai életközösségekben a természetes folyamatokat (vö.: gazdasági folyamatok) az őshonos fajok rovására károsan módosíthatják. A kérdéses őshonosságú fajokat egy-egy területen akkor tekintjük természetes előfordulásúnak, ha beleillenek az ottani élőlényközösségbe (vö.: participáció), és ha a genetikai sokszínűség érdekében túrt előfordulásukat vegetációtörténeti és biogeográfiai adatok alátámasztják. Erdészeti értelemben az őshonosság a magtermelő állomány vagy szaporítóanyag-forrás eredetazonosítottságát jelenti. Erdőtelepítés esetén a természetes előfordulású vagy az azonos származási körzetben gyűjtött magoncokkal nevelt erdőt ismerik el őshonosnak. A növényvilág mellett a faunáért felelős emberek is használják ezeket a fogalmakat, a nem őshonosnak minősített vadfajok létszámkorlátozás illetve állománycsökkentésre kerülnek.

Nos, e fejtegetések olvastán az elbizonytalanodott tájékozódású olvasó nyilván nem csodálkozik már azon sem, hogy alkotmányjogászok is beszélnek őshonos kisebbségekről, érzelmileg túlfűtött történések pedig őshonos műveltségről. A készülő kisebbségi törvény módosítási javaslatai szintén ártatlan elfogulatlansággal beszélnek százéves magyarországi kötődés bizonyításával elnyerhető őshonossági státuszról, türelmetlen vendégekről. A jól beágyazott őshonosság öntudatának ilyen táplálása a jövevényekkel szemben sajnos jobban sújtja a magyarokat, mint gondolnók, hiszen azokon az élőhelyeken, ahol ezek a fogalmak ma is egykönnyen vérré mennek, ott a mi ezer évünkkel gátlás nélkül állítanak szembe kétezeret.

A bevándorlás egyébként sohasem valamely munkaerőt vagy katonalétszámot illető hiányhelyzetre adott válasz, inkább a gazdasági verseny egy alapvető, immár társadalmivá transzformált esete. Amióta a *bospesek* nem földesurak hívására jönnek, azóta a bevándorlók – amint legalizálni tudták itt-tartózkodásukat – egyből az osztársadalmi mélyvízben találják magukat. Ha ott megállják a helyüket, akkor ez élezi a versenyt. A bevándorlókra költött pénzek sokak szemében bőkezűnek tűnnek, sokan féltékenyek rájuk és arra a pénzre, amit az állam a bevándorlók laktatására, oktatására, munkába illesztésére költ. Az európai politikai egyszeregyben úgy tartják, hogy a migráció finomra hangolását és Európa integrációs kapacitását egyaránt a szélsőjobb oldali pártocskák befolyásán lehet lemérni. A mély gondolatokra képes Fanni azonban ezt is egy kicsit másképpen látta. Ő számos jelével találkozott életében annak, hogy a bevándorlással a legszegényebbek – mint őslakosok – társadalmi státusza érezhetően megemelkedett és a legesetebbek helyét a képzetlen idegenek hullámai veszik át. Ezen a virtuális mobilitáson tehát az értendő, hogy aki eddig legalul volt, az az új szegények érkezésével léphetett egyet előre. Ez a bevándorlók keltette *virtuális* társadalmi *mobilitás*, virtuális felfelé liftezés kompenzálhatja azokat, akik őslakosként féltékenyek: az alul levők tényleges helyzete ténylegesen nem javul, de érkeznek náluk is sebezhetőbb új rétegek, viszonylagosan tehát mintha feljebb léphetnének. És ez egy – a bevándorlás elfogadtatásában jól

használható – *szociotechnikai emeltyű*, mindaddig persze, amíg a muzulmán bevándorlók olcsó, alacsony presztízsű munkát végeznek és örülnek, hogy egyáltalán keresethez jutnak, illetve megmaradnak kiskereskedőknek, s ezért nem kell virulens ellenérzésekre számítaniuk. A zsidók a maguk idejében, Európában nem adták meg ezt a kényelemérzést a befogadó társadalomnak. A XIX. században néhány évtized leforgása alatt minden központi állami rásegítés nélkül Európa-szerte megvalósították az integrációt követő participációjukat is. Ugyanez Észak-Amerikában fel sem tűnik senkinek, a kapitalizmust csak félszívvel elfogadó vén kontinensen azonban (*az immár leküzdött gonosz keresztény antijudaizmus mellett*) a zsidó balsors alapvetően innen származtatható. Érdekes látni, hogy az új szemíták mai európai hulláma elfedi azt a körülményt, hogy mások alig kihűlt helyét töltik be.

A hagyományhoz való viszony mellett még lényegesebb azonban számára, hogy a modernizációhoz (globalizáció, világpiac, műszaki fejlesztés) való viszony fogas kérdésében is világos, követhető programot fogalmazott meg. Felismerte, hogy klasszikus *barmadikutas* probléma az iszlámot modernizálni kívánó reformerek feladata. A totalitarianizmus iszlám változatának falán az első reformtörést az euroiszlám ütheti. Ami a doktrinéreknek és apológétáknak fából vaskarika, a pragmatikusok számára egy végre elkezdődő feladat: lehet gúzsba kötve táncolni kezdeni (*modernizálni*). Ha a szabad diskurzus társadalmi feltételei között fejlődő sokmillió euroiszlám közösség reformalternatívát tudna kikínálni magának és azt átnyújtani az egész iszlám világnak, amely vonzóbb lehet a híveknek, mint amit az internacionalista terroristák papolnak... Tegyük még hozzá, ez a sokmillió közösség belátható időn belül, Törökország feltételezhető csatlakozásával megkerülhetetlen tömbbé nőheti ki magát a világiszlámon belül. (E nehezen belátható horderejű esemény valószínűsége olyan magas, mint zenekari szünetekben a köhögés bekövetkezésének valószínűsége). Ha sikerülne egyértelműen a vallási megújulás éllovasává tenni az európai demokráciák új polgárait, akkor ez mintát adhat a Közel-Kelet és Észak-Afrika egészének is. És hogy perspektívába állítsuk mindezt: mindeddig az amerikai neokonzervatívok katonai megalapozottságú nemzetépítése és demokráciára nevelése volt az egyetlen nyugati kínálat, ha az iszlám világ kiútkereséséről és a stagnálásból való kilábalásáról volt szó. Az euroiszlámmal immár választék jött létre. Az euroiszlám egy kemény feltétellel fejthet ki hatást: aludjanak ki a kasmíri, palesztinai, iraki tűzfészek, oldódjon meg a bosnyák és csecsen helyi konfliktus. Ekkor megteremtődnek a feltételek a „terrorizmus elleni harc” megnyerésére és ezzel a radikális iszlám végleges elszigetelésére. Annál is inkább, mert a dzsihadisták csak eszköznek érzik a Nyugat elleni harcot, igazi céljuk az iszlám hívők érzelmeinek meghódítása és azon keresztül a korrupt arab rezsimek iszlamizálása. Fanni persze látott még egy fontos feltételt is, mert tudta, hogy valójában minden rezsim korrupt abban az értelemben, hogy elveszi a maguk politikai üzeme számára szükséges jövedelmet. Még a választott rezsimek is ilyenek természetesen. A különbség talán a tolerálhatóságban és az arányokban van: a Közel-Keleten sajnos az egész nemzeti jövedelem a politikai osztály kezében van, és az csepegteti le a maradékot a civil társadalomra, a vállalkozókhoz és fogyasztókhoz. E politikai osztály nemzetek feletti összaráb jellegét és egyben politikacsináló szerepét mi sem jellemzi jobban, hogy a jordán királyné emlékiratai szerint a királyi ház bevételeinek nagyobb része közelebről meg nem határozott pánarab és muzulmán forrásokból származott.

A fent említett tűzfészek kioltása bizony katonai feladat és megelőz minden mást. A katonai szembenállás ezeken a helyeken a szocializmus idején alakult ki, és amolyan helytartók által vívott *piszkos* háborúk formájában volt tapasztalható, kiegészítve az atom-üttöerőre alapozott fegyverkezési versennyel. Az irániak révén ez a vonal ma is létezik. De van egy nagy különbség is: a Szovjetunió akart modernizálódni, a maga módján! A sztálinizmusba fulladt bolsevizmus majd reformált válfaja, a szocializmus, egyaránt történelmi lemaradásokat akart behozni. Nem egyszerűen csak csatlakozni akart a nyugathoz, hanem túl is akarta szárnyalni. Minden bizonnyal ez az egyfajta motivációs közösség tette lehetővé a vég eljövetelekor a békés forogatókönyv megvalósítását. Ez az eredeti reformista szándék, amely megvolt a bolsevikokban, teljességgel hiányzik az iszlám színezetű harcosok ideológiájából. Ezért az *önfelszámoló kimenetel* az iszlám terrorizmus esetében nem várható.

Ebből az újdonsült politológus nő azt a következtetést vonta le, hogy az euroiszlámnak határozottan ki kell állnia a kompromisszumok nélküli modernizációért. Ez pedig csakis akkor kezdődhet meg, ha előbb kioltják a katonai tűzfészeket; megszüntetik a katonai ellenállást; tisztességes, de nem ambiciózus feltételekkel békét kötnek. Ilyen beállítottságú és kvalitású politikusokat kell hatalomba segíteni minden a tétlenség és a revansizmus elegyében dagonyázó arab országban. A köldöknéző vallási interpretációk, fejkendő-ügyben megvívott álviták helyett az autonóm civiltársadalom megalapozását kell elérni az arab országokban. Ettől várható azt a kritikus tömeg, amely valamilyen pragmatikus módon majd kiküzd egy sikeres egyensúlyt a szekularizáció, a vallási-kulturális hagyomány megőrzése és az amúgy nem túl vonzó, de mégis megkerülhetetlen nyugati értékrend elemeinek átvétele között.

Fanni globális kérdésekben vallott iszlám-álláspontja tehát az 1989-es orosz önfeladáshoz hasonlíthatóan *galamb* volt, egyetlen ponton azonban megvetette a lábát, a demográfiai erőviszonyok (és az ezt szolgáló intézkedéssorozat) kérdésében szigorúan héja maradt. Ez az érdekes – minden ízében női fo-

gantatású – politikai álláspont-kombináció segített neki abban, hogy ne marginalizálódjék, sőt mindenki számára partner maradjon az euroizlám mozgalmakon belül. Ne gondolja senki, hogy kevés olyan arab értelmiségi volna, mint Fanni. Az igaz, hogy a nyitott, felvilágosult arab értelmiségiek, a *Bildungsbürger*ek mellett kellene *Besitzbürger* is, ez a vállalkozói réteg azonban, akárcsak Magyarországon, eléggé hiányosan van jelen. Pedig a jakobinus jellegű, világi (reform)diktatúrák az arab világban mind a középrétegekre igyekeztek támaszkodni. A szovjet támogatás és az olajjüvedelmek birtoklása azonban kevésnek bizonyult. Demokratikus intézményrendszer híján a hatalomra jutó nacionalista középrétegből hamar levált az uralkodó bürokratikus oligarchia, amely költséges katonai kalandokba és permanens politikai hisztériába hajszolja a tömegeket. Sajnos józanul meg kell állapítani azt is, hogy az arab világ beteges politikai fixációja a palesztin kérdés körül csak konzerválja a jelenlegi elmaradottságot felelős belpolitikai erőviszonyokat, a katonai szembenállás megörökítésében érdekelt hatalmi viszonyokat. A Fanni köré csoportosuló összaráb értelmiségiek egyik legutóbbi munkája éppen az ENSZ megrendelésére készült és nagy közfigyelmet kiváltott AHDR-sorozat (amolyan arab ország-jelentések) legutóbbi kötetében való közreműködés volt. Ami e véleményformáló értelmiségieket illeti, csak egy rövid felsorolás kedvéért ilyenek az Akram Baker európai konferenciasorozatán résztvevő értelmiségiek: a sikeres énekes Ammar Hasan; a viszonylag toleránsan muzulmán Bangladesben újságíróskodó Salah Uddin Shoab Choudhury; aztán a Svájcban tevékenykedő, nagyhatású de meghatározhatatlan politikai hovatartozású Tariq Ramadan diabolikus vallásbölcsele; a mérsékelt hangú politizálást kényszerből felvállaló Tahar Ben Jelloun Párizsban alkotó marokkói író; továbbá a közelmúltban elhunyt nagy Edward Said is Amerikából.

Fanni anyai nagyszüleinek generációja már nagyrészt Galileán kívül, de még Palesztinában nőtt fel. A politikai közbeszéd axiómája volt számukra az ideiglenesség érzésének fenntartása. Csak semmi asszimiláció a befogadó arab ország viszonyait illetően, csak semmi egyéni, családi szintű megoldás az össznépi csodavárás, e jámbor *chiliasmus* helyett! A női jogokkal is ugyanez a helyzet: először vívjuk vissza hazánkat, addig, pedig kuss. Még a külföldi munkavállalás is deviánsnak tűnt, amelyet a mértékadó körök (a falu politikai vezetői úgymint egy nemesfém- és nőkereskedő, egy orvos, egy földtulajdonos és egy kiérdemesült fegyveres) éppen csak hogy toleráltak – úgy kellett kikönyörögni a rábólintást. E rábólintásnak volt egy feltétele is, amelyet e mértékadó körök nem kötöttek a kis család orrára. Mindenesetre ezentúl valamennyi utazásuk, cselekedetük regisztrálásra és illetékes adminisztratív szervek előtt diszkrét mérlegelésre került.

Mivel a csodavárás egyeztetett összaráb politika volt, ezért a befogadó arab államok sem ösztönözték az integrációt. Ha az arab államok politikacsínálásában a civil érdekek megfogalmazásának hagyománya vagy akár csak helye lenne, akkor azt lehetne mondani, hogy az államférfiak önérdéke jutott érvényre a közérdek helyett. (Valójában civilszféráról nem lehet beszélni ott, ahol az embereket olykor vattának tekintik a politika. Másrészt pedig a gyűlölet évtizedes indoktrinációja miatt éppen a „civiliek” olyan tömegnyomást fejtenek ki a politikai szélsőség irányába, hogy mérsékelt politikus egyelőre kevés terem meg palesztin talajon). Sajnos az ENSZ is immár 60 éve hozzájárul ennek az önsorsrontó helyzetnek a fenntartásához (és ezzel a nemzetközi konfliktus megörökítéséhez), mert segélyeit pántlika és feltétel nélkül nyújtja, a folyósítást nem köti a segélyezettekkel vonatkozó semmilyen előremutató megoldáshoz. Egy szóval nem hálót ad, hanem halat. A feltétel nélkül nyújtott pénzzel pedig szolidaritását kimutatandó mindenki nagyvonalú akar lenni. Valójában ezzel rosszat tesznek, mert a korrupciótól a káosz terjedő belső viszonyokat enyhíthetné egy szigorúbb külső pénzügyi rezsim.

Fanni anyai nagyszülei sem tudtak volna kilépni ebből (az európai jóléti államok minden visszasságát felvonultató) társadalmi stagnálásból, ha a már nem egészen fiatal nagyapáról egy pillanatban nem döntenek úgy, hogy Magyarországra küldik katonai kiképzésre. A „katonai” jelző e tevékenységet illetően határozott eufémizmus volt, szovjet szóhasználattal ugyanis diverzáns-képzésről volt szó. A kiválasztott káderek maguk a csodavárás helyett végre lehetővé vált fegyveres ellenállásról beszéltek, a célcsoportban pedig terrorizmusként érzékelték gyilkos akcióikat. Fanni nagyanyja, aki egyszerű ember volt, egyszer azon sajnálkozott, hogy a *csodavárás*, illetve a gyűlölet felkorbácsolta esztelen pusztítás, mint *ellenállás* között, a politikai hisztéria e két véglete között kár, hogy a hűvösen szívós politikai egyezkedést mindmáig még nem próbálták ki. Az eufémizmust annyira komolyan vették, hogy Fanni anyai nagyapja polgári fedőfoglalkozást is kapott: orvosegyetemista lett a Semmelweis Orvostudományi Egyetem fizetéses képzésében. A SOTE nem támasztott nehézségeket, amikor egy-egy hónapra eltávozásra ment, és mellőzte a gyakorlati, laboratóriumi munkát.

A nagyszülők a rendszerváltozáskor elhagyták Magyarországot. Szilárd kommunisták voltak, a rendszerváltozásban csak annyit láttak, hogy választott hazájuk enged a globalizációnak, amelyet a neokolonialista gazdaságpolitika és a nagyhatalmi befolyás trójai falovaként lepleztek le. Éles szemmel azt is észreveszik, hogy ez a globalizálódás ma már határozottan lassul, egyre inkább határt szabnak neki a távolsági kereskedelem biztosításának irdatlan költségei és az egyre gyakoribban visszaálló határellenőrzési rendszerek.

Az Öböl-háborúig Kuvaitban húzták meg magukat, az ott dolgozó palesztin vendégmunkások családjainak pedagógusaiként. 1991-ben ismét menekülniük kellett, mert mint a délibábos politizálásra hajlamos palesztinok mindannyian, Szaddámot éltették, Amerikát veszejtették. Amikor aztán jordániai új otthonuk felé tartva egy kis kerülővel lányuk és unokáik pesti ajtaján kopogtattak, Fanni levonta azt a sommás következtetést, hogy a palesztinok sajna mindig rossz lóra tesznek, és mindig elmulasztják politikailag megegyezni ellenségeikkel, ezért folyamatosan egyre rosszabb helyzetbe kerülnek. Sommás következtetéséből azután az idők során kimunkált politikai meggyőződés alakult ki: a konfliktus politikai megegyezéssel történő befejezésére van szükségük, bármi áron, bármilyen engedmény mellett mihamarabb.

Fanni anyja (ugyan már menekültként) még Palesztinában született, és a nagypapa katonai kiképzése során már nagyobbacska korában került Magyarországra. Megismerkedvén leendő magyar férjével, egy Roberval-származékkal, már nem is hagyta el többé az országot. A világi nevelést és magyar szívet kapott asszony a maga szüleitől mindig azt hallotta és Fanninak is ezt adta tovább, hogy ők is kánaáni nép, a filiszteusok leszármazottai. A filiszteus – mint ismeretes – körülmetéletlen és többistenhívő népség volt a „Dzsahilijja” korából, azaz a teljes pogányság és a kezdetleges törzsi erkölcsök korából. Az iszlám hit felvételével azután ezek a körülményeik megváltoztak. Mindenesetre az etimológiában jártas fülű ember számára ez a leszármazás nem meglepő. A megmetélkezés évezredes hagyománya a Fanni generációjával szakadt meg, öccsét már nem engedték papi kés alá és ezzel marciális elődök beláthatatlanul hosszú múltbéli férfisorában ez az ártatlan gyermek lett az első, aki kívül került ezen a konvención. Ezen az ekképpen perspektívába helyezett tényen egy szülő számára lehet hosszán lehet elmerengeni, az apa nélkül nevelkedő fiúgyermek számára, de ennek meglepő gyakorlati következményei is támadtak. Ami ugyanis európai szülőnek természetes és a higiénés szokások továbbadásának természetességével tanulják meg a gyermekek is, az ebben az ősök felől érkező láncolatban itt és most meghibásodott: ez az anya – ugyan hogyan is gondolhatott volna erre – elmulasztotta gyermekét megtanítani egy alapvető mindennapos tisztálkodási rítusra.

A filiszteus múlt vállalhatósága mellett a palesztin nép múltjából még egy mozzanat emelendő ki, bemutatásképpen. A Közel-Kelet koptjai, cserkeszei és káldeusai mellett sok köztük is a keresztény. Ők Krisztusukat is palesztinnek tekintik, annak is ábrázolják – egy jó adag teológiai revizionizmussal, minden különösebb gátlás nélkül. A magyar iskolákba járt, Közép-Európában felnőtt és etnikailag-nemzetiségileg érzékenyített Fanninak erről az jutott eszébe, hogy például a parasztvezér kisnemes Georghe Doja-Dózsa esete is hasonló. Egyáltalán: a terület kényszerű megosztását követően a *múlt felosztása az utód-államok* között mindig érdekes történet-szociológiai megfigyelésekre ad alkalmat és ehhez a Habsburg-Monarchia utódállamai egyedülálló terepet kínálnak. A Monarchia illetve a történelmi Magyarország ugyanis elég hosszú ideig állott fenn ahhoz, hogy kialakulhasson az, amit kulturálisan aztán fel lehet osztani. Ráadásul elég hosszú ideig állott fenn ahhoz is, hogy egész népek ébredhettek öntudatra a kulturális ismeretlenség homályából-kohójából. Más népeknek pedig, amelyek államalkotónak tekintették magukat (sajnos a vesztfáliai békerendszer idején meg később a bécsi kongresszuskor mi éppen nem voltunk szuverének) keserűen szembe kell nézniük azzal a ténnyel, hogy a közigazgatás az övék lehetett ugyan, de a mindennapi életre és az összeurópai szintérré ez igen szerény befolyással bírt.

Ezek a szép és tartalmas történeti kérdések helyett szegény Fanni jelenleg egy sajátos ügygel foglalatokodott, íróasztalán már ebben a dologban komoly irathalmaz púposodott. A parlamentben a képviselők egy csoportja energiagazdálkodási előterjesztésre készült, amely egy új szempontot kísérelt meg bevinni a környezetvédelmi ügyekbe. Környezetvédelmi ügyekben gyakorlatilag mindent elmondtak már, amit tudni lehet és főképpen, amit tudni érdemes. Annyszor elmondta ezt már mindenki, a rádiós talkshow-k beszélgetéseitől kezdve az általános iskolás gyerekek házi dolgozataiig, hogy az utolsó újdonság, amit Fanni környezetvédelmi témában hallott, az egy olyan megdöbbentő észrevétel volt, hogy a tehének sajnos igen kevésbé környezetbarát állatok, mert túl sok vizet fogyasztanak, illetve a táplálékuk (a fű) is igen nedvességigényes. Mivel pedig már a közeljövőben is az édesvíz lesz a földön a legszűkösebb erőforrás, az allokációs döntések meghozatalakor a jövőben mellőzni kell a szarvasmarha tenyésztést...

A mostani energiagazdálkodási ügy lényege abban állt, hogy megfigyelték az utóbbi években Európaszerte meglódult a nyári áramfogyasztás. Olaszországban például az utóbbi évek nyarain rendre hűsítő áramkorlátozások léptek életbe, amelyek kapcsán a gyárak után a háztartások is sorra kerültek. Hiszen már a nyári reggelenként is az áramfogyasztás elérte a napi 52 000 megawattot, amit eladdig csak karácsonykor tapasztaltak. Mindennek két oka lehet. Az egyik a számítógépek elterjedése – ezzel az előterjesztés nem foglalkozott. A másik klímaberendezések létesítése eddig csak az irodákra és autókra szorított, mostanában azonban elérte a magánlakásokat is, azok közül is a polgáriakat. Márpedig Fanninak itt volt egy hasznosítható észrevétele, amely képviselőjének előterjesztése után most immár riportéri jelentés megszerkesztésének formájában visszakértél eléje. Az észrevétele abban állt, hogy légkondicionálás helyett a lakások-irodák fekvésének tudatosabb megválasztása illetve a Közel-Kelet építészeti sajátosságainak szelektív figyelembe vételével ugyanolyan hőmérséklet-redukció érhető el, minden áramfo-

gyasztás nélkül. Képviselője azzal az eligazítással tette eléje a feladatot, hogy az atomenergia kiválthatóságára kell kihegyeznie a dolgot – ezt az új energiabiztos is pártolja majd – az árnyék-raportorról pedig tudni lehet, hogy a megújítható energiaforrások közé nem érti bele az áramtermelés zömét adó szénerőműveket. Az atomkiszállítás lehetőségének felcsillantásával a ravasz politikus egy ki nem mondott megfontolást épített be az előterjesztésbe: akármilyen racionálisnak tűnhet is első látásra a javaslat, nem számol azzal, hogy az energiatermelésre rakódó állami adóbevételről nem lehet megfosztani az államokat, csak akkor, ha valami egészen ritka zsákmányt csillantunk meg.

Sorskérdések, sorsszámok

Fanni nyugatossága korlátozott volt, ugyanis egyértelműen magyar szemüveggel nézte ő az európai ügyeket, és az atlanti kapcsolatokat is. Magyar szemüvegen pedig az értendő Brüsszelben, hogy érzékeny volt a nagyhatalmi önzéssel szemben. Az európai nagyhatalmak, amelyek egykor az imperializmust gyakorolták, ma már stratégiai szempontból összhangban vannak egymással, és ebben a konszenzusban a magyar politika is osztozik – ezért imperializmusról beszélni ma már tökéletesen elavult dolog volna. A nagy országokká szelídült angolok, franciák és németek, valamint a szorosan nyomukban loholó olaszok, spanyolok és újabban a magukra találó lengyelek ma inkább azon igyekeznek, hogy népességszámukra hivatkozva erőteljesebb érdekérvényesítési technikákat működtethessenek. A kisebb országok szempontjából ez privilégium-keresésnek minősül.

Egyetlen területen azonban, az atlanti kapcsolatokra vonatkozó külpolitikában, a jó szemű (és Venusként Marsot kereső, szinte már betegesen amerikai barát) Fanni nem tudott szabadulni attól a gondolattól, hogy a nagyhatalmi ambícióitól nem teljesen megszabadult Franciaország és a józan Európa érdekei sajnos alapvetően divergálnak. Már hosszabb ideje ismeretes, hogy a franciák a németekkel karöltve igyekeznek az európai integráció motorjává válni, az ő mindenkinél mélyebb együttműködésükkel, integrálódásukkal jó példát mutatni. (A németek rajongásba fordult egykori gyűlöletükkel ma már ott tartanak, ahol az orosz nemesség 200 évvel ezelőtt: újságszövegekben, TV kommentárokból francia fordulatokat, idézeteket, egész mondatokat kevernek szövegükbe). Ez nincs is senki ellenére, mindaddig, amíg igaz az, hogy ami jó a francia vállalatoknak, az jó lesz a többieknek is... Legfeljebb a britek moroghatnak, hogy miért hagyják őket ki, de azt a morgást el lehetett intézni azzal, hogy „tetszetek volna szorosabban velünk tartani”. Mármost a közös európai kül- és biztonságpolitikát kétféleképpen lehet elképzelni és megcsinálni: konszenzusos alapon vagy pedig az egyik európai nagyhatalom (reálisan ez csak Franciaország lehet) rásegítéseként. Ez a két dolog – bár választható – össze is tartozik, amint a BKV-ellenőrök munkájához szakmailag indokolható módon hozzátartozik a bliccelők megalázása. Az utóbbi rásegítéses minta, ha kizárólagossá válik, Fanni számára ugyanakkor kimerítette a nagyhatalmi önzés fogalmát. Számtalanszor bebizonyosodott, hogy a külpolitikában Franciaország arra használja fel szorosabb értelemben Németországot, tágabb értelemben a „karoling” Európai Uniót, hogy *bátországgént* és hátszélként szolgáljon saját ambícióihoz. És ezek az ambíciók, hogy- hogy nem, rendre amerika-ellenes ízűek. Az arrogáns európai amerikaellenesség például, ott kezdődik, amikor washingtoni héjákról kezdünk beszélni. Vagy amikor, például úgy, mint „puha hatalom”, mindenáron megkülönböztetjük magunkat Amerikától, a kényszeresen furkósbotot használó másik nagyhatalomtól. Vagy amikor a határainkon dörömbölő európaiak, így mindenekelőtt a törökök, ukránok és örmények perspektivikus uniós felvételét amerikai *fellazításnak* tudjuk be, amely az unió cselekvőképességének aláásására irányul.

Franciaország atlanti kapcsolataiban már De Gaulle óta játssza az „igen, de” játékát. Amíg ez a törekvés a csak nemrégiben helyreállított és egykori gyarmataitól csak megszégyenítve búcsúzni képes középhatalom részéről politikai önazonossága és kulturális önaffirmációja iránti igényét fejezi ki, addig ez minden európai számára vonzó és helyeslendő platform lehet. Olyan, amit európai szintre kellene emelni. Ha már ehhez szövetségeseket kezd gyűjteni, az azonban már legalábbis gyanús: számára nyilván a nemzetközi terrorizmus fenyegetése fantázia szüleménye csupán, az ő perspektívájából az iszlám dzsihadisták egy nevezőre kerülnek az amerikai neo-konzervatívokkal. Ha pedig ez a rokonszenves ország, akkor is kitart az egyénieskedő elhatárolódása mellett, amikor már patakokban folyik a vér, akkor egy politológusnak arra kell gondolnia, hogy bizony újra kezdődik a világban az egyensúlyi politika. Újra szembenálló szövetségi rendszerekbe csúszhatunk, és most vetjük el a következő nagy katonai tömb és történelmi konfrontáció magvait. Franciaország, Németország, Oroszország és az állig felfegyverzett, ellenségessé hevített Kína lesz az egyik oldalon, illetve Amerika, a britek (ennyit az „európai unió” jövőjéről) Japán és India a másik oldalon – hogy csak a fejesekeket említsük. Hja, és még valami: a XIX. század elején a függetlenségi háború veszteségeinek szecessziójával megalakult szociáldemokrata Kanada tovább húzhat a makacsul liberális irányba szavazó új-angliai és csendes-óceánparti államok befolyását veszített és elkeseredett

új kivándorlóival, akik esetleg egy új polgárháború árán is, vinni akarják, majd magukkal megszokott államukat is...

Fanni feltételezte, hogy ez a játék Európában is a hadimegrendelésekről szól. Márpedig ekkor, tehát ha önálló európai ütőerőről álmodozunk, az egész európai közösség rosszabbul jönne ki majd a dologból, csupán a beszállítani képes nagy országok hadiipara nyerne a váltáson! Mármost Európa fegyverkezésén. Valódi, kreatív ambíciókról Fanni meglátása szerint ugyan nincs is szó (a franciák tagadnák elsőnek, hogy ők programozott módon Amerika ellenében volnának), csupán arról – az évszázados brit Európapolitika utánérzéseként – hogy megpróbálják kiegyensúlyozni Amerika vezető szerepét. Objektíve azonban az ilyesmi egybeesik: az akadémikusok alkalmadtán a keresztbetétel is eljut. Ráadásul azt se feledjük, hogy a karoling EU (ez kezdetben a Nagy Károly birodalmára hajazó Európát jelentette, a legújabb szóhasználatban már egyre inkább a Törökország nélkül elképzelt teljes maradék Európára is vonatkozik) francia államférfiak találmánya, a legutóbbi időig messzemenően frankofon volt és a francia közigazgatás mintájára terjeszkedik folyamatosan. Mármost ha belegondolunk, mi jobb Európának: ha elfogadja az amerikai vezető szerepet (és lemond az önálló katonai ütőerőről, és folytatja hagyományos segélypolitikával megalapozott külpolitikáját) vagy ha kontesztál (igen, de...), akkor meg kell állapítanunk, csak és kizárólag a katonai-ipari komplexum érdeke diktálhatja azt, hogy Európa fegyverkezzen fel (akár párhuzamos struktúrák kiépítéséig is). Ha viszont Európa elfogadja, hogy kell *vezető* szerep a mai *veszélyes világunkban* és beéri a másodhegedűs szerepkörével – spekulált az európai politológus nő – akkor gazdagabb lehet, kultúr- és szociálpolitikát művelhet (ez utóbbi különbözteti meg Amerikától, egyes egyedül).

A másodhegedűs szerepköre körülbelül annyit tesz, hogy a 45 000 európai diplomata (sic!) krízishelyzetekben megpróbál közvetíteni és a segélyekkel nyomást gyakorolni, a tűzvonalban pedig Amerika van a katonáival (2-3 000 amerikai diplomata és 2-3x45 000 katona már elég a legtöbb háborús tűzfészek kioltásához).

Tudvalevő, hogy az euro-diplomaták siserahadánál van egy még népesebb ballaszt is az Unióban: míg a *tolmácsok* száma a tényleges szükségletet tükrözi, addig a *fordítók* száma presztízsszükségletek függvénye. A fordítók népessége megállíthatatlanul növekszik, ahogy a kis nyelvek mellett újabban a kisebbségi nyelvek, mi több az újjáélesztési kísérleteknek alávetett nyelvek is hivatalos nyelv státuszára pályáznak (mindig mindent le kell majd fordítani ezekre is).

Visszatérve a másodhegedűs szerepére... Ha Nagy-Britanniának jól fekszik már évszázadnyi ideje a másodhegedűs szerepköre a nagy testvérrel szemben, úgy, hogy nála van az ész és a diplomáciai tapasztalat, a másikon pedig az erő, nos akkor Fanni inkább ezt a paradigmátikus munkamegosztást ajánlja Európának és nem a francia mintát. A francia minta ugyanis, ha még sokáig hatni tud, csak oda vezethet, hogy kicsorbult az egymásnak feszülő két fegyver, és ezzel esélyt kaphatnak az alternatív (demokrácián kívüli) hatalmi törekvések a világban.

A *bátszeles* megoldás tehát majdnem szükségképpen meghasonláshoz vezet Amerikával. A másik lehetséges minta, a valóban közös európai külpolitika viszont azért vezet szinte feloldhatatlan apóriákhoz, mert az európai kormányok sohasem (de legalábbis az integráció utolsó, betetőző lépéseként) fogják feladni diplomáciai karjukat, a nemzeti akaratképzésnek ezt az egyik legrégebbi intézményét. Ha pedig mégis egy napon feladnák, ott maradnak még a nemzetbiztonságinak becézett információs szolgálatok. Mivel az információ hatalom, erről lemondani és a szolgálatok siserahadát összeurópai szintre emelni igen nehéz.

E megfontolások alapján rajzolódott ki számára magyar perspektíva, ennek átélése tette lehetővé, hogy párhuzamokat ismerjen fel a történelmi magyar és a mai palesztin politikai cselekvés között. Ott van mindenekelőtt a szimbolikus politizálás egyik szent tehene, amely tökéletesen közös a két népben: mindketten alaposan isznak a temetések-újrateremtések politikai mákonyából. Aztán az, hogy a politikai közéletesség és a militáns szélsőségesség között gyakran lebegtetve van az átmenet. Ott van aztán a háborús vereség feldolgozásának elmaradása (pedig senkinek nincs nagyobb gyakorlata a csatavesztésekben) és az ennek következtében beálló kórisme: a múlttal szembenézés képtelensége és ezzel a múlt egy balszerencsés korszakának elmaradó lezárása. Hetykeséggel folytatni, de azt, hogy valahol utat tévesztettünk, hát azt soha be nem ismerni – ez közös a két nép lelkében. Az arab ködevés versus reálpolitika párfogalma is pontosan leképezi a magyar történelem 48/67-es dichotómiáját, amely számmisztikailag hátborzongató módon megegyezik a palesztinok hisztériájának *sorsszámaival*).

Szeretetteljes magyar műveltségét azzal lehetne talán jellemezni, hogy amikor Golda Meir izraeli miniszterelnök a közel-keleti konfliktus végét firtató kérdésre azt a szállóigévé vált választ adta, hogy a harcnak akkor lehet végét szakasztani, ha a palesztinok jobban szeretik majd saját testvéreiket, mint amennyire gyűlölik az izraelieket. Az elnökasszony e fikás kijelentésében – arra utalt ezzel, hogy mivel a menekülteket befogadó országok nem integrálják a hozzájuk érkezett családokat, még állampolgárságot sem adnak nekik, a táborok így a politikai szélsőség, a szervezett bűnözés és egymás közötti leszámolások melegegyévé válnak – Fanni felismerte a Deák Ferenc régi gondolatát, eredeti szerzőségét. Magyaros

nyugatoságának alaposságára pedig jellemző, hogy ő azon kevesek közé tartozott, akik nem annyira a választások elmaradozásában keresték eredeti hazája és a tágabb értelemben vett arab világ lemaradásának okait, mint inkább a civil társadalom hiányában. Szűkebb egykori hazája politikai hisztériáját, amely az őrjöngő erődemonstrációkba fulladó pol-szeánszok és a gyűlölet szocializációjának eredménye, azzal próbálta gyógyíttatni, hogy valahányszor egy hadúr elbődült a „mártírok ezreinek” várható bevetéséről, ő pénzt utalt egy olyan kevésszámú megbecsült palesztin értelmiségiekből álló európai körnek, az ún. Vasárnapi Körnek, melynek tagjai hasonlóan gondolkoztak ezekről a közel-keleti alapkérdésekről, és azután konferenciasorozaton terjesztették politikai meggyőződésüket. Legutóbbi ülésüknek azt volt a vezérmotívuma, hogy nem szabad megengedniük, hogy a minden politikai és civil irányítás híján önmozgással rendelkező fegyveresei markában vergődő palesztin nép a törökök kurdjainak sorsára jusson. Ezek a fegyveresek fegyvereik révén középosztályi szintre vergődtek, és amíg életben vannak, nem fogják önként feladni egzisztenciájukat. A mindennél előbb való nemzetpolitikai feladat tehát abban áll, hogy ezeket – választott politikai intézmények segítségével – civil irányítás alá kell vonni. Sajnos ezzel az elkötelezettségével és különösen a pénzmozgással Fanni megszegett egy olyan hallgatolagos egyezséget – a politikai akaratnyilvánítás mellőzését – amely még szülei migráns éveinek nyitányán kötött.

A konferencia következő ülészakára azt a célt tűzte maga elé, hogy kommunikációs irányelveket tűzzön ki, amellyel felvehető a harc az izraeli fél legutóbbi propaganda-akciójával szemben. Fanni kapta a feladatot, hogy verifikálja ezeket a tényeknek tekintett állításokat, illetve megfelelő válaszban részesítse őket. A következő, az izraeli fél által számára kedvezően csoportosított, feltételezett tényekről van szó:

1.) *Nemzet és Jeruzsálem*

- Izrael Krisztus előtt 1312-ben vált nemzetté, 2000 évvel az iszlám megszületése előtt.
- Amióta i.e.1272-ben a zsidók elfoglalták az országot, legkevesebb ezer éven át tartani tudták. Folyamatos jelenlétük pedig 3300 évre tehető! Az arab hódítás i.sz. 635-ben következett be és vagy huszonkét évig tartott. Az újkori Jeruzsálemben már 1870 óta túlnyomó többségben zsidók élnek.
- Több mint 3 300 éve Jeruzsálem a zsidó nép fővárosa. Jeruzsálem ugyanakkor soha sem volt arabok vagy muzulmánok fővárosa. Újabban a mohamedánok a maguk harmadik legszentebb helyének tekintik, Mekka és Medina után. Amikor azonban Jordánia megszerezte 1948-ban, eszébe sem jutott, hogy fővárosává emelje, arab vezető nem látogatott el oda 19 éven át.
- Jeruzsálemet 700 alkalommal említi a Tanach, a zsidó Szentírás. Jeruzsálemet ugyanakkor a Korán, a muzulmán Szentírás egyetlen egy alkalommal sem említi.
- A babilóni fogság idején is otthon maradt kevés számú zsidó, a római kor szétszórását követően is maradtak helyben családok, akik folytonosságot biztosítanak a zsidó jelenlétnek az Ígéret Földjén.
- Dávid király alapította Jeruzsálemet, Mohamed egyszer sem jött ide.
- A zsidók Jeruzsálem felé fordulva fohászkodnak, a muzulmánok pedig Mekka felé (ami sokuknak azt jelenti, hogy hátat fordítanak Jeruzsálemnek).

2.) *Arab és zsidó menekültek*

- 1948-ban az arab vezetők biztatták falvaik elhagyására a palesztinaikat. A legtöbben egyáltalán nem is találkoztak izraeli katonával. Az arab országokban élő zsidókat ugyanakkor üldözéssel és kisajátítással kényszerítették házaik elhagyására.
- Mintegy 630 000 arab hagyta el Izraelt 1948-ban. Ugyanennyi zsidó menekült érkezett később az arab országokból.
- Az arab menekülteket szántszándékkal nem integrálják a fogadó országok, jóllehet a legtöbb arab ország népességében szegény, anyagiakban pedig gazdag, területben pedig beláthatatlanul nagy. A második világháborút követő időszak 100 millió menekültjéből csak az arabokkal történt meg, hogy nemzet-társaik nem fogadják be őket. Izrael gyorsan integrál minden menekültet, jóllehet területe igen szűkös.

3.) *Az arab-izraeli konfliktus*

- 22 arab ország van a palesztinokkal együtt. Ezzel szemben csak egy zsidó ország létezik.
- Az arab országok öt háborút indítottak – eddig mindet elvesztették. Ehhez képest a legendás huszadik századbeli német revansizmus sápadt öröklődés volt. Izrael valamennyi esetben önvédelemből cselekedett és győzött.

■ A PFSZ alapítóokmánya mindmáig Izrael Állam eltörlésére szólít fel, a palesztin közpolitika mindmáig hemzseg azoktól a lépésektől, amelyek célja a totális megsemmisítés.

■ Izrael a legutóbb 1993-ban kötött megállapodásuk alkalmával a palesztinoknak adta a megszállt területek közül a Jordán nyugati partjának és Gázának a zömét, a Palesztin Hatóságot autonómiával és fegyverekkel látta el. Ma több katonát tartanak hadrendben, mint a kanadai hadsereg. Megszállásról ennyiben nem beszélhetünk tovább, legfeljebb az államhatárok ideiglenességéről.

■ 1967 előtt a jordániai uralom alatt a jeruzsálemi szent helyeket megszentelték, és nem engedtek zsidókat a közelükbe. Az izraeli hatalom természetesen megőrzi a muzulmán és keresztény szent helyeket, és hozzáférhetővé teszi.

4.) Az ENSZ szerepe

■ Az ENSZ 1990 előtt 175 Biztonsági tanácsi határozatot hozott, ebből 97 Izrael ellen született.

■ A közgyűlés pedig 690 határozatról szavazott, ebből 429 volt Izrael ellen.

■ Az ENSZ hallgatott, amikor 58 jeruzsálemi zsinagógát leromboltak a jordániaiak, és amikor az Olajfák hegyén lévő ősi zsidó temetőt megromgálták. Nem emelték fel szavukat az ellen sem, hogy nem engedik be a zsidókat Jeruzsálem óvárosába, így a Siratófalhoz sem.

E nem kisszámú, progresszív palesztinok életérzése abban foglalható össze, hogy a palesztin bosszú magvetői az erőszak teológiájával „törököt” fogtak, és ez a török egyelőre nem engedi el őket az erőszak büvöletéből. Régebben az ilyesmit permanens forradalomnak nevezték, manapság – ideológiai távlatok híján – pontosabban be lehet határolni, hol követték el a palesztin katonai tervezők végzetes stratégiai hibájukat: a kődobálás felkelésük militarizálásával. A totalitárius halálkultuszról már csak úgy nyílna taktikai visszalépés számukra az erőszakmentes ellenálláshoz, hogy ez bizony a vereség beismerésével lenne egyenértékű. Erre pedig ez a hiszterizált társadalom még nem képes.

A Fannira kiszignált kommunikációs feladatot arra a középponti elemre kívánták felépíteni, hogy adathozható a korai cionista mozgalomnak az a jelszava, miszerint „Palesztina egy nép nélküli ország, egy ország nélküli nép számára”... Ezt felmutatva azután igyekeztek az 1917-es Balfour-nyilatkozatot (Palesztina a zsidó nép nemzeti otthona) úgy bemutatni, mint minden rossz forrását. Ebből egy könnyű *spinnel* levezethető aztán az ottomán időszaktól induló zsidó földvásárlások érvényességének megkérdőjelezése is. Ezt a politikai kommunikációs feladatot a palesztin értelmiségiek francia külügyi forrásokból finanszírozták. Franciaország az 1920-as San Remo-i mandátum-felosztási egyezség óta, majd annak a genfi Népközösség általi 1922-es megerősítése óta igyekszik olyan színben feltűnni, hogy az arabok szemében előnyösen különbözzenek az angoloktól.

A keleti nő

A modernizációt ugyanakkor egy sajátos nézőpontból igyekezett értékelni és ebből a sajátos nézőpontból mérlegre téve nem tudott jelest adni. Számára a modernizáció a *felesleges* emberek zárványszerű élőhelyeinek, kulturális *fülkéinek* felszámolását jelentette, anélkül, hogy más munkát, értelmes elfoglaltságot tudna nyújtani nekik. A hagyományos társadalmak egyik jellemvonása, hogy emberhez méltó életet biztosít azoknak az embereknek is, akik hozzájárulása a közülethez, közgazdasághoz vagy éppen a közízléshez elhanyagolható vagy éppen nulla.

Ott van a *bárem* példája, amelyet Fanni ugyan már nem ismerhetett közvetlenül és személyesen, de – a patriarchális arab családjoggal együtt – valahogy mégis jelen volt az a dolog a lelkében, az idegeiben. A hárem – mint ezt számtalanszor korrigálta már mások okulására – nem annyira a többnejűség kópé intézménye, még kevésbé egy török basa esti játszótér, hanem az *elhatárolhatóan* élhető női élet színtere. Elhatároláson a korabeliek azt a hagyomány erejével záródó megkülönböztetést értették, hogy míg a férfi dolga a versengő küzdelem a visszataszító világban, addig a nők lehessenek az otthonteremtés és a családi élet, valamint a testi szépség konzerválása értelmében vett önképzés szerencsés alanyai. Sokaknak esetleg olybá tűnhet ez, mint holmi férfimesterkedés eredménye, valójában azonban – mint egy szerzetesrend vagy apácakolostor Európában – a dolog a hagyomány elfogadásán nyugszik és mindkét nem számára egyforma erővel jelöl ki érvényes helyet a társadalomban.

Nos, Fanni természetesen nem azonosulhat bezártságból adódó sekélyes létbiztonsággal sem, amely túlságosan könnyen válhat pokollá a bentlakók számára. Márpedig e társadalmi *fülkék* kétségtelenül kényszerintézmények, ahova szülői vagy férjji „beutalással” kerülnek a fiatal lányok, elhagyott feleségek.

Ráadásul a háremben még a huszadik század első felében is előfordultak rableányok, akiket Germanus észrevétele szerint a hivatalos prostitúcióhoz veszedelmesen hasonló módon kölcsönözték a háztartások között. Mihelyt azonban e fülkék elvesztik karcerjellegüket, rögtön felmerül a gondolat, értéke van annak, ha van hova menjenek azok a nők ma is, akik nagycsaládban élnének, de nem feltétlenül saját gyermekkel és semmiféle *batást* nem kívánnak kifejtteni a világban, illetve semmiféle változást nem kívánnak előidézni a társadalomban. (Ahogyan egy nagyvállalati titkárnő mondjuk a Coca-Colánál, joggal gondolhatja azt, hogy ő segít megoldani az emberek kulturált szomjúságcsillapítását). Kiváltképpen hova menjenek azok, akik esetleg még a saját családalapítástól vagy éppen a házasságtól is visszariadnak vagy kreativitásuknak sajátos kiutat keresnek az álmok világában és esetleg a művészetben. Vagy csak a poppszichológiák és az orvostudományból lecepegő reformkonyhák követésében, ezek megszámlálhatatlanul sorjázó változataiban. És a nők Fanninak a nyugatos modernizációval kapcsolatos világnézetében csak jelképes szerepet töltenek be: valójában, amikor a jó társadalom feltételeként a zárványszerű élőhelyek megőrzésének fontosságát igyekszik felmutatni, minden olyan emberről szó van, aki ma teljességgel használhatatlannak minősül, mert a (bér)munka világába nem tud beilleszkedni/beférni. És nem kevesen vannak ilyenek.

Fanni nem volt professzionális társadalomkutató és elméleti szociológiai képzettsége is behatárolt, szerény volt. Ezért megfogalmazni nem tudta, de érezni határozottan érezte és vallotta, hogy a modernitás racionalitáskultusza elvett valamit, aminek társadalmi funkciója volna. Az elvett mitikus gondolkodás hiánya leginkább az iszlám radikálisok térnyerésén mérhető le, hiszen minden vallási fundamentalizmus a szekularizációtól való félelmeken alapul. A modernitással szembeni militáns elzárkózás – mint ismeretes – olyan társadalmi mechanizmusokat tart életben, amelyek a félelmet gyakorlatias agresszióvá (*gyilkosságokká*) transzformálják. A hasznosság mentén előrehaladó instrumentális ész („gyarmatosítónak” tekinthető) egyeduralma a tapasztalatok szerint az erőszak rettenetes kilengéseihez vezet egyes felverteletlenebb vagy instabilabb társadalmakban. A gyarmatosítást kiegyensúlyozni képes kommunikatív ész (az emberek egymás közti viselkedését racionalizáló tudás összessége) pedig olyannyira médiumok által közvetítetté válik, hogy ezzel éppen a kiegyensúlyozó funkciója válik hatástalanná, mert hát a médiumok maguk is természetesen a gazdaság részei és ennyiben a hasznosság kizárólagos logikája szerint működnek. Motoszkált benne a meggyőződés, hogy a huszadik század nagy irracionalista fellángolásai (*kivált azok népi elfogadottsága*), a modern európai boszorkányüldözések és az utolsó világháború katonai cselekményeit kísérő mézszárlások mind a hit rituáléi és liturgikus praktikái nélküli, szabályozatlannak érzett élet hűvössége alóli kibújásként foghatók fel. A fundamentalizmusok történelemfelfogása is jellemző: számukra a történelem nem más, mint néhány mitikus ősesemény örök visszatérése, megismétlődése. Az ilyen történelemszemlélet sem használ a világon sokhelyütt olyannyira szükséges, össznépileg elfogadtatható pragmatikus politikai kompromisszumoknak. Mármost ha sikerülne ártalmatlanabb formába kanalizálni ezt a nyilván ma is meglévő társadalmi igényt – spekulált az ambiciózus parlamenti tanácsadó – akkor minden bizonnyal elidegenedés-mentesebb és stabilabb világot teremthetnők.

Fanni tájékozódására az volt jellemző, hogy híréhségét alapvetően nem a tömegtájékoztatási eszközökből elégítette ki, hanem rafinált hírcsatornákat működtetett. Igyekezett ugyanis mindig az eredethez nyúlni. Tudta azt is, hogy a média hírtúltengése gyakorlatilag alulinformáltságot eredményez. Televíziója otthon egyáltalán nem is volt, a virtuális világot számára a számítógép teremtette meg, amikor idősebb korára – az egyre gyakoribb otthon-ülések kiszolgálására – vásárolt egy digitális videóval felszerelt készüléket, akkor egyből a legmélyebbre merítkezett a való világ virtuális párjában. Azt is nagyon megvalógatta, milyen rádiót hallgat. Mint egy bölcsész, aki megszokta, hogy forráskritikailag megszúrja az elé kerülő könyvek információit és bibliográfiáját, úgy ő az interneten elérhető rádiók közül válogatott, ha akár zenét hallgatott, akár híreket akart bevenni (úgy vette be őket, mint az orvosságot, evés előtt vagy alatt). A mezei hírrádiókat nem állhatta, mert azok nem restek ugyanazt a hírt sulykolni reggel, délben és este – híréhségében ő az *egyérintős* híradást szerette. Sok kollégájától eltérően nem szokott le a nyomtatott sajtóról, újságolvasás gyanánt minden reggel átlapozta a nagy világlapok vezető kommentárjait (amihez nem jutott hozzá, azt az Internetről futotta át). Legfeltékenyebben azokat a hírforrásait tartotta számon, amelyekhez úgy jutott, hogy ügyesen megtalált olyan tematikus hírleveleket és mértékadó személyiségek web-logjait, amelyekre látogatván illetve feliratkozván minden szerkesztőségnél messze előbb értesült katonapolitikai elképzelésekről (természetesen nem aktuális taktikai műveletekről), technológiai fejleményekről (természetesen nem az új szabadalmaknál is titkosabb vállalati páncélszkevényekben fekvő fejlesztési elképzelésekről), közéleti események terveiről. Legbüszkébb pedig arra a közel-keleti témákkal foglalkozó véleményformáló webhely felfedezésére volt, amely mottójában azt ígéri: „onnan indulunk, ahol a sajtó abbahagyja”. Fanni hírforrásai zöméhez telefonjának böngészőjén is hozzáfért, így Európa-szerre megőrizte tájékozódása szuverenitását és gyorsaságát – érzéketlen munkaadója ezt észre se vette, kihasználni nem tudta, mert politikusként számára egy hír csak akkor vált hírértékűvé, ha már mindenki arról beszélt. Képviselője sokat költ arra, hogy könyvtárakkal irodalmi és politikai témafigyelést

végeztet. A tanácsadó összevethető merítési mélységben megoldotta ugyanezt az Interneten, hiszen minden keresőgép felajánlja ezt a szolgáltatást. Az internetes rádiózás pedig olyannyira betöltötte életét, hogy a nap tekintélyes részében fején fülhallgatóval lehetett látni, ahogy jön-megy. Egyszer annyira megragadta egy bemondó hangjának szépsége a Swiss Classic adón, hogy levelet írt neki, Kisfaludy Eörs Svájcban élő frankofon előadóművésznek, bár e kezdeményezése kínosan visszhangtalan maradt.

Fanni sokáig szingli volt, korán szült egy gyermeket, akit természetesen Nimródnak nevezett el. Az apával, egy miskolci férfival, akivel egy szakmai konferencián ismerkedett meg, korrekt de nem túl közeli viszonyt tartott fenn, még a Valgathával kötött házassága után is. Ezzel a gyermekvállalással kétszeresen is demonstrálta, hogy mennyire emancipált ember ő: az euroiszlám baljósan tipikus házassági mintája ma Európa-szerte az, hogy az ideszakadtak otthoni falujukból, a *szülők szülőfalujából* választanak-hoznak maguknak házastársat! Ahogy Germanus Gyula észrevette, az arabok szerelmének tárgya akárki lehet, ám „büszkeségük abban nyilvánul meg, hogy házasságra csak magukhoz illő családból származó asszonnyal lépnek”. Ez a mai európai muzulmán ellenkultúra egyik fő eleme.

A gyermekszülés egy kicsit megasszonyosította Fanni alakját, attól kezdve azonban már nagyon vigyázott magára és sikerült neki alacsony testszázalékon kemény húsúnak megmaradnia. Korosodását ő legfeljebb csak azon vette észre, hogy a szeme egyszer úgy elfáradt egy hosszabb képernyő-olvasás közben, hogy attól kezdve már mindig elfáradt akár húsz perc on-line olvasás alatt is. Azt lehet mondani, élete a beteljesedett feminista eszmék szerint folydogált, ezért aztán Fanni (már) nem volt feminista. Határozottan úgy gondolta, hogy összes követelésük teljesült már, nincs miért harcolni, hacsak legyőzni nem akarjuk a férfinépet. A patriarchális arab családjogi rendszer európai megfelelőinek egyes kesei maradványait – a családon belüli erőszakot, a nők engedelmességének előírását, a szexuális szegregációt vagy éppen a kényszerbeutalásokat szüzességi tesztre – nem szenvedhette ugyan, de legyőzni senkit sem akart. Amúgy a nőknek az arab világban elfoglalt helyéről Európában keringő lekezelően szörnyülködő mendemondákat alaposan eltúlzottnak találta. Azt tartotta, hogy igaz ugyan, hogy régi hazájában a gyermeknevelésnek és házimunkának nincs meg az Európához hasonlítható társadalmi értéke (iszonyú sok gyerek van), a nőknek így meg kell küzdeniük a családon belül elfoglalt tekintélyükért, de ez végül is mindig és mindenre igaz. A megküzdésen nem házimunkát értett, hanem jellemformálásban kifejtett önképzést.

Volt egy példája is: a hastánc, amely mozgáskombinációt még komoly humán etológusok is a hárem ura péniszének fáradtságára és túlelégültségére vezetnek vissza. Valójában a hastáncolás művészete Keleten eredetileg nők egymás közti, de mindenképpen az otthon falai között maradó kodifikálatlan (improvizáló) szórakozásának műfaja volt, kellékekkel (rázóöv, rázószoknya, flittercsík), ékszerekkel és spéci ruhákkal. És inkább a gimnasztikára és a zenére koncentrációval, mint az erotikus hatás elérésére. Bár a cuki kis melltartó (ha egyáltalán) és a felöltöztetetten vonagló altest kontrasztja, a díszesen hiányos öltözékben selymesen-csillámporosan csillogó fedetlen testrészek még nők között is *megkapó* látványt nyújtanak. Ráadásul ez azon kevés szcéna egyike, ahol a modern európai soványságideál nem tud érvényesülni, hanem a keletiesen dús báj- és hústömeg viszi a prímet! Azonban ez a házi muzsikálásnak megfelelő ártatlan szórakozás annyira sikeressé kezdett válni, hogy a férfivilág rátenyerelt, egyszerűen elcsente és a kevergő mellekkel együtt ringó csípőt kommercializálta, éttermi fellépésekké züllesztette. Lám csak, vonta meg a végkövetkeztetést a fogalmilag mindig szívesen elvonatkoztató Fanni, a Keleten is lejátszódhat az, ami az európai fejlődés fővonalában az olimpiával és annyi más széppel és jóval is megesett.

Legújabbban azonban kedvező fordulat tapasztalható, a már nem egészen fiatal nők körében valóságos tömegsporttá válik. Ezzel – és egyelőre csak ezzel – az arab kultúra újra adott valamit a világnak, úgymint ezer évvel ezelőtt annyi mást. Egyébként a hastáncot Fanni maga Egyiptomban ismerte meg közelebbről, egy 1995-ös útja alkalmával. Saad Ismail mester kezdett el vele foglalkozni és hamarosan olyan hírességek táncát vizsgálhatta közlőrl, mint Mahmoud Reda, Ibrahim Akef, Souhair Zaki, Aida Nour, Raqia Hassan, Randa Kemal and Dina. Ezek a férfi és női táncosok alapvetően közel-keleti néptáncokat műveltek, mint a Szaidi, a Ghawazi, az Andalúziai, a Khalidzsi és hastáncra csak saját maguk szórakoztatásául vetemedtek. A hila-shaabi technika mellett elsajátította a varázslatos, sőt egyenesen hipnotikus hatású egyiptomi kandeláber táncot a párizsi Leila Haddadtól, valamint Jasmine Namu, Aisha Ali és Jalilah-Lorraine Zamora táncosoktól. Ez a tánc a fáraók Isis templomában űzött gyertyagyújtási rítusából hagyományozódott át, lévén a gyertya (kezdeti formájában állati zsírban áztatott nádszál) az ókori Egyiptom találmánya.

Hastáncos-nő

Összemberi (nembeli) szinten pedig tréfásan azzal szokta jellemezni logikus, de radikális álláspontját a nemek harcának kimenetelét illetően, hogy gondoljuk csak meg, milyen lenne a világ, ha a férfiuralom nem lenne teljesen a múlté! Mi lenne, ha a férfiak lennének még a világ urai? Fanni – akinek ilyen ügyben még a viccelődéseire is oda kell figyelni, mert ő zsigereiből tudhatja milyen is a „férfivilág púr” – néhány karikatúrisztikusan kontrasztos pontot sorolt fel annak világos érzékeltetésére, hogyan festhetne a nők esetlegesen visszatérő patriarchális alávetettsége a mai Európában.

- 1.) A nőnapot gyorsan áttennék február 29-ére.
- 2.) A férfiak számára a nyakkendő nem lenne muszáj megkötni. A sliccet sem okvetlenül felhúzva tartani. Muzulmán nő esetében a fejkendő átmeneti mellőzése a törvény erejével legitimált szexuális kihívásnak minősülne. Keresztény leányok esetében pedig a kilátszó köldök valósítaná meg ugyanezt az alakzatot. Vallás nélkül élők esetében a fertőt már nem is definiálnák.
- 3.) A szilikon-betétek beépítése éves felülvizsgálatokat követően kötelezővé válna, a mellnagyobbító műtéteket pedig besorolnák a társadalombiztosítás által támogatottak közé, a fontos urológiai beavatkozások mellé.
- 4.) Félő, hogy az egyszerűség kedvéért minden nőt ugyanúgy hívnának.
- 5.) Minden nő már rég allergiás lenne az aranyra, a drágakövekre és a bundára.
- 6.) A női orrba üzemszerűen beültetnének egy K+F díjat nyert speciális filtert, amely elnyelné a sör-, izzadság- és hagymaszagot.
- 7.) Macskát kizárólag a kínai éttermek hűtőjében lehetne tartani, esetleg a céllövöldében mint céltárgyat.
- 8.) Minden telefonba be lenne építve egy olcsó kütyü, amely 10 perc leteltével három síphang kíséretében bontja a vonalat.
- 9.) A szalvétát fel sem találták volna. A szemeteszsákok viszont önállóan elhagynák a házat.
- 10.) A női lábak bámulása első találkozáskor szerelmi vallomásnak minősülne, a keblek észrevételezése pofon helyett eljegyzésre irányuló kezdeményezéssel érne fel, sőt az elismerő utcai füttyszó is jogi érvényt szerezhetne.
- 11.) Aki a belső sávban az előírt ötvessel megy, attól külön paragrafus erejével elvonnék jogosítványát.
- 12.) Az asszonyok mindennapi viselete a bikini lenne, csak az alkalmi ruházkodás során térnének el ettől.
- 13.) A rugóval ellátott vécéülőke azonnal felcsapódna, amint felkelnek róla.

14.) A nők egy évben egyszer menstruálnának, a horgászidény kezdetekor.

15.) A szépségverseny az emberi erőforrás menedzsment és személyzeti kiválasztás mindennapos módszertani segédeszközzé válna a pszichoteszt és a referenciakontroll mellett. Az üzletasszonyok így elért helyezésük arányában hordhatnának miniszoknyát.

Félretéve a tréfát, Fanni azt a legkomolyabban állította, hogy egy olyan országban, ahol teszem azt egy szimpla üzleti adósság vagy beszállítói tartozás időre történő visszafizetését a versenytársak a gyengeség jeleként értékelik, ott *macho* civilkultúráról kell beszélnünk. Nemcsak azért *macho*, mert vallásos körökben sok helyütt a női divatnak annyi teret engednek, hogy beérhetik egy fejkendővel, de ha egy kicsit ambiciózusabbak a hitbuzgalom terén, akkor arról is lehet szó, hogy csak egy sisakrostélynyi nyílást engedélyezzenek a ruhaburkolaton a szem körül. Így aztán a vallásos leányok számára sportról sem lehet szó, még az Európában élők számára sem, még egy iskolai tornaóra erejéig sem. Politikatudományi szakértőként még azt is észre kellett vennie, hogy katonai téren is megnyilvánul ez a *macho* hozzáállás: ha engedményt tesznek az izraeliek, mondjuk kiürítenek valamit, akkor a palesztin közhatalom bitorlói olyan lövöldözést rendeznek a kivonulók körül, hogy úgy állítsák be azt, mint ha kiverték volna őket. Így aztán nem mennek, az istenért sem...

A politikai hisztéria jellemzésére legjobb példa talán a házrombolások esete. Mint ismeretes, a brit mandátum idejéből ottmaradt törvény alapján a hatóságok lerombolhatnak olyan házakat, amelyekből terroristák indultak újukra, vagy amelyekből támadást indítanak. Hogy, hogy nem, mindig körülbelül annyi házat rombolnak le, ahány izraeli civil esik áldozatul az ellenállásnak. Egy lerombolt ház mindenkinek rettenetes csapás, a palesztinok számára duplán az, mert izraeli területfejlesztési koncepció szerint a palesztin területek egésze mezőgazdasági besorolású, ezért építkezésről, akár csak a lakosság természetes növekedését kiszolgáló építkezésről is, nem lehet szó. Az elvesztett életet már nem lehet visszaadni, a házakat viszont újjá lehet építeni. Angela Godfrey, izraeli polgárjogi aktivista nem kevesebbre vállalkozott, minthogy adományokat gyűjt Izraelből és a széles nagyvilágból arra, hogy a lerombolt házakat újjáépítse. Egy házra \$4000-t tudnak költeni, eddig 20 ilyen ház felhúzásáról számoltak be. Az aktivista elmondása szerint legnehezebb dolga saját szomszédaival van, jeruzsálemi környezete azonban nagy vonalakban tolerálja az ő tevékenységét.

Fanni egyik házszomszédja még régebben elmesélt egy történetet 1956-ból, amikor a házukból felkelők orosz katonákra lőttek a Moszkva téren, az emelkedőn. Hamarosan egy tank érkezett, amelyből kiszállt egy tiszt és tolmács segítségével közölte, hogy ha folytatódik a lövöldözés, kénytelenek lesznek szétlőni a házat. Majd páncélosával együtt elcsörömpölt. A lakók erre felkérték a forradalmárokat, hogy a tetőn át szíveskedjenek távozni. A géppisztolyos fiatal emberek rövid tanácskozás után megszívlelték a kérést – a ház egy új irodaház szomszédságában mai is áll. Azóta persze nagyot fordult a világ, de erre a történetre emlékezett vissza Fanni, amikor megfigyelőként részt vett az Európai Parlament nemrégiben rendezett meghallgatásán erről a zord témáról. Az érintett népek ugyan nem tagok, de az Unió sokat költ a térségre, külpolitikájának sarkköve a segélyekkel való befolyásteremtés, tudni akarja tehát mi mennyi. A nyilvános közmeghallgatáson civilszervezetek, a palesztin és izraeli fél egy-egy magas rangú képviselője és számos tapasztalt érdeklődő, általában elkötelezett megfigyelő vett részt. A legrabibb támadást az izraeli kormány házromboló politikája ellen egy másik izraeli zsidó civilszervezet aktivistája intézte, kifejtve, hogy itt minden esetben kollektív büntetésről van szó. Az izraeli hivatalosság által küldött képviselő válaszában plasztikusan leírta azt a jogi eljárást, amelynek végén terroristák büntetésével kapcsolatba hozott házak lerombolásáról lehet szó hazájában. Tehát nem a sereg rombol valós időben, hanem ügyvédek kezébe kerül a dolog, el lehet jutni akár a legfelsőbb fórumokig, ahol minden esetben bizonyítani lehet, hogy az illető család megpróbált tenni valamit, a házukat megszálló fegyveresek ellen. Ezeknek az eljárásoknak azonban – hivatkozott a küldött az elmúlt évtized statisztikáira – rendre az a kimenetele, hogy bebizonyosodik, e „megszállt” családok tényszerűen szívvel-lélekkel a fegyveres harc mellett vannak és semmi, a baljós jövőjük tudatát eláruló, ellenérzésről nem tesznek tanúságot. Akár csak az öngyilkos merénylők családjai, akik gyakran a médiában tesznek később önkéntes tanúságtételt elégedettségükről... Márpedig a terroristákkal együttműködő palesztinok jövője baljós – épp annyira, mint baljós dolog terroristának bekapcsolt telefonnal mászkálni. A mozgatórugók után kutatva ennél mélyebbre már csak pszichológiailag lehetne hatolni, a tényszerűség mögé nézni már jogi eszközökkel senki sem tud – fűzte hozzá az izraeli belügyminisztériumi tisztviselő.

Nemcsak ez a *macho* gazdasági kultúra okoz bajt a palesztinoknak. Ezeknek a nehéz sorsú levantei és öböl-menti üzletembereknek (üzletasszonyok nincsenek, mint főnévi igenév n betű nélkül) problémájuk van a kamattal is, akár csak a reformáció előtti kereszténységnek, és a politikai munkatársnak az is nyilvánvaló, hogy aki nem tud kamatot kérni kölcsönadott pénze után, annak a piacgazdasággal, mint olyannal is meggyűlik a baja. Vagy ami még rosszabb, úgy antiliberalisak, hogy sohasem fognak eljutni egy társadalompolitika által dominált tervgazdaság elfogadásáig – ami ugye „másik tészta”, de ma már újra érdekes

lehetne. Persze Fanni nem a médiából tájékozódik arról, mit is tart az iszlám a pénzügyekről, és neki fáj az, hogy hasznosíthatatlanul paragon hever az a mélypszichológiaiakinak tekinthető tudáskincs, amelyet zord, de a való életre mindig figyelemmel lévő vallástudósok halmoztak fel az adósság megfizetésének tapasztalatairól írott fóliánsaikban. Ő tehát, amikor mondjuk Londonban járva Iszlám Bankkal találkozik, amely műveleteiben igyekszik e magvas tanításokból érvényre juttatni valamit, akkor fájdalmasan tudatában van a vonatkozó tradíció meddő gazdagságának! Egy pillanatra sem tudja ugyanis szem elől téveszteni, hogy a sem a nemzetközi bankvilág, sem pedig annak valamely helyi érdekű zárványa sohasem lesz képes kezelni és működtetni semmiféle kulturális tradíciót!

Ha ebben az ügyben kényszerű pesszimizmus töltötte is el Fannit, egy másik összefüggésben elgondolkozva jól szórakozott. Az a friss muzulmán – szemita-protestáns – magyar kulturális kevercs, amely őt kitette, sok szempontból különleges. Egy szempontból azonban kifejezetten unikális. Olyan belátással ajándékozta meg őt, amelyet más, nem mohamedán kultúrából jött embernek nem adatik meg, és amely felületesebb interkulturális érintkezés útján sem szerezhető meg. Politikatudományi disszertációjának témájául annak idején a normák, és szankciók szociológiai természetének vizsgálatát tűzte maga elé, a viselkedési szabályok változását illetve a normaszegések szankcionálását vizsgálta és csak dolgozata legvégén vont le vizsgálódásaiból egy-két politológiaiilag vagy az üzleti kapcsolatokban is hasznosítható következtetést. Megpróbálta megtámadni azt, hogy léteznek kulturális univerzálék, tehát minden kultúrában érvényes alapvető viselkedésformák. Kutatásának egyik ága elvezette annak vizsgálatához is, van-e a mai előrehaladottan globalizálódott világban olyan jelenség, amely az egyik országban kötelező, a másik országban pedig tilos. Az ilyesmi ritka, mint a havasi gyopár. Nos, egyik példája a Tunéziában tilos női fátyolhordásról (*hijab*), amely más iszlám országokban pedig kötelező, manapság politikatudományi gyúanyagává vált azokban az európai országokban, ahol számottevő – mit számottevő: hatalmas – muzulmán népesség él, de a társadalom az 1900-as évek elején megvívott politikai harcokat követően elvilági-asodott és vallásilag semleges közéletet kíván.

Népiség

Már régóta volt egy Tuskolány nevű nyaralója is Kapolcson, ezen a hétfvén is e tusculanumba húzódtott vissza, mint mindig, ha munkája pár nap szünetet engedélyezett neki. Képviselője a Belügyminisztérium római parti üdülőjét preferálta, ha kánikulai hétfvége elé néztek és alkalomadtán neki is követnie kellett oda munkaadóját, hogy szombat délután és vasárnap délelőtt is dolgozzanak. Fanni nem kívánczolt odajárni, valahogy nem tudott szabadulni attól a ködös érzéstől, hogy körülötte a fűben, a csónakházban és a medencék partján mindenütt fáradt kopók pihennek. A Balaton-felvidék az más volt. Kapolcs helytörténetéből is ki tudott hámozni valamit, ami nem riasztotta őt, hanem neki szólt sajátlagosan, az ő napi feladataihoz szolgálhatott biztatást nyújtó háttérül. Azt szokta mondani, hogy aki a Balaton-felvidéken ebben a faluban jár, annak szükségképpen Szent Lászlónak a Temes melletti győzelmére kell emlékeznie. Annál is inkább mert e győzelem emléke kivételesen nem egy nagy sírhalom, hova a legyőzött ellenség el lett temetve, hanem egy nagy velünk élő nép, a mandulaszemű kunok népe, akik ugyan egykor fegyverrel rontottak be ide, de kiket László legyőzött s maradékaikból édestestvéreket szerzett a nemzetnek. Először Kapolcs vezérlete alatt törtek be a kunok Erdély felől, másodsor a Duna felől; László mindkétszer személyesen csatázott velük. 1091-ben végleg visszaverte őket, majd vezérüket is megölték. A kor szokása szerint a legyőzöttek néhány élve maradt harcosát a Káli-medencébe telepítették, akik vezérükről nevezhették el a települést. Később az előrenyomuló tatárok elől az országba bekéredzkedő többi kunokat és jászokat már összefüggő tömbökben a magyar nyelvterület központi részén telepítették le. Biztosítva hagyományos életkereteiket és szokásrendjüket, minek fejében tíz kun főember különös nomád ceremónia keretében népük szokása szerint tette le az esküt, hogy a magyarok földjét a király híveiként a tatárokkal és más népekkel szemben megvédik. A kunok és a közéjük ékelt, szintén Keletről érkező jászok azonban – lévén hagyományaikban és szokásaikban a magyarokhoz nagyon hasonlóak – a XVIII. századig autonóm berendezkedésük, a területi alapokra épített önkormányzat dacára is fokozatosan beolvadtak.

Fannit ebből a történetből az ragadta meg, ahogyan nemzetalkotó eleink megengedték a letelepítetteknek hagyományos életkereteik megőrzését és – mi több – a legyőzött vezér kultuszát. Ha ezt megengedték, akkor sok más kis szabadságot is megengedtek nekik minden bizonnyal, amelyet a történelem már nem jegyzett fel.

Budapestre visszafelé araszolgatva azon spekulált, minden fájdalom nélkül, hogy ők, palesztinok a világ egyetlen eltartott népe. Hosszú évtizedek óta segélyszervezetek és manipulátor-heccelők adományait húzzák, és cserében főfoglalkozásszerűen szaporodnak és ellenállnak. Sérelmi politikálásuk

kulminálásaképpen immár évtizedek óta hiszterizáltan és üzemszerűen ölnek is. Hiszterizáltan: ez annyit tesz, hogy nem tesznek különbséget a számukra minden további politizálás nélkül elérhető és a csak vérrel elérhető irredenta célkitűzések között; üzemszerű pedig annyit tesz, hogy ebből élnek, mint a régi hivatásos forradalmárok, ők főfoglalkozásszerűen rombolnak, amit érnek. Ez a *megélhetési ellenálló* tevékenységük – a vendégmunkások hazautalásaival együtt – szerény, de fenntartható növekedési pályára állította őket, immár több mint ötven éve. A hazautalt pénz, meg a katonáknak való, persze nem csepeg le a hazai gazdaságba, abból nem lehet megtakarítani és tőkét felhalmozni, az csak az importnak ad tápot. Erről a stabil pályáról letérniük sok harcos és családja számára mégis a tisztességes megélhetés feladását jelentené. Innen a mindenféle rendű és rangú fegyveresek intranzigenciája, a békés életre való képtelenségük, amelyet nem tud mérsékelni a családok többi részének józansága. A mindig filcöltönybe öltöztetett egykori vezér személyébe merevült katonai ellenállás nem más nekik, mint a munkahelyteremtés politikája és a középosztálybeli megkapaszkodás esélye a túlnépesedés feltételei között.

Szerette az arab férfiak mokány képét, olívaszínű homlokát és égő tekintetét, amelyeket az arcszínénél sokkal sötétebb haj vagy akár bajusz keretezvé, az összhang mindig kontrasztosan valósult meg. Ez a kontraszt Európában sem volt nagyobb, hiszen a világosabb hajátlagot haloványabb színű bőrrrel kell összevetni, ha egy arcot egészében akarunk meglátni, megjegyezni. Fanni észrevette, hogy Ázsiában és Afrikában hiányzik a fizimiskák e kontrasztossága, ott az arcok érdekessége inkább a vonásokon alapul egyedül. Bensőséges jó érzés volt számára a sudár farmernadrágos, tornacipős arab fiatal emberek vége-láthatatlan tömegének látványa. Büszke járásuk szépsége, szemet gyönyörködtető mozgáskombinációik talán nem érik el a fekete emberek legendás mozdulatkulturáját, de jó volt neki arab nőként másoknál odaadóbban, mondhatni delejezetten csodálhatni ezt a látványt. A dél-mediterrán nők korpulenciája számára a mértékadó szépségfogalom régiességéről tanúskodott, ő azonban személyesen már nem ezt az ideált követte. Az ő haloványabb bőre tiszteletreméltóan elegánsnak számított a népiesen füstös képű övéi között, ők gyakran megnézték és berbernek vagy éppen egyiptomi kopt származásúnak vélt.

Fanni ismerte a férfit pillantás lelki mechanizmusát. Ha metrón érte el őt, akkor a férfi bármely kezdeményezése pusztába kiáltott szó maradt. Hiszen ott a túlszűfolttság és túlközelség miatt minden nő olyanira lesütött szemmel vagy könyvbe temetkezve utazik, mintha Keleten szocializálódott volna. Ha azonban a nyílt utcán érte el őt ez a pillantás, és ő „adásba került” tőle, akkor jellegzetesen és nőként reagált rá. Elébe törekedett a férfinak, haladt előtte és közben ráfixált a követésre, a tarkóján érezte a férfi pillantásának sütését, olybá vette a dolgot, mintha egy különösen konfigurált táncot lejtene nének együtt, de ennek kommunikatív módon az égvilágon semmi jelét nem adta. Csak várt, várt arra, hogy történjék valami – ő a maga részéről vonzani kívánt, kész volt a folytatásra, biztatásra azonban még egy visszapillantás erejéig sem vállalkozhatott. Ha nagy néha, még egyedülállóként az effajta passzív adásból mégis valami akció kerekedett, akkor az nagyjából a következő program szerint zajlott – már amennyiben az effajta eseményeket az asszony egyáltalán irányíthatta. Első alkalommal, soha sem engedte meg hazakísérni sem magát, a csókot is csak később engedélyezte, a továbbiakkal is lányos módon megváratta udvarlóit. Az első vacsorameghívás elfogadása ugyanakkor számára a teljes odaadással volt egyenértékű.

Esszécevely dialógusban

Egyik hétvégén, amikor férje egy szociológiai kutatás ügyében loholt, munkaadó képviselője szabadságon volt (és csak telefonon érintkezett vele – alig másfél óránként), fia pedig egy Balaton-felvidéki gyermektáborban,* Fanni látogatót várt Amina Khaled személyében. Már napok óta izgalomban volt, annyira készült erre a felkavaró találkozóra. Amint a férfiak szeretnek várni egy nyugodt helyen egy hölgyre a megbeszélés randevún, ugyanolyan kellemes várakozással nézett ő is az e találkozótól várható intellektuális felélénkülés elébe. Ennek a várakozásnak volt egy pszichológiai alapja is: Fanni beszélgetőpartnereit – Amina kivételével, aki maga is törekedett a pontos és összefogott beszédre – ugyanis gyakran elfogta az az érzés, hogy a tudósasszony a diskurzus során felkap egy témát, majd idő előtt elejti azt, anélkül, hogy kimerítőlegesen meg tudták volna beszélni, nekik még igényük lett volna arra, hogy tovább rágják a mondanivalót. Aminával kevés szóval is meg tudták egymást érteni.

Bár múltja nem ezt sejteti, valóságos Bonnie volt ő egykor (Clyde nélkül), Amina ma már gyakorlatilag outsidernek számít a palesztin politikai életben. Fanni pedig, mint láttuk, mindig olyan szellemileg igé-

* A szerencsétlen szerint ez a spártai jellegű magániskolai tábor inkább egy redukált életkörülmények közötti túlélési gyakorlatnak, esetleg leveleoktatásnak volt tekinthető.

nyes és egészen különleges álláspontot foglal el politikai kérdésekben, amelynek integritására és koherenciájára (és tegyük hozzá: szilárd hazafiasságára) féltékenyen vigyázott és amely abban összegezhető, hogy ő a mihamarabbi saját államalapítás kérdésében a rossz szomszédal mindenkinél puhább lenne a béketárgyaláskor, a saját belügyek alakítása szempontjából azonban kérlelhetetlen demokrata volt, annak is a közvetlen demokráciás (régén közvetlen akciós) baloldali fajtájából.

Amina (ma már) kerülte a repülőutazásokat, ezért a római gyorssal érkezett a Déli pályaudvarra. Gyermekkorában sokszor kérte szüleit, vinnék el a vasúti sín mellé, és megbabonázva hallgatta, ahogy rohan felé a vonat. Kicsit később, már önállóan megközelítette a síneket és fémpénzt helyezett el rajtuk, figyelve a hatást, egész testében remegve, ahogy a vonat közeledett. A repülőgépeket (ma már) egy sajátos szempontból nézte csak: szerette megközelíteni a központi európai repülőterek kifutópályáit, már amennyire ez a kerítéstől és az egyéb láthatatlan védelemtől lehetséges volt. Sokszor ellátogatott a legközelebbi, kerítésen kívüli helyre, a leszállópálya kezdetéhez legközelebb és figyelte az egy irányból érkező, lassan úszó gépek landolását. Sohasem tudott ezeken a helyeken egyedül lenni. Kivétel nélkül minden forgalmas európai repülőter környékén lesi fotósok kis csoportja dolgozik és „eseményre” várva lézeng ott – számukra ez a lottózás sajátos szakmai formája: ha csak egyszer bejön nekik egy „esemény” lekapása, akkor már megérte...

Amina kerülte az autózást is, de más, kevésbé személyes, gyakorlatiasabb okból. Meglátása szerint Európában ma már újra nincs autószárdá-hálózat, csak autóutak vannak. Hiszen minden autószárdán lassan a külső sávot a folyamatosan vonuló teherautó forgalom foglalja le. A személyautók ezért egyáltalán nem is húzódnak ki oda, legfeljebb egy-egy gyengén látó öregasszony. A kamionok viszont olykor bejönnek, amikor óránként 3-5 kilométeres sebességkülönbséggel megelőznek egy restebb furgont – a benzinnel takarékoskodás okán sohasem nyomják le tökig a gázt. Márpedig, ha a teljes személyautó forgalom egy belső sávra korlátozódik, akkor vagy építeni kell egy harmadikat és ezzel helyreállítani a korábbi állapotot, vagy elfogadni azt a tényt, hogy a leglassúbb sofőr tempója határozza meg az út át-eresztőképességet. Amina a tempós és erélyes élet- és autóvezetés híve volt, ezért Európában nemigen vette igénybe autóját távolsági közlekedésre.

A látogató letette csomagjait a neki szánt szobába, ledőlt egy keveset csak éppen egy ebéd utáni kurta szieszta erejéig, majd a két barátnő felkerekedett és egymásba karolva sétára indultak. A közös ismerősök hogylétének megbeszélése után a beszélgetés fonala csakhamar elvi-politikai kérdések megtárgyalására terelődött. Ekkor már nem kart karba öltve haladtak, hanem egymás mellett úgy, hogy ki-ki gyakran elmerült önnön gondolataiba és csak egészen kivételesen kapták el egymás tekintetét, vagy fordultak egyáltalán szembe egymással.

- Szerinted meddig még? – kérdezte Fanni.

- Hát, amíg nem áll helyre az intézményeinkbe vetett közbizalom, addig nem lesz érdemi változás, csak ez a mindent eltakaró, esztelen anarchia.

- Jaj, én nem belpolitikára gondoltam, hanem az iráni nukleáris fegyverkezésre! Fanni számára a stratégiai gondolkodás katonapolitikai kérdésekben kötelező volt. Irak már egyre kevésbé érdekelt, feltételezte, hogy akármi lesz is ott a dolgok meg a választások kimenetele, az ország hosszasan magába fordul és önépítkezése okán a régió egészének szintjén egyre kevésbé rúgnak majd labdába. Várakozása szerint Iránban dőlhetnek el a térség erőviszonyai, mégpedig a közeljövőben.

- Hát ezek ott a Közép-Kelet önérzetes és hegemóniát kereső franciáiként nem cicóznak. És ez komoly eltolódást hoz majd az erőviszonyokban, mert először érhet el az iszlám világ stratégiai paritást az ellenességgel. Azt észrevehetted Te is, hogy Pakisztán nem volt elég ehhez, mert ők egy másik kontextusban már ki vannak egyenlítve. India miatt azokat a fegyvereket – mint a szovjet amerikai viszonyban – elég megtesztelni és bemutatni, nem kell bevetni is ahhoz, hogy kifejtsék hatásukat.

- Hát az irániakból én is kinézem, hogy ha majd már kilogramm-szinten tudnak előállítani dúsított urániumot, azt alkalomadtán be is vetik majd. Akkor persze mi sem visszük el szárazon, kis Kasszandrám, mert ezek nem elrettentésre gyártanak, hanem bevetésre!

- Én ezt inkább úgy látom, hogy ha egyszer az arab világnak vagy a szélesebb értelemben vett iszlám világnak atomfegyvere lesz, akkor az nem stratégiai paritást hoz majd magával, hanem attól végre érvényesülni tud majd elsőprő fölényünk szövetségi rendszerben, területben és élőerőben.

- No és feltételezed, az érintettek ölbe tett kézzel bevárják, majd és aztán túrik ezt? Végül is eddig minden nukleáris hatalom paritás elérésére igyekezett, és azon túl nem voltak céljai; ám az iszlám köztársaság az első, amely úgy tör atomerőre, hogy egyben doktrínába foglalta (és minden péntek este minden mecsetben elharsogja) egy ország megsemmisítésére irányuló szándékát. Szerintem ezen a módon nem megsemmisíthető Izrael anélkül, hogy mi is ne károsodnánk velük.

- Hát majd lesz kardcsörtetés, az biztos. Talán ENSZ-határozat is. De megelőző támadás az nemigen lesz, ha a berepülő gépek szoros kötelékben repülnek is és ez a radarképernyőn egy utasszállítónak látszik is. Ezt az 1981-es Osirak likvidálása után még egyszer aligha lehet majd eljátszani. Előtte még nekik meg kellene semmisíteniük a Libanonban állomásoztatott rakétahadosztályt is, az önmagában is kemény dió. Ami meg a nukleáris fejlesztéssel foglalkozó helyszínek felszámolását illeti, légitámadás esetén ahhoz bunkertörőkre lesz szükség, mert nagyvárosok és villanegyedek alatt vannak az urándúsítással foglalkozó laboratóriumok.

- De mégis, én nem tudom elképzelni, hogy Amerika vagy akár csak Európa is kivárná az iráni törekvések végét. Tudod, milyen paranoiások ma... Egy beosztott banktisztviselő, akit rugalmasságra kérünk (tudjuk: bankban ez lehetetlen kérés), előbb fontolna meg egy apró eltérést a szabályoktól szívességéből, mint Amerika azt, hogy lélegzetvételnyi szünetet tartson a terror elleni háborújában.

- Delila drágám, ha más nem, hát *mi* tudjuk, hogy az nem paranoia! Jó okuk van rá, ismerjük el! Amina néha ezen a muzulmán nevén szólította őt.

Fanni számára ez a típusú politikai gondolkodás jellegzetesen palesztin. Egyfelől úgy, hogy saját biomasszájának tekinti az egyszerű embereket. Pedig ők az arab világ legképzettebb és legelvilágiasodottabb népe, a demokratikus kontrollok nélkül működő politikai vezetés mégis gyakran instrumentalizálja (eszköznek használja) a vallást, összemosván ezzel a nemzeti jogérvényesítést az iszlám fundamentalizmus felszabadítás-teológiájával. Márpedig ez az elegy ma a világ legbaljósabb politikai tendenciája, az erőtlen palesztinoknak pedig egyenesen maga a méreg. Másfelől úgy is jellegzetesen palesztin ez a megközelítés, hogy kapásból katonaira vesz egy társadalmi konfliktust. Mint ahogy Amina is, aki pedig már évtizedek óta nem akciózik, ha egy olyan postára vagy pénzintézetbe teszi lábát, amely szokatlanul kong az ürességtől, akkor önkéntelenül először azt nézi meg, éppen nem golyózápor szünetében hasalnak-e az ügyfelek. A magyar asszony a palesztin politikai cselekvést azért kárhóztatta, mert mindig másoktól, külső nagyobb hatalmaktól várják a megoldást, és mindig szélesebb szövegösszefüggést keresnek a magukénál, egyre katonásabbat, egyre távlatosabbat a közvetlen helyi konfliktus politikai feloldásánál. Ez a helyi gondokat nemzetköziesíteni igyekvő megközelítés még akkor hatalmasodott el a politikai közgondolkodásukon, amikor a politikai vezetőknek éveket kellett Tuniszban tölteniük.

- No és nem hallottál még arról, hogy az izraelieknek is vannak bunkertörő fegyverei? – kérdezte Fanni.

Az én barátném egyáltalán nem tud héberül, de talán ezért idealizálja az izraelieket – gondolja Amina. Márpedig az absztrakt idealizálás – kiváltképpen – imaginárius nemzetképek kialakításakor – közismert gondolkodásbeli gyengeség! Ő egy kicsit megtanult héberül úgy, mint sok palesztinra is ráragadt ez a nyelv a tévén és a munkavállaláson keresztül. Nem használta viszont a sékelt soha, mint fizetőeszközt. Nem kellett közelről kiállnia egyes zsidó emberek harsányságát, rámenősségét, könyöklését sem. Nem kellett hallania Tel-Aviv utcáin a türelmetlen dudálás hangzavarát. Olyan ez az ő érdeklődése, mint az ismert szólás: „szeretem az emberiséget, csak az egyes emberek mennek az idegeimre”. Egyébként Amina maga is szívesen bekerült volna egyes zsidó orgánumokba, lett volna mondanivalója és kölcsönösen elfogadható módon elő is tudta volna adni azt. Mégis valahogy sohasem jött össze a dolog. A Television Francaise Juif számára (műholdon is fogható francia nyelvű zsidó televízió – mindenki zsidó a szereplők közül, így igen tömény jelenségnek értékelhető) például már volt egy megállapodott stúdióbeszélgetése a Leila néven elkövetett régi repülőgép eltérítéséről, de valahogy aztán ez nem valósult meg.

Fennhangon pedig így folytatta: – Nézd, én közelebbről ismerem őket, még a tévéjükbe is gyakran behallgatok, és nem heroizálnám őket – sok mindent tudnak, azt meg kel hagyni, de távolról sem mindenhatóak. A kis naivak persze azt képzelik, ha egymillióval még többen lehetnének, már azt tehetnének, amit akarnak... No de hagyjuk ezt, nem az a lényeg, mit gondolnak az izraeliek, hanem az, hogy mit tehetnek meg valójában. És nekik sikerült elérniük azt, hogy a világ kettős mércével mér. Amit megenged nekik, azt nem engedi meg nekünk.

- Én ezt nem így látom. Valójában a bosszú hisztériájának gyökere az, amikor úgy érzed, hogy a világ, de különösképpen Amerika kettős mércével mérne, amikor a közel-keleti konfliktust kezeli. A Te népi-séggel-fajisággal és intellektualizmussal kevert hazafiassághoz nem illik ez a butaság... Én érzem Amerika megtartó kezét népünk fölött. Tudom, ha valamivel, hát ezzel aztán páromat ritkítom az arab világban. Mégis látnod kell, hogy ha nem éppen zsidókkal állnánk szemben, akkor az elkövetett atrocitások miatt – amelyekhez képest az 1948/49-es év leányálmának minősíthető – már rég a Jordánon túl élne a palesztin nép. És azt is látnod kell ugyanakkor, hogy az effajta kitelepítéstől nekünk nem kell félnünk – kivéve talán, ha egyszer egy szeptember 11-éhez fogható méretű akció jönne össze azoknak, akik a marokkóban tartanak bennünket – mert az izraeli közvélemény, meg a közel-keleti kérdésekben egyedül mértékadó Egyesült Államok és az annak farvizén szemezgető Európai Unió politikája ennek garantálhatóan útjában áll.

- Hát igen, én is gondoltam már arra, hogy ez az alapvető amerikai háttértámasz nélkül mi nem tudnánk ellenállni – kérdés, nagy kérdés ugyanakkor, hogy ha összejön nekik egyszer egy a buszrobbantásoknál nagyságrenddel nagyobb diverzió, mondjuk egy vegyigyár felrobbantása, amely a környéken ötven évre elpusztít mindent, ami él, nos akkor is a helyén marad-e ez a háttértámasz?

- Ettől az enigmától egyáltalán nem függetlenül, a történelmi tapasztalatok alapján azzal is tisztában kell lennünk, folytatta Fanni, hogy a vén Európa sem hezitál sokat, ha egy célkeresztbe került népcsoporttól meg kell szabadulni – ami a mai kevély európai iszlamistákat illeti, talán csak az késeletheti a politikailag nem egészen korrekt fellépést ellenük (*alábajigálásukat*), hogy gazdaságilag nem számítanak versenyképesnek. Ha ez a mérséklő faktor nem hatna, akkor, félő, már rég összemosta volna a közvélemény az intranzigenseket a mérsékelt tömegekkel.

Fanni, a kis naiv tényleg azt gondolta, hogy a zsidógyűlölet az a kapitalizmusra és a zsidók versenyelőnyére vezethető vissza, illetve ezek hiánya majd megkímélheti a muzulmánokat. Nem ismerte a kulturális antiszemitizmust, mondjuk egy Richard Wagner vagy Németh László ellenérzéseit, amelyek azon alapultak, hogy a tolakodó zsidók éppen elégtelen teljesítményre képesek csupán a kultúrában, irodalomban, zenében. Ha mai eszünkkel nem tudnók, hogy mindenféle címkézés, sommás kisebbségi megbélyegzés hova vezet, és annak ismeretében, hogy ez az elmarasztalás megfellebbezhetetlen tekintélyű művészek-től származik, a zsidók helyében ezt akár el is lehetne fogadni, és megkettőzni az erőfeszítéseket, hogy megfélemljenek a magasabb mércének.

- Egyelőre még nem minősülünk Európában sem betolakodóknak, megemészthetetlen népcsoportnak, tehát nincs kollektív büntetés a madridi robbantásért, a franciaországi gyújtogatásokért, kérelésekkért, a németországi összeesküvésért. Ez ugyanaz a minimális háttértámogatás Európa részéről, mint amit megfogalmaztunk az Egyesült Államok biztonsági szelepként jelenvaló mérséklő hatásáról. Nem érvényesül tehát semmiféle „kettős mérce”, az összarab propaganda ugyan szajkózhatja ezt, de mi egymás között azért ismerjük be, szükségünk van a szuperhatalom kegyére és az európai jóindulatra is. Persze, ha többre vágyunk, azért tennünk kellene valamit, ha mást nem, hát legalább megriszálni azt, ami szép rajtunk...

- Amerikáról ezt el tudom ismerni, és azt is hozzátenném ehhez, hogy ezzel szemben az európaiak meg a kínaiak udvarlásában én mindig azt érzem, hogy a mi hátunkon, a mi barátságunk révén akarnak befolyást szerezni a világban. Tehát ha velük tartunk, a konfliktusunkat örökkévalóvá tesszük, mert nekik csak az a céljuk, hogy ellensúlyként felnőjenek Amerikához. Azok az arabok azonban, akik nem a konfliktusból élnek, hanem a konfliktus miatt nem tudnak élni, azok szükségképpen csak az amerikai koordináták között elhelyezkedve várhatják sorsuk jobbrafordulását. És még egyet hadd tegyek ehhez hozzá: a zsidó lobby azért olyan befolyásos Amerikában, mert az arab hivatalosságok politizálásukban sokszor túllépnék azon, ami Amerika számára kezelhető volna. Ha meg tudnánk szabadulni szélsőségeinktől, ha az e szélsőségesek által feltüzelt arab közvélemény is közelebb kerülne ahhoz a reálpolitikai vonalvezetéshez, amelyet az arab kormányok zöme – fogcsikorgatva – folytat, akkor az erőviszonyok egyből sokkal kiegyenlítettebbek lennének.

- A helykeresés a pártpalettán azért nemcsak arab dolog. Érdekes megfigyelni, ahogy történelmi ellenfeleink elevickélnek a történelmi baloldaltól – fogott bele Fanni egyik vesszőparipájába. Mindenekelőtt Amerikában, ahol az Izraellel szimpatizálás független a politikai hovatartozástól és a republikánus keresztény fundamentalistáktól a közvélemény-formáló demokrata értelmiségig terjed. De Európában is, ahol pedig a baloldal olykor olyan harsány anticionizmust képvisel, ami olyan mintha mi irányítanánk.

- Tudod-e egyébként, hogy a Fehér Ház ovális irodájába csak egyetlen külföldi ország nagykövetének, egy arab ország követének van közvetlen bejárása, mindenki másnak egyeztetnie kell, ha látnia akarja az elnököt? Vagy tudod azt, mibe van az nekünk, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt, amely ma már nem tisztán keresztény szervezet (nevében már ott díszleg a Vörös Félhold elnevezés is), makacsul nem hozzáférhető a zsidó tagszervezetek számára? – kérdezte Amina, majd így folytatta:

- Legfőképpen mégis az EU politikai támogatása az, amely lelkiert ad ennek a mi ellenállásunknak, nevezd akár intranzigenciának. Az arab olajdóllár önmagában nem volna erre képes, az EU az, amely főerőként legitimálja a jelenlegi politikai vezetést (amely még a szovjet időkben került a magasabb polcokra). Márpedig – ironikus mosoly játszadozott vékony ajka körül – aki legitimálja ezt a palesztin ellenállást (értsd a korrump hadúri államszervezetet, amely három részre osztja a palesztin társadalmat: a politikai osztályra, a harcosokból és politikafüggő kereskedőkből álló középosztályra és az eszélyes cirkuszi eszközökkel eszelőssé hiszterizált, oliván és pitán tartott arctalan tömegre), az egyben szükségképpen delegitimálja (fúrja) a zsidó államot is. Egy kis delegitimálás, tehát a létjog kérdésének látens feszegetése, még nem árt meg a zsidóságnak, kibírják, erkölcsileg úgyis magasan hordják az orrukat. Amúgy ami a média szintjén kis delegitimálás, az európai mindennapokban olykor értékelhető eredményeket hoz, gyakran pedig közvetlen akciókhoz (sírírka, éttermi petárdázás) vezet minden különösebb operatív összehangolás nélkül. Nem véletlen, hogy nem telik el nap, hogy ne jelentkezne be egy feltörekvő jobboldali radikális csoport valamelyik európai országból, hogy keressünk lehetőséget a stratégiai együttműködésre. Ilyesmire nekünk szerencsére nincsen szükségünk.

Aminának a torkán akadt a szó, nem tudta, hogyan terelhetné a beszélgetést a kívánt mederbe, ugyanis neki nem csupán az eszmecsere és a nézetek összehangolása volt a célja ezzel a beszélgetéssel. Ő a palesztin belbiztonsági szervek szoros megfigyelése alatt élt az ifjúkori – kicsit megváltoztatott néven elkövetett – repülőgép-eltérítési akciója illetve annak hihetetlenül pozitív kimenetele óta. Ezt ő tudta, róla környezetében ezt sokan fel is tételezték, ez tulajdonképpen természetesnek volt is tekinthető. Az európai diaszpórában azonban nem sokat törődtek ezekkel az összefüggésekkel, megbízatai is eddig rendre a baráti arab államokban tett utazásaira korlátozódtak. Amikor azonban illetékes szervek tudomást szereztek mostani utazása szándékáról, egy durvaarcú de finomszavú tiszt jelentkezett be nála és egy csésze kávé mellett ellentmondást nem tűrő hangon előadta azt a szándékát, hogy Aminának majd most is beszámolási kötelezettsége lesz, ha visszatér útjáról. Indokolást is szükségesnek tartott és előadta az asszonynak, hogy az európai hadszíntéren ma minden információra szükségük van, mert ellenőrizhetetlen folyamatok indultak be (ez a fellengzős megfogalmazás annyit takart, hogy mértékadó Fatah-körök, akik nem kívánták kooptálni a magyar politológus nőt, kezdtek kompetitív potenciált látni benne). Amina személyes motivációjaképpen pedig hozzáfűzte, ha nem sikerül ellenőrzés alatt tartani Fannit, akkor kénytelenek lesznek egy lehallgató csoportot telepíteni a szemben lévő lakásba. Torkán akadt hát Aminának a szó, szeretett volna megpihenni a gondolatok e pergőtüzében, hogy összeszedhesse a maga gondolatait, illetve, hogy regisztrálhassa magában a hallottakat. Megértette ugyanis a szervek szándékának magasabb igazságát és küldetése szükségességét. A politikai eszmecserekhez szokott Fanni azonban nem hagyott neki szusszanásnyi időt sem, mert – a barátnők egymás közötti beszélgetéseinek mintáját meghazudtoló következetességgel – folytatni akarta rég kiérlelt és sokszor megrágott eszméinek ismertetését.

- A delegitimálás valóban nem árt meg nekik, amióta a milliós nagyságrendű szovjet emigrációval annyi megélhetési zsidó, etnopolitikai menekült, sőt, a legérzékenyebb fajtából való Ukrajnában nevelkedett maffiózó is érkezett, azóta saját magukat is sokszor alaposan delegitimálják. De egyvalamire jobban kellene vigyáznunk. Ezeknek csak nemrég volt dolguk a *gonosszal*. Vigyáznunk kellene tehát arra, hogy amikor borsot törünk az orruk alá – ennél (*a néhány ezer halottnál és megnyomorítottnál*) több nem telik tőlünk – akkor ne vigyük el a dolgot ennél is tovább, mint az irániak akarják, egészen a végső-kig, az *esztakológiai* mélységekig. Végül is nekünk csak együtt kell majd élnünk velük, nem úgy mint a németeknek. Vigyáznunk kellene egyfelől, mert az öngyilkos robbantóink beszerzése és bevetése túlon túl hasonlít az egykor Eichmann vezényelte logisztikai rendszer működéséhez – mindkettő egy tökéletesen bürokratikus gépezet. Másfelől pedig külön is vigyáznunk kellene, mert ez a mi gyűlöletünk nem olyan, mint a legtöbb (normális) gyűlölet a világon: nem az elhanyagolt szeretetből, visszautasított érdeklődésből fakad fel. Úgy kellene tehát ellenállnunk, hogy ne szűkítsük be a jövőbeni kiengesztelődés lehetőségét, mert itt egy a miénknel sokkalta szilárdabb akarattal állunk szemben.

- Mi az, hogy gonosz? Te a világban folyó küzdelmeket jó és gonosz harcának látod? Nem tudod, hogy minden emberi szándék és aspiráció, ha közelről nézzük, megérthetővé válik? Hogy a pokolba vezető út is jó szándékkal van kiköveve?

- Valóban csak nagyon kevés dolog abszolutizálható, csak nagyon kevés dologról állíthatjuk, hogy a feltétel nélküli jót testesíti meg, vagy a megkötés nélküli gonoszt rajzolja ki nekünk. Éppúgy, ahogy az úgynevezett tények is majd mindig értelmezhetőek így is, úgy is. Azért mindig vannak megkérdőjelezhetetlen tények is, természetesen. Szóval nekünk mégis vigyáznunk kellene, mert ellenfeink szemében, ha valami megközelíti az abszolút gonoszságot, akkor a mi harcmódorunk az ilyen. Azt persze ők már nem látják, csak mi magunk, hogy ez a harcmódor bennünket, civil módra élni akarókat, jobban sújt, mint őket. Folyamatosan több embert veszítünk, több a sebesültünk és megnyomorítottunk, több a lerombolt házunk. Mi fetrengünk a gyűlöletben, nem ők. Köztük vannak jobboldaliak és baloldaliak, héják és galambok, nagyvonalúak és vallási fundamentalisták. Egyikőjük sem elvakult azonban annyira, hogy adott esetben ne fogadjon el egy politikai kompromisszumot. Ezért az az igazság, hogy a mi *nemezisünk* sohasem késik, amióta az ellenállás erőszakos válfaját kényszerítették ránk önjelölt katonai tervezőink és pánarab barátaink (*csak a barátainktól ments meg istenem, az ellenségeinkkel elboldogulunk magunk is*), azóta stratégiaileg és a mindennapokban egyaránt egyre rosszabb helyzetbe, hovatovább elviselhetetlen bugyorba kerülünk. No de álljunk már meg egy percre valahol, sohasem iszunk már egy kortyot sem?

- Csak remélni lehet ugyanakkor – fűzte hozzá szárazon a demográfiai nagytrendekben gondolkodást barátnőjétől eltanult Amina, hogy az események végső kimenetele kedvezőbb lesz a tisztességes európai életet élni kívánó arabok számára, mert, ugye, egy előző hullámban úgy megcsappantották az európai szemíták számát, hogy minden statisztikus megegyezik abban, hogy a jelenlegi zsidó népesség Európában már elégtelen ahhoz, hogy száz év múlva is azonosíthatóan fellelhetőek legyenek még az öreg kontinensen.

- Hát igen, nincs elég antiszemitizmus most ahhoz.

A sétát megszakítva kevés bort ittak egy teraszon, jófajta somlóiból. A furmint fogyasztása közben – olyan apró kortyokban itták, mint a rövid italt, csak a nyelvüket dugták bele – mindketten arra gondoltak, milyen modern életvitelűek és szabadok is ők, minden rossz lelkiismeret nélkül. Azért az, hogy ez egyáltalán az alkohol kapcsán eszükbe jutott, jól jelzi, hogy ők még a *hibás* viselkedésnek minden alkalommal végére járó, fegyelemre szoktató légkörében nevelkedtek. Gyermeküknek viszont már azt sem lehetett a szemükre lobbantani, ha hibát követtek el, a szülő dolga a pusztá kármérséklés ilyenkor. Ezt a generációt inkább a felelősségvállalás és a kellő kezdeményezőkézség hiányával lehetett *nyomasztani*, ha egyáltalán. A sokáig tartó pohár borhoz a lányok előkaptak egy kis hordozható ostáblát és lezavartak rajta egy partit. Közben az eszmecsere Amina lekérdezési listája szerint folytatódott.

- Amit látványpolitizálásnak neveznek, folytatta Amina, nagyon bejön a palesztinoknak. Itt van például az Izraelben őrzött palesztin foglyok alkalmankénti éhségstrájkjának médiakezelése. Emlékszel, a legutóbbi sztrájk is az embertelen bánásmód miatt tört ki, a hatóságok nem engedték a mobiltelefon használatot, sőt a beszélőn is ráccsal elválasztották a feleket. Ez a sztrájk kezdetben több ezer résztvevőre terjedt ki, majd egyesek veszítettek elszántságukból, mások pedig kitarítottak egészen odáig, amíg aztán egy beer-shevai kettős autóbusz robbantás el nem térítette a médiafigyelmet „hősiességükről”. Ekkor a legkitartóbbak is azt a megoldást választották, hogy szóvivőjük útján bejelentették, a hatóságok nem zárkóznak el az elől, hogy enyhítsenek a foglyokat sújtó rendelkezéseken. Az európai sajtó vezető közéleti hírként tálalta a megegyezést, illetve a kiegyensúlyozott hírszolgáltatás jegyében sokan hozzáfűzték, az izraeli fél cáfol minden tárgyalást és minden megegyezésről szóló híresztelést.

- Félek, eljuttassuk ezt a jóakaratot, ha ilyen értelmetlen akciókat tálalunk fel a minden közel-keleti hírre éhes európai fogyasztóknak.

- Ott van aztán a *raisz* halálának médiakezelése. Amikor Arafat meghótt, az európai média hetekig sutba vágta tájékoztatási kötelességét. Pontosabban, az Arafat köré csoportosult palesztin vezetők kezébe tette le a híradást, akik saját hatalmuk meghosszabbítására használták fel ezt az alkalmat. Mint a *gleichschaltolt* német média a harmincas években, vagy mint az öncenzúrázott szocialista média a hatvanas-hetvenes években, az európai sajtó egyhangúan – de tényleg egyhangúan – eltitkolta ezt a tényt a közvélemény elől és a gépre kapcsolt holttestet működtető eszközök műszaki állapotáról adott ki heteken át jelentéseket, mindaddig, amíg a korifeusok az utódlás kérdését nem rendezték egymás között.

- Hát igen, a sajtószabadság nem azt jelenti, hogy minden hír napvilágra kerül. A sajtószabadság valójában annyit tesz, hogy hosszabb időn át nagy disznóságot lehetetlenség eltitkolni. Örülök, hogy Te is úgy látod, Európa most nagyon fogékony a mi szempontjainkra, interpretációnkra és kommunikációnkra általában.

- Drágám, azért azzal tisztába kell jönnünk, látványpolitizálást csak addig lehet űzni, amíg nincsen senki, aki a politikusokat beszámoltatja, monitorozza. Ezzel pedig elérkeztünk az én másik régi vesszőpáripámhoz, az arab világon belüli kis autonómiák, más néven a gazdaság és az állam közötti független civiltársadalom hiányához. Ez minden nyavalyánk fő oka. Gondold csak meg, egy társadalom, ahol ezért az egyén számára is csak körülbelül értelmezhetőek olyan köznapi fogalmak, mint az alkalmazkodás, beilleszkedés...

- Még hogy nincsenek autonóm non-profit szervezeteink? Arab szempontból éppen a demokráciák problematikusak. Vajon tényleg létezhetik-e ott autonóm civilszektor? Hiszen azok az állampolgárok sem tekinthetők büntelennek (el is érjük őket alkalomadtán), akik megerősítő szavazataikkal hatalomba ültetik azokat a politikusokat, akik ellen mi minden erővel küzdünk... Amúgy pedig az Al-Qaida, az nem egy hálózat? A hálózat pedig definíció szerint civilszervezet! A háború is messzemenőig privatizált ma, ráadásul a *non-profit privatizáció* értelmében: az akció közben megölt operatív harcosaink közül sokan, a minél nagyobb tömeget magukkal a halálba rántani kész mártírok mindegyike – ezek mind „törölmetszett civilek”, népi felkelők.

- Pusztán civilnek láttatjuk őket, mert érezzük, hogy valamit szembe kell állítanunk akkor, amikor válogatás nélkül gyilkolunk, vaktában rakétákat engedünk fel városok felé, amely aztán érkezéskor gye-reklánnyok lábát csapja el. Az igazi civiltársadalom mindig a toleranciából sarjad ki. A ránk kényszerített intolerancia pedig arra kényszerít, hogy mindig válogatás nélkül tegyünk, amit pusztításban teszünk.

- Hja Delilám, a válogatás! A válogatás, vagy ami katonai értelemben ugyanaz: a célzás, az bizony a jóllakottak és türelmesek luxusa. Azzal, hogy mi lemondunk fegyvereink célra tartásáról, leegyszerűsödik számunkra az ellenállás harca. Csak ártani kell tudni! Nem érdekes, sőt teljességgel közömbös milyen erkölcsi áron, milyen élőerő veszteség mellett. Ezzel a harc „az a legény, aki állja” játszává alakul, mindaddig, amíg az ellenfél katonasága pusztán rendőrségként léphet csak fel. Ezt ők a kesztyűs kéz politikájának gondolják, valójában azonban ez a világpolitikai erőviszonyok miatt van így, és Amerika garantálja ezt nekünk. A válogatáshoz ráadásul, kritérium, technológia és információ kell. Céloznak az izraeliek a helikopterekről operatív ágenseink és katonai vezetőink megjelölt autóira elengedett rakétáikkal. E mögött a célzó képesség mögött egy jóllakott társadalom úri harcmodora és végrehajtásként egész brigádok információgyűjtő és információ-feldolgozó munkája áll. Én inkább zárójelbe teszem az erkölcsöt, amíg nekünk is cselekvési-manőverezési szabadságfokunk és pontosabb fegyvereink lehetnek majd. A pontos célzásnak, de a célzás tudatos mellőzésének is mindig politikai filozófiája van. A harmadik világ és a szegény ember fegyvere az, hogy nem válogat. És ezt nem is várja el tőlünk senki... A fegyvert viselő palesztin harcost pedig, mint tudod, azzal igyekszünk megvédeni a leválogatódástól, hogy népi harcosként *beágyazzuk* őket. Körülvesszük őket iskolával, kórházzal, családdal, amivel lehet. Így aztán, ha mégis leválogatják őket, bizony együtt pusztulnak el, mert mi nem engedjük a szelektációt, a jó piárunknak egyből vége szakadna, ha engednénk megvalósítani azt, hogy csak azok haljanak meg közülünk, akiknek kezéhez vér tapad! Azzal, hogy mi nem engedjük, az ellenség az egész világ szeme láttára felsül, mert hiába válogat, civil áldozat vagy járulékos kár nélkül nem tudja megoldani, hogy csak a harcost találja el. Ez a célzástelenség legitimálja aztán a mi harcmodorunkat, mintegy felhatalmaz bennünket, hogy a *magunk módján* dolgozzunk, a magunk módján haladjunk előre. Ezért mondom, hogy zárójelbe tesszük az erkölcsöt! Tehát nem lemondunk róla. Tesszük a dolgunkat, mert ellenállunk és közben megvárjuk, amíg alkalmilag erkölcsileg közös nevezőre tudunk kerülni a magunk szintjén.

Az olvasónak tudnia kell, ezt a beszélgetést nem valós időben hallja, hanem a szöveg úgy lett rekonstruálva, ahogyan az Amina feljegyzéseiből utólagosan összeállítható. Emberek természetesen nem ilyen szikár szövegezésben beszélgetnek, bizalmas barátságban élő asszonyok egymást közt még kevésbé, még ha politikával foglalkoznak is. A jegyzetek tehát pontosan adják vissza a gondolati tartalmat, de elsikkadnak a szituáció pontosabb körülrajzolása felett és mellőzik mindazokat a közbevetéseket, az elkalandozó figyelemnek azokat a tévelygéseit, amelyek megszakíthatják a beszélgetés értelmi összefüggését. Végül pedig e szerkesztett változat rendes mondatokra osztotta a ránk maradt tudós anyagot.

- Leválogatás, szelektálás, kontraszelektálás: de zord szók, baljós, hátborzongató szavak ezek! Jut is eszembe miért, volt idő, amikor a zsidókat szelektálták. Ők ezt addig elképzelni sem tudták, hogy ilyen – voltaképpen kontraszelektáció – megtörténhet a civilizált világban. Nevezetesen az, hogy alapértelmezés szerint mindenkit, akit el tudnak érni, halálra szánnak, és csak kivételképpen utalnak be éheztetéses-

fertőzések lassabb halálra egyes kiválasztottakat. Valóban, azt meg kell adni, a célzásnak-leválogatásnak ennyiben kultúrhistoriája (*orvostörténete*) is van, nemcsak filozófiája. No és mondd, miben áll az okos fegyverek filozófiája, Te (harc)modor-legitimátor?

- Az okos fegyverek robotrepülőgépek, helikopterről indítható rakéták, célkereső bombák filozófiája azon nyugszik, hogy az amúgy túlerőben lévő fél nem tudja, nem akarja, restelli vagy a közvélemény nyomásának engedve, eláll attól, hogy minden erejét bevesse. Valahogy úgy, ahogy egy besurranó tolvajt sem teríthetünk le, ha rajtakapjuk, sőt egy erőszakos rablót sem löhetünk le, mint egy veszett kutyát. Csak arányos választ adhatunk – így tartja a Nyugat erkölcsisége és annak jogállami manifesztációja. Arányosságon itt (*jus ad bellum*, illetve *jus in bello*)* a célpont *katonai értékének* és a válaszcsepés által okozott *kárnak* az aránya értendő. Ha pedig nem söpörhetnek el bennünket kényelmes módon, hát megpróbálkoznak azzal a fáradságos módszerrel, hogy ölnek ugyan, de csak a harcba induló vagy éppen tetten ért harcosokat vagy a mindenkori vezetőket.

- Az arányos válaszcsepés kérdésének sikeres felvetése bennünket véd. Ráadásul ezzel visszahoztuk a lovagiasság és férfias küzdelem régi fogalmait. Nemzetközi civilszervezetek vannak, amelyek egy fegyveres konfliktus lezárása után a mi érdekünkben a helyszínen tájékozódva dönthetnek arról, vajon az ellenfél által bevetett fegyverek nem haladták-e meg az arányos hadviselés mértékét. Jogi út lehetősége is adott, ha a válasz igenlő. Sőt azt kell mondanom, ma ez az igazságos háború egyik elfogadott kritériuma is.

- Ők az arányos válaszcsepés jogi kereteinek betartása érdekében úgynevezett okos fegyverek kifejlesztésén munkálkodnak. Az okos fegyverek attól okosak, hogy megkülönböztetni tudnak, mondhatni, megtanultak disztinquirálni, mint 12 év felett a gyerekek. A célzott csapásméréshez leggyakrabban műholdas vezérlés, és komoly információfeldolgozási kapacitás szükséges, tehát pazarlóan költséges. Máskor, főleg amikor operatív tisztjeinket veszik célba, vagy mártírjaink tartóit, akkor valaki elhelyezi a robbanóanyagot a kocsijába, és azon a napon, amikor éppen abba ül be, kap egy telefonhívást, amit ha felvesz, és saját hangján megválaszol, akkor ezzel automatikusan tűzparancsot ad ki maga ellen. Egy harmadik módszer, amikor a megjelölt autó célkereső rakétacsapás célpontja lesz. Egy negyedik módszer, amikor a tisztünk telefonja robban fel. Minekünk ebbe az utcába nem érdemes belemennünk. Elég, ha meg tudjuk akadályozni azt, hogy egyenként le vadásszanak, tehát célozzanak. Legfeljebb arra kell vigyáznunk, hogy az egyszerű palesztin ember szemében ne istenítéletként hasson, amikor egy ismert operatív tisztet kíséreléssel együtt az égből célzottan tiszta villámcsapás ér. Ezt pedig nem tehetjük másként, mint hogy *vattát* alkalmazunk. Ezzel a vattázással fenn tudjuk tartani a 10:1 arányt a „célzott” csapásmérés elszemvedésekor a civiláldozataink javára. Ezek a számok leolvashatók az izraeli hadsereg honlapjáról és fontos érvként szolgálnak nekünk a nemzetközi szervezetek előtt folyó jogi csatában. A vatta tisztjeink körül önkéntes élőpajzsot alkotó gyerekekből, nőkből áll. Bizony nőkből is, tudod mennyire nem veszik emberszámba sokukat a családjukban: Hát azzal, hogy ilyen pártmunkára vagy akár mártíromságra jelentkeznek, voltaképpen politikai öntudatra ébredésüket demonstrálják.

- Fonák demonstráció, azt meg kell hagyni. Én inkább ezt a nők operatív kizsákmányolásának érzem. Félek, mi már abban a fázisban vagyunk, amikor az öngyilkosjelölnél az agresszió önmaga ellen fordul.

- Sok szónak is egy a vége, azzal, hogy megakadályozzuk őket a célzásban, hogy *jámulékos kár* (mint a gyógyszer nem kívánt mellékhatása) nélkül nem engedjük őket csapást mérni, ezzel elégségesen delegitimálhatjuk őket, kivált hogy az európai sajtómunkások között épp elég van, aki partner ebben. Élőerőnk pedig, mint tudod, van elég.

Ez a fásult, ok nélküli magabiztosság, sőt önelégültség kicsit meglegyintette a magyar asszonyt, de felszisszenés vagy akár erkölcsprédikáció helyett inkább a maga filozófiájának próbált meg hangot adni.

- Amina kedvesem, nem gondold, hogy éppen a nők alávetettsége, az emberi jogok és a kis autonómiák megalapozta civilkurázsi híján tudjuk csak veszélyeztetett vezetőink környezetében tartani kíséretüket, *beágyazni* népi harcosainkat, útnak indítani robbantásra felkészített népi öngyilkosainkat? Már amíg lehetett. Én a nőktől inkább azt várom, hogy ők fognak elsőként rést ütni a vallási parancsok uralta

* *Jog a háborúhoz, jog a háborúban.*

társadalmon. Egy vallást megreformálni persze sokkal nehezebb ügy, mint szekularizációra biztatni. Ezért nem az iszlám megreformálása a cél, hanem a szekularizáltabb élet lehetősége. Ez nálunk mindig adott volt, csak újabban gond ez. A férfiak gyakran ördögi körbe kerülnek: méltatlannak érzett társadalmi helyzetüket becsületükön esett csorbaként élik meg. Ez aztán törlesztésre ösztönzi közülük a legvérmesebbeket. Ez a *szégyen és becsület* összetartozásának büszke arab kultúrája – akit szégyen ér, annak nem az okokat kell keresnie, hanem kemény fellépéssel a becsületét kell helyreállítania. Palesztina rémes helyzetét is így élik meg. Tulajdonképpen önbecsülésük helyreállítása radikalizálja őket. A nőknél ez a baljós lelki konstitúció nem érhető tetten.

- Háborúban sajnos hallgatnak a civil erények is. Tudtad egyébként, hogy mi vagyunk a legjobban megfigyelt társadalom a világon. Nincs még egy nép, ahol kivétel nélkül minden telefonhívást valós időben lehallgatnának (*és nemcsak magnóra vennének, mint mindenütt másutt*), ahol az úrból és a levegőből egyaránt figyelő szemek pásztáznának. Ilyen körülmények között hol épüljön fel az államtól és azt üzleti érdekektől egyaránt független egyesületi világ? És akkor még nem beszéltünk arról, hogy Palesztina alapítványait ugyan ki tőkésíthetné fel. Mondd csak, Te nem szoktál alapítványi célokra áldozni? Fanni elengedte a füle mellett ezt a kérdést, és ezt rosszul tette.

Felkiáltott: – Amina, ez a lényeg! Egy háborúnak eleje van és vége. De a mi golutajárásunk azért tűnik végtelennek, mert nem tudunk szabadulni háborús uszítóinktól. Minden rendes háború a vesztes fél számára addig tart, amíg meg nem szűnik a politikai akarat az ellenségeskedések folytatására. Ezen a ponton az egészséges struktúrájú társadalom békét szokott kérni és elkergetik a vezető garnitúrát, amelyik vesztes háborúba döntötte az országot. A világpolitika porondján szövetségeseink számára, mindekelőtt az EU számára a célzásmentes csapásmérés harcmóddorrá semlegesedett, pedig valójában – a mögötte álló társadalmi struktúra okán – ez a demokrácia-deficit és a békevágy artikulálhatatlanságának jele. Ez a konfliktus ezért nem addig tart, amíg majd az egyik fél legyőzi a másikat; nem is addig, amíg a háborús erőfeszítésre van kapható vevő a társadalomban, hanem addig, amíg van nagyhatalom, amely elvtelenül kiszolgálja ezt a mai hadúr-államszervezetet, amíg arra használnak fel bennünket, hogy politikailag elszigeteljék az izraeli felet. Amíg pántlikák nélkül adják a segélyeket. Persze mi, sóhajtott fel, mi elsősorban a magunk haramiáinak foglyai vagyunk. Az izraeli megszállásra hivatkoznak és ennek leple alatt szolgásgorban tartanak. Pedig én azt is tagadom, hogy megszállás alatt állnánk.

- Nocsak? Az izraeli hadseregnek is ez az álláspontja. Ők úgy gondolják, az oslói szerződések nyomán azért engedték vissza a Palesztin Felszabadítási Szervezetet, hogy alakítsák meg a Palesztin Hatóságot, és az gyakorolja az autonómia közigazgatását. Tegye ezt a végleges rendezésig, amely nemzetközileg szankcionált állami szuverenitással ajándékozta majd meg a palesztin népet.

- Ajándékozta vagy nem, az izraeliek, ne feledd, a jordán uralkodótól meg az egyiptomi hadseregtől hódították el a mi földünket, akkor még mi – nemzetközi tényezőként – senkik voltunk és ebben az *impériumváltásban* semmi szerepet nem játszottunk. Ahogy a szlovák nemzet a történelmi Magyarországon kebelében a semmiből alakult meg, évtizednyi idő alatt mi is felnőtünk, politikai öntudatra ébredtünk és most követeljük a magunkét. Ha a magunkét nem területben hanem emberben fogalmazzuk meg, már boldogan odaadnák ami jár nekünk. Mármint azokat a területeket, ahol palesztinok élnek. Sajnos a világpolitika, ahol a középhatalmak a saját pecsenyéiket sütögetik a mi számlánkra, nem segít ebben a világos kérdésben tisztán látnunk.

- Az Európai Unió majd segít.

- Abban én is bízom. De azt látnunk kell, hogy Európa ma egy, a mi dimenzióinknál sokkal nagyobb, világméretű játszma részese az iszlám tekintetében. Az euroiszlám kialakítására gondolok, tehát az Európában élő muzulmánok ösztönzésére, hogy a világiszlám egy sajátos nyúlványává nőjék ki magukat, amelynek aztán önálló politikai szerepet lehet adni. Gondold meg, mennyi jele van már ennek. Például a politikai korrektség fogalmába, ma beletartozik az, hogy a számos izgatási eset, muzulmánok által elkövetett náci beszéd, gyűjtogatások, sőt kisélekések kapcsán a rendőrség úgy jár el, mint ebben az országban itt a „roma bűnözés” esetében: egyedi, elszigetelt esetnek tekintik valamennyit, és nem vonnak, nem vonhatnak le következtetést az etnikum egészére. Az effajta következtetés elkerülése tudatos – más út ugyanis Európa számára nem létezik, olyannyira nem, mint amennyire hamisítatlan Havanna szivar sincs zöldes színárnyalat nélkül. Végül is mégsem lehet megbélyegezni egy egész nemzetiséget. Egy másik jel pedig arra mutat, hogy igyekeznek figyelembe venni az iszlám közösség politikai érzékenységét, amikor *partizánoknak* tekintik a leggyilkosabb fajtából fajzott terroristákat. Vagy amikor a média a „terror gyökerei-

ról” beszél, amit (mint a szegénységet a világban) „meg kell oldani” ahhoz, hogy béke legyen a Közel-Keleten.

- Aki a terrorizmus gyökereinek megkereséséről beszél, az kultúráközi párbeszédet is javasol. Tehát a civilizációk szembefordulása helyett a dialógusra teszi a hangsúlyt, valahogy a zsidó-keresztény vallásközi párbeszéd mintájára.

- Nagyon jó párhuzam ez, azt bizonyítja, hogy a terrorizmus sárkányfogveteményét irtani kell, nem pedig gyógyítani. Az a vallásközi dialógus ugyanis a kétezer éves „békétlenkedés” után, jelenleg békés körülmények között folyik. Ráadásul abban a dialógusban az egyik vallási fél a birkalétre emlékeztető módon békés, történelmileg úgyszólván ártalmatlan. Ezért a harcban álló iszlám fundamentalizmus helyzetére nem alkalmazható. A dzsihad harcosai ugyanis harcban állnak egyfelől és elsősorban a „közeli ellenséggel”, azaz az *aposztáta* (az iszlámot megtagadó) államhatalmakkal Arábia-szerte és Észak-Afrikában, valamint a „távoli ellenséggel”, akit mindenekelőtt a „cionista keresztés” USA személyesít meg.

- Euroiszlámról véleményem szerint szigorú értelemben akkor beszélhetünk majd, ha bizonyossá válik az, aminek jelei, elismerem, mutatkoznak már, nevezetesen, hogy az európai muzulmánok nem egyfajta *fordított gyarmatosításra* törekcsenek, hanem beilleszkednek az óvilág felvilágosult közéletébe. Ahelyett, hogy párhuzamos gettóvilágba szorítanák be magukat azok, akik az iszlám szigorú megtartásának lehetőségét követelik, lassan kimunkálhatnak – az autochton török és a rásegítéses iraki modellkísérletekkel együtt – a világiszlám számára is mérvadó együttélési módozatot a vallásilag semleges, laikus államrenddel. Azt kell mondanom, a civil társadalom előtt kell még megalapoznunk a laicitás lehetőségét. És akkor talán a világnak ez a része is kitörhet a stagnálásból.

Ekkor egy bevásárlóközpontba érkeztek, ahol sminket és más ajándékokat akartak venni egymásnak. A hatalmas karácsonyi fenyőn a márkavédjegyek és más összefüggések iránti tudatlanság boldog fesztelenségével csillogtak az öt- és hatágú csillagok, fénylettek a dús díszek, égtek a gyertyák. A gondolatrendőrségi megbízatásával túlterhelt Amina meglehetősen hosszú időre lefalcolt a női mosdóba, a fáradhatatlan Fanni pedig közben tovább szötte észrevételeit, hogy az európai iszlámtól, ettől az Európának későn jött új nagy narratívától csak epigonszerep várható! Az a kölcsönös megtermékenyítés, amely a zsidók és a németek, illetve csekélyebb mértékben a többi európai gazdanép közt megvalósult, az ebben az új kísérletben aligha várható e legkevésbé „levantei” szemiták és az immár saját erejükből is gazdagodni képes európaiak közt. A zsidó-keresztény együttélés európai csillagórái véglegesen elmúltak. Az iszlámmal való mostani játszma európai szemmel megtermékenyülés helyett inkább csak *újrajátszásnak* látszik. Újrajátszás a laikus államhoz alkalmazkodás is, gondoljunk az ortodox zsidó vallásból az alkalmazkodás céljából kivált neológ hitbéli reformirányzatokra és a zsidó felvilágosodásra! Csak kívánni lehet persze, nehogy úgy járjanak az arab szemiták is az európaiakkal, ha esetleg az integráció túl jól sikerül és a participációt kezdik majd húsbavágóan is érezni az államalkotó patrícusok! Persze szerencsére a mai Európában nincs meg sem a kereszténység középkori antijudaizmusa, sem pedig a politikai úton szerzett megélhetés kultusza – mindkettő a népiértés előfeltételének tekinthető. Ezeket a gondolatait azonban nem osztotta meg gyakorlatias és tetterős barátnéjával, mert tudta, hogy őt az ilyen párhuzamok nem érdeklik, pusztá érzelgősségnek, legjobb esetben is historizálásnak tekintené. Ezért visszatért a megkezdett kerékvágásba.

- Említetted az imént, egymillió új bevándorló, hm. Hát nem látod Amina, hogy az izraeli állam népessége nem annyira demográfiai kérdés, mint közép-távú politikai döntés eredménye? Gondolj például arra, hogy a jelenleg ott tolongó vendégmunkások a Fülöp-szigeti mezőgazdasági idénymunkástól kezdve a thai konzumnőkön át a romániai bányászokig mind addig maradnak ott, amíg engedik őket. Márpedig egy vendégmunkás, ha hosszabb ideig maradhat, akkor abból állampolgár lesz, majd pedig hasonul is a gazdanemzethez. Tehát, ha emberre van szükségük és éppen csekélyebb a zsidó bevándorlás, mindig rendelkezésükre áll ez acionista szempontból talán nem teljesen kóser, de államvezetési szempontból kifogástalan megoldás. A rabbik úgyis azt tartják, hogy idegen környezetben, ha egy zsidó elhagyja annak a négy-öt mózesi alapparancsnak a követését, amely a *vallási minimumot* jelenti számukra, és amely segített évezredekken át megőrizni a nép önazonosságát, akkor alig négygenerációnyi idő lepergésével – vegyes házasságok, szekularizáció és mindenekelőtt a toleráns környezet okán – elveszik már, ők így mondják, az Ábrahám szövetségébe tartozás érzése. Nos ha ez igaz, és a rabbi mindig egy képzett történet-szociológus, egy alkalmazott pszichoterapeuta meg egy nép ügyvédje egyszerre, akkor fordítva is érvényesnek kell lennie: a filippinó, vagy a szőrös talpú havasi francia *hospes* egy közigazgatási döntéssel először izraeli lesz, majd a rabbik által vélelmezett idő múlva már akár zsidó is válhat belőle. (Amina

tudta, hogy szövevényes utalásaival a magyar történelmi műveltség sajátos elegyét nyújtja neki Fanni, de ő ezt csak, mint furfangos európaizálást érzekelte és tévesen a perzsákra tett tréfás, de érthetetlen célzás-ként értékelte).

Akár mennyivel nő is azonban az izraeli népesség, zsidó bevándorlással, „megélhetési zsidók” honosításával és az ő nem elhanyagolható természetes szaporodásukkal, az mégiscsak egy teknősbéka sebességével megy előre. Mi Achillesként gyorsabbak vagyunk kétségtelenül. Márpedig a történelemben csak ez számít, hidd meg ezt! Én már nem is csak Palesztina visszaszerzésére gondolok, hanem az EU iszlám megtermékenyítésére is a népesedési arányok miatt. Az arab nők ölével, legendás termékenységükkel nyerhetünk mi – ez a végső győzelmünk királyi útja, semmiképpen sem hóbörgő férfiaink lóportól és vértől iszamos kezétől. Ha pedig így áll a helyzet, akkor azt is látni kell, hogy a végkimenetelt tekintve majdnem mindegy, milyen feltételekkel békülünk meg ellenségeinkkel, csak az a lényeg, hogy önkormányzati jogaink legyenek, és jelen lehessünk hazánkban bárhol. A többi idővel magától ölünkbe hullik.

- Azért ebben a mi termékenységi versenyelőnyünkben csak ne légy olyan bizonyos! Nemrég került elő az *American Enterprise Institute* legfrissebb jelentése: az egy nőre eső szülések száma kettő alá esett immár a muzulmán világ egyes országaiban is! Algériában, Tunéziában és Libanonban valamint Iránban tehát természetes népességfogyás elébe néznek, és megkezdődik a lakosság előregedése is, akár csak a fejlett világban mindent. Irán 1986-ban még hatszoros növekedést produkált, 2000-re stagnált, azóta pedig fogy. Aki pedig fogy, az elöregszik is. Mindez olyan országokban, ahol a nyugdíjbiztosítás szerepét a gyermeknemzés tölti be.

- Tudom, amit tudok! A demográfiai nagytrendek sohasem fordulnak meg, legfeljebb lassulnak, vagy gyorsulnak. A családok termékenységének esetében olyan titokzatos adottságokról van szó, amelyeket politikai intézkedéssorozattal – talán az egy Kína végtelen brutalitással kikényszerített trendfordulója kivételével – még sehol sem sikerült megfordítani. Az ingerszegény környezetben élő palesztin népet ez a mostani lassulás, amit egyesek esetleg hanyatlásként élnek meg, nem fenyegeti. És bizony az Európai Unió népessége is fogy, a bevándorlással együtt is. Már ma is 100 aktív lakosra 35 nyugdíjas korú jut és ez akár a 75-öt is elérheti már középtávon. A bevándorlás ezen nem tud segíteni, csak enyhíteni, mert politikailag elfogadhatatlan volna az a mértékű migráció, amely képes lenne megfordítani ezt a trendet. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy a gazdasági növekedés éveken át vagy stagnál, de mindenképpen csekélyebb, mint az USA vagy a Távol-Kelet növekedése, és mindezt Európa úgy éri el, hogy katonai kiadásai szabadesésben vannak, pedig az említett versenytársak mind költenek katonaságukra is, nos e néhány alapvető gazdasági tényező – a hatalom és politikai befolyás hagyományos jelzőszámai – együttes előfordulása borúlátóvá kell, hogy tegye a hosszú távú előrejelzéseket Európa számára. És valóban, amióta az eszemet tudom, Európa részesedése a világkereskedelemből csökken. Ezek a stratégiai alapadatok nem vetnek jó fényt az Európa-projekt jövőjére.

- Márpedig ez az Európa-projekt olyan, mint egy kerékpár: folyton mozgásban kell maradnia, különben szétesik.

- A katonai költségvetés érdekes dolog. Ezt voltaképpen Európa esetében nem kellene stratégiai tényezőként számon tartani, mert ez egy olyan nagyhatalom, amely külpolitikáját hagyományosan nem katonai erejére alapozza, hanem segélypolitikájára, gazdasági súlyára és tapasztalt diplomáciájára. Ennyiben ő a világtörténelem első „puha nagyhatalma”. És ez a segélypolitikával alátámasztott diplomácia eszménye jól tükrözi a választói preferenciákat. Ha megkérdezzük ugyanis 100 európaít, mit tart arról, vajon egy igaz ügyért alkalmanként be lehet-e vetni katonai erőt is, akkor a nagy többség pacifista módon ellenezni fogja ezt. Franciaországban és Németországban, ha 12% gondolkodik csak Mars módjára, a többiek inkább Vénusz istennőre tesznek. Amerikában, többségben vannak az erőteljes fellépés hívei.

Közben blúzt, topot meg kosztümöket próbáltak egy üzletben. A H&M, amelynek legutóbb az *haute couture* világából meghívott nagy Karl Lagerfeld tervezett kollekciót, mindketten szerették, még akkor is, ha ők az egészen fiatal lányok közizlését szolgálják ki. Ez a svéd cég, a ruházati ipar IKEÁ-ja, amely a dizájntól kezdve húsz napon belül képes piacra dobni egy új kollekciót, nincs jelen Magyarországon, így most az útjukba esett Benettonba tértek be. Sajnos a Benetton nem azt a barátságos filozófiát követi, hogy az öltözködésbeli stílus ne holmi pénzkérdés, hanem alapvetően ízlésbeli kérdés legyen. Az asszonyoknak ezért mélyebben kellett a pénztárcáikba nyúlniuk. Fanni öltözködésére és főleg ruhavásárlására az volt jellemző, hogy pszichológiája van a dolognak. Ha elhanyagoltnak érzi magát lelkileg, akkor turkálni kezd és ruhát vesz magának, ezzel enyhítendő az elhanyagoltság feltételezett külső megjelenését.

Szegény asszonynak sok ruhája volt, ruhatára – ami ugye az ember társasági megjelenésének logisztikai támogatásaként fogható fel – hasonlatossá vált az egyszer használatos egészségügyi eszközökhöz.

Ruhapróbálás közben – mint mások golfozás közben – az idejét jól beosztó ravasz Amina egy jordániai üzleti konzorcium számára fontos projektet ajánlott barátnője figyelmébe. Fanni elvállalta, hogy ránéz a beadott pályázatra, és ha kell, interpretál majd a döntéshozóknak. Ennél többet nem ígérhetett.

- Tudom, mondta Amina, hogy lelkileg rokonnépnek tartod a magyart. Emlékszem észrevételeidre a régi dicsőség emlegetéséről. Meg arról, hogy míg a nyugat-európai gyermekmesék úgy kezdődnek: Volt egyszer egy..., addig a magyarok és a mieink is úgy kezdődnek: Hol volt, hol nem volt... Ott van még párhuzamként a *bonfoglalás*, mint egyszeri aktus kiemelt közös szerepe a népi történelemben és a hajlamosság az irredenta politikai hisztériára. Mindig egyet tudtam érteni Veled, hogy az iszlám ügyében a magyarság pogány múltját felelevenítő körökhöz hasonló állásponton vagy, és nem vagy elájulva attól, hogy annak idején eleink felvették a muzulmán hitet. Feltűnő a hasonlóság még a túlpolitikált irodalom és a líra történelmi szerepe. Hozzátehetem: a poézis politikuma sajna együtt jár a politika kezdetleges poétikusságával. A hirtelen fellobbanó politikai szalmalángok szépsége és egybekovácsoló élménye, az is közösnek mondható! Ami a magyaroknak az újratemetés, az nekünk a felvonulás, egy harcos temetését követő, a halál kultuszát tovább korbácsoló nagy tömegdemonstráció, amikor a másként gondolkodók, ezek a potenciális kollaboránsok nem mernek az utcán mutatkozni. Hogy ez csak rövid ideig tartható? Hát igen, mégis az effajta, mondjuk így, *esztétikai politizálásnak* megvannak azért a határozott előnyei is. A mediatizált európai közvélemény szereti, ha egy-egy aktusban megmutatkozik valami, szereti a felmutatott lényegét meglátni, akármilyen kurta élmény erejéig is. Az „Eurábiától” félfő Oriana Fallaci könyv ezt helyesen látja. Egyáltalán, szinte minden igaz abban a könyvben, én még a brutális túlzásokat is megszívlelem. Mégis maga a könyv egy förmedvény, mert olyannyira aránytévész, mintha Kurtág Györgyöt akarná valaki zenei szerkesztőnek meghívni egy zenei rádióba, Ligeti György nevének segítségével pedig fogyasztási cikkeket kívánna eladni. A fő baj pedig vele az, hogy ilyen durva igazságokat nem mondhat idegen, ilyet kizárólag közülünk valótól lehet elfogadni.

- A szalmaláng-gyújtás a perc-emberkéek politikai vezetésére jellemző. Sajnos ez maga az önsorsrontó irracionális. A szimbolikus és az esztétizáló politizálásnak azonnal végét kell szakajtani! Ha másként nem, hát kövessük az osztrák példát, tehát egy nagy kulturális tömbbe tartozó kis nép példáját: a megszállás alól kikerülve, jótékony szélárnyékba evickélve, majd amint lehetett a nagy anyatömbjükbe visszaintegrálódva igazán látványos fejlődést tettek meg. Az őket gyötrő történelmi apóriákat pedig zárójelbe tették, és majd egyszer máskor oldják meg.

Fanni meglehetősen európai ismereteit mi sem mutatja jobban, hogy azt is tudta tehát, ilyen történelmi adósságtörlesztéssel foglalatostkodó nép a magyar mellett még az osztrák sógor is (pontosabban a népnemzeti oldaluk ilyen), csak hát azok most anyagilag egy olyan hosszú felszálló ágban vannak, amely nem engedi kiütközni ezeket a kis népek feldolgozatlan múltjából eredeztethető visszásságokat.

- Majd némiképpen kioktatólag így szólt: Az osztrák eset azért is paradigmikus, mert kontrasztosan szembeállítható vele a németek példája, akik alaposabban, szinte az önsanyargatásig következetesen szembenéznek a maguk – mindenkinél gennyesebb – múltjával. És most, hogy már anyagilag nincsenek többé felszálló ágban, ez talán segíteni fog a németeknek abban, hogy ne kerüljenek újra *stásisba*.

- Hogy jön ide a volt keletnémet titkosszolgálat, Delila drágám?

- Stásis, az nem más, mint a társadalom lázas állapota, a görög filozófia nyelvén édesem. Látom, Ti ott Európán kívül kevésbé érdeklődtek az itteni történelem viszontagságai iránt. Kár, mert a történelem nem állt meg és továbbra is Európában írják. A németek például, azzal, hogy pacifistává váltak, egyben észrevehető módon elhajlanak az atlanti egységtől. Amiképpen a franciáknál az Európa-projekt fő mozgatórugója az, hogy Európával, mint háttországgal erősebb legyen a szavuk Amerika ellenében, úgy a németeknek is kirajzolódik a maguk autochton szerepe az új Európában. Ez a sajátlagos szerep több mint hozzáadott érték, a németek súlyánál fogva ez bizony majd meghatározó – ha nem is kizárólagos – vonás lesz az új Európa arculatán. Arra gondolok, hogy a németek, az évtizedes önmarcangolásuk lezárásaképpen (talán éppen az utolsó zsidó kárpótlás nyomán), filozófiai pacifistákká váltak. Olyannyira, hogy parlamenti választást nyert, aki ezt először felismerte rajtuk. Számos jel, megjelent sikerregény és más kulturális esemény mutat erre a feltétlen és elvtelen békevágyra, ezt mind felsorolnom lehetetlenség. A lényeg az, hogy számukra immár megszűnt az *igazságos háború* fogalma (akár még szükséges rosszként is), mert a háború szükségképpen szenvedést zúdít az egyszerű, vértlen emberekre. Nem szívesen látnak a

mai világban jót és rosszat, sőt Európa prosperitásával és biztonságával a világ fejlődése is mintha véget ért volna számukra. A Szovjetunió bársonyos lecsengésével nem érzékelnek már ordas eszméket és ambiciózus totalitárius társadalmakat a világban, megszűnt a veszélyérzetük. Ennek a felfogásnak jegyében már történelmüket is egy picit másként látják, ez lehetőséget nyit számukra, hogy az osztrákokhoz hasonlóan (de másképpen) ők is az utolsó világháború egyik szenvedő alanyának láttassák magukat, szétbomlóként (a felépített Berlinen kívül ma sincs említésre méltó német nagyváros, csak a kisvárosok fénylenek régi szépségükben) és elűzöttként (akiket meg nem űztek el, azokat ők maguk vásárolták ki). Szóval mélypszichológiailag ez a két nagy, egyeztetett motiváció munkál ma Európában, a franciák és a németek részéről.

- Igen, egy ilyen európai esemény nekem is feltűnt: a pacifista Michael Moore Cannes-i díját az a Quentin Tarantino adta át, aki erőszakos filmjeivel vált a filmművészet kultikus alakjává. Az európaiak világpolitikában tanúsított magatartását talán azzal lehetne a legjobban jellemezni, hogy ha Irakra, Iránra, a nemzetközi terrorizmusra, az Európában lappangó iszlamista sejtekre, vagy éppen miránk esik a szó, akkor azt mondják, érzékelik ők is a fenyegetést, de viselkedni már úgy viselkednek, mintha az igazi probléma Amerika volna.

- Hát ez az!

- Az egykori baloldal helyét veszi át Európában ez a terjedő pacifizmus. Van azonban ennek az európai vonakodásnak egy racionális magja is. Azt ugyan nem lehet állítani, hogy a nemzetközi terrorizmus kevésbé dúlna Európában, hiszen az ikertornyok óta csak Európában volt merénylet, Amerikában nem. Az viszont kemény realitás, hogy mivel Amerika ma a demokratikus világ kardja, ezért a terrorizmus elleni harc belőle vesz ki elsősorban. Ezt logikusan üdvözölniük kell az európaiak közül azoknak, akik nagyhatalmi vágyakat dédelgetnek, fegyverkezni akarnak, és a meglévő puha hatalmukat igazira cserélnék... Értem tehát én ezt a Te látásmódot, csak azt nem látom, miért érdekes ez nekünk?

- Mindebben a mi számunkra az a tanulság, deklarálta Roberval Fanni, hogy mindaddig, amíg a mértékadó Európa érték-semlegesen és hatalmpolitikailag viszonyul a Közel-Kelethez, tényezőnek tekinti a legsötétebb erőket is, addig csupán megosztani akar, hogy befolyást szerezzen, nem pedig megoldani valamit. Ettől a cinikus hozzáállástól nem várható, hogy segítsen nekünk leküzdeni saját démonainkat.

Addig-addig ballagtak a budai Viziváros girbe-gurba utcácskáin, amíg véletlenül vagy sem, ennek csak Fanni volna megmondhatója, egy törökfürdő elé nem értek. Budán nem sok török emléket hagytak hátra az egykori megszállók, de gőzfürdőt, azt számosat. Ezek közül az egyik, az omladozó külső mögött megbúvó intimebb belső elrendezésével erőteljesen különbözött az összes többitől. Jegyet váltottak, száraz gőzbe mentek, bent maradtak, amíg csak beszélgetés közben el nem fűlt a lélegzetük, majd átmentek a nedves gőzbe, megmártóztak a hideg vízben, elnyúltak egy nyugágyban és teát kortyoltak, majd egy ismerős masször után érdeklődtek. A masszörök természetesen mind férfiak voltak itt. (A fürdőben egyébként férfiak is jártak, de elkülönített szárnyban. Fanni egyszer valami ajtón és járaton át véletlenül odatévedt és legnagyobb rémületére azt vette észre, hogy odaát szeméremtestük fölé kötött kis textilkötényben járnak kelnek az urak, ki pocakja alatt elől hordván köténykékét, ki pedig dereka alatt hátul fedvén el magát – orientációja szerint). A női szakasz fehér ruhás masszörre a frottírba csavarodott két asszonyt egymás mellé fektette, hogy tudjanak beszélgetni. Ezután hihetetlen diszkrét módon, minden hang nélkül, külön-külön úgy foglalkozott mindegyikükkel, hogy szinte jelen sem volt a légtérben. Amikor az egyik hölgy éppen pihent, a másik test ritmusosan rezgett-mozgott az ütemes gyúrás alatt – a két gyapjas fej közben oldalt fordulva szemtől szembe kamaszos vihogással szórakoztatta egymást. A hát és a combok gyúrását meg-megszakította a bizalmas nyúlások, paskolások és feszültségkioldó dörzsmasszázsok jótékonyan hosszúra nyúlt, belefeledkezésre alkalmas hosszú sorozata – a hölgyek azonban úgy tudták fogadni a rájuk váró érzészuhatagot, hogy közben szem- és hangkontaktusukat egy percre sem kellett feladniuk, így abba sem kellett egy percre sem belegondolniuk, mi is történik éppen velük. És ez jól volt így, mert éppen eszmecseréjük legaktuálisabb részéhez érkeztek.

- Magyarázd csak el, kérte Amina, hogyan is képzeled a nemzetpolitikai építkezésünk főcsapását?

- Azt kell tudatosítanunk mindenekelőtt, hogy államot akarjunk-e magunknak valóban, vagy „csak” autonómiát.

- Ezért a kérdésfeltevésért otthon egykönnyen eltennének láb alól. De egy verést még itt külföldön is megkaphatsz érte! Gondolj csak a megfenyegetett Mimount Bousakla marokkói származású belga szenátornőre, vagy a szerencsétlen Ayaan Hirsi Alira, a nőiességében pubertás kora előtt barbár módon megcsonkított szómáliai bevándorlóból lett feministára, a muzulmán nők emancipációjának szószólójára, holland parlamenti képviselőre. Hirsi Ali asszony is számos baljós jelét kapta annak, hogy obskurus iszlamista körök felfigyeltek rá és apostatának (hitehagyottnak) minősítették.

Mimount Bousakla

Ayaan Hirsi Ali

- Pedig én komolyan gondolom ezt, sőt hadd előlegezzem mondanivalóm végeredményét. Meggyőződésem, hogy előnyösebb volna nekünk palesztin araboknak az autonómia. A helyzet ugyanis a következő: a Jordántól a két tengerig terjedő vékony sávon élő két nép mindegyike lelke mélyén az egész országot szeretné és pokolba (tengerbe) kívánja a másikat. Nincs még egy szomszédság a világon, amely ennyire zavaró volna. A realitások azonban kemény dolgok, ezért a zsidók politikailag már régen megbékéltek azzal, hogy a területen osztozniuk kell. Az az igazság, hogy ők tudják: ahogy a magyarok a Kárpát-medencét, ők sem tudták a történelemben sohasem teljesen benépesíteni egyedül ezt az országot. Szóval ők már megbékéltek ezzel. Sajnos miránk kell várnia világnak. Addig pedig pofont pofon után kapunk még. Akármilyen bumfordian ügyetlenek is a napi katonapolitikájuk médiatámogatásában, a zsidók okosabb politikát folytatnak alapkérdésekben. Hadd emlékeztesselek arra a cionista alapelvre, hogy a mi 1929-es (*nagyon sok zsidó halottat követelő*) hebroni fellépésünk óta tartó ellenállásunkra ők telepítéssel válaszolnak, és nekünk egyre kevesebb üres terület marad. És ez a kritikus kérdés itt, semmi más. Amíg öldösünk, addig nem tudunk építkezni. Hiszen be vagyunk szorítva a jelenlegi közigazgatási határaink közé. Ráadásul ők ezt a székelytelen terjeszkedésüket eddig úgy tudták folytatni, hogy ország-világ számára nyilvánvaló, hogy (az elért szinten) abbahagynák bármikor az új telepítést, ha megegyezést kínálnak nekik. Még ahhoz is közel állnak, hogy valamicskét taktikailag akár visszavonuljanak is az egyszer elért szintről. De mi – régi hibánk, hogy bíró nélküli küzdősportnak képzeljük függetlenségi harcunkat, amiben minden megengedett – nem kínálunk megegyezést, mert mindig úgy érezzük, több jár annál, mint amit kínálnak nekünk. A mai eszünkkel persze már megegyeznénk egy korábbi geopolitikai szinten, de az aktuálisan sohasem...

- No és ebből miért következtetsz az autonómia előnybe részesítésére?

- Azért, mert ha egyszer majd (akármilyen arányban is) mégis megegyezünk az ország megosztásában, és politikai megállapodással betetőzzük azt a szétválást, amely érzelmileg, kulturálisan már régen végbe ment és a nagy szegregációs fallal a gyengébbek számára is érzékelhető manifesztációt is kapott, akkor a nekik eső részt végleg elveszítjük.

- Elveszítjük, persze hogy elveszítjük. Te talán tudsz más megoldást? Amina itt megint az európai palesztin értelmiségi körre célzott, annak irányultsága felé tapogatózott, helyette azonban egészen más irányt vett a beszélgetésfolyam.

- Igen tudok. Hadd közelítsek mondanivalómhoz egy távoli párhuzammal, a magyaroknak Erdélyben elfoglalt kényes helyzetével. Én a Trianont emlegető magyaroknak is mindig azt mondtam, ne búsongjanak, nem a területvesztés számít, csak a külföldre került magyarokban kifejezhető embervesztés. Ez azért veszteség, mert az asszimiláció és a kivándorlás erős vámot szed ilyenkor. Ez a típusú veszteség viszont lassú nemzetpolitikai építkezéssel mindig pótolható. Ha már nem tudták a múltban benépesíteni a Kárpát-medencét, akkor tegye meg ezt a magyar életerő (már ha van ilyen) a középtávú jövőben! Antagonistáik amúgy is mind stagnálnak. Menjenek, telepedjenek le Brassóban, legyen ott nagycsaládjuk. Az Európai Unióban ezt senki meg nem tilthatja nekik.

- Ha jól értelek, az igazi kérdés ekkor az, lehet-e magyar életet élni enklávéban? – Amina fejében most felmerült egy ötlet, tartótisztjének meg is említette később otthon, nem volna-e érdemes a magyar politológus nőt, akinek baloldali kötődései esetlegesen minősíthetőek, összehozni az európai reformfasisztákkal és perspektivikusan így adni egy kiegyensúlyozottabb irányt a palesztin értelmiségiek európai körének.

- Valóban, ez azért román körülmények között egy nyitott kérdés. Ennek a megfontolásához fel kell idéznünk egy aktuális magyarországi vitát. Az ott használt fogalmak irányadóak lehetnek a mi helyzetünk megértéshez is. Lehet-e tehát magyar életet élni enklávéban? Ez egy kritikus minimális tömeg meglététől függ. Hogy mennyi, azt az Európában megmaradott zsidókon lehet lemérni. Egész Európában alig több mint egy millióan élnek. Ez minden jel szerint kevés lesz ahhoz, hogy a jelen asszimilációs nyomása alatt újratermeljék magukat. De a maroknyi székely az utóbbi kilencven évben mindig is úgy élt, mintha az őt körülvevő román tenger nem is létezne. Ismertem egy fiatal színészt Sepsiszentgyörgyön, annak a szobája tele volt kulturális javakkal, de a román nyelven hozzáférhetőket nem szerepeltette a falán, a polcain, a lemeztárában, a mozi tárában. Márpedig ha ő megtehetné értelmiségiként, hogy „szigeten él”, akkor még inkább megteheti a többi ember, akinek a kultúra csak alkalmi fogyasztási cikk. Ezek a lehetőségek sajnos nem voltak elegendők arra, hogy teljes európai életet éljenek (azt még itt Budapesten sem lehet minden tekintetben), de elég volt azért ahhoz, hogy egy lehatárolt magyar glóbuszt működtessenek maguknak. És a lehetőségek most táguló félben vannak nekik.

- Nemzeti glóbuszt működtetni, ehhez a többségi nemzet beleegyezése, legalábbis tűrése szükséges. Elég a tűrés?

- Azt gondolom, igen. És ezt demokráciában ki lehet kényszeríteni! És ezzel elérkeztünk az említett magyarországi vitához. A forróbb fejű magyarok gondolatai most a kikényszerítés eszközzrendszeréről forognak. Mindent mérlegre tesznek. Dél-Tirolt emlegetik. Az első világháború után Ausztriától elszakított és Olaszországnak juttatott terület jó példa, mert ott is erőszakos impériumváltás volt, a második háború nyomán kiütötként tetszhalott német kisebbség élettereje visszatért, számban és anyagi javakban egyaránt szaporodnak, és ma már ők adják a dinamikusabb népcsoportot. *(Az már kevésbé jó példa, hogy a dél-tiroli osztrákok a második háborút követően Svájcba kérték felvételüket, de ott elutasításra leltek)*. Ha nem változik semmi, egy évszázad múltán új realitás jöhet létre ott. Aztán, hogy mikor kap az új realitás politikai elismerést, az már egy másik kérdés – addig is a dél-tiroli osztrákok már birtokon belül lesznek, anélkül, hogy irtanák, vagy elűznék a taljánokat. De Dél-Tirol abból a szempontból sem jó példa, mintha ott az a hatvanas évekbeli pár undorító robbantás hozta volna meg a kívánt hatást! Ahogyan a finnországi svédeknek sem volt szükségük ilyesmire, és még jó egynéhány más etnikumnak Európában és a világon.

- Ha nem a lőpor, akkor mi? Én az íreket látom magam előtt, ők megcsinálták.

- Meg a baszkok, katalánok, mi? Azoknak már rég mindenük megvan, ami a nemzeti élethez kell egy szimpatikus integráción belül, a saját brüsszeli legátustól a jelentősebb fővárosokban vidáman lobogó nemzeti zászlóig, de nem tudnak megszabadulni a robbantatóiktól. Mert a politikai erőszak mákony, aki

vesz belőle, soha nem szabadulhat halálos öleléséből, a bebetonozott gerillavezetők önfoglalkoztatók, készek akár saját népük ellen is fordulni. Ha mi is meg tudnánk szabadulni a magunkéitól, talán nem válnánk rögtön demokráciává, de mégis el tudnánk indulni. Az ugyanakkor világos, hogy addig nem lesz béke a Közel-Keleten, amíg a demokrácia minimuma nem ver gyökeret az arab országokban is. Választásokra gondolok, a cenzúra eltörlésére, törvény előtti egyenlőségre, emberi jogokra – tehát formális kritériumokra. Ettől ugyan tartalmilag még nem változna okvetlenül meg a társadalom, de a politikatudomány azt tanítja, hogy a demokráciának az az egyik fontos formális ismérve, hogy nem háborúzik másik demokráciával. Visszatérve az erdélyi kérdésre, mindig az *impériumváltás* az, amely megmérgezi a nemzetiségi együttélést. Senki nem írta ezt le szemléletesebben, mint Ivan Olbracht cseh író a Kárpátalját illetően. Gondolj bele, csak azon mennyit lehetett veszíteni, hogy melyik pénzt teaurálja a polgár, és mikor adja fel a ragaszkodását a régihez a feljövő újért cserébe...

- Az erdélyi magyarok európai mértékkel mérve valóságos kulturális nyomorúságban élnek. Az izraeli palesztinok nem. De ha megszűnik a szembenállás, akkor a zsidókhöz fognak idomulni.

- Várjunk még a mi ügyünkkel, maradjunk még a történeti párhuzamoknál! A határon túli magyarok kétségtelen anyagi és kulturális nyomorúsága ellen nem a földalatti-katonai nyomásgyakorlás javasolható, hanem – demokráciában és békeidőben – a *tettlegesség* más formái. Már mint tetteleg használni, nyomtatni és tanítani kell az anyanyelvet, és érvényre is kell juttatni azt. Ez azt jelenti, hogy minden romániai kulturális jelenség valósuljon meg magyarul is az ásványvíz-címektől a színházi előadásokon át a gépkocsi jogosítvány-szerzés nyelvégig! Ezt nevezik kulturális autonómiának. Meggyőződésem szerint az elkötelezett polgárok kulturális autonómiáját semmi sem akadályozhatja meg. Ehhez természetesen szakítani kell a határon túli magyarok körében olykor tapasztalható kulturális elzárkózással és köldöknéző nemzeti magába fordulással. Szigorú *bilingue* nevelést kell nyújtunk. Nem kell azon bánkódnunk, hogy a románok soha nem tanulnak meg magyarul (történelmileg úgy alakult, hogy egy belgiumi vallon sem tud hollandul, míg mindegyik flamand tud franciául, igaz angolul általában jobban és szívesebben beszélnek), mi megtanulunk románul, és ezzel jó állampolgárként biztosítjuk az ország működését és egyben maradását. Belenyugodhatunk abba is, hogy ez itt nem Belgium és nem kérdezik meg, hogy a személyi igazolványt milyen nyelven nyomtassák ki. Ez a toleranciánk kioltja-semlegesíti majd a kulturális törekvések esetleges politikai-hatalmi töltetét, kultúrharcos potenciálját. A többségi nyelv információs monopóliuma megtöréséből és a kulturális autonómia lényegét képező nyelvi szabadságunk érvényre juttatásából ugyanakkor nem szabad engedni: ehhez pedig egyszerűen a jó öreg civilkurázsra van szükség. Amihez a körülmények még a mai Romániában is elfogadhatóak!

- Egy példabeszédet, ha megengeded, el kell mondanom a kolozsvári magyar egyetem dolgában. Belgiumban a középkori leuveni egyetemen a szűkkeblű flamandok – alapvetően ők harcolnak az alapértelmezés szerint francia nyelvű országban nyelvi jogaikért – nem akarták befogadni a francia nyelvet az oktatásba. A vallonok erre látványosan kivonultak és 15 kilométerrel odébb zöldmezős beruházás keretében megalapították Louvain-la-Neuve egyetemét. Kolozsvár úgyis elveszni látszik (*persze csak etnopolitikailag, mert amíg egy magyar él is ott, addig helyreállítható ott is a régi magyar élet*), nem kellene megalapítani Új-Kolozsvárt?

- Butaság! Amíg egy maroknyi magyar marad valahol, addig ott helyreállítható marad az egykori magyar élet teljes egykori fényében. Felajánlható volna például a szlovákoknak, hogy cserében egyes magyar szórányszigetek megmentéséért, uniós projektpénzből szívesen helyreállítjuk a nyírségi tírják életvitel elemeit, ha megadják az etnográfiai és kultúr-antropológiai adatokat (és persze küldenek embert, *tírjáknakvalót* – anélkül csak múzeumi kiállításról lehet szó). – Fanni egy pillanatra sem nem ironizált, komolyan beszélt. – Ha viszont az utolsó magyar ember is elköltözik valahonnan, akkor ugyanez már sokkal nehezebb lesz. Addig van valahol nemzeti közélet, amíg „két magyar összehajol”... Ami viszont elég a közülethez, nem elég a magyar intézmények fenntartásához, ahhoz kell egy kritikus tömeg. Ahogy szó van arról, hogy mammutok csontmaradványaiból klónozásos biotechnológiával életre keltsék ezt a kipusztult fajt, azonképpen az Európai Unió fejlődésének egy pontján arra is lesz talán majd uniós pénz, hogy restauráljuk a magyar életet mindenütt, ahol annak annyi minimális kulturális nyoma és alanya maradt, amelyből az visszaállítható.

- No és hogy jutunk el mindebből oda, hogy nem muszáj az önálló államhoz ragaszkodnunk, hanem beérhetjük az autonómiával is?

- Ezt már nagyon szájbarágósan mondhatom csak el, ismételve magamat. A lényeg az azonnali meg-
egyezés bármi áron, hogy mihamarabb megkezdhessük a nemzeti önépítkezést. Minden nap az ellenál-
lásban tovább eszi azt, ami a civil élet lehetőségéből megmaradt. Minden egyes nap, amikor az egykori
pukkanós Dávidkával a „vak de a mienk” Qassamot igyekszünk szembeállítani, hogy majd ezzel mi űzzük
el őket, csak tartósítja a nép demokratikus jogainak semmibevételét és sajátmagunk katonai megszállását
(*megszállottságát*). Ha lerázhatnánk már ezeket a kibontakozást akadályozó, gyűlöletben tobzódó száj-
tépőinket, akkor a fal is leomlik majd magától. Addig azonban marad ez a kemény megaláztatás, amely
nagy és magas. Pontosan akkora, mint a szégyenünk, hogy saját erőből képtelenek vagyunk megfékezni
ezeket a – kimondom hát – terroristáinkat. Tehát engedményt nyugodtan tehetünk területben, ha nem
teszünk engedményt emberben. Palesztina ott terüljön el, ahol ma palesztinok élnek – ennyi tökéletesen
elég. Soha nem mondunk persze le arról, ami a szívünkben él, hogy egész Palesztinát akarjuk, és ennek
fényében a következő választáskor fontoljuk majd meg, mi a jobb nekünk: ha szuverenitást kérünk –
ekkor meg kell osztani az országot, minden jel szerint fallal. A fal pedig, erről sokunk megfélekedzik, a
másik oldalról éppoly randa, mint a mi oldalunkról! Vagy, másik megoldásként, demokratikus szövetségi
államban is elhelyezkedhetnénk. Ekkor a magunk virulensebb életerejével, minden generációval, meg-
duplázódó lélekszámunkkal benépesíthetnénk, és egy napon átvehetnénk az egész országot. Félek azon-
ban, az együttélésnek ez utóbbi lehetősége, mint egy vonat elment már. Mire mi lélekszámban igazán
megnöni tudnánk, kiapad az olajbevétel, és az arab világ visszasüpped a homoki jelentéktelenségbe.

- Ami a határok kérdését illeti, ebben is rugalmas vagy?

- Itt egy gordiuszi csomót látok, amelyet, ha rám bízna, én át tudnék vágni azzal, hogy azt mondom:
nem kell megállapodni a határokról, vagy ha megállapodnak is, nem kell azokat véglegesnek kikiáltani.
Nem a határokból áll a lényeg, hanem a békés egymás mellett élésben! Határok ott húzódnak, ahol egy
izraeli fal mellett palesztin fal kezdődik. Izrael állam már több mint egy fél évszázada ideiglenes hatá-
rok között él, és semmi baja nem származott ebből. Bajuk mindig csak a késeinkből, a golyókból és
robbanóanyagainkból származott.

- Azt mondod, ha egyszer mindkét félnek nehezebbé esik lemondania az egész ország megszerzésének
vágýáról, akkor nyugodtan hagyjuk meg nekik a maguk dédelgetett illúzióját? A két nép vitája úgyis csak
az olajkorszak végéig tart, akkor szükségképpen eldől a dolog... Tehát a békeszerződés ne rendelkezék
a határokról?

- Igen, végül is a nemzetközi közösség által elfogadott határok csak szentesítenek valamit, amit határ-
őrök működtetnek. Kövessék a határok azt, ahogyan az állampolgárok tényszerűen élnek. A tárgyalások
során állapotunk meg abban, hogy a határok ott húzódnak majd, ahol a státusz quo szerint ma élünk.
Kacsaringós egy határ lesz az, meg kell hagyni. Akinek meg nem tetszik, hogy hazafelé menet tekeregni
kell, az költözzék az övéihez szorosabban! Ha ez a határ beválik, a későbbiekben bármikor szentesíthet-
jük majd a vonalvezetését, amely az önkéntes népességmozgással kiegyenesedni fog az évek során. Béke-
kötés ügyben az izraeli fél tehetne egy komoly hozzájárulást a maga részéről, anélkül, hogy engedne
abból a (nekünk is használó) helyes elvéből, hogy tűz alatt nem tárgyal. Látható, hogy bár a földön
heverünk, saját erőből nem bírjuk leküzdeni démonainkat. Ha pedig egyszer így áll a helyzet, akkor miért
nem teszik azt, hogy mégis leülnek velünk tárgyalni ilyen körülmények között is. Ezzel teljesülné az
Európai Unió kívánsága is, amelynek politikusai hangoztatják, hogy a tárgyalások beindulásától lehet
csak várni a terror alábbhagyását. Az egyezmény viszont – és itt jön a lényeg – akkor lépjen életbe, ha
eltelik öt olyan év, amelyben egyetlen puskalövés sem dördül el. Ez így minden palesztint érdekeltté
tenne abban, hogy kijózanodjék és minden izraelit, hogy ne akarja előbb tönkreverni a palesztinokat (*egy
pillanatra sem mozdultak el ők a tönkről*), mielőtt szóba állna velük.

Peripatetikus eszmecseréjük ezzel véget ért, hazaértek, tettek-vettek majd nyugovóra tértek az asszo-
nyok. Amina annyira felpörögve érezte magát, és annyira visszhangzottak még sűrűvérű lényében a dél-
utáni nyúlkálások, hogy megfordult fejében: hogy valamilyen ürüggyel bekopogtat barátnéjához. De, egy
pillanatnyi józan helyzetértékelés után, elvetette ezt. Hazatérése után tartói számára – akik Fannit palesz-
tin elkötelezettsége alapján, számon tartották a magukéi között – nem tudott elégséges információval
szolgálni. Ötletét a budapesti (és ezzel uniós) politikába beágyazott emberük magyar nemzetpolitikai
nézeteinek jobboldali átprogramozására – a magyar jobboldal ismert fixációi miatt – megvalósíthatónak
tartották ugyan, de nem tartották célszerűnek, mert összeurópai szinten a konzervatív tábor jóval keve-
sebb megértést és türelmet tanúsít a palesztin harcmodorral szemben, mint a balliberálisok. Őket – mér-
tékadó palesztin politikai köröket és az őket kiszolgáló nemzetbiztonsági apparátust – alapvetően amúgy

is egy másik gyanú hajtotta Fanni nyomába. Feltételezték, hogy a palesztin értelmiségiek köre egy (női) internacionálét akar létrehozni az egykori moszkvai nyomdokaiba lépve, azzal a világpolitikailag is számottevő stratégiai céllal, hogy öntudatra ébressze a mai kor iszlám proletariátusát, a családi státuszukat tekintve alávetett muzulmán nőket. A vasárnapi kör számlaszámát már korábban megszerezték – követték a főkönyvelőt, és lefényképezték bent a bankban, amit kitölti az átutalási formanyomtatványát. Most bankkapcsolataik mozgósításával megszervezték e számla teljeskörű nyomon követését is. Fanni dossziéja pedig e gyanú megfogalmazásával átkerült a környezettanulmányra kijelöltek közül a folyamatosan megfigyelendők közé. Ellenséges kapcsolatokkal nem találták egyelőre meggyanúsíthatónak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az ENSZ UNDP 1990 óta évente adja ki a Human Development Reportot, mely a világ országainak jellemző társadalmi és gazdasági mutatóit tartalmazza.

Az Arab Human Development Report – HDR 2002 nyolc fejezetben foglalkozik az arab világ számára kihívást jelentő három fő tényező (a tudás, a szabadság, illetve a nemek közötti egyenlőség hiánya) bemutatásával. Az AHDR 2003 – mely a négyrészesre tervezett sorozat második darabja – kilenc fejezete az arab társadalom tudását vizsgálja. Az AHDR 2004 pedig úttörő módon már a politikai közállapotok gyarlóságát is szemügyre veszi az elmaradottság tényezői között. A tanulmányok elérhetők a www.undp.org oldalon.

Armstrong, Karen: Im Kampf für Gott – Fundamentalismus in Christentum, Judentum und Islam, Siedler, Verlag, 2004.

Germanus Gyula: Allah Akbar! Palatinus, 2004.

Kónyi Manó: Deák Ferenc összegyűjtött beszédei, Franklin Társulat kiadása, 1886.

Küng, Hans: Der Islam – Geschichte, Gegenwart, Zukunft, Piper, Verlag, 2004.

Neudeck, Rupert, Die Menschenretter von Cap Anamur, C.H. Beck, Verlag, 2002.

Mernissi, Fatima: Dreams of a Trespass – Tales of a Harem Girlhood, magyarul Bart István fordításában: A hárem lánya, Corvina, 2004.

Ófelsége Núr: Jordánia királynője: Emlékiratok I-II. Ulpius ház, 2005. Ez a kötet az izraeli államalapításról mesélt arab narratíva jó bemutatását adja.

Pappe, Ilan: The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951, I. B. Tauris kiadása 2004, illetve A History of Modern Palestine, Cambridge University Press, 2002. Ez egy úgynevezett „poszt-cionista” történeti munka.

EGY KIS SEGÍTSÉG

Apóriák:

az eleai Zénon (kb. 490-430), Parmenidész tanítását „apóriák” (nehéz problémák) kifejtésével próbálta igazolni. Ilyenek pl. az „Akhilleusz és a teknősbéka” vagy a „mozgó nyíl áll” apóriák. Akhilleusz nem érheti utol a teknősbékát, mert mire annak kezdeti tartózkodási helyét eléri, a teknősbéka már megtett egy bizonyos távolságot, melyet most Akhilleusz is meg kell tennie: ám addigra a teknősbéka ismét előrehaladt, és így tovább a végtelenségig. A mozgó nyíl áll, hiszen bármely tér- és időpontban vizsgálva, vagy ott van, vagy nincs, ám ha ott *van*, akkor áll és nem mozog: nyugalmi helyzetek halmozásából nem keletkezhet mozgás.

Arab intervenciók:

az ENSZ határozata nyomán megszületett zsidó államra rátörtek minden oldalról arab szomszédai. Háború robbant ki, az ellenségeskedést lezáró 1949-es fegyverszüneti vonal pedig az arab-izraeli konfliktus

tusban mindmáig meghatározó viszonyítási pontot képez, mert a lakosság fő tömegei számára etnikai határként is szolgál, amelyet – új realitásként – egynéhány helyen nagyobb lélekszámú zsidó települések törnek meg.

Céltott terrorizmus:

Spanyolország modern történelmében az ETA (Euzkadi Ta Azkatasuna – Baszk haza és szabadság) egyet jelent a terrorral. Az 1959-ben alapított szervezetnek világos politikai célja van: a dél-francia és észak-spanyol területeken élő baszk nép függetlensége. Az ETA militánsai mintegy 800 embert öltek már meg, mégis olyan hírnevük van, mint akik céltott módon politikusokat, biztonsági szakembereket és újságírókat fenyegetnek. Az évtizedek során kialakult harcmódorokról elmondható, hogy megkímélik a munkásosztályt, és minden robbantásuk előtt időben (de nem térben) értesítik a rendőrséget (aminek nettó hozama számukra az, hogy lehet vaklármával is élni). Ez a céltott terrorizmus (amely ettől még nem kap enyhébb elbírálást senkitől) jól megkülönböztethető az emberélet súlyát valahogy másképpen mérő iszlám terrorizmustól.

Civiltársadalom

a „civil társadalom” mint meghatározás azokra az autonóm szervezetekre utal, amelyek egyrészt az állami intézmények, másrészt az egyének és közösségek magánjellegű tevékenysége között helyezkednek el. Számos önkéntes egyesületet és társadalmi mozgalmat foglal magába, azaz különböző társadalmi érdekeket és különböző tevékenységet képviselő szervezetek és csoportok széles körét jelenti. A civil társadalom fontos szerepet játszik a demokratizálódás folyamatában és egyben annak egyik kifejeződése. Növekvő szerepet játszik a megszilárdult demokráciák működésében is, mivel folyamatosan emlékezteti a politikai vezetőket az igények és az érdekek versenyének figyelembevételére a közkiadások és az állami politikával kapcsolatos döntések során. Ez a magyarázata annak, miért alapvető követelmény egy demokráciában az aktív civil társadalom. Lehetősége van az állami hatalom ellensúlyozására, hogy ellenálljon a tekintélyelvűségnek és – plurális természetéből fakadóan – biztosítani tudja, hogy az állam ne váljék néhány kiválasztott vagy szűk érdekcsoport eszközévé.

Chiliazmus:

a pozitív utópia látomás arról, hogy az elfajzott jelennel szemben milyen ígéretes lehet a jövő. Az utópikus alkotás szerzője nem tud másból építkezni, mint a megtagadott jelen elemeiből. A műfaj alapvető jellegzetessége, hogy a jelenkori valóság alkotórészei – az uralkodó gondolati eszméktől a hatalmi érdekviszonyoktól át a hétköznapi élet tárgyi és személyi mozzanataig – mintegy megszüntetődve őrződnek meg. Tehát anyagukat tekintve megmaradnak, de lényegüket illetően előnyükre változnak meg az utópiában. A negatív utópia műfaja főleg a modern korban keletkezik, az angol és a francia polgári forradalom után. A nézőpontváltáshoz radikális csatlódás szükségeltetett, miként azt a világirodalom mindmáig legfontosabb, legkínzóbb és legtökéletesebb negatív utópiája tanúsítja, a Gulliver. Platón után a következő nagyhatású, tudatosan és mindenre kiterjedően kifejtett, klasszikus értelemben vett utópiát az angol humanizmus egyik legkiemelkedőbb alakja, Thomas Morus írta, majd őt követte – természetesen más-más formában – Campanella, Bacon, Swift és a többiek. Nehéz átfogó tendenciákat megfogalmazni, hiszen valamennyiüknél eltérő súlypontokat figyelhetünk meg, ami persze természetes. A chiliazmus pedig egy olyan elképzelés, amely a világ vége előtt bekövetkező, ezer évig tartó Krisztus-országát feltételez. A palesztinok esetében ez azt jelenti, hogy nem az arab világba integrálódást választják, nem is az ország 1947 óta folyamatosan javasolt és békekísérletekkel alátámasztott megosztását, hanem a csodavárást. Ez civil szempontból esztelen politika, katonai szempontból viszont tartható, mert az arab világ nagy és mindig akadnak felelőtlen támogatóik. Ennek jegyében aztán az ENSZ Menekültügyi Szervezetének az évi egymilliárdos költségvetéséből az arab államok 4 milliót mondhatnak a maguk hozzájárulásának.

Euroiszlám:

az Európai Unió területén sokmillió muzulmán bevándorló él, még több törekszik oda. A 2004-es bővítéssel megjelent a dzsiddis elveszejtése utáni első szemita nyelv is az Unióban: a máltai. 70 millió török is Európába törekszik. Mire bekerülnek, és teljesen jogaikba jutnak majd, addigra Németország krónikus demográfiai stagnálása okán Törökországnak jó esélyei mutatkoznak arra, hogy az EU legnépesebb tagállamává emelkedjen. A francia külvárosok szegregálódott paneljeit mára átvették az észak-afrikai bevándorlók. Az EU határozott iszlám jellege tehát nem kérdés, itt inkább a leendő arányok stabilizálásáról, és az egyes összeférhetetlen elemek kiküszöböléséről van szó. Európa politikailag is készül az iszlám jelleg befogadására. Számos jel mutat erre – csak remélni lehet, hogy ez a szemita jelleg befogadása szempontjából tekintett *újrajátszás* sikeres lesz. Ugyanez természetesen igaz Amerikára is. Az arányok ott szerényebbek és nem is növekszenek. Minthogy törzsek szövetségéből világhatalommá tudott válni, az iszlám már régen elvesztette arab kizárólagosságát. Befogadta először a hellenisztikus-római, az iráni,

az észak-indiai és a berber hatásokat. Később Keleten egészen Indonéziáig jutott az iszlám, a huszadik század végére pedig erőteljesen megvetette lábát Európában. Régebbi tanulékonyosságát bizonyítja: egy időre gazdasága, tudománya, irodalma és művészete felvirágozott. Közvetített javakat és értékeket időben és térben, de eredeti innovációkat is továbbadott Európának. Hárún úr-Rásíd Bagdadjával a kortárs Nagy Károly Aachenje nem állta ki az összehasonlítást. Kronstein Gábor szellemes észrevétele szerint El Andalúz civilizációs központjait, legkivált Abd al-Rahmán Cordobáját, annak a néhány magyar hadifogolynak a szemével kellene látnunk, akiket a kalifa 943-ban besorozott testőrségébe. Most az euroiszlámon a sor, hogy felidézze a régebbi tanulékonytságot, és hatással legyen a világiszlámra. Erre akkor kerülhet sor, ha az európai földön található iszlám vallás valóban *sui generis* euroiszlámmá válik. Ennek egyelőre legfeljebb előjelei tapasztalhatók. Törökország belépésével majd, ahol egyelőre jobban kezelik az iszlám szélsőséget, mint mondjuk az erre felkészületlenebb Franciaországban, az euroiszlám mindenesetre visszavonhatatlan tényé szilárdul.

Gleichschaltolt sajtó:

politikai beavatkozással egyhangúvá tett média. Arafat esetében az történt, hogy a francia állam megszerezte Arafat haldokló testét (a raisz maga nem akarta elhagyni helyét, mert sejtette, hogy élve nem engedik vissza), és zsákmányát messzemenően kihasználta a maga politikai befolyásszerző céljaira. Mármost az európai politikai befolyást, akár az euroautonómista atlanti-ellenes irányzatból is, csak üdvözlöni lehetne, ha mérséklő hatással tudna járni az arab szélsőségesekre. Erről azonban nincs szó. Ennek híján viszont az európai politikai befolyás növeléséért tett gesztusok és engedmények pusztán megosztják a nyugatot és azt a látszatot keltik a szélsőségekben, hogy kijátszhatják egymás ellenében Európát és Amerikát.

Kényszernévadás:

a magyarországi zsidók között a családnév általános használata a II. József-féle, 1780-ban kelt rendelet után terjedt el. Súlyos pénzbírság vagy kitoloncolás terhe alatt kényszerítették ekkor a magyar zsidókra a német vezetékneveket. A névfelvétel úgy történt, hogy – az országos zsidó összeírás alapján – egy kiküldött bizottság elé idézték a zsidókat, ahol családnevet kellett választaniuk és ott erről a névfelvételről hivatalos igazolást is kaptak. A zsidók általában szabadon választhatták meg vezetékneveiket, de akadt azért – nem is kevés – olyan eset is, amikor a hivatalnokok egyszerűen rájuk oktrojálták az új nevet.

Nők engedelmessége:

a Korán sokat idézett 4.súra 34. verse így ír: a férfiak felsőbbrendűek a nőknél, mert a férfiakat Isten kitüntette ezzel... Ha attól kell tartani, hogy a nők fellépnek ez ellen, akkor óvjátok őket, kerüljétek őket a hitvesi ágyban és akár verjétek is meg! Ha engedelmes, akkor ne tegyetek semmit ellenében!

Oslói folyamat:

az úgynevezett oslói folyamat vagy békefolyamat kezdetén úgy tűnt, hogy lesz politikai egyeztetés, a mindkét oldalon fellelhető szélsőségesek azonban ekkor is kiragadták az események irányítását a mérsékelt politikusok kezéből. Rabin miniszterelnök megölése után az izraeli félnek sikerült megrendszabályoznia a maga szélsőségeit, azóta ezek nem játszanak politikai szerepet. A folyamat mégis zsákutcába vezetett, nem jött létre megegyezés.

Rabbiképző:

Scheiber Sándor személyében ragadható meg leginkább a pesti rabbiképzés különbsége a *jesivákkal* szemben. Ő „világi” tudós is volt, a bölcsészstudományok művelője, Arany János nagy ismerője, a zsidó folklór avatott tudósa, aki az idők szavát követve a XX. század tudományát is beleoltotta a diákjaiba. Ő plántálta a hallgatókba a könyvek tiszteletét és szeretetét, s elvárta, hogy a hallgatók ugyanolyan szeretettel és elhivatottsággal forduljanak a zsidó tudományok felé, mint ő maga. A Rabbiképző péntek esti keddusaival pedig megteremtett – a vallásos életet gyanakvással szemlélő korban is – egy legális fórumot, ahol a mindenkori zsidó fiatalság egymás között lehetett, s komoly társasági életet folytathatott.

Szabad faizás:

az uradalmak tűzifa és ipari fa iránti szükségletét a feudalizmusban teljes mértékben a jobbágyok robotjával fedezték. Ennek fejében a jobbágyokat megillette a földesúri erdőből történő szabad tűzifahordás joga – száraz, dúlt és esett fából. Egyéb haszonvételként szerszámnak, kerítésnek és karónak való fát korlátlanul vághattak az erdőben. Ingyen épületfát már csak indokolt esetben kaphattak lakóházra, gazdasági épületre.

Zsákmányelv:

Andrew Jackson amerikai elnök idején a XIX. század közepén, a választásokon győztes amerikai pártok az egész közigazgatást lecserélték egészen a vasúti állomásfőnökökig. Ebben látták a demokrácia egyik fontos biztosítékát, azt nevezetesen, hogy egyetlen bürokrata sem fog megmelegedni székében, hanem polgári foglalkozását megtartva mintegy fizetés nélküli szabadságra jön csak el a közigazgatásba.

Terrorizmus definíciója:

a CIA megállapítása szerint (Stansfield Turner: „Secrecy and Democracy”) mindig olyan erőszakról van szó, amelyet emberek egy kisebb csoportjával szemben alkalmaznak abból a célból, hogy befolyásoljanak egy nagyobb csoportot.

Gál Zoltán*

AZ ESZKÖZARÁNYOS EREDMÉNYESSÉG ALAKULÁSA A MAGYARORSZÁGI ÉS A KÜLFÖLDI VÁLLALKOZÁSOKNÁL¹

*„Nincs semmi bizonyíték arra, hogy a társadalmilag
hasznos befektetés egyben nyereséges is.”*

John Maynard Keynes

Összefoglalás

A kis- és középvállalkozásokról szóló elemzések leszögezik, hogy a magyarországi cégek tőkeszegények és nem hatékonyak. *A befektetők szempontjából* megvizsgáltam, hogy valóban jól jellemzi-e a két állítás a vállalkozásokat.

A szakirodalmi adatgyűjtést 2004. május 31-én zártam le. Az empirikus kutatásomat 2004. augusztus 2-án fejeztem be. Ekkor még nem álltak rendelkezésre a 2003. évre vonatkozó mérlegek és eredménykimutatások, ezért a dolgozatban 1998. január 1-jétől 2002. december 31-éig terjedő időintervallumot dolgoztam fel. Foglalkozom a beruházásokkal, bemutatom az általam használt ROA mutatót és a mutató módosításának indokát. Kitérek a számviteli törvényre és a vállalkozások méret szerinti besorolására. Megemlítek néhány eredmény-befolyásoló tényezőt.² Bővebben kell értekezni kutatásom minta-alapadatairól, ugyanis nagyon fontos korlátozó tényezők szerepelnek benne, főként a végeredmény általánosíthatóságát illetően. A gyűjtött és feldolgozott adatok elemzése a következő nagy témakör. Megvizsgáltam a vállalkozások eszközállományát és eredményességét. Legvégül levontam a konzekvenciákat. Az eredményeket összefoglaló jelleggel az 1. diagram tartalmazza.

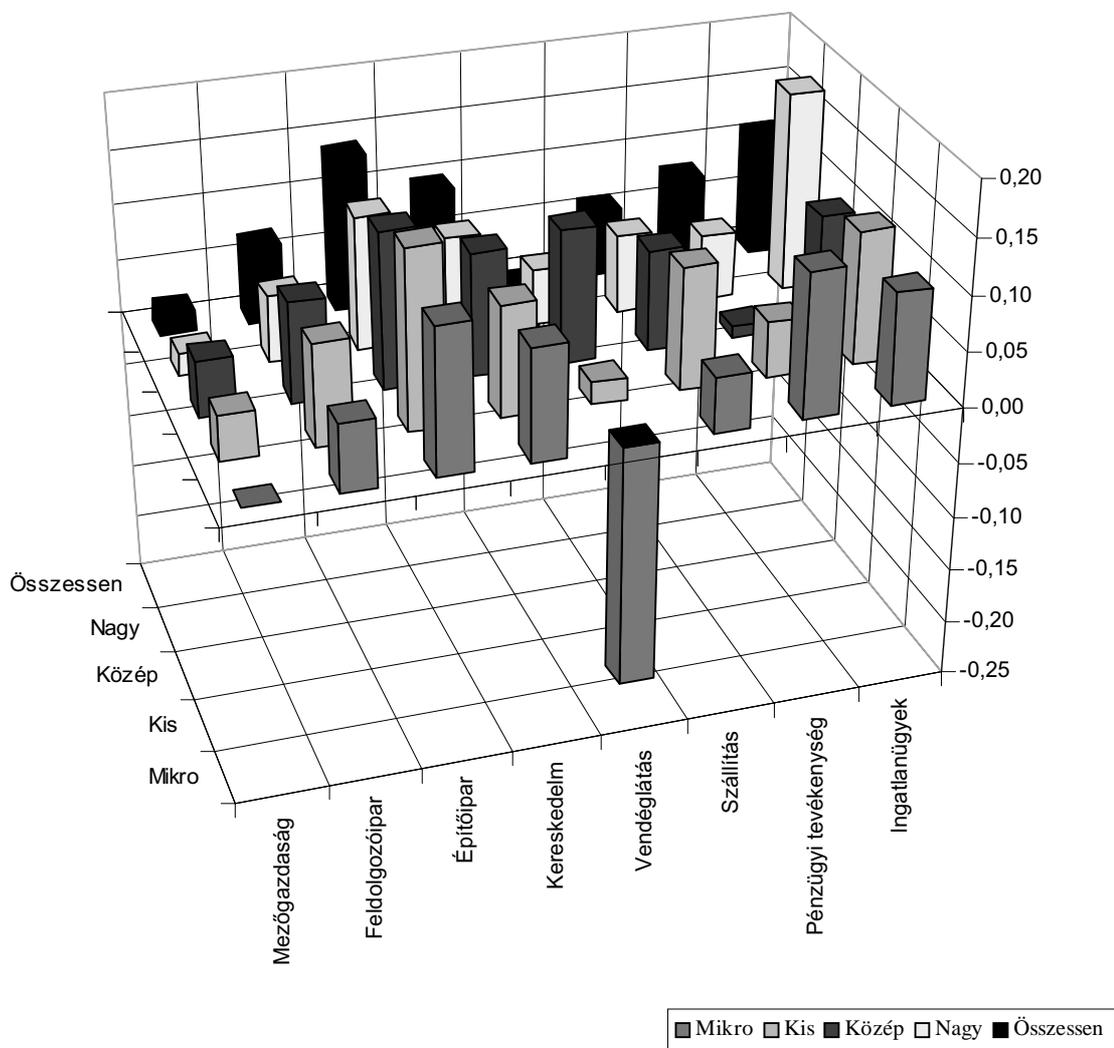
* A szerző vállalkozásszervező, végzős hallgató. A 2005. évi soproni OTDK I. helyezettje.

¹ Azonos című OTDK dolgozat rövidített változata. A vizsgálatot a cégméret szempontjából folytattam az 1998-2002 közötti időszakra. A rövidebb szövegben a magyarországi kutatási eredményeket hangsúlyoztam ki.

² Bővebb elemzés található a témáról a teljes dolgozatban.

1. diagram

AZ ESZKÖZARÁNYOS NYERESÉGESSÉG ALAKULÁSA – ROA, 1998 – 2002 ÁTLAG

Alapvetés

Mindenhol azt hangoztatják, hogy nagyon fontos a kisvállalkozás. Miért az? Egyes elméletek szerint – nem hatékony – a méretgazdaságosság miatt. Empirikus kutatásom egyik célja, hogy megcáfoljam, vagy megerősítsem azt a tényt, hogy a kisvállalkozások kevésbé hatékonyak.

A szakmai befektetők eredményességét kívántam elemezni az általuk létrehozott beruházások eszközarányos nyereségessége szempontjából. A középpontban a nem spekulációs célú befektetések állnak.

Az volt a megoldandó feladat, hogy össze kellett hasonlítani minél több vállalkozást, mert meg szerettem volna tudni, hogy ki döntött helyesen. „A” befektető, aki kisvállalkozást indított vagy „B” befektető, aki nagyvállalkozásba fektette a pénzét. Annak eldöntése, hogy hova fektettek be, azért fontos, mert alapvetően meghatározza a jövedelmezőséget. A beruházás eredményessége nem csak az összetételétől függ, hanem az alkalmazott technológiától, infrastruktúrától, a munkaerő képzettségétől és még sok egyéb tényezőtől is. Ezeket a tényezőket, nem vizsgáltam. *Kizárólag az eszközarányos nyereségességet és az eszközök mérleg szerinti megoszlását értékeltem.*

A jövőre vonatkozó megállapítások minden esetben, magukban hordozzák a bizonytalanságot. Amikor a gazdaság, a gazdasági ág egészére próbálunk meg következtetéseket levonni, becslést kell alkal-

mazni. A becslés alkalmazása önmagában kockázati tényező, függetlenül attól, hogy a jövőre vagy a múltra kívánunk megállapításokat tenni. Tehát a befektetések kapcsán megvalósuló, a gazdasági ágak és a cégméret függvényében felosztott vállalkozások tényleges eredményességének mérése is pontatlan, függetlenül attól, hogy a vizsgálat ex post valósul meg.

Mutatószám

Az eszközarányos nyereségesség méréséhez módosított ROA-mutatót használtam. A mutatóhoz kevés adat kell, mely felületes ugyan, de elfogadható összehasonlítási alapot képez. Nem ismert más olyan mutató, mely alkalmas sok cég összehasonlításra. Ennek oka, hogy az egyes mutatókhoz szükséges információk nagy mennyiségben nem hozzáférhetők. A ROA-mutató alkalmas arra, hogy azt vizsgáljam, milyen megtérüléssel működött a társaság összes eszköze a vizsgált időszakban. A mutató a vállalat egészének eredményességét méri.

A számláló meghatározása: Az adózás előtti eredményt használtam, és eltekintettem a korrekcióktól. A társasági adó megfizetése előtti eredmény vizsgálata versenysemlegesség szempontjából előnyösebb, objektívabb összehasonlíthatóságot tesz lehetővé.

A nevező meghatározása: Az eszközök mérleg-fordulónapi záróállományát használtam. Ennek oka, hogy az egyéni cégek mérlegéből és az eredmény kimutatásából nagyon nehézkesen, vagy egyáltalán nem nyerhető ki információ arra, hogyan változott év közben az eszközállomány.

A ROA-mutatót mindeddig azért használták, mert nem volt alternatívája. Megpróbálták érzékenyebb mutatókat alkalmazni. A végeredmény: szoros korreláció a mutatók között. (Hawawini – Subramanian-Verdin, 2003 és Eriksen-Kundensen, 2003)

Számvitel

A számviteli törvény nem harmonizál az 1999. évi XCV., a kis- és középvállalkozásokról támogatásáról szóló törvénnyel. Ennek oka az, hogy más-más besorolási határokat (létszám, mérlegfőösszeg) alkalmaz a két törvény. A vállalkozások összehasonlíthatóságát megkönnyíthetné, ha azonos lenne a besorolás, így az elvárt beszámolási forma is. A KSH által készített besorolás a társas vállalkozásokról létszám tekintetében átalakítható az 1999. évi CXV. törvénynek megfelelően, ugyanis az egyes kategóriák 1998 óta az EU-ban használt statisztika szerint készülnek. A KSH azonban nem vizsgálja a mérlegfőösszeget és az éves árbevételt.

Hogyha közvetlen nemzetközi összehasonlítást szeretnék véghezvinni, akkor az IAS (nemzetközi számviteli szabályok) és egyéb nemzetközi számviteli szabványok, ajánlások is akadályoznák az összehasonlítást. A mérleg és eredménykimutatás egy napra vonatkozik, így statikus. A vállalkozások pedig dinamikus környezetben működnek. Azok a cégek, melyek élnek az értékhelyesbítés lehetőségével, más körülmények között képesek működni. A piaci és a könyv szerinti érték különbsége ténylegesen nem elhanyagolható. Statisztikai eredményeimben az ilyen jellegű hatásokat nem korrigáltam, mert nem állt rendelkezésre megfelelő adat az eltérések kijavításához.

Mikro-, kis-, közép- és nagyvállalkozások meghatározása

A vizsgált időszak alatt a vállalkozások méret szerinti besorolását az 1999. évi XCV., a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló törvény szabályozta. A jogharmonizáció keretében a 2004. évi XXXIV. törvény új értékhatárokat állapított meg a kis- és középvállalkozásokra, ami a későbbi időszakok összehasonlításának szempontjából fontos lehet. A kis- középvállalkozásokról szóló törvény által előírt besorolások alkalmazása a statisztikai mintavételnél nem kivitelezhető, ugyanis nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű adat az egyes besorolások elvégzéséhez. Külföldön többféle megközelítést alkalmaznak a kis- és középvállalkozások meghatározására. Fontos tanulság, hogy nincs általánosan érvényes definíció, de a besorolás mindig figyelembe veszi a foglalkoztatás, a pénzügy, az ágazat, állami támogatás és az ország vagy térség általános teljesítményét.

Kiszervezés, amortizáció, lízing, méretgazdaságosság, munkahelyteremtés

A nagyvállalatok széles körben alkalmazzák a kiszervezést (*outsourcing*). Ez a megoldás számos iparágban járult hozzá a hatékonyság jelentős javulásához, miközben a kisvállalkozások számának növekedésével járt. Mind a nagy-, mind a kisvállalatok esetében a tevékenység-kiszervezés alkalmazásának legfontosabb motivációja a szakosodás révén elérhető hatékonyságjavulás. (Kállay-Imreh, 2004)

Pénzügyi szempontból vizsgálva az outsourcing jelentős eredménymódosító hatást érhet el. Mit tesz egy kisvállalkozás? Vásárol egy ingatlant. Mi ennek a következménye? Pénzt fektet be. Mit tesz egy nagyvállalat? Kiszervezi az ingatlant. Az 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról az épületek leírásai kulcsát maximalizálja. Ettől el lehet térni, de társasági adót kell utána fizetni.

Miért szerveznek ki? Azért, hogy a hatékonyság növekedjen, jobban tudjanak koncentrálni az alapvető feladatokra, hogy jövedelmezőbb legyen a vállalkozás. Pénzügyi előnyük van a nagyvállalatoknak. Jelenti ez azt, hogy a kisvállalkozások megkapták a kevésbé jövedelmező feladatokat? Nagyon sok kiszervezési forma létezik, így például a humán erőforrás kiszervezés, amelynek szintúgy jelentős hatása van az eredményre. Tehát nemcsak az eszközök révén lehet eredményt módosító hatást elérni.

Az operatív lízing esetében mérlegen kívüli finanszírozásról beszélhetünk. Eredményt módosító hatása megjelenik, mert a vállalkozás bérleti díjként, azaz költségként számolja el az eszközt. Az eszköz nem jelenik meg a mérlegben, így a ROA-mutató esetében fennálló módosító hatása nem korrigálható. Pénzügyi lízing esetében az eszközt meg kell jeleníteni a mérlegben, így nem merül fel módosító hatás.

Európában, napjainkban a kisvállalkozások teremtik a legtöbb új munkahelyet. Számszerűen a kis- és középvállalkozásoknak a profitorientált szektoron belül hozzávetőlegesen 40-60%-os részesedésük van a foglalkoztatásból. (Kállay-Imreh, 2004) Sokkal kevesebb tőkével működnek, mint a nagyvállalatok. Egységnyi befektetett tőkére a kisvállalkozásokban sokkal több alkalmazott jut. A nagyvállalatok hatékonysága folyamatosan javul. Ez a pozitív folyamat a nagy cégek által foglalkoztatottak számának csökkenésével jár. Emellett a tevékenység-kihelyezés folyamata is csökkenti a közvetlenül nagyvállalatok által foglalkoztatottak számát. „A kisvállalkozások fejlődésével kapcsolatos problémák legnagyobb része abból származik, hogy méretgazdaságossági okok miatt túl magas az általuk igénybe venni szándékozott erőforrások és szolgáltatások költsége.” (Kállay-Imreh, 2004)

Iparágak

A következő iparágakat választottam ki: összevonásra került az **A** – mezőgazdaság – és a **B** – halgazdálkodás – szektor. Az **AB** szektort nem zártam ki a vizsgálati körből, mert Magyarország kiváló minőségű élelmiszer-alapanyagokat készít. A **D** – feldolgozóipar – komoly fejlődésen ment keresztül, az **F** – építőipar – a felfutás előtti időszakban volt. A kereskedelembe – **G** meghatározóvá váltak a multinacionális vállalatok. A **H** – vendéglátás – számára a minimálbér emelése okozott gondot, mert humán erőforrás-igényes az ágazat. A vizsgált időszakban az iparág számára előnytelen jogszabályi változások léptek életbe. Az **I** – logisztika – még a nagy volumenű felfutás előtti időszakban járt, amikor még csak körvonalazódott, hogy Magyarország lesz-e Kelet-Közép-Európa logisztikai központja? **J** – pénzügy – a bankok miatt szárnyalt. **K** – ingatlanügyek – sok lakásértékesítéssel, közvetítéssel foglalkozó kicsi, kevés tőkét igénylő cég létesült.

Kizárásra kerültek a következő iparágak: **C** – bányászat – a vizsgált időszak alatt nem jelentős a befektetés és a fejlődés mértéke. Az **E** – energiaellátás – esetében nincs versenyhelyzet **L** – közszféra – mely non-profit jelleggel működik. **M** – oktatás – ahol főként az államháztartás jelenik meg szolgáltatóként és beruházóként, a versenyszektorban viszont elhanyagolható beruházást valósítottak meg. **O** – az egyéb közösségi, személyi szolgáltatások esetében elhanyagolható a vállalkozások száma. A **P** – háztartás – mint önálló egység: terméke nem jelenik meg a piacon. **Q** – területen kívüli tevékenység – szintén elhanyagolható teljesítménnyel és beruházással rendelkezik.

Minta

Az alapsokaság a társas vállalkozások, azaz tárgyilag: társas vállalkozások a GT szerint. Ezek a Magyar Köztársaság területén bejegyzett vállalkozások, amelyek 1998. január 1-je és 2002. december 31-e között működtek, és a számviteli törvénynek megfelelő mérleget és eredménykimutatást jutattak el – közzététel végett – az Igazságügyi Minisztériumhoz.

Ez azt jelenti, hogy az alvó, megszűnő, átalakuló vagy éppen létrejövő cégek a sokaságból kizárásra kerültek. Miért nincs az egyéni vállalkozás az alapsokaságban? Az egyéni vállalkozás a világ sok országában (köztük Magyarországon) a vállalkozás leggyakoribb jogi formája. (Az EU-ban nincs ilyen forma.) Kérdéses, hogy az egyéni vállalkozó vállalatnak minősül-e, hiszen például nem jogi személy, és nem elkülönült adóalany abban az értelemben, hogy a vállalkozásból származó jövedelmei együttesen adóznak a nem vállalkozásból származó jövedelmekkel. A vállalkozás vagyona sem különül el a természetes személy tulajdonától, így statisztikailag nem lehet szétválasztani, hogy az eredmény mekkora hányada származik beruházásokból.

Megállapítható tehát, hogy a statisztikai sokaság minden egyede tárgyi, területi és időbeli szempontból azonos. A célom az volt, hogy mintából következtetéseket vonjak le, illetve általánosítsak az alapsokaságra vonatkozólag. Ehhez az alapsokaságból mintát kellett vennem. Hány céget kell adott évben, adott szektorban, adott méretben megvizsgálnom, hogy az adataim relevánsak legyenek? A mintaméretszámításokat a TOP 200 cég 1999-es alapadataiból számított szórásadatai segítségével határoztam meg.

A maximális hibát a ROA-mutató százalékos megadása esetén $\pm 0,5$ százalékpontban határoztam meg. Megjegyzem, hogy ennek a nemzetgazdaságra nézve milliárd forintban kifejezhető hatása van. Ismert, hogy 1999-ben a TOP 200 cég ROA-mutatójának szórása százalékban 9,8, mely 177 cég adatait tartalmazta. A standard normális eloszlás táblázata szerint az eloszlásfüggvény 1,96-nál veszi fel a 0,975-ös értéket. A számítás végeredménye: $n = 1475$. 1475 cég mérleget és eredménykimutatását kellett volna öt év intervallumban vizsgálni ahhoz, hogy az előzetes eredmények alapján a kívánt minőségű adatokhoz jussak. Ez összesen 7375 mérleget és 7375 eredménykimutatás feldolgozását jelentette volna. Ekkora mintához nem tudtam hozzájutni.

A minta méretének meghatározása saját feldolgozó képességemhez igazodott. A vizsgálatban 995 céget szerettem volna megvizsgálni, 5 egymást követő naptári éven keresztül. Az intervallum kezdete 1998. január 1-je, vége 2002. december 31-e, azaz 4975 eredménykimutatást terveztem.

A minta ágazatonkénti és KKV szerinti elosztásához létszám alapján osztályközöket hoztam létre. Mindegyik osztályközhöz hozzárendeltem egy kívánatos, közelítőleg arányos mintaméretet, melyből statisztikai következtetéseket lehet levonni. Ez alapján meghatároztam a TEÁOR és KKV szerinti rétegzett mintaméreteket. Minden mintamérethez hozzáadtam KKV méret szerint egy hibalehetőséget, hogy növeljem a minta elemszámát. Így kívántam biztosítani, hogy az esetleges hibák kiküszöbölhetőek legyenek. A társas vállalkozások közül visszatevés nélküli mintavételt produkáltam. Az alapsokaság több mint 300.000 társas vállalkozást tartalmazott. Tehát $N > 300.000$, így elhagyható a „visszatevés” problémája.

Kiindulásként két adatbázisra volt szükség. A forrás a Hoppenstedt Bonnier marketing adatbázis, illetve a MTA SZTAKI által kiadott CD-Cégjegyzék volt. A marketing adatbázisból kinyerhető volt a 2002. évre vonatkozóan a vállalkozások létszám szerinti besorolása, a CD-Cégjegyzék adatbázisból pedig az egyes cégek főtevékenysége TEÁOR szám szerinti csoportosítása.

A mintavétel sajátosságai voltak:

- Nem valósult meg, hogy minden magyarországi, az adott időintervallum alatt működő társas vállalkozásnak egyenlő esélye volt a mintába kerülésre, mert
- Csak azok a cégek szerepelhettek a mintában, melyek a HB adatbázisban reklámozták tevékenységüket. Az összes társas vállalkozásnak mindössze 7,8 százalékaról volt a KKV besoroláshoz elegendő adat.
- A cégeknek nem kötelező közzétenni, mely KKV csoportba tartoznak. Még a létszámadatokat sem kell közzétenni.
- nagyon sok olyan cég van, mely nem tartozik a tényleges közzétételi kötelezettség alá.

A két adatbázis között az egyetlen kapcsolódási pont a cégnév volt. Az MTA SZTAKI munkatársai a két adatbázist szóegyezőség alapján összevetették. Sikerült a cégeket 8x4 csoportra bontani. A vállalkozásokat kombinációs táblában helyeztem el, tekintettel arra, hogy két szempont szerint csoportosítást haj-

tottam végre. Az egyik a cég létszám szerinti mérete, a másik szempont a TEÁOR besorolása. A PHP array_rand függvény (<http://bu.php.net/manual/en/function.array-rand.php>) segítségével véletlen mintát vettem. Sajnálatos, hogy egyes szektorok esetében nem volt elégséges a rendelkezésre álló adat, így nem minden esetben lehetett kinyerni az adatbázisból a kívánatos mintaméretet.

A céglista tartalmazta azokat a cégeket is, melyek az adott intervallum alatt megszűntek, átalakultak vagy a vizsgált időintervallum alatt jöttek létre. Ennek megfelelően a hibahatárral növelt kívánatos mintaméretnél 36 százalékkal nagyobb első mintát vettem. Ezután következett az „alapítási” szűrés, melynek lényege, hogy csak az intervallum teljes hossza alatt működő cégek adatai kerüljenek feldolgozásra. A mintát átolvasással ellenőriztem. Kizártam azokat a cégeket, melyek nem feleltek meg a működési intervallummal szemben támasztott elvárásoknak, vagyis praktikusán 1998. január 1-je után alakultak, illetve az adott időintervallum alatt átalakultak. Így 1293 darab cég állt rendelkezésre, hogy adatait lekérdezzem. Több egyedi azonosítóval is rendelkeztek: adószám, cégjegyzék száma, cégnév. Ez azért volt jelentős a későbbiek folyamán, mert volt olyan adószám, melyhez több cég is tartozott.

A munka eredményeképpen létezett egy tervezett, illetve egy megvalósult mintaméret. Nem ragaszkodtam az eredeti elképzeléseimhez. Olyan nagy ellenállás volt, hogy annak leküzdése meghaladta képességeimet, mind időben, mind térben, mind technológiailag.

Adatfeldolgozás

Átlagot, szórást és intervallumot számítottam. *Ennek eredménye, hogy a ROA-érték minden szektor, minden cégméret esetében plusz mínusz 5 százalékpont intervallumnál kisebb értéket hozott eredményül. Az eredeti feltevés tehát, hogy 95% mellett plusz mínusz 0,5 százalékpont legyen az eltérés, nem teljesült. Tekintettel a minta méretére és a körülményekre, illetve az adatok megbízhatóságára, a kapott eredmény végül is elfogadható. A kapott adatok egyedi, körültekintő értelmezés szerint használhatók. Az adatok, eredmények elemzésénél azonban óvatosságra van szükség, főként akkor, ha a magyarországi gazdasági helyzetre – főként a jövőre – vonatkozólag szeretnénk következtetéseket levonni.*

A táblázatokban csak a maximális hibát adtam meg. Ez azt jelenti, hogy az átlagtól mért sugár adatai vannak feltüntetve. Helyes értelmezési mód: átlag +/- intervallumérték.

Hipotézis

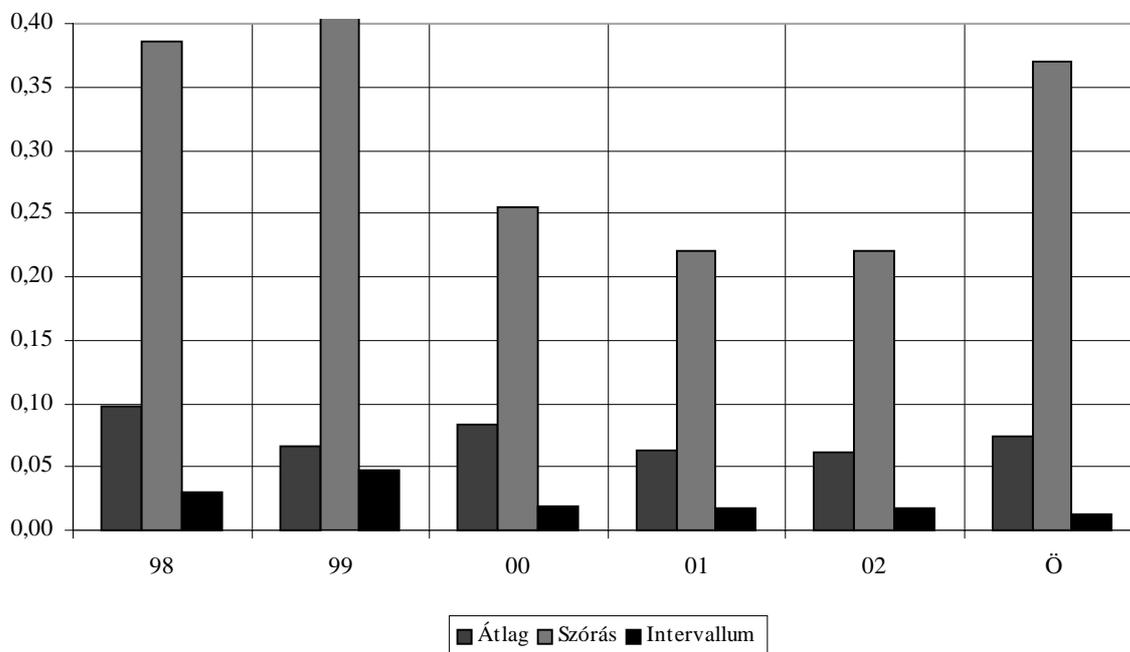
Vizsgálatom statisztikai hipotézise a következő: Magyarországon 1998-tól 2002-ig a kis- és középvállalkozások eszközarányos eredményessége elmaradt a nagyvállalkozásokétól. Ennek oka, hogy túlzó mértékben fektettek be olyan eszközökbe, melyek nem, vagy csak kevésbé járultak hozzá a befektető szempontjából vett eszközarányos eredményességhez.

Nyolc szektor, 656 cég ROA- adatai

A vállalkozások sokszínűsége miatt a ROA-mutatókhoz magas szórásmutatók tartoznak. A mintaméret mindezt némiképpen ellensúlyozza, ami érződik a kialakult intervallumokban is. A nyolc szektor, a 656 cég és az öt év eredménye társasági adó megfizetése előtt 7%, ami rendkívül alacsony. Ha ezt az értéket általánosítjuk, akkor 95% szignifikancia szint mellett: 7%+-1%. Az eredményeket a 2. diagram tartalmazza.

2. diagram

NYOLC SZEKTOR EGYÜTTES ROA-MUTATÓJA

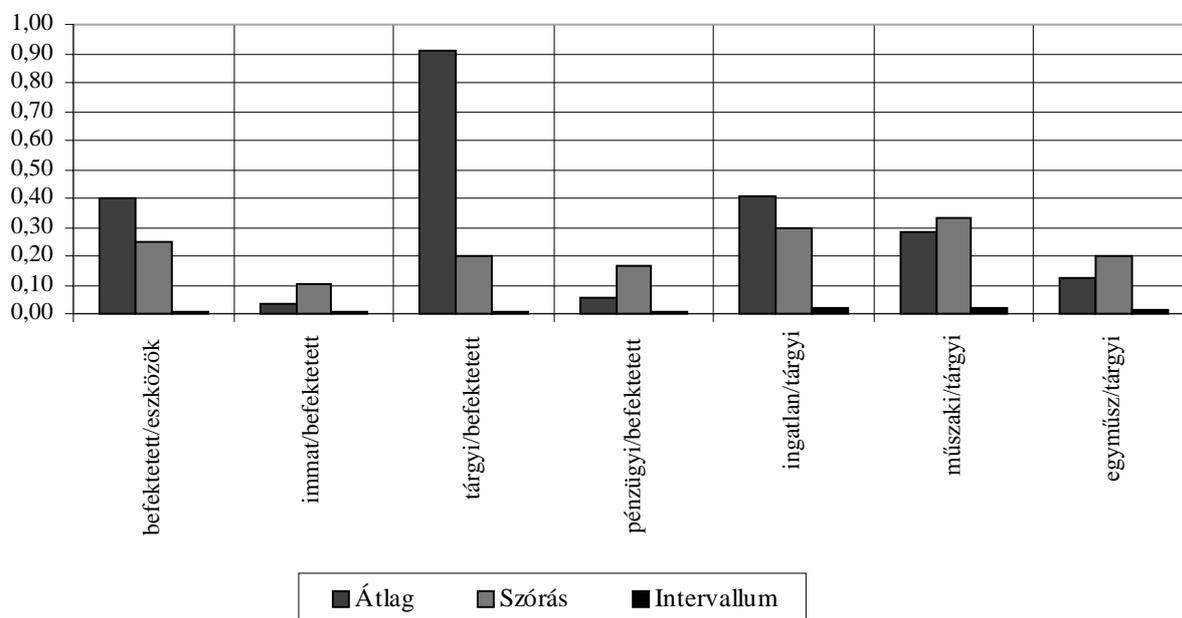
Nyolc szektor, eszközarány

Az eszközök egymáshoz viszonyított, relatív arányát mutató diagram magyarázatot igényel. Alapja a számviteli törvény által meghatározott mérleg. „A befektetett eszközök aránya az összes eszközhöz” hányados megmutatja, hogy az összes eszköz hány százaléka befektetett eszköz és hány százaléka forgóeszköz. A befektetett eszközök likviditása sokkal kisebb, mint a forgóeszközöké. A befektetett eszközök még három főcsoportra oszthatóak: immateriális javakra, tárgyi eszközökre és befektetett pénzügyi eszközökre. Befektetett eszközökkel képzett hányadosuk összegének ki kell adnia az egyet. A tárgyi eszközöknek további csoportjai ismertek. Ezek közül az ingatlanok, a műszaki berendezések és az egyéb műszaki berendezések arányát vizsgáltam a tárgyi eszközökön belül. A többi csoport nem képezte a vizsgálat tárgyát, így a hányadosok értéke nem állandó.

A magyarországi vállalkozások – 95% szignifikancia mellett – a következő eszközaránnyal rendelkeztek: Az eszközök 39-41 százaléka befektetett eszköz. A befektetett eszközöknek 3 százaléka az immateriális javak körébe tartozik, míg 90-92 százaléka tárgyi eszköz, 4-6 százaléka befektetett pénzügyi eszköz. A tárgyi eszközökön belül 38-44 százalékat az ingatlanok, 26-30 százalékat a műszaki eszközök, 12-14 százalékat az egyéb műszaki eszközök tesznek ki. Lehetne tehát csökkenteni az ingatlanok arányát, ezáltal mérsékelni a lekötött tőkét, növelni a hasznos eszközállományt. Az eredményeket a 3. diagram tartalmazza.

3. diagram

NYOLC SZEKTOR EGYÜTTES ESZKÖZARÁNYA, SZÁZALÉKBAN, ÖT ÉV ÁTLAGA

Cégméret függvényében

A vizsgált öt év átlagai azt mutatják, hogy van kapcsolat a cégméret és az eszközarányos eredményesség között. Valóban igaz, hogy a kis- és középvállalkozások kisebb hatékonysággal működnek? A vizsgált öt év átlagai azt mutatják, hogy nem. Öt szektor esetén – AB, D, F, G, I, ahogy a diagramon is látszik – azt lehet megállapítani, hogy a kis- és középvállalkozások eszközarányos eredményessége jobb volt, mint a mikro- és nagyvállalatoké. AB szektor esetében a mikrovállalkozások ROA-értéke nulla körül alakul.

Minek köszönhető? Rugalmasságuknak? Állami támogatásnak? Ténylegesen kevesebb bért fizetnek az alkalmazottaiknak? Ebből a szempontból mindegy. Vizsgálati szempontom a beruházó szemszöge volt. Az volt a kérdés, meg kell-e fontolnia azt, hogy mely vállalatméretbe fektet be. Mindezek alapján döntése meghozatala előtt figyelembe kell vennie a cégméretet.

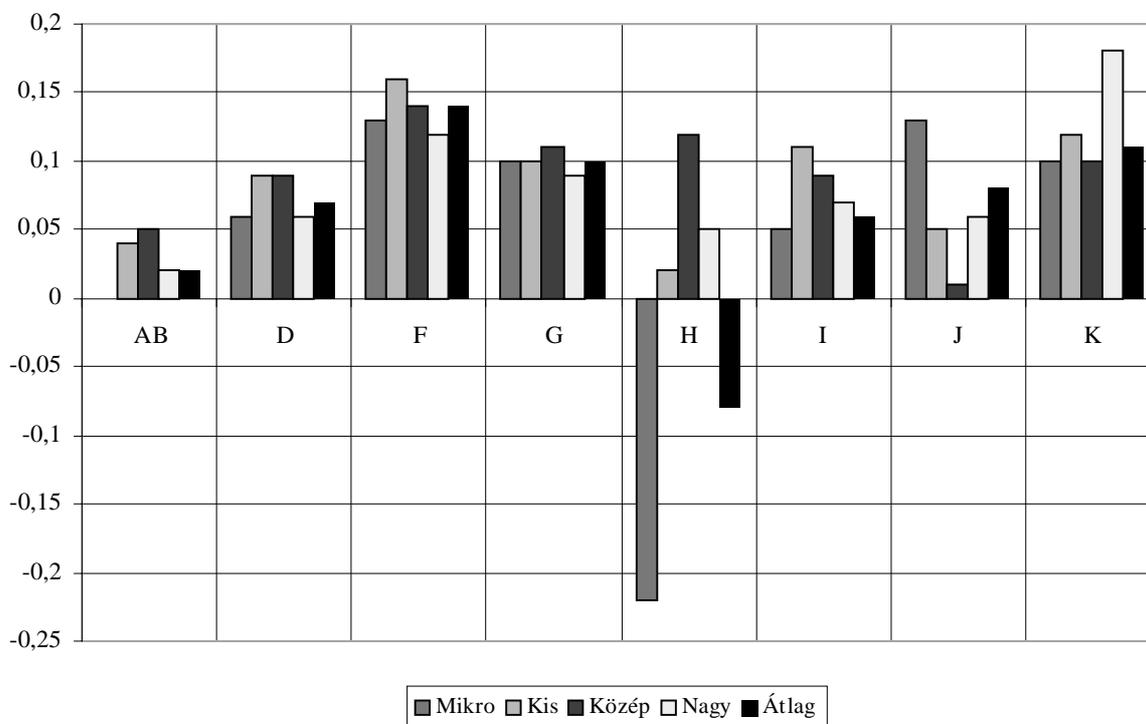
A nagyvállalkozások alacsonyabb eredményességét magyarázhatja az is, hogy terjeszkedtek az adott időszakban, beruházásaik jóval magasabbak voltak, mint amennyit az időszakban a kereslet indokolt. Más magyarázatot adhat a mérleg forrás oldala. A nagyvállalkozások többségben az anyavállalat által biztosított tőkéből működnek. A hazai vállalkozások gyakran vesznek igénybe az anyavállalat által biztosított szolgáltatásokat, melyek jelentős mértékben rontják az eredményt.

A maradék három szektor eltért ettől. A H szektorban Magyarországon jelenleg is rendezetlen, kusza körülmények között működő cégekről van – volt szó. A J szektor esetében a diagramról az olvasható le, hogy a pénzügyi világban mikro- és nagyvállalkozást volt érdemes üzemeltetni. Magyarázat lehet a vizsgált időszak megengedő jogszabályi környezete. A K szektor nagyvállalkozásainak száma alacsony volt, és a kapott eredmény az átlagtól eltért. Megvizsgáltam, milyen cégek kerültek a mintába. Csupa eredményes vállalkozást találtam. A kiugró eredmény tehát mintavételi hiba, melyet nem korrigálhattam.

Mindezek tükrében pontosan az ellenkezője igaz, mint amit a hipotézisemben feltételeztem. Az eredményeket a 4. diagram mutatja.

4. diagram

A VIZSGÁLT IDŐSZAK NYOLC SZEKTORÁNAK ROA ÁTLAGA, 1998-2002

A jegybanki alapkamat hatása

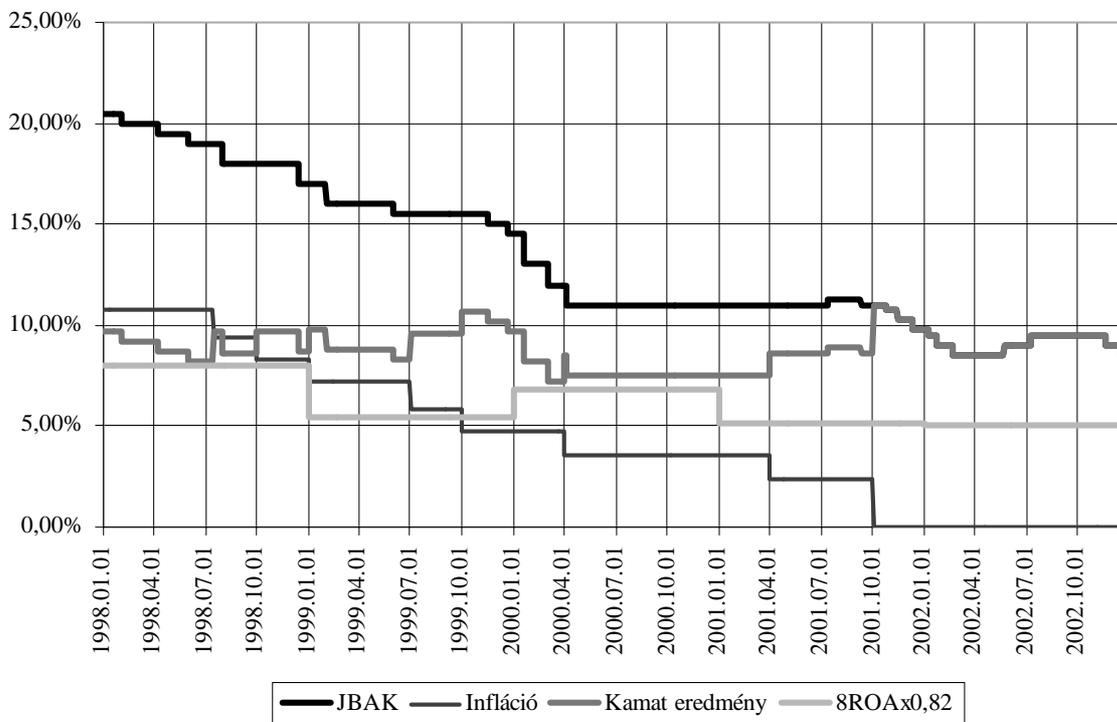
Érdeemes volt vállalkozást üzemeltetniük a befektetőknek? (Eltekintenek a kényszervállalkozás problémakörének vizsgálatától.) A jegybanki alapkamat a vizsgált időszak alatt folyamatosan mérséklődött. Az infláció folyamatosan csökkent. Miután a forint teljesen konvertibilissá vált, az adatokat nem lehetett a diagramban ábrázolni, így hibát tartalmaz. 2001. 10. 01-jétől az infláció ábrázolt mértéke nulla.

A két államháztartási mutatót egymásból időszakosan kivonva megkapok egy olyan százalékos mutatót,* amely a szabadon elkölthető reálkamatot jelenti. Ez a piros vonal. A zöld az évek összesített ROA-mutatója a nyolc szektorban, a társasági adóval korrigálva. Az adó levonása nélkül volt olyan két év, amikor eredményesebb volt vállalkozást indítani, mint bankban tartani a pénzt. Ha viszont levontam az átlagos társasági adót, akkor semmi esetre sem volt szabad vállalkozást indítani. A kockázati tényezőket nem vettem figyelembe. Az eredményeket az 5. diagram mutatja.

* Egyszerűsítést alkalmaztam, osztás helyett kivonást, így ez a módszer a reálkamatlábát csak közelíti.

5. diagram

EREDMÉNYESSÉG A JBAK TÜKRÉBEN, 1998-2002

Forrás: MNB, KSH, ECOSTAT;

GDP – ROA korreláció, 1998-2002

Van-e valami látható jele a két mutató kapcsolatának, együttmozgásának a vizsgált időszak alatt? Egyértelműen van. Az államháztartás által közétett, korrigált magyarországi GDP és a saját ROA-számításaim között, évenként korrelációt számítottam. A nyolc szektor együttesen erős pozitív korrelációt mutat a GDP-vel, a korábban ismertetett minta tulajdonságainak megfelelő mértékben. Nemcsak pozitív kapcsolatot jelent, ha a nyolc szektort egyesével vizsgálom:

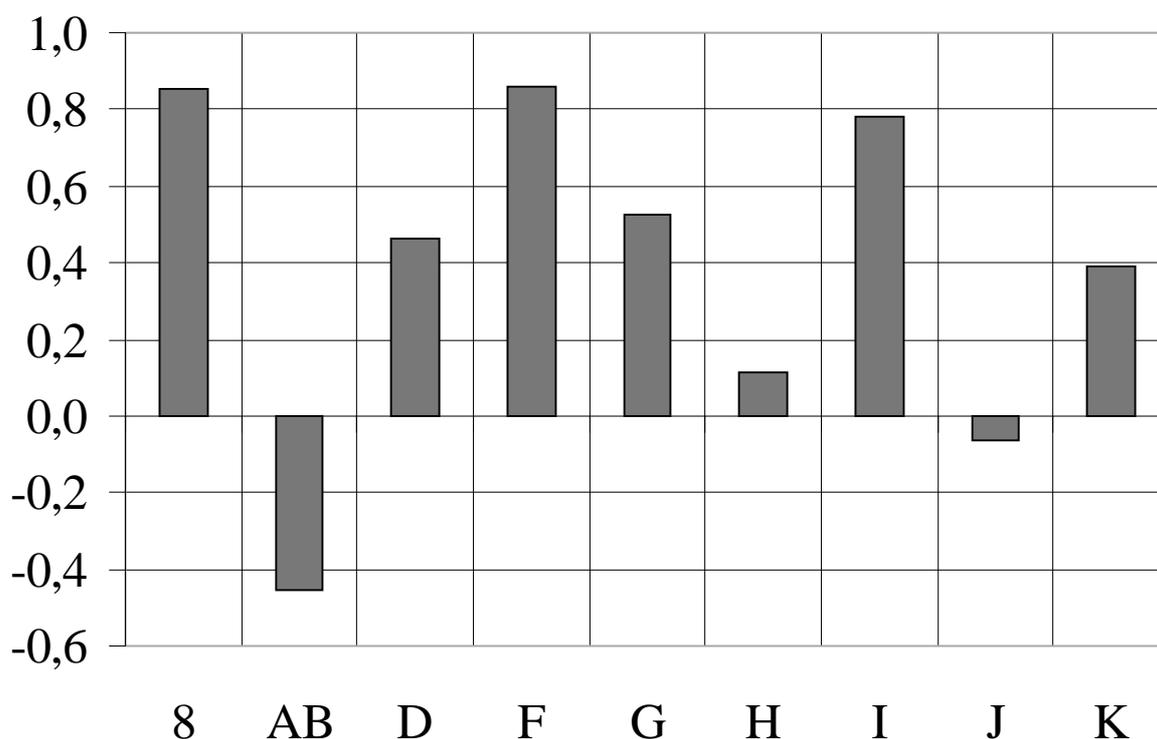
- A mezőgazdaság (AB) ellentétesen mozog, mint a GDP. Értéke: $-0,45$. Ennek oka lehet az, hogy teljesítménye nagymértékben függ az időjárástól és a költségvetési támogatás mértékétől.
- A feldolgozóipar (D) pozitív korrelációt mutat, de a csak $0,46$ mértékben.
- Az építőipar (F) az adott időszak húzóágazata. $0,86$ -os kapcsolattal a szektorok közül leginkább követte a GDP mozgását.
- A kereskedelem (G) sokkal inkább a fogyasztástól függ, mint a gazdaság teljesítőképességétől. Mégis $0,52$ értékben követi a GDP-t, és magasabb értéket produkált, mint a feldolgozóipar (D).
- A szálláshely, vendéglátás (H) $0,11$ -es alacsony értékéről elmondható, hogy nincs kapcsolat a GDP és az iparág teljesítménye között. Minden más szektortól jobban függ a lakossági fogyasztás mértékétől.
- A szállítás, távközlés (I) valóban meggyőző kapcsolatot mutat: $0,78$. A logisztika kulcspon, mert minden fajta többleteljesítményt el kell juttatni a fogyasztóhoz.
- A pénzügyi vállalkozások (J) szinte tudomásul sem veszik a GDP mozgását. Ennek magyarázata lehet az, hogy a bankszektor kevésbé prosperáló időszakban kevesebb hitelt helyez ki magasabb kamattal (a kockázatnak megfelelően), konjunktúra esetén pedig a piaci verseny miatt sok hitelt alacsonyabb kamattal. A mennyiség és az ár szorzata mindkét esetben közel azonos.
- Az ingatlanok és az egyéb gazdasági tevékenységek (K) szektor esetében a $0,39$ magyarázatra szorul. Úgy vélem, hogy az eredmény annak köszönhető, hogy a K szektorban szereplő vállalatok tevé-

kenysége nagyon változatos. Gyakorta kapcsolódik a többi szektor tevékenységéhez, ezért átlagosan nincs egyedi arculata.

A nyolc szektor együttesen 0,86-os értéket mutat. Elmondható, hogy a durva becslésre alkalmas ROA-mutató és a felületes számításokra alkalmas átlag tükrében az eredmények elfogadhatóak. A korreláció mértékét grafikus formában a 6. diagram mutatja.

6. diagram

A GDP és a ROA közötti korreláció mértéke 1998-2002

Tulajdon

Felmerült a kérdés, hogy hány cégnek van ingatlantulajdona? Ennek kapcsán több eszköz is nagyító alá került a tulajdonlás ténye szempontjából. A nyolc szektor vállalkozásainak birtokviszonyait az öt év átlagában vizsgálva:

a 656 cég mérlegének alapján:

- 100%-a rendelkezett befektetett eszközzel;
- 70,12%-a tulajdonolt immateriális eszközt;
- 99,23%-a birtokolt tárgyi eszközt;
- 31,85%-a mutatott ki a könyveiben befektetett pénzügyi eszközt;

148 vállalkozás éves beszámolója alapján:

- 87,83%-a ingatlant;
 - 87,16%-a műszaki eszközt;
 - 95,27%-a egyéb műszaki eszközt;
- mutatott ki a könyveiben.

Összevetve a számokat az egyes eszközök hányadával, nem csak az derül ki az immateriális eszközökről és a befektetett pénzügyi eszközökről, hogy tőkearányosan keveset fektetnek be ezekbe az eszközökbe, hanem az is, hogy a tárgyi eszközökhöz képest nagyon kevés vállalkozásnak van ilyen eszköze.

A 148 darab cég éves beszámolóját vizsgálva kiderül: majdnem annyi cég rendelkezik ingatlannal, mint műszaki eszközzel. Magyarországon a cégek igyekeznek az ingatlant, melyben működnek, megvásárolni. Ennek több oka is van. Nem alakult ki még az a gyakorlat, mely alapján bérletre tartós ügymenetet lehetne kialakítani. Így nagy a kockázata egy esetleges költözésnek, ami akár tönkre is tehet egy vállalkozást. A másik, hogy jövedelmezőségükhöz képest rendkívül drága ingatlant bérelni, és a biztos szerződés is – ügyvéd, közjegyző – jelentős költségelem. Gyakori a „maradi” gondolkodás is, mely abban nyilvánul meg, hogy ahelyett, hogy forgóeszközbe vagy technikába fektetne be, inkább ingatlant vásárolnunk. A kiszervezés, mint olyan, nem terjedt el, illetve az esetleges lízingkonstrukciók a kisvállalkozások számára rendkívül drágák. A legtöbb vállalkozás kényszervállalkozás, így a tulajdonosa az ingatlan révén maradandó vagy inkább kézzel fogható, később értékesíthető eszközbe helyezi a pénzét.

Valószínű, hogy az egyéb műszaki eszközök kimutatott magas aránya az informatikai eszközöknek köszönhető.

Nemzetközi kitekintés

A mutatók nemzetközi szintű összehasonlítása gyakori vállalati szinten. Mértékben szokták ezzel a módszerrel az egyes szektorok versenyképességét, gazdálkodási sajátosságait is. Az adatok nemzetközi összehasonlításánál a hibalehetőségek hatványozottan jelentkezhetnek. (Martin-May, 2000) Tekintettel arra, hogy a módszer és a vizsgált időintervallum nem azonos, ezért tartózkodnom kell az egyes országok ROA-mutatóinak összehasonlításától.

Konklúzió

Az alaphipotézis a következő volt: Magyarországon 1998-tól 2002-ig a kis- és középvállalkozások eszközarányos eredményessége elmaradt a nagyvállalkozásokétól. Ennek okának véltem, hogy túlzó mértékben fektetnek be olyan eszközökbe, melyek nem, vagy csak kevésbé járulnak hozzá a befektető szempontjából vett eszközarányos eredményességhez. A vizsgálat során a ROA-mutatót használtam és 656 cég 3280 mérleg és 3280 eredménykimutatás adatait dolgoztam fel.

A feltételezés nem állja meg a helyét. Magyarországon 1998-tól 2002-ig a kis- és középvállalkozások jobb eszközarányos nyereségességet produkáltak, mint a mikro- és nagyvállalkozások. *A vállalkozások között érdemi eredménybeli különbség mutatkozik a cégméret függvényében.* Az ingatlanokba és egyéb nem termelő berendezésekbe történő aránytalan beruházás nem csak bizonyos cégmérethez köthető. Az egyes vállalkozások cégmérettől és vizsgált évtől függetlenül, de szektoronként változó befektetett eszköz struktúrával rendelkeztek. A cégek ingatlanok esetében „túlberuházzák magukat”, átlagosan 38-44 százalék, azaz indokolatlan mértékű ingatlan-tulajdont birtokolnak, ami rontja az eszközarányos nyereségességet.

Korrelációs számítást végeztem az államháztartás által közzétett magyarországi GDP-adatok (1998-2002) és a saját kutatás eredményeként kialakított ROA-mutatók (1998-2002) között. Elmondható, hogy a nyolc szektor együttes vizsgálata esetén a ROA-mutató együtt mozog a GDP-vel. Szektoronként vizsgálva jól magyarázható eltérések mutatkoznak.

Összehasonlítottam a kockázatmentes jövedelmek – gyakorlatilag az állampapírhozamok – és a cégek ROA-eredményességét is. Azt az eredményt kaptam, hogy az adott időintervallumban Magyarországon a befektetők szempontjából alacsonyabb jövedelmezőséget biztosított egy kockázatos vállalkozás, mint egy kockázatmentes állampapír.

Nincs két egyforma elven készült érdemben összehasonlítható adatbázis. A KSH által használt besorolások nem egyeznek a KKVTV által alkalmazott módszerekkel. A SZTV által alkalmazott fogalmak és besorolások sem egyeznek a többi törvényben meghatározott elvekkel. A nemzetközi összehasonlítás még ennél is reménytelenebb. Nemcsak Magyarország és az EU vagy az USA között problematikus az összehasonlítás; de még az EU egyes tagországai által készített elemzések sem vethetők össze.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1991. évi XVIII. törvény a számvitelről

1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról

1999. évi XCV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról

2000. évi C. törvény a számvitelről

2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról

A HVG és a VG évfolyamai.

A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 9001/2002. (SK 3.) KSH közleménye a statisztikai számjel elemeiről és nomenklatúráiról

Központi Statisztikai Hivatal; www.ksh.hu

Magyar Nemzeti Bank; www.mnb.hu;

Pénzügyminisztérium; www.pm.hu

Bíró Tibor szerk. (2001): Vállalkozások tevékenységének komplex elemzése; Dr. Bíró Tibor, Pucsek József, Dr. Sztanó Imre; Perfekt

Futó Péter (1998): Az Európai Unió kis- és középvállalkozási szektorának helyzete és a közösségi KKV-politika; Európai Tükör; 6.; www.bke.hu

Nagy Gábor (2000): Az újrakodifikált számviteli törvény; Perfekt

Róth József szerk. (2001): Számviteli esettanulmányok 2001; Róth József, Adorján Csaba, Lukács János, Veit József; Magyar Könyvvizsgálói Kamara Oktatási Központ Kft.

Sándor Lászlóné szerk. (2001): Vállalkozások tevékenységének gazdasági elemzése; Birher Ilona, Pucsek József, Sándor Lászlóné, Sztanó Imre; Perfekt;

Szántó Imre – Simon Szilvia (2000): Számviteli fogalmak; Perfekt

DTI (2003): Small and Medium Enterprise (SME) – Definitions. Department of Trade and Industry; London; www.sbs.gov.uk

Ecostat; Monitor, 1998. január 1. és 2002. december 31. között megjelent negyedéves makrogazdasági elemzések; www.ecostat.hu

Eriksen – Kundensen (2003); Bo Eriksen, Thorbjorn Kundensen (2003): Industry and Firm Level Interaction – Implications for profitability; Elsevier Science Inc; Journal Of Business Research, 56 (3): 191-199 Mar 3003

Figyelő PC CD ROM (1995-2003); Arcanum Adatbázis Kft; Sanoma Budapest Kiadó Rt; 2003; www.fn.hu

Führmann, (2002) Bettina Führmann; SME-Promotion in Germany – an Overview; GTZ, Duisburg; www.gtz.de

Hawawini – Subramanian – Verdin (2003) Gabriel Hawawini, Venkat Subramanian, Paul Verdin (2003): Is performance driven by industry – or firm-specific factors? A new look at the evidence; John Wiley & Sons Ltd.

Illés Ivánné (1998): Társaságok pénzügyei; Saldo

Jaksity György (2003): A pénz természete; Alinea

Jánoki Zsófia (2003): Az outsourcing előkészítés értékelése – Az informatika kiszervezésének vizsgálata a Magyar Posta Rt-nél; Szakdolgozat; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem

Joseph E. Stiglitz (2004): Kiszervezett munkahelyek, utcára kerülő emberek; Világgazdaság; Zöldújság Rt; Főszerkesztő: Bánki András; 2004. május 19., szerda

Juhász Györgyné – Sándorné Kriszt Éva (1999): Statisztika I. távoktatással; az Általános Vállalkozási Főiskola megbízása alapján kiadja a Távoktatási Universitas Alapítvány; készült a Jetprint Kft gondozásában

Juhász Györgyné – Sándorné Kriszt Éva (2000): Statisztika II. távoktatással; az Általános Vállalkozási Főiskola megbízása alapján kiadja a Távoktatási Universitas Alapítvány; készült a Jetprint Kft gondozásában

Kakabadse (2002); Andrew Kakabadse, Nada Kakabadse (2002): Trends in Outsourcing: Contrasting USA and Europe; Elsevier Science Inc; European Management Journal Vol. 20, No. 2, pp. 189–198, 2002

Kállay László – Imreh Szabolcs (2004): A kis- és középvállalkozás fejlesztés gazdaságtana; Aula

Kerékgyártó Györgyné – Mundruczó György – Sugár András (2003): Statisztikai módszerek és alkalmazásuk; Aula

Koczó Ildikó (2004): Új típusú, vállalat-átalakító outsourcing; Világgazdaság; Zöldújság Rt; Főszerkesztő: Bánki András; 2004. március 26., péntek

Kresalek Péter (2003): Tervezés a vállalkozások gyakorlatában; Perfekt

Martin Hajdu György – May Réka szerk. (2000): Tőzsdei szakvizsga felkészítő; Közép-európai Brókerképző Alapítvány; Hatodik kiadás

Pitti Zoltán (2000): A társasági formában működő vállalkozások szerepe a magyar gazdaság új fejlődési pályára állításában; az Általános Vállalkozási Főiskola megbízása alapján kiadja a Távoktatási Universitas Alapítvány; készült a Jetprint Kft gondozásában

Salamonné dr. Huszti Anna (2001): Vállalati Stratégia; kiadja az Általános Vállalkozási Főiskola; készült a Tipico Kft gondozásában

Strategic Management Journal 24 (1): 1-16 JAN 2003

Szőkéné dr. Buzáth Márta (2003): Pénzügytankönyv I.. ÁVF

Tóth-Szabó Anna (1998): Vállalkozási alapismeretek távoktatással; az Általános Vállalkozási Főiskola megbízása alapján kiadja a Távoktatási Universitas Alapítvány; készült a Jetprint Kft gondozásában

Tóth-Szabó Anna (1999): Vállalatgazdaságtan távoktatással; az Általános Vállalkozási Főiskola megbízása alapján kiadja a Távoktatási Universitas Alapítvány; készült a Jetprint Kft gondozásában

VÉGZŐS HALLHATÓK SZAKDOLGOZATAINAK ANNOTÁCIÓI

Bernáth Anett*

A KÖZÖSSÉGI SZABÁLYOZÁS ÉS A MAGYARORSZÁGI ÁFA-RENDSZER

Dolgozatom témája az általános forgalmi adó, ennek kialakulása és változása 1988-tól egészen napjainkig. A forgalmi adó harmonizációja a hatvanas évek óta kisebb zökkenőkkel, de folyamatosan haladt előre. Ennek során a korábban működő kumulatív többfázisú forgalmi adó rendszerei eltűntek, és helyüket átvette a magyar adórendszerben általános forgalmi adóként ismert hozzáadottérték adó. A forgalmi adó a közvetett adók egyik fajtája, melyet a termékértékesítés és szolgáltatásnyújtás, valamint a termékimport után kell fizetni. Az adó alapja, az értékesítés ellenértéke, amelyre százalékos mértékű adókulcsot határoznak meg.

A mai magyar adórendszer alapját az 1988. évi adóreform fektette le. A hazai adójogon belül az általános forgalmi adóról szóló – többször módosított – 1992. évi LXXIV. törvény (a továbbiakban: ÁFA-törvény) alapjaiban az európai normákhoz igazodik, a közösségi irányelvekre épül. Így, mikor az Európai Unióhoz csatlakoztunk, már csak kisebb finomításokra volt szükség.

Bemutatom azt az uniós 6. irányelvet, amely meghatározza az ÁFA tárgyi és területi hatályát, az adóalany fogalmát, az adóköteles tevékenység definícióját, valamint azt, hogy hogyan lehet az adóalapot meghatározni, hogyan kell az adó mértékét kiszámítani. Természetesen az ÁFA- kulcsok mértékét, valamint a besorolási rendet is részletezem. Az unió előírása szerint a kedvezményes kulcs mértéke nem lehet kevesebb, mint 5 % és a normál kulcs mértéke sem lehet kevesebb 15%-nál. Elmondható, hogy a normál kulcs esetében egyik tagállam sem alkalmaz 25%-nál magasabb kulcsot. Dolgozatomban egy táblázat segítségével szemléltetem a tagállamok által alkalmazott kulcsok mértékét, melyből kiderül, hogy hazánk azon országok közé tartozik, melyek a legnagyobb mértékben megadóztatják a fogyasztást. A nyugati államok hozzáadottérték adó mértékei jóval alacsonyabbak, ugyanakkor némelyek közülük különlegesen kedvezményes kulcsot is alkalmazhatnak. Magyarország a csatlakozás során nem élt ezzel a lehetőséggel, és nem kért további kedvezményeket.

Kitértem a Közösségen belüli kereskedelemre, valamint az ezzel összefüggésben megjelenő közösségi adószámra, ugyanakkor említést tettem a hazai, és nemzetközi számlázási rendszerről, hiszen ebben is némi változás következett be. Dolgozatomban bemutatom a különleges ÁFA-fizetés eseteit, ezen belül az Evásokra vonatkozó szabályozást, a háromszögügyletet, valamint a távolsági értékesítést is részletezem.

Jelenleg a Közösségen belüli kereskedelemben célország szerinti adóztatás történik: Nincs nagy jelentősége annak, hogy mely terméket honnan szerzünk be. Amikor ez az átmeneti időszak megszűnik, akkor a származási ország szerinti adóztatás elve fog érvényesülni. Ekkor már Magyarország is rákényszerül arra, hogy valamilyen módon csökkentse az ÁFA-kulcsok mértékét annak érdekében, hogy eddigi versenyképessége ne csak megmaradjon, hanem növekedjen is. Mivel az egységes piac részesei lettünk, ezzel egyidejűleg természetesen az elszámolási rendszerünk is változott. Amíg nem voltunk az Unió tagjai, ugyanúgy bonyolítottunk export és import forgalmat. Az export máig adómentes, lényegi változás az importnál következett be.

A magyar költségvetésben az ÁFA, mint fogyasztáshoz kapcsolt adó a jövedéki adóval együtt a lehető legmagasabb állami bevételnek számít. Ez az adófajta nemcsak a hazai, hanem az Európai Unió költségvetésével is kapcsolatban áll, ugyanis hazánknak ebbe a közös kasszába is befizetési kötelezettsége van. Az Unió költségvetése jelentősen eltér más nemzetközi szervezetek finanszírozási rendszerétől. A dolgozatomban leírom a közös költségvetéshez kapcsolódó szabályozásokat, és a befizetési nagyságrendeket.

Dolgozatom megírásának a célja tehát az volt, hogy bemutassam a hazai általános forgalmi adó rendszerét, és a közösségen belüli kereskedelem szabályozását, bepillantást engedjek az ÁFA és a költségvetés kapcsolatába, valamint megoldást javasoljak az ÁFA-mértékek csökkentésére.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Lucz Zoltánné. Külső konzulens: Dr. Lázár Erzsébet*

Cziglerné Becsei Dóra*

MEGVÁLTOZOTT MUNKAKÉPESSÉGŰEK FOGLALKOZTATÁSI HELYZETE A NON-PROFIT SZÉKTORBAN

A rendszerváltozást követő években a radikális gazdasági változások, a privatizáció komoly kihívások elé állították a magyar társadalmat. A 90-es évek közepére tartóssá vált a munkanélküliség, a munkaerőpiac radikális átalakulása komoly kihívások elé állította az államot, melynek ellátórendszerei nem voltak felkészülve a munkanélküliek hatalmas tömegének ellátására. A bekövetkezett változások társadalmi és gazdasági hatásai leginkább a megváltozott munkaképességű munkavállalókat érintették.

Ma Magyarországon több mint kétszer akkora a munkanélküliség a fogyatékosok körében, mint más európai országban. Hazánkban 85 százalékos a valamilyen fogyatékossgal élő munkanélküliek aránya, míg más uniós tagállamokban ez a szám csak 40 százalék. A Központi Statisztikai Hivatal által 2002-ben a tartósan egészségügyi problémákkal küzdő népesség körében végzett felmérés adatai szerint a 656 ezer munkaképes korú közül kevesebb, mint 95 ezren voltak jelen a munkaerőpiacon, és közülük is legalább tízezer munkanélküli volt.

A legtöbb társadalom mind a mai napig negatívan tekint a fizikai és mentális másságra, és sokszor korlátozzák és kirekesztik a fogyatékos személyeket az élet bizonyos területeiről, mint pl. az oktatásból, képzésekből, foglalkoztatásból.

A szerző dolgozatában az alábbi hipotéziseket állította fel:

- a hazai szociális és munkaügyi ellátórendszer nem nyújt megfelelően hatékony és eredményes megoldást a megváltozott munkaképességű munkavállalók helyzetének javítására;
- kedvezőbb adópolitikával és a kedvezmények körének kibővítésével az állam jelentős mértékben hozzájárulhatna az integrált munkahelyeken foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek létszámának növeléséhez;
- a munkaerőpiac fő áramán kívüli foglalkoztatásban meghatározó jelentősége van a non-profit szektornak, mind munkaadói, mind munkaerő-közvetítói szerepben;
- A fogyatékkal élők, és megváltozott munkaképességűek helyzete csak abban az esetben változhat meg jelentős mértékben, ha a társadalom minden szintje változtat szemléletén, és befogadóvá válik.

A hipotézisek bizonyításához, illetve elvetéséhez megvizsgálta a szerző:

- a megváltozott munkaképesség törvényi kereteit, szociális és munkaügyi juttatások és ellátások körét;
- a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának támogatási rendszerét;
- a rehabilitációs-foglalkoztatást bővítő bértámogatásokat;
- azon non-profit szervezeteket, amelyek részt vesznek megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásában, munkaerő-közvetítésében;
- azon hazai segítő szervezeteket, amelyek tevékenyen részt vállalnak a célcsoport foglalkoztatásának elősegítésében, rehabilitációjában;
- az Európai Unió foglalkoztatási politikáját;
- az atipikus foglalkoztatási formákat, melyek megoldást kínálhatnak a foglalkoztatás bővítésére;
- a szemléletváltás különböző szintjeit, lehetőségeit.

A szociális és társadalombiztosítási juttatások összege alacsony, az ellátások összegének emeléséhez komoly pénzüsszegeket kellene előteremtenie az államnak, nagymértékben növelve a társadalombiztosítás, és az államháztartás kiadásait. Érdemes megfontolni a juttatások összegének növelését abban az esetben, ha a megváltozott munkaképességű személyek – elsősorban állapotuk miatt – nem képesek munkavállalásra, s számukra ez az egyetlen lehetőség a jövedelemszerzésre. Fontos azonban, hogy azok,

* A szerző non-profit szakos, végzős ballgató.

Belső konzulens: dr. Kuti Éva. Külső konzulens: dr. Hegyesi Gábor

akik képesek, valamint egészségügyi és mentális állapotukat tekintve alkalmasak a munkavégzésre, akarjanak munkát vállalni, s ne az állam ellátórendszerét vegyék igénybe.

A célszerkezeti dotációban részesülő vállalatok elsősorban integrált munkahelyeken foglalkoztatják a munkavállalókat, s itt a foglalkoztatás során – részben körülményeikből, gazdasági pozíciójukból következően – nem tudnak differenciált munkát biztosítani a dolgozóknak, így sokukat nem képességeiknek megfelelően foglalkoztatják, nem történik foglalkozási rehabilitáció, nem fejlesztik, nem képezik a dolgozókat, saját gazdálkodási érdekeik miatt nem engedik továbblépni azokat, akik alkalmasak lennének a nyílt munkaerőpiacon való munkavállalásra. S bár nem a legideálisabb foglalkoztatási forma a célszerkezeti, viszonylag nagy létszámú megváltozott munkaképességű dolgozónak nyújt megélhetést. Az életbelépő új rendeletek hatására azonban sok munkahely veszélybe kerülhet. Indokként az uniós jogszabályoknak való megfelelést említik az illetékesek. A jogharmonizáció semmiképpen sem lehet indoka annak, hogy hátrányos helyzetben lévő munkavállalókat fosszanak meg az egyetlen munkalehetőségtől.

Az európai uniós foglalkoztatási irányelvek világosan jelzik az elmozdulás irányát a megváltozott munkaképességű foglalkoztatási helyzetének javítására. Fontos azonban, hogy az uniós példák figyelembevételével egy hazai, saját igényekre épülő rendszer kerüljön kialakításra.

A szociális gazdaság modelljére épülő, munkaerőpiac fő áramán kívüli munkahelyteremtésre törtétek már kezdeményezések. Amennyiben a non-profit szervezetek részesülhetnének a célszerkezeti dotációhoz hasonló támogatásban, akkor megoldást kínálhatnának az elsődleges munkaerőpiacról kiszorult munkavállalók foglalkoztatási problémáinak megoldására.

Fontos, hogy az esélyegyenlőség, a diszkriminációmentesség elve ne csak hangzatos szlogen legyen, hanem az élet minden területén, a társadalom minden szintjén tartalommal teljen meg. A szemléletváltást érdemes már az iskolában elkezdeni. Az iskoláknak vezető szerepet kell vállalniuk a fogyatékos embereket illető jogok széleskörű megértetésében és elfogadtatásában, a félelmek, mítoszok és tévképzetek elosztatásában, valamint az egész közösség erőfeszítéseinek segítségével. Az emberi sokféleség elismeréseként a médiában több információt kell közölni a fogyatékos emberekről. A hétköznapi szintjén, mi magunk is sokat tehetünk a szemléletváltozásért, a megfelelő szóhasználattal, a másság tiszteletével és elfogadásával. „Az a társadalom, amelyik számos tagját kirekeszti, elszegényedett társadalom. A fogyatékos embereket segítő feltételek javítását célzó intézkedések mindenki számára rugalmas világ kialakítását eredményezik...”. (Madridi Nyilatkozat)

Dudás János*

MATEMATIKAI-STATISZTIKAI MÓDSZEREK A VÁLLALKOZÁSOK ELEMZÉSÉBEN

Dolgozatom fő célja az volt, hogy bemutassam a vállalkozások elemzéséhez rendelkezésünkre álló matematikai-statisztikai módszereket. Először az alapfogalmakat – adatok, skálák, ismérvek – ismerttettem. A második fejezetben az ismérvek kapcsolatát csoportosítottam annak alapján, hogy egymással milyen függőségi viszonyban állnak. Itt a minőségi és a mennyiségi ismérvek egymás közötti kapcsolatát, illetve egymással való kapcsolatát tártam fel. A minőségi ismérvek kapcsolatának vizsgálata során ismerkedhetünk meg az asszociáció fogalmával, amely a kapcsolat szorosságát rendeltetett mérni. Ezzel olyan új módszerhez jutunk, amely egyaránt alkalmas a mennyiségi ismérvek függetlenségének vizsgálatára, vagy éppen az összefüggőség igazolására.

A módszerek között megtaláljuk a regresszió-számítást és a korrelációs számítást, valamint a mennyiségi ismérvek vizsgálatára szolgáló módszereket. A kétfajta módszer nem teljesen ugyanazt méri, így a legcélravezetőbb és a leghatásosabb, ha egymást kiegészítve használjuk azokat.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: M.Sc. Kovács Edith*

A gazdasági elemzések egyik sarkalatos pontja az ismérvek időbeli kapcsolata, illetve függése. Az ismérvek időbeli változását vizsgálhatjuk az idősorok segítségével. Ebben a fejezetben az ismérvek változását előidéző okok vizsgálatának módszereit találhatjuk meg. Ilyen okok lehetnek a trendek, a ciklikusság, a szezonális és a véletlen hatás. Nem feledkeztünk meg a döntések meghozatalának egyik igen fontos szempontjáról, az előrejelzésről sem.

A gyakorlatban általában nem tudjuk megismerni a sokaság összes adatát. Ezek megismerése idő- és költségigényes lenne, ezért egy mintából próbálunk levonni következtetéseket a sokaság egészére nézve. Ebben a fejezetben a minta hatékony választásáról és a becslésről esik szó. Áttekinthetjük a becslések során úgy a pontbecslésre vonatkozó tudnivalókat, mint az intervallumbecslésre vonatkozókat.

A következő fejezetben megismerhető a hipotézisvizsgálat, illetve a hozzá tartozó alapfogalmak. A leggyakrabban előforduló próbákat részleteztem, és táblázatos formában megadtam a becslőfüggvények formáját. A módszerek megismerése után egy eddig még nem igazán használt módszert mutatok be, amely a függetlenség vizsgálatára szolgál; mintegy előzetes próbának, kontrollnak is tekinthetnének az ismérvek kapcsolatának feltárása előtt.

Igyekeztem a fejezetek kissé száraz matematikai jellegét a gyakorlatból, a gazdasági életből, illetve az élet egyéb területeiről vett példákkal színesíteni illetve a nem statisztikai vénájú olvasó szájízére is formálni.

Az utolsó fejezetet kifejezetten a közgazdaságtanban megismert nemzetgazdasági mutatók elemzésére szerkesztettem. Reményeim szerint sikerül meggyőzni az olvasót a bevezetett új módszer eredményességéről és hatékonyságáról.

Durmics Katalin*

A HENKELL & SÖHNLEIN HUNGARIA KFT. ÉS A V&T LOGISZTIKAI KFT. STRATÉGIAI EGYÜTTMŰKÖDÉSE - avagy üzemeltetési outsourcing

Az elmúlt évek során a logisztika hazánkban is egyre inkább előtérbe került. Az áruáramlás felgyorsulása, valamint a termékekhez kapcsolódó szolgáltatások iránti igények növekedése következtében stratégiai jelentőségűvé vált. Az anyag- és információáramlási folyamatok kitűnő megszervezésével a vállalat versenyképességének növelésére nyílik lehetőség. A logisztika az a terület, amelyben nagyon sok energiát szükséges a vállalatnak befektetnie céljai elérése érdekében. De ez sok esetben nem megy egyedül. A gazdasági életben a logisztikai tevékenység sokszor kiszervezésre kerül egy „profi” logisztikai szolgáltatóhoz. A szakdolgozat a logisztikai outsourcing megvalósítását részletezi egy konkrét példán keresztül. Célom az volt, hogy a logisztikai tevékenységek kihelyezéséről egy átfogó képet nyújtsak.

Dolgozatom első két fejezete a logisztika és az erőforrás-kihelyezés (outsourcing) alapfogalmait, valamint a logisztikai outsourcing magyarországi helyzetét ismerteti. Ez a szakirodalmi, elméleti áttekintés elkerülhetetlen, hiszen ezek megtárgyalása nélkül a dolgozatban ismertetett gyakorlati példa nehezen érthető.

A szakdolgozat további fejezeteiben a gyakorlati oldal megvilágítására kerül sor, egy a hazai életből vett valós példán keresztül.

A Henkell & Söhnlein Hungaria Kft. Magyarország egyik vezető bor- és pezsgő készítője, valamint forgalmazója. Versenyképességének növelése érdekében és vezető pozíciójának fenntartása érdekében a logisztikai tevékenységének kiszervezése mellett, pontosabban az üzemeltetési outsourcing mellett döntött. A hosszú optimalizálási folyamat végeredményeként, a hosszú „keresgélés” lezárásaként egy, a piacon is szokatlan döntésre szánta el magát. A sok „multit” mellőzve egy kis, 100%ig magyar tulajdonban lévő szolgáltatót (V&T Logisztikai Kft.) választott, amellyel hosszú távú stratégiai szövetségre lépett.

Szakdolgozatomban ezt a hosszú optimalizálási folyamatot, az üzemeltetési outsourcing előtti állapotot, valamint a két cég együttműködését, kapcsolatát mutatom be.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Katona Brigitta. Külső konzulens: Vadász Tibor*

Farkas Krisztina*

A TATABÁNYAI NON-PROFIT SZEKTOR STATISZTIKAI ELEMZÉSE

Szülővárosom és lakóhelyem Tatabánya. Dolgozatomban a tatabányai civil szektor kialakulásának történetét, jelenlegi helyzetét, méretét, pénzügyi gazdálkodását, jellemző tevékenységi területeit, az önkormányzattal való kapcsolatát vizsgáltam. A főiskola elvégzése után szeretnék a szektorban elhelyezkedni, Tatabánya társadalmi életébe aktívan bekapcsolódni. Ehhez meg kellett ismernem a jelenlegi helyzetet, megismerni, hogy a már működő civil szervezetek mivel foglalkoznak, milyenek a lehetőségeik, milyen problémákkal küszködnek és melyek a kielégítetlen területek. A non-profit szektor mai helyzetének megismeréséhez és megértéséhez fontosnak tartottam áttekinteni a történeti előzményeket.

A Központi Statisztikai Hivatal 2000-ig végezte a non-profit szektor teljes körű vizsgálatát. Dolgozatomban én ezeket a 2000-es, legfrissebb teljes körű adatgyűjtésen alapuló adatokat dolgoztam fel. Tatabányán 2000-ben meglehetősen kevés, szám szerint 318 non-profit szervezet működött. Ezek kialakulása bámulatos fejlődés eredménye. Folyamatosan érzékelhető a közfeladatok ellátására hivatott non-profit szervezetek térnyerése.

Az alapítványok jelentős hányada kulturális, oktatási és szociális ellátási területen működik. Az egyesületek viszont jellemzően a sport, a szabadidős és a szakmai, gazdasági érdekképviseletre szakosodtak. Tatabányán elmaradt terület a tudomány és a kutatás. A szociális ellátást igen jónak vélem a városban, néhány pótolnivalóra azonban felhívtam a figyelmet.

Tatabányán 2000-ben a szervezetek 30,8 százaléka közhasznú státust szerzett, 6,6 százalékát pedig kiemelkedően közhasznúvá nyilvánították. Ezek az arányok megfelelnek az országos arányoknak. A valamilyen mértékben közhasznúnak minősülő szervezetek aránya a közalapítványok és a közhasznú társaságok esetében volt kiugróan magas.

A tatabányai non-profit szektor 2000-ben elért összes bevétele 3.102 millió forint volt. Ez nagyszerű eredmény egy ilyen kis város viszonylag kevés szervezetétől.

2000-ben a tatabányai non-profit szervezetek összbevételének legjelentősebb része, közel 47 százaléka, alaptevékenységből származó bevétel volt. Ez a magas arány arra enged következtetni, hogy a város non-profit szektora képes megállni a saját lábán: alaptevékenységét kiegészítve gazdálkodási tevékenységet végez. Bevételeinek további 17 százaléka vállalkozási tevékenységből származik.

Saját bevételein túl 2000-ben az országos átlagnak megfelelő összegű állami támogatásra tett szert. Bevételeinek 30 százaléka származott a központi költségvetésből, valamint Tatabánya Megyei Jogú Város Önkormányzatától. Elmondható, hogy az önkormányzat jó partneri kapcsolatban áll a helyi non-profit szektorral. Köztük sokrétű kooperáció zajlik.

Alacsony viszont a magántámogatások mértéke. A 2000-es adatokat tekintve mind a vállalati, mind a lakossági, mind a külföldi, mind pedig a non-profit szervezetektől származó támogatások összege elmarad az országos szinthez képest. Feladat a jövőre nézve a non-profit szervezetek számára, hogy a civil szervezetek tevékenységének fontosságát a tatabányai lakossággal és üzleti szférával elismertesse, a beléjük vetett bizalmat megerősítse, adományozási kultúrájukat kedvező irányba formálja.

Működési költségből és támogatási kiadásból a tatabányai non-profit szektornak 2000-ben összesen 2.939,7 millió forint kiadása származott.

A szektor egészére nézve ez az év nyereséges volt. A 162,6 millió forint nyereség azonban, nem profit-orientált szervezetek lévén, nem kerül kiosztásra, hanem eredeti céljaik elérése érdekében használják fel.

A non-profit szervezetekre általában jellemző, hogy feladatait fizetett munkavállalók nélkül próbálja megoldani, mivel sok esetben alacsony bevételből gazdálkodó, kevésbé intézményesült szervezetekről van szó. Tatabányán az önkéntes munka elsősorban a szociális ellátás területén volt jelentős. Az emberek ezen a területen tudnak leginkább azonosulni a szervezet tevékenységével. Minél „civilőbb” egy szervezet, annál inkább vonzza az önkéntes segítőköt; minél „államközelibb”, annál inkább taszítja őket. Ezzel magyarázható, hogy a közhasznú társaságok, a közalapítványok, a köztestületek, valamint a szakmai, munkáltatói érdekképviseletek gyakorlatilag önkéntes munka bevonása nélkül működtek.

Az összefoglalásban a jövőre vonatkozó nagy lehetőségként említem a nemzeti civil alapprogramot.

* A szerző non-profit szakos, végzős hallgató

Belső konzulens: Kuti Éva. Külső konzulens: Sebestény István

Filemon Nikolett*

A McDONALD'S MAGYARORSZÁG KFT. LOGISZTIKAI TEVÉKENYSÉGE ÉS AZ OUTSOURCING

A McDonald's márka erős, megalapozott pozícióval rendelkezik a nemzetközi és hazai piacon egyaránt. Mivel egy vevő-központú, csúcsmínőségben gyártó vállalatról van szó, úgy gondoltam, hogy érdekes magyarországi vállalata, a McDonald's Magyarország Kft. logisztikai rendszeréről írnok a szakdolgozatomat. Már négy éve dolgozom a cégnél, így eddig csak „belülről”, egyoldalúan láttam a McDonald's-ot, most ebben a dolgozatban megpróbálom két oldalról, kívülről is szemléltetni a logisztikai folyamatokat. Mivel ez a vállalat nem saját maga állítja elő alapanyagait (saláta, zsemle, hús), hanem a Hungarorak Kft-től rendeli, így különösen nagy szerepe van a logisztikának, azon belül pedig az outsourcing-nak.

A dolgozat első fejezetében elméleti oldalról közelítem meg a logisztikát és folyamatait, valamint a készletgazdálkodási rendszert. A második fejezetben az anyavállalat, azaz a McDonald's történetét mutatom be a múlttól egészen a napjainkig. Majd megpróbálom a cég sajátosságait összefoglalni (vevőközpontúság, qsc). A harmadik fejezetben a dolgozatomban központi témájáról írok, az outsourcingról, ennek gyakorlatáról, előnyeiről és hátrányairól. A negyedik fejezetben, a McDonald's Magyarország Kft. logisztikai tevékenységéről kívánok részletes képet mutatni. Mivel véleményem szerint a logisztika komplex folyamat, ezért egyik logisztikai folyamatot sem tartottam célszerűnek kiemelni a többi közül. Így a beszerzéstől a raktározáson át egészen az eladásig kívántam bemutatni a cég logisztikai rendszerét, beleszőve a reklamációk problémáit is. Az ötödik fejezetben a McDonald's szállítmányozását végző Hungarorak Kft. ismertetésére törekszem. A hatodik fejezetben bemutatom a McDonald's logisztikai adatainak feldolgozását. Bebizonyítom, hogy mekkora szükség van a logisztikai információs rendszerekre, s vázoló a cég jövőre vonatkozó terveit.

A dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy bepillantást engedjek a jól ismert „aranyívek” mögé, és megtaláljam a válasznak egy részét arra az egyszerű kérdésre: miként lett világhíradalom a gyorskiszolgáló piacon a McDonald's, miért vált neve fogalommá. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a birodalom építőinek zsenialitása abban rejlik, hogy megtalálták a kreativitás, a folyamatos innováció és az egységesítés olyan harmóniáját, amely napjainkban is biztosítja az állandó megújulást, ugyanakkor megőrzi a rendszer állandóságát, kiegyensúlyozottságát, ami a vásárló értékrendjében döntő jelentőségű.

Amikor a McDonald's páratlan sikeréről esik szó, sokan megmosolyogják azt az érvet, hogy az eredményesség egyik oka az, hogy a cég a hamburgerüzletet mindenki másnál komolyabban veszi. A McDonald's története természetesen igazából nem is a hamburgerről szól, hanem üzleti filozófiáról, stratégiáról, gondolkodásmódról, aminek köszönhetően olyan újításokat vezettek be a cég történetében, mint a logisztikai tevékenység kiszervezése, amely az egyik lépcsőfok volt a sikerhez való úton.

Gábor Katalin**

HATÉKONY HUMÁN ADMINISZTRÁCIÓ A MAGYAR POSTA RT-NÉL

Miért fontos a humán adminisztráció? Miért kell, hogy hatékony legyen? „Az ember a legfontosabb erőforrás a szervezetnél!” – halljuk mindenhol a már-már szlogenként hangzó mondatot. Szükség van arra, hogy foglalkozzanak a humán erőforrással, hogy „karbantartsák”, megfelelően ösztönözzék a vállalat dolgozóit ahhoz, hogy céljaik egybeessenek a szervezet célkitűzésével, missziójával. Ennek egyik eszköze az adminisztráció.

* A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Vértés Edit. Külső konzulens: Papp László

** A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Rétallérné dr. Görbe Éva. Külső konzulens: Bacsur Kálmán

A Magyar Posta Rt. (a szervezet, ahol szakmai gyakorlatomat töltöttem) évente közel 40.000 munkavállalót foglalkoztat, ezeknek csaknem 50 százaléka alkalmi munkaviszonyban áll. Egy ilyen nagy szervezetnél naponta több száz ember adatait kell regisztrálni.

Szakedolgozatomban a humán adminisztráció területéről a munkaviszony létesítése és a munkaviszony megszűnése/megszüntetése kapcsán felmerülő adatszolgáltatást ragadtam ki. A Magyar Postánál a Humán Erőforrás Szolgáltató Központ (HESZK) területileg illetékes Humán Erőforrás Irodái (HR Irodák) végzik az ezzel kapcsolatos teendőket (Központi Humán Erőforrás Iroda, Nyugat-magyarországi Humán Erőforrás Iroda, Kelet-magyarországi Humán Erőforrás Iroda). Az adminisztráció papíralapon (a Magyar Posta Rt. által 2004-ben kiadott Foglalkoztatási Szabályzat mellékletében szereplő dokumentumok alapján), és elektronikusan is (SAP HR modul) folyik. A helyzetet bonyolítja, hogy 2004. május elsejétől az Egységes Magyar Munkaügyi Adatbázis (EMMA) által előírt bejelentési, adatközlési illetve nyilvántartási kötelezettségeknek is meg kell felelni.

A Magyar Posta Rt.-nél töltött szakmai gyakorlatom során saját kutatást végeztem arról, hogy a HESZK munkatársai miként vannak megelégedve a szervezetenél folyó humán adminisztrációval, illetve mennyire tartják fontosnak az egyes kérdéseket (kérdőíves felmérést végeztem, illetve strukturált interjúkat készítettem).

Szakedolgozatomból az érdeklődő megtudhatja, hogyan képes (vagy nem képes) a Magyar Posta Részvénytársaság biztosítani a hatékony humán adminisztráció feltételeit.

Gál Zoltán László*

AZ ESZKÖZARÁNYOS NYERESÉGESSÉG ALAKULÁSA A HAZAI ÉS NEMZETKÖZI CÉGEKNÉL A CÉGMÉRET FÜGGVÉNYÉBEN

A gyakorlati szakemberek véleményével egyezően a kis- és középvállalkozásokról szóló elemzések leszögezik, hogy a cégek tokeszegények és nem hatékonyak. A befektetők szempontjából megvizsgáltam, hogy valóban jól jellemzi-e a két fenti állítás a vállalkozásokat.

A dolgozat elsődlegesen alapkutatás, amely kiegészül egy empirikus vizsgálattal. A szakirodalmi adatgyűjtést 2004. május 31-én zártam le. Az empirikus kutatásomat 2004. augusztus 2-án fejeztem be. Ekkor még nem álltak rendelkezésre a 2003. évre vonatkozó mérlegek és eredménykimutatások, ezért a dolgozatban 1998. január 1-től 2002. december 31-éig terjedő időintervallumot dolgoztam fel.

A megvalósítás folyamata a következő:

- pénzügyi szempontból a beruházás témakört, majd a később alkalmazandó mutatószám – ROA – jellemzőit tárgyalom, s erről a bankszektor véleményét is közlöm;
- ismertetem a számviteli alapokat, melyek lehetővé teszik az adatgyűjtést;
- tekintettel arra, hogy az eredményességet a vállalkozások méretének függvényében vizsgálom, bemutatom az egyes besorolási szempontokat itthon és külföldön. Írtam továbbá arról is, hogy mit tudunk a kis- középvállalkozásokról, és milyen tulajdonságokkal rendelkeznek;
- következő lépcsőben a statisztikai alapok és a mintavételi eljárás kerülnek a középpontba, az alapsokaságtól egészen az intervallumbecslésig. Munkám alapjául statisztikai adatgyűjtés szolgált, így a feldolgozott cégszámok jellemzőit is közlöm.

A ROA-mutatószámmal megvizsgáltam a vállalkozások eszközarányos eredményességét. Az eredményeim feldolgozása és elemzése során nem törekedtem a teljességre, ugyanis a dolgozat terjedelme ezt nem tette lehetővé.

A dolgozatomban egy speciális diagram elkészítésének módszerét, a leolvasható eredmények jelentőségét és értelmét tárgyalom.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató*

Belső konzulens: Dr. Székács Anna Külső konzulens: Dr. Révész György

Herédi Marianna*

MINŐSÉGIRÁNYÍTÁS A MOTIVÁCIÓ ALAPÍTVÁNYNÁL

Szakedolgozatomban a Motiváció Alapítványnál bevezetett minőségirányítási rendszert mutatom be, leíró jelleggel, ill. interjúval és szakirodalommal alátámasztva. Sajátos a társítás: non-profit és minőségbiztosítás, ill. szolgáltatás és minőségirányítás. A non-profit szervezetek a for profitokhoz hasonlóan „célpiacukat” szponzorokra és ügyfelekre osztják fel. A civil szervezetek kommunikációjában ugyanúgy nagy szerepe van pl. a PR-tevékenységnek, mint a versenyszférában tevékenykedő szolgáltatóknál. A non-profit szervezetek szolgáltatásainak árai eltérnek a nyereségorientált áraktól. Olcsón kínálnak minőséget, hogy ezzel is ösztönözzék az ügyfeleket a szolgáltatás igénybevételére. Néhány non-profit szervezet működésének lényege, hogy ingyenes szolgáltatásokat kínál. Megint mások szolgáltatásainak díja a tagoknak, illetve az előfizetőknek lehet ingyenes.

Bemutatom, hogy a non-profit szervezetek számára is fontos a minőség, a színvonalas szolgáltatások nyújtása ügyfeleik részére. A minőség fogalmának számos megközelítése létezik. Egy minőségirányítási rendszer bevezetése (ISO vagy TQM, ill. egy non-profit kutatócsoport ország-tanulmánya alapján kidolgozott 12 sztenderd alapján) esetén a szolgáltatási folyamat szabályozottságának, ingadozásoktól mentes egyenletességének és folyamatos fejlesztésének biztosítása a cél. Előírásként működési jellemzőket, minőségi paramétereket határoz meg. Ezekhez rendel hozzá mérési eszközöket, módszereket, meghatározva a mérés helyét és az esetleges beavatkozás módszereit. A folyamat minden elemében dokumentálható, nyomon követhető. A folyamatok állandó javítását belső ellenőrzések, képzések segítik, feltárva a rendszer működésében rejlő tartalékokat.

Interjúm eredményei igazolják azon állítást, hogy a non-profit szervezetek számára is szükséges egyfajta minőségirányítási rendszer bevezetése, mely több előnnyel jár, mint hátránnyal. A kezdeti nehézségek, költségek idővel megtérülnek.

A minőség elérése helyi szintű feladat. Elsősorban az adott szervezet, intézmény – önkéntes alapon, közös elhatározással és felelősséggel – tölti meg tartalommal az alapelveket. A minőség létrehozásában és állandó javításában valamennyi, az adott szervezetben dolgozó vezető és munkatárs szerepet vállal.

A jövőben olyan szervezetek fognak versenyképesek maradni, amelyek ügyfélközpontúságukra, a szervezet folyamatos fejlesztésére, a partnerségre, (hazai és nemzetközi szervezetekkel, az állami és piaci szférával) szabályozottságra, ugyanakkor a rugalmasság megmaradására törekednek.

Horváth Diána**

TOBORZÁS A T-MOBILE RT. GYAKORLATÁBAN

Napjainkban a világon egyre inkább előtérbe kerülő téma az emberi erőforrások menedzselése, az azokkal való hatékony gazdálkodás kérdése. Hiszen a piacgazdaság keretei között folyó piaci versenyben a vállalatoknak erőteljesen meg kell küzdeniük életben maradásukért. Nincs ez másként Magyarországon sem, s ezen kérdések még hangsúlyosabbá válnak 2004 májusában megtörtént EU-csatlakozásunk következtében. Ennek megfelelően szakedolgozatom témájaként a toborzási, keresési tevékenységet választottam, s igyekeztem azt minél több oldalról megvilágítani. Legfőbb törekvésem az volt, hogy átfogó képet adjak – a T-Mobile Rt. méltó példáján keresztül – egy piacvezető, rendkívül jó hírnévnek örvendő, s európai, sőt világviszonylatban elismert vállalat toborzási stratégiájáról, tevékenységéről, s hogy felfedjem, mi lehet ezen tevékenységének, gyakorlatának titka.

* *A szerző non-profit szakos, végzős hallgató.
Belső konzulens: dr. Hegyesi Gábor*

** *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató.
Belső konzulens: Nagy Emese. Külső konzulens: Csomor Éva*

A szakdolgozat első fejezetében rámutatok, hogy az emberi erőforrások témája mára igencsak vonzó és kiaknázatlan területté vált, így Magyarországon is, ám még közel sem foglalkoznak vele annyira, mint kívánatos lenne. A második fejezetben helyeztem el szakirodalmi kutatásaim eredményeinek kivonatát, melyet 10 szakirodalmi mű, 13 szakmai folyóiratban megjelent cikk, s a vállalat által rendelkezésemre bocsátott ismertető és internetes források segítségével készítettem el. Harmadik szakdolgozati fejezetemet azzal indítottam, hogy ismertetem a dolgozatom középpontjában álló szervezet működésében napjainkig bekövetkezett eseményeket, változásokat, rövid betekintést nyújtottam működésének főbb momentumába és bebizonyítottam, hogy méltán elismert vállalatról beszélhetünk. Mint ismeretes, ez évben a Westel-ből T-Mobile Rt. lett. Ezen változás okaira, körülményeire és következményeire is igyekeztem felhívni a figyelmet rövid értekezésemben. Ezt követően kitértem a vállalat Humán Erőforrás Osztályának felépítésére, tevékenységére, kompetenciáira, az általa vezetett nyilvántartásokra. Igyekeztem szemléltetni általános foglalkoztatási és humánpolitikáját. Majd vázoltam a gyakorlatban alkalmazottnak megfelelő általános toborzási és kiválasztási metódusait, annak főbb vonatkozásait, egészen a humán erőforrás igény felmerülésétől kezdődően. Röviden érintettem a kiválasztást, ill. az azt követő tevékenységeket, folyamatokat is. Ezen bevezetésnek szánt fejezetrész után tértem rá az érdemi toborzási gyakorlat tárgyalására, részletezve a vállalat szakemberei által alkalmazott belső és külső toborzási forrásokat, módszereket (s az azzal kapcsolatos HR teendőket), megemlítve többek között alkalmazásuk és a bekövetkezett változások legfőbb okait, valamint tapasztalt hatékonyságukat. Összegeztem a vállalat toborzási stratégiáját, annak főbb vonásait: mire helyezik a fő hangsúlyt, mely forrásokat választják elsősorban, hol jelennek meg a hirdetésekkel, a felvettek beválási arányait és a toborzásra fordítható költségvetési keretet.

Ezt követően végigkövettem egy vállalati toborzási feladat megvalósítását. Az Informatikai Projekt koordinátori pozíciójára történő szakemberek toborzásának mozzanatait mutattam be az általános részben vázolt gyakorlatból kiindulva, az emberi erőforrás iránti szükséglet felmerülésének pillanatától egészen a belső és külső toborzás lezárultának időpontjáig. Ismertettem, és melléklet formájában bemutattam a toborzás során használatos vállalati formanyomtatványokat, azok főbb összetevőit, s konkrét hirdetési formátumokkal is szolgáltam. Kisebbszatisztikai elemzést is végeztem a pozícióra való jelentkezésekkel kapcsolatosan, nevezetesen, hogy milyen arányban érkeztek belső, ill. külső pályázatok, s hogy ezen jelöltek milyen formában vették fel a kapcsolatot a vállalattal. Szóltam a HR Osztály előzetes szelektálási tevékenységéről. A gyakorlat példájával támasztottam alá az általános toborzási gyakorlatról szóló szakdolgozati fejezeteimet. Röviden bemutattam egy konkrét kiválasztási eljárás lépéseit és eredményét.

S végül, de nem utolsó sorban, utolsó fejezetemben összegeztem meglátásaimat, észrevételeimet.

Jászfalvi Judit*

ELŐSZÖR GONDOLJUNK A KICSIKRE...

A támogatások jelentősége a kis- és középvállalkozások szemszögéből

Ahhoz, hogy az EU-t alkotó eltérő kultúrájú, és fejlettségű államok közös egységet alkothassanak, szükséges a fejlődésben elmaradottabb országok, régiók támogatása. A támogatások alapvető célja, hogy a kontinensen és annak földrajzi vonzáskörzetében lévő országok között kiegyenlítsék a fejlettségi különbségeket, ösztönözzék a közösségi politikák és kezdeményezések megvalósulását, és így növeljék a kontinens versenyképességét.

Az Európai Unió támogatásaival kapcsolatban eleinte az a várakozás volt érzékelhető, hogy a fejlesztések finanszírozásához egyre több pénz fog rendelkezésre állni. A csatlakozást követően azonban világossá váltak a források megszerzésének részletei, és mind többen úgy gondolták, hogy e támogatások megszerzéséhez nagymértékben szükségesek bizonyos ismeretek és ismeretségek. Ezek mellett abban bízokodtak, hogy átláthatóbbá, hatékonyabbá és eredményesebbé válik a támogatások felhasználása.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató.
Belső konzulens: Böcskei Elvira*

Az Európai Unió pályázathoz kötött legfontosabb támogatásai a következők:

- Előcsatlakozási Alapok;
- A Nemzeti Fejlesztési Terv operatív programjai;
- Regionális politika;
- Kohéziós Alap és a Strukturális alapok;
- Közösségi kezdeményezések;
- Közös Agrárpolitika;
- Közösségi Programok és keretprogramok.

Ma Magyarországon 850 000 kis- és középvállalkozást tartanak nyilván. Valójában azonban nem ennyien vannak. Ha leszámítjuk belőlük a mikro vállalkozásokat, azaz mintegy 96 százalékot, akkor a maradék 4 százalék, tehát 34 000 bejegyzett KKV az igazi célcsoport. 34 000 kis- és középvállalkozás, köztük 5100 középvállalat, igen nehezen boldoguló, máról holnapra élő KKV jövőjéért folyik ma a küzdelem.

Dolgozatomban bemutatom a hazai és a nemzetközi kritériumokat a KKV-k értelmezésével kapcsolatban.

Az mindenki számára világos és egyértelmű, hogy a kis- és középvállalkozási szektor támogatása mennyire szükségszerű. Azzal kapcsolatban azonban eltérők a vélemények, hogy kit, mikor és milyen módon kell, illetve lehet támogatni. Dolgozatomban ezzel kapcsolatban néhány kérdésre kívánok magyarázatot adni.

Az unió által nyújtott támogatások leginkább vissza nem térítendő fejlesztési támogatások. Dolgozatomban bemutatom legfontosabb fajtáit, valamint elszámolásuk buktatóit.

László Zsófia*

A SIEMENS CSOPORT EGYES TAGJAINAK BESZERZÉSI POLITIKÁJA

Egy jól működő piacgazdaság meghatározó eleme a gazdasági hatékonyságot kikényszerítő verseny, melyhez megfelelően félkészült versenyzőkre van szükség. Egy nemzetközi piacon jelen lévő vállalkozás számára elengedhetetlen a legjobb beszállítókkal való együttműködés.

Szakdolgozatomban a Siemens csoport magyarországi és müncheni részlegének beszerzési politikáját szeretném bemutatni általánosságban, valamint egy konkrét projekt, a Magyar Posta Rt. Budaörsi Országos Logisztikai Központja megvalósításán keresztül. Azért választottam a Siemens csoportot, mert Leonardo ösztöndíj keretében a müncheni beszerzési részlegnél töltöttem három hónapos szakmai gyakorlatomat, amelynek során rálátást nyertem az operatív szakmai munkára, és a Siemens Rt. illetékes szakterületére is.

Dolgozatom második fejezete alapvető fogalmak tisztázásával foglalkozik. Ismertetem a logisztika fogalmát több megközelítésből, bemutatom a logisztika feltételeit, a logisztikai szemléletmódot, a logisztika alkalmazásának területeit. A beszerzést részletező részben a beszállítói menedzsment, a beszállítói piacutatás és beszállítói politika elméleti háttéréről írok. A harmadik fejezetben bemutatom a Siemens csoport néhány tagját. Az egész Siemens AG küldetése, céljai, stratégiája, majd a Siemens Dematic AG után a magyarországi Siemens Rt. és Siemens Nemzeti Vállalat bemutatása következik. A dolgozat magját a negyedik fejezet képezi, melyben a Siemens csoport beszerzési elveit ismertetem. A szállítók kiválasztása, értékelése, csoportosítása és a szállítók fejlesztése együttesen képezik a vállalatcsoport szállítómenedzselési gyakorlatát. Bemutatom a Siemens által a beszállítókkal szemben támasztott követelményeket.

A gyakorlati példa ismertetése során írok a Magyar Posta Rt.-ről, a modernizáció céljáról, a projekt előkészítéséről, a szükséges alvállalkozók kiválasztásáról, és a projekt megvalósításáról.

Végül (mellékletek segítségével, képekben is) bemutatom a projekt eredményét, a megvalósult logisztikai központot. Diplomamunkám a projekt értékeléséhez kapcsolódó újságcikkek dokumentációját követően a Siemens szállítómenedzselési gyakorlatának összegzésével zárul.

Dolgozatom készítése során igyekeztem a logisztika szakirányon kapott ismeretek gyakorlati megvalósulását nyomon követni, egyes részterületeken mélyebb tudásra szert tenni. Munkám során a főiskolai szakanyag mellett a kollégáimtól szerzett ismeretekre, a Siemens intranetes, valamint az érintett cégek internetes hálózataról letöltött információkra támaszkodhattam. További ismereteket szereztem kutatásaim során a magyar és nemzetközi sajtóban megjelent cikkekből, tanulmányokból.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Vértes Edit. Külső konzulens: Vavrik Ferenc (Siemens Rt.)*

Mészáros Csaba*

A TELEKOMMUNIKÁCIÓS IPARÁG VERSENYPIACÁNAK ELEMZŐ BEMUTATÁSA A VEZETÉKES ÜZLETÁG SZEMPONTJÁBÓL A LAKOSSÁGI PIACON

Szakedolgozatom témájaként egy olyan piac bemutatását választottam, amely a technológiai újítások hatására mára elvesztette vezető szerepét, azonban még mindig fontos szerepe van a hétköznapi életben. A vezetékes szektorban a telefon-előfizetések évek óta tartó látványos lemorzsolódása magától adódóan felveti a következő kérdéseket: mi lesz a vonalas szektor jövője? Meddig tart a csökkenés? Esetleg megszűnik-e a vezetékes telefon, és ha igen, mikor? Vajon átveszi-e teljesen a mobiltelefon a vonalas telefon helyét?

Szakedolgozatom során főleg ezekre a kérdésekre keresem a választ. Megvizsgálom, hogy a vezetékes piacon milyen jelentős változások történtek az elmúlt tíz év során. A piac elemzése során bemutatom piaci viszonyokat és a fejlődés irányát, keresem a változások okait, és mozgatórugóit. Ehhez nyújtanak segítséget a felhasznált, témához kapcsolódó piackutatások eredményei, és a lakossági piacon vezető szerepben lévő Matáv Rt. SWOT-analízise.

Mészáros Csaba**

A KÖRNYEZETVÉDELEM FELADATAI MAGYARORSZÁGON AZ EU-CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN

Az ipari forradalom és az azt követő időszak alatt lezajló folyamatok hatására súlyos környezeti problémák vannak kialakulóban Földünkön. Ha a jelenlegi tendenciák folytatódnak, visszafordíthatatlan és beláthatatlan károkat okozhatunk saját élőhelyünkben. Ezért úgy gondolom, hogy az emberiségnek a környezet védelmére az eddiginél sokkal nagyobb hangsúlyt kell helyeznie. Hazánk lemaradása e téren igen jelentős a fejlett ipari országokhoz képest. Munkám során azt vizsgáltam, hogy hazánk környezetvédelmének felzárkózása miként és mennyiben valósult meg az Európai Unióhoz való csatlakozásunk összefüggésében.

A bevezető utáni fejezetben először bemutatom az Európai Unió kialakulásának történetét a kezdetektől egészen napjainkig, kitérve azokra a legfontosabb állomásokra, melyek mérföldkövet jelentettek az európai integráció útján. Ezután részletesen foglalkozom az Európai Unió környezetpolitikájának kialakulásával és fejlődésével. A környezetvédelmi akcióprogramok mentén megvizsgálom a környezeti gondolkodásmód változását az Egységes Európai Okmányban való megjelenésétől a fenntartható fejlődés tértnyeréséig. Külön foglalkozom az Amszterdami Szerződés bemutatásával, amelynek XIX. cím 174. cikkelye tekintendő az Európai Unió környezetről szóló alkotmányos alapjának. Ebben a fejezetben esik szó a környezetpolitika szabályozóeszközeiről, ezen belül a jogi eszközökről, a piaci alapú szabályozásról és a horizontális, támogató intézkedések rendszeréről is.

Bemutatom a környezetvédelem finanszírozási lehetőségeit: az e célra fordított költségvetési tételeket és a többi közösségi pénzügyi támogatási eszközt.

Az Európai Unió helyzetének ismertetése után a harmadik fejezet röviden összefoglalja Magyarország csatlakozásának történetét a 2004. május 1-jei teljes jogú tagságunk elnyeréséig, majd a hazai környezetpolitika integrációjának lépéseit az 1989-es rendszerváltástól az Európai Megállapodáson és az Útmutatón keresztül a csatlakozási tárgyalások lezárásáig.

* A szerző vállalkozásszervező szakos (újabb diplomás) hallgató
Belső konzulens: dr. Bárd András. Külső konzulens: Tompek Tamás

** A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Moldicz Csaba. Külső konzulens: Szabó Zoltán

Jelentőségük miatt részletesen foglalkozom az első és második Nemzeti Környezetvédelmi Program, az előcsatlakozási alapok és a környezetvédelmi integráció pénzügyi feltételeinek vizsgálatával.

A negyedik, s egyben fő fejezetben röviden összefoglalom Magyarország eddig elért eredményeit a környezetvédelem integrációjának területén a jogharmonizáció és az intézményfejlesztés vonatkozásában, majd felvázolom azokat a problémákat és feladatokat, melyek hazánk felzárkózásához még megoldásra várnak. A fejezet végén röviden kitérek egy általam különösen fontosnak tartott terület – a környezeti nevelés és képzés – helyzetének bemutatására is.

Az ötödik, utolsó fejezetben pedig kísérletet teszek arra, hogy a munkám során összegyűjtött ismeretek alapján leírjam Magyarország környezetvédelmének helyzetét az EU-elvárások tükrében, majd gyakorlati ajánlásokat fogalmazok meg a szerintem legnagyobb problémát jelentő lakossági környezet-tudatosság hiányának megoldására.

Ordasi Melinda*

ÖNKORMÁNYZATI GAZDÁLKODÁS, HELYI ADÓK – A XV. KERÜLETI ÖNKORMÁNYZAT PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Témaválasztásomat leginkább az indokolja, hogy a XV. kerület lakosaként nap mint nap személyesen is találkozom a helyi közigazgatás egyre növekvő feladataival, a lakosság egyre inkább bővülő – főleg infrastrukturális és szociális – igényeivel, amelyeknek kielégítése egyre nagyobb kihívást jelent az önkormányzat számára.

A dolgozat felépítése során igyekeztem az általánostól a részletek felé eljutni. Először az államháztartás rendszerét mutattam be – ezen belül kiemelve a központi költségvetés és az önkormányzati alrendszer kapcsolatát –, majd a következő fejezetekben a helyi önkormányzatok finanszírozási kereteit, kötelező és önként vállalt feladatait részleteztem.

Külön fejezetben elemeztem az önkormányzati forrásszabályozásra és autonómiára leginkább hatással bíró helyi adók rendszerét és elemeit. Ezt követően bemutattam a XV. kerület történetét és városrészeit, valamint megvizsgáltam és elemeztem – különösen a helyi adók alakulásának figyelembevételével – a XV. kerületi Önkormányzat gazdálkodását, költségvetésének lényegesebb elemeit. Fontosnak tartottam, hogy az utolsó fejezetben kitekintést tegyek az Európai Unió csatlakozás kapcsán az Unió közigazgatási modelljeire és a magyar közigazgatás – azon belül is a helyi önkormányzati rendszer – reformjának legfontosabb kérdéseikre.

A dolgozat első részében leginkább szakirodalmi forrásokat, tanulmányokat, jogszabályokat és internetes forrásokat dolgoztam fel. Nagy segítséget jelentett, hogy szakmai gyakorlatomat a XV. kerületi Polgármesteri Hivatal Pénzügyi osztályán tölthettem el, és így betekintést nyerhettem a kerület gazdálkodási, költségvetés-alkotási folyamataiba is. A XV. kerületi Önkormányzat gazdálkodásának elemzését leginkább a 2003. évi költségvetésről és annak végrehajtásáról szóló rendeletek adatainak segítségével végeztem.

A vizsgált adatok alapján – többek között – arra a következtetésre jutottam, hogy az adók nem csak a központi költségvetési, hanem az önkormányzati alrendszer forrásszerkezetében, pénzügyi helyzetének stabilitásában is nagy jelentőséggel bírnak. A XV. kerületi Önkormányzat költségvetésében is fokozatosan növekvő súlya van a helyi adóbevételeknek. Amíg 1997-ben még csak a költségvetési bevételi főösszeg 21%-t tették ki a helyi adók, addig 2003-ban már az összbevétel 34%-a származott ebből a forrásból. Ezek közül is legdinamikusabban a helyi iparűzési adó emelkedett. Volumene az 1997-es adatokhoz képest 2003-ra 458%-kal nőtt.

Az önkormányzati feladatok bővülését tehát csak a helyi bevételek növelésével lehet teljesíteni. Ehhez viszont a közigazgatás egészét átfogó pénzügyi-finanszírozási reform szükséges, amelynek keretében újra meg kell határozni a központosított és a lokális közigazgatási feladatok körét. Véleményem szerint nagy problémát jelent az a tény is, hogy a feladatok mennyisége legtöbbször nincs arányban a települési önkormányzatok teljesítőképességével. A feladatok minden önkormányzat tekintetében azonosak, a tele-

* A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató

Belső konzulens: Dr. Székács Anna. Külső konzulens: Molnár Andor

pülések azonban nemcsak lakosságában, hanem gazdasági és társadalmi adottságaiban – adóerő-képességükben – is különböznek egymástól. A fővárosban például az egyes kerületek teljesítőképessége között is erőteljes különbség mutatkozik. A belső kerületek infrastrukturális ellátottsága – közmű, úthálózat – szinte 100%-os és általában kevesebb lakossal rendelkeznek, mint az egyes peremkerületek. Azonban a kerületek költségvetési adatait elemezve megállapítható, hogy az eltérések nem közvetlenül a költségvetési főösszegben, hanem az egy főre jutó bevételi forrásokban jelentkeznek. Az V. kerületben például ez az érték 371.418 Ft, ami a XV. kerület egy főre jutó bevételi összegének – 159.077 Ft-nak – több mint a kétszeresét teszi ki. Mindezek mellett jelentős problémát képez az is, hogy a települések többsége szinte még a működési kiadásait sem tudja fedezni. A XV. kerületi Önkormányzat felhalmozási forrásai sem tudják teljes egészében fedezni a beruházásokat és felújításokat érintő kiadásokat, így azokat működési bevételből – elsősorban a helyi adókból – kell kiegészítenie.

A dolgozatomban arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy a magyar közigazgatási és adórendszer teljes felülvizsgálatára és reformjára van szükség az önkormányzati önállóságot fokozó szabad felhasználású helyi adóbevételek növelése és a minőségi feladatellátás biztosítása érdekében.

Sárosi Gábor Viktor*

A HUNTINGTONI CIVILIZÁCIÓS PARADIGMA ÉS KÜLÖNBÖZŐ KRITIKÁI

Az első fejezet magáról a paradigmáról szól, vagyis arról, hogy Samuel P. Huntington, a Harvard egyetem professzora szerint a világpolitikát a XXI. században már nem ideológiai szembenállások fogják jellemezni, ahogy az a hidegháború alatt történt, hanem a különböző civilizációk szövetségei, és szemben állásai. A paradigma rövid ismertetéséhez kapcsolódva felvázolom, hogy Huntington hogyan írja le a különböző civilizációkat. Ezek a nyugati, iszlám, ortodox, latin-amerikai, hindu/indiai, kínai, japán, és afrikai civilizációk. Ezután rátérek arra, hogyan értelmezi Huntington az iszlám és a nyugat kapcsolatát, miért mondja, hogy ez a két civilizáció természetesen szemben áll egymással, s hogy konfliktusuk rányomja a bélyegét a közeljövő eseményeire.

Az első kritika Noam Chomskyé, aki baloldali, antikapitalista érveivel igyekszik cáfolni a paradigmát. Kifejtem Chomsky nézeteit a politikáról, továbbá arról, hogy a civilizációk összecsapása helyett ő gazdagszegény konfliktust lát, melyben az Egyesült Államok gazdasági elitje áll Amerika, szerinte igazságtalanul indított háborúi mögött. Ezután részletesen megvizsgálom, hogyan támadja érveivel Huntingtont.

A következő fejezetben Oriana Fallaci nézetei kerülnek bemutatásra. Szerinte nemcsak, hogy ellentét feszül az iszlám és a nyugat között, de az előbbi nem is tartja civilizációnak, csak barbárok hordáinak, akik rá akarnak törni a civilizált nyugatra.

Ezután két olyan véleményt mutatok be, amelyek muszlim gondolkodóktól származnak. Edward W. Said szerint a civilizációk között nemcsak a konfliktusokat kell figyelni, ahogy Huntington teszi. Ellenkezőleg, szerinte inkább azt kell észrevenni, hogy ezek a civilizációk rengeteget tanultak és tanulnak egymástól. Majd Bassam Tibi következik, aki nagyrészt elismeri a huntingtoni civilizációs paradigma igazságát, valamint az iszlám és a nyugat közötti konfliktust. Ezért az iszlám fundamentalistákat teszi felelőssé, valamint az európai liberálisokat, akik szerinte félnek attól, hogyha egy másik civilizációt – akár kis mértékben is – kritizálnak, akkor rasszistának fogják őket tartani.

Az utolsó fejezetben néhány, a kérdéssel kapcsolatba hozható magyar álláspontot mutatok be, úgy mint, Seres László Amerika-párti, republikánus véleményét, ezzel szemben pedig Tamás Gáspár Miklós filozófiai alapú Huntington-kritikáját, valamint Krausz Tamás radikális érvelését, aki Huntington elméletét kifejezetten „fajelméletnek” titulálja.

* *A szerző nemzetközi kapcsolatok szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Dr. Joó András*

Skultéty Viktor*

SZEMÉLYÜGYI SZOFTVEREK STRATÉGIATÁMOGATÓ SZEREPE

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy a stratégiai emberi erőforrás menedzsment (SEEM) területén a személyügyi szoftverek nyújthatnak-e hatékony támogatást a HR szakemberek számára. Egy integrált vállalatirányítási rendszerekből (SAP R/3, Oracle), önálló személyügyi szoftverekből (HR info, PERBITviews) és szakértői rendszerekből (PEODESY, HURMIS, Best! HR) álló programcsomaggal tettem kísérletet arra, hogy a SEEM alrendszerain végighaladva bebizonyítsam, az IT által kínált megoldások jóval túlnőnek az adminisztrációs támogatások körén.

Az első rész tanulságaként elmondható, hogy akik a humán szoftvereket csodaszereknek tartják, és a munkavállalókkal kapcsolatos mindennemű döntés stratégiai szintre való emelését várják tőlük, azok a legmodernebb szoftverekben is csalódní fognak. Ha viszont megtalálják azokat a fókuszpontokat a stratégiájukban, melyeket képesek az emberi erőforrásokra is rávetíteni, akkor egyre bővülő és egyre profibb személyügyi rendszerekből válogathatnak, amelyek megfelelően alkalmazva valós stratégiai szintre képesek emelni az emberi erőforrások menedzsmentjét. A dolgozat második felében két önálló informatikai fejlesztést mutatok be. Mind a két fejlesztés egy stratégiai szinten jelentkező informatikai hiányosság felismerésén alapul.

Az első fejlesztésben a szakmai gyakorlatom ideje alatt bevezetett Egységes Magyar Munkaügyi Adatbázis (EMMA) személyügyi szoftveres támogatására és adminisztrációjára készítettem (a Munkavégzési rendszerek stratégiai alrendszerbe illeszkedően) egy általános modellt és egy konkrét alkalmazást. Ez a személyügyi osztály több dolgozójának munkáját helyettesítheti, így jelentős költségmegtakarítást jelenthet az alkalmazó vállalatnak. Szemléltetésképpen: egy újonnan belépő alkalmazott legfontosabb és törvényi rendelkezés szerint rögzítendő személyi adatait számítógép alapú adminisztrációval átlagosan 20 percbe telik felvinni. Ezekből az adatokból az EMMA részére szintén törvényben előírt adatok kikeresése és a megadott űrlapon való rögzítése szintén 15-20 percet vesz igénybe. Az általam bemutatott alkalmazás használatával sem lehet a számítógépes adatrögzítést kikerülni, viszont ezt követően már minden automatizált és az eljárás a munkavállaló kilépésekor is alkalmazható. Ezt a logikát követve öt alkalmazott felvételénél, vagy elbocsátásánál már egy órát lehet nyerni a munkaidőből. Gondoljunk bele a dolog jelentőségébe a cég egy nagyobb bővítésénél, vagy esetleg csoportos létszámleépítés esetében. A megoldás további előnye, hogy – mivel az alapadatok rögzítését követően teljesen automatizált – nem fordulhat elő adatvisszatartás, késedelem emberi mulasztás következtében.

A második fejlesztés a vállalat egész humán stratégiájának területén alkalmazható. A HR kontrolling stratégiai szerepénél fogva egyre több vállalatnál kerül bevezetésre, mivel – pénzügyi szempontból is mérhetővé téve a humán folyamatokat – jelentős támogatást nyújt a menedzsment többi funkcionális területén már alkalmazott benchmarkinghoz. A legtöbb személyügyi szoftver csak alapstatisztikák révén képes ezt a funkciót ellátni (természetesen messze nem a kívánalmak szerint), aminek az elsődleges oka legtöbbször adatbázisrendszerük felépítésében rejlik. Az objektum-orientált programok az egyes objektumok által képzett és tárolt adatokat eltérő struktúrában tárolják. A jogosult matematikai műveletek elvégzésében, melyek mindenféle mutatóképzésnek az alapját jelentik, az egyes objektumokhoz való egyidejű és integrált hozzáférés akadályt jelent. Megoldásként felvázoltam egy általános adatmodellt, amely szoftver-függetlenül alkalmazható kis adatbázis struktúrában eszközölt változtatással. Ezen kívül a Saratoga Institute ill. Magyarországon a Bacsur Kálmán által alkalmazott mutatószámok közül a következő csoportok konkrét képzését mutattam be.

Szervezeti hatékonyság (*organisational effectiveness*), újítás (*innovation*), kiválasztás, toborzás (*recruitment*), termelékenység és fizetés (*productivity & pay*), alkalmazottak stabilitása (*staff stability*), munkaviszony megszűnése, kilépések (*turnover*), képzés és fejlesztés, tanulás, tudás-menedzsment (*training & development, learning, knowledge management*), hiányzás, egészség, munkavédelem (*absence, health&safety*).

Ezekkel a mutatószámokkal az EEM stratégiai szintjeinek fontosabb folyamatai egzakt számokban is kifejezhetők. Lehetőség adódik arra, hogy az emberi erőforrás gazdálkodás hatékonysága mérhetővé, összehasonlíthatóvá és tervezhetővé váljon. Mindkét önálló fejlesztéssel a személyügyi szoftverek SEEM támogató szerepének kiszélesítéséhez és teljesebbé tételéhez kívántam hozzájárulni. Olyan eszközöket adtam az IT-támogatást kihasználni merő és akaró személyügyi szakemberek kezébe, amelyek lehetővé teszik a humán tőke stratégiai tervezésének kiszélesítését.

* A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Karcsics Éva. Külső konzulens: Fejér Tamás

Spák Zsuzsanna*

KOCKÁZATKEZELÉS – A SIEMENS L&A KOCKÁZATKEZELÉSI TEVÉKENYSÉGE

Szakdolgozatom témája a kockázatkezelés elmélete illetve gyakorlati megvalósulása egy nagyvállalatnál. A kockázatok és a kockázatkezelés jelentőségének bemutatására helyeztem a hangsúlyt, ugyanis ez a kérdés a globalizáció adta lehetőségek, és veszélyek következtében egyre fontosabbá válik a gazdaság valamennyi szereplője számára.

Fontosnak tartottam, hogy bemutassam, hogy az elméletben melyek egy hatékony kockázatkezelési rendszerrel szemben támasztott követelmények, hogyan célszerű felépíteni lépésről-lépésre egy kockázatkezelési rendszert, melyek a legfontosabb előnyök. Az elméleti rész után egy konkrét, vállalati rendszer felépítését, működését elemeztem.

Szakmai gyakorlatomat a német Siemens L&A EA (Siemens Logistics and Assembly Systems, Electronics Assembly) részvénytársaságnál töltöttem Münchenben. A cég a Siemens AG része, tevékenységi köre az elektronikai berendezések gyártása, logisztikai rendszerek automatizálása, illetve olyan postai levélválogató rendszerek, repülőtéri csomag szortírozó berendezések előállítására, amelyeket piacvezető cégeként kínál ügyfelei számára. Ha belegondolunk, hogy a Siemens AG az egész világon képviselteti magát, közel fél millió embert foglalkoztat és a 2003. évi forgalma 74 milliárd euró volt, könnyen beláthatjuk, hogy egy ekkora vállalatot lehetetlen lenne hatékony kockázatkezelési rendszer nélkül működtetni.

Németországban törvény kötelezi a vállalatokat a kockázatkezelés szisztematikus és előírásoknak megfelelő megvalósítására. A Siemens L&A ezen törvényi előírás alapján alakította ki kockázatkezelési rendszerét, amely teljes körűen megfelel a vele szemben támasztott elvárásoknak, hozzásegítve a céget, hogy megőrizze előkelő pozícióját az elektronikai iparágban.

A vállalat kockázatkezelési rendszerének bemutatásában igyekeztem teljességre törekedni, és – a szigorúan belső használatú szabályzatok kivételével – a legteljesebb mértékben bemutatni a vállalat kockázatkezelési rendszerét.

Szabó Lenke**

PROBLÉMÁKBÓL LEHETŐSÉGEK – AZ IKEA ELLÁTÁSI LÁNCÁNAK BEMUTATÁSA

Az IKEA lakberendezési Kft. alkalmazottjaként számomra egyértelmű volt, hogy erről a vállalkozásról írjam a dolgozatomat. Szakmai gyakorlatomat az IKEA stockholmi áruházában sikerült eltöltenem a Leonardo program keretében. Három hónapon keresztül gyakorlatban tanulmányozhattam a működést az egyik legrégebbi, és az IKEA világában legpatinásabb, legnagyobb áruházban.

Dolgozatomban bemutattam a vállalatot, s az alapító Ingvar Kamprad történetén keresztül az egész IKEA fejlődését.

Ma az IKEA ellátási lánc alapvetően a következőképpen néz ki:

A terméktervezők megtervezik a termékeket; a beszerzők megtalálják a legmegfelelőbb gyártót, akivel minden esetben hosszú távú szerződéseket kötnek. Ezek után a gyártótól a vevőig 5 lehetséges módon juthat el a termék:

- a) Gyárból az Áruházba majd a Vevőhöz;
- b) Gyárból a Nagyraktárba, majd az Áruházba és végül a Vevőhöz;
- c) Gyárból Nagyraktárba, onnan Helyi Disztribúciós Központba és onnan a Vevőhöz;
- d) Gyárból a Helyi Disztribúciós Központba és onnan a Vevőhöz;
- e) A Gyárból egyenesen a Vevőhöz.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Böcskei Elvira*

** *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Szegedi Zoltán. Külső konzulens: Dobos Ferenc*

Az IKEA logisztikai rendszerének gerincét nyolc logisztikai terület adja, és ezek mindegyikének egy vagy több elosztó központja van. A kiszolgált országok száma elosztó központonként változik, de a központok alapfeladata ugyanaz: összekötő kapocsként működni a beszállítók és az áruházak között, olyan röviden és olyan gazdaságosan, amennyire csak lehetséges. Mindegyik elosztó központ 200-500 000 köbméter árut képes tárolni. Valójában ma az áruk 30 százaléka kikerüli az elosztó központok mindegyikét (direkt beszállítás az áruházakba) – ez az az irány, amelyet a logisztika ösztökélni szeretne. Ha a beszállítóktól közvetlenül az áruházakba vagy a vásárlókhöz szállítanak, a tárolási költségek megspórolhatók és az IKEA árai még alacsonyabbá tehetők. Az ellátási lánc utolsó láncszemei a vevők: bizonyos funkciókat ők végeznek el – maguk választják ki és gyűjtik össze a termékeket az önkiszolgáló áruházakban, maguk szállítják haza és szerelik össze a termékeket az írott utasítások alapján.

Az IKEA ellátási láncának részletes, üzletközpontú modelljét *Gyémánt Modellnek* hívják. A modell az ellátási láncot írja le a szállítótól a vásárlóig oly módon, hogy a mennyiségi előny fenntartására helyezi a hangsúlyt. Az IKEA kulcsterülete az értékesítés, ehhez kapcsolódóan pedig a logisztika és a marketing, tehát ezek a területek a *gyémánt* fő alkotórészei.

A logisztika célkitűzései közül az ellátási láncra leginkább ható célokként az alábbiakat emelném ki: új lehetőségek keresése a logisztikán belül; a vevőkkel való kapcsolat erősítése, versenyképesség erősítése az árakon keresztül (az árak 20 százalékos csökkentése) az eladott mennyiségek megduplázása 2010-ig, az ellátási színvonal növelése, minden áruházban a lehető legkisebb logisztikai költségek mellett az ellátási lánc áteresztő képességének fokozása, az eddigi rendszer rugalmassá tétele.

Az áruházon belüli logisztikának szintén meghatározó szerepe van. Az értékesítési technikából adódóan a vevők aktív résztvevői és utolsó láncszemei az ellátási láncnak. Az egy termékre jutó fajlagos költséget nagy tömegek kezelésével, tömeggyártással csökkenthetjük. Ezért az egész folyamatnak termelésorientáltnak, költségérzékenynek kell lenni. Ez az áruházon belüli logisztika esetében a termékek direkt kihelyezését jelenti: az áruházba való beérkezést követően a termékek 70 százaléka közvetlenül az eladóterbe kerül. Így a termékeket nem kell az áruház raktárában tárolni, ami költségmegtakarítást jelent.

Véleményem szerint a logisztika legnagyobb kihívása – a fent említett célokból adódóan – az eladási mennyiségek megduplázása lesz. Alapvető problémának látom a sokszor akadozó, nem gördülékeny ellátást, a központi raktárak működésének hiányosságait, a központi raktárak és az áruházak nem megfelelő együttműködését. A logisztikai célok elérése érdekében minden áruházban magasabb vevő-kiszolgálási színvonalra kell törekedni, többek között az önkiszolgálási elv elősegítésével (információs pontok, új technológiák bevezetése). Alapvető sz tenderdek felállításával, egységes információs rendszer bevezetésével elérhető az állandó, stabil ellátás. Ez lehetővé teszi a hatékonyabb növekedést – a szállítási költségek csökkentésével és a raktárak kihasználtságának optimalizálásával együtt. Az IKEA esetében a hosszú távú siker titkai az ellátási lánc orientáltságából adódó rendszerszemlélet, a stratégiai szemlélet és a vevőkre összpontosítás.

Szél Norbert*

HUNTINGTON CIVILIZÁCIÓS PARADIGMÁJÁNAK ÉRVÉNYSÉGE A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

Samuel P. Huntington civilizációs paradigmája a hidegháborút követő időszak egyik legérdekesebb, legnagyobb vihart kavart elmélete. Vonzerejét alapos kidolgozottsága mellett a benne foglalt újszerű megközelítés, a kulturális-civilizációs identitás fő motivációként való értelmezése adja. Ám míg az elmélet kiválóan alkalmas volt a 90-es évek világának leírására, egyre inkább indokolt lehet annak vizsgálata, mennyire állja meg a helyét napjainkban.

A dolgozat első fejezete a civilizációs paradigma alapvető elgondolásaival foglalkozik. Huntington gondolatainak összegzése, áttekintése mellett kritikákat, valamint a múlt 20 év történéseivel kapcsolatos észrevételeket is tartalmaz.

A szerző munkásságának rövid összefoglalását a paradigma alapjainak bemutatása követi. Ennek keretében szó esik az elmélet fő megállapításairól, a civilizációk definíciójáról és – érintőlegesen – a nyugat és

* A szerző nemzetközi kapcsolatok szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Dr. Joó András

más kultúrák kapcsolatairól is. Kifejtésre kerülnek a civilizációs erőegyensúly eltolódása, és ennek mérőszámai. Megismerhetjük a hatalmi viszonyok átrendeződéséhez szintén hozzájáruló ún. „őshonosodás” folyamatát, valamint a vallási megújítást is, főleg az iszlám világ és Ázsia viszonylatában.

Külön alfejezet foglalkozik a civilizációk szerveződésével, a mag-államokkal, valamint azokkal a problémákkal, melyeket ezek esetleges hiánya okoz. A magányos államok mellett szól az elszakadó államokról, köztük a későbbiekben fontos szerepet kapó Oroszországról is. A témakört az egyes civilizációk államainak áttekintése zárja.

Huntington elméletének egyik alaptézise a civilizációk közötti konfliktus. A dolgozat bemutatja a konfliktusok megjelenési formáit és okait. Bemutatásra kerülnek a különböző értékrendekből eredő konfliktusok, a globális politikában megfigyelhető érdekütközések, valamint a civilizációs törésvonalak mentén létrejövő fegyveres konfliktusok. Ez utóbbiakról bővebb jellemzéssel is szolgál.

Külön figyelmet szentelünk a civilizációk jövőjének. Ez a kérdés azért különösen fontos, mert a szerző itt összefoglalt gondolatai teszik teljessé azt az egész elméleten végigvonuló jövőképet, melyre a civilizációk összecsapásának jelenkori vizsgálatát alapozhatjuk. Bár ez az alfejezet főleg teoretikus kérdésekkel foglalkozik, nélküle nem képzelhető el Huntington művének teljes körű bemutatása.

Az első fő fejezetet az elmélet kritikái zárják, melyek több, egymástól néha gyökeresen eltérő szempontból támadják Huntington nézeteit. A felvonultatott kritikák, azonban csak elenyésző töredékét képezik az elmúlt tíz évben napvilágot látott bírálatoknak. A *Foreign Affairs* hasábjain megjelent ellenvélemények mellett kiemelkedőek Noam Chomsky, valamint a később említésre kerülő Edward Said meglátásai is. Az alfejezet célja elsősorban az, hogy megismertesse az olvasót a legalapvetőbb tévedésekkel, illetve Huntington ezekre adott válaszaival.

A dolgozat második része már sokkal gyakorlatiasabb kérdéseket feszeget: a civilizációk helyzetét, kapcsolatait a XXI. század elején – különös tekintettel a 2001. szeptember 11-ére, és az azt követő események által fémjelzett világpolitikai közegre. Egy rövid történeti áttekintés után az iraki háború kapcsán bemutatja a nyugat, vagyis Amerika és Európa némiképp átalakult kapcsolatát, valamint a nyugati lépések hatásait az iszlám világra. Végül szól az iraki „keresztes hadjárat” jövőbeli kilátásairól is.

Ezt követi a Huntington által – az iszlámhoz hasonlóan – „agresszív civilizációnak” titulált Kína jelenlegi helyzetének ismertetése. Megtudhatjuk, mennyiben igazak a civilizációs paradigma állításai, illetve, hogy merre tart a távol-keleti nagyhatalom, és hogyan alakulnak nemzetközi kapcsolatai. Külön alfejezet foglalkozik Kína és Amerika Észak-Korea ügyében fennálló együttműködésével, és a két ország viszonyának távlataival.

Végül, de nem utolsó sorban, olvashatunk a civilizációs paradigmában még elszakadó államként szereplő Oroszországról. A Huntington által vázolt ortodox mag-államiság, a nyugathoz tartozás igénye, valamint a nagyhatalmi pozícióra való törekvés mind reális lehetőségek voltak a 90-es években. A terror elleni harc kezdete óta azonban Moszkva szándékai elég egyértelműek. Az alfejezetből megismerhetjük a nagyhatalmi politika felé vezető út lépéseinek civilizációs hatásait.

A dolgozatot összegzés zárja, mely az eddigiek alapján választ ad arra a kérdésre, használható-e napjainkban Huntington elmélete.

Terenyei Beatrix*

A MUNKATELJESÍTMÉNY BELSŐ MOTIVÁCIÓJA

A munkakör motivációs képességének vizsgálata a Trendex Holding Rt-nél

A szakdolgozatban a legfontosabb erőforrás, az emberi erőforrás áll a figyelem központjában. A pénzügyi, információs és technikai erőforrások működtetéséhez feltétlenül szükséges az emberi beavatkozás, egyfajta „külső ösztönzés”, addig a munkavállalók képesek belső indíttatás révén munkát végezni.

* A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Nagy Emese. Külső konzulens: Berta Anikó

Az olvasó a dolgozat tanulmányozása során hasznos információkra tehet szert, mind a munkavállalói, mind a munkáltatói oldalt tekintve. Munkavállalóként fontos lehet számára a motivációs elméletek (leginkább a tartalomelméletek), ismerete, hiszen szükségleteinek tudatos vizsgálata, megismerése révén nagyobb eséllyel találhat olyan munkahelyet, mely megfelel személyiségének, igényeinek, ily módon munkájával elégedetté válhat.

Munkáltatóként az olvasó a folyamatelméletek megismerése révén könnyebben megértheti, illetve a kívánatos irányba terelheti a dolgozók viselkedésmódját. A munkával való elégedetlenség okainak és következményeinek ismerete segítséget nyújthat ilyen jellegű problémák kialakulásának megelőzésében.

A munkával való elégedettség, a munkával kapcsolatos dolgozói attitűdök nemzetközi összehasonlításának, illetve a magyarországi „Legjobb Munkahelyek 2004” felmérés eredményeinek ismerete fontos lehet mindét fél részére. A munkavállalók megtudhatják, hogy melyek a legjobb hazai munkahelyek, azok milyen eszközökkel érik el, hogy dolgozóik elégedettek és elkötelezettek legyenek. A munkáltatók pedig a sikeres cégek gyakorlatából adaptálhatnak bizonyos, saját cégüknél is működőképes elemeket, melyek révén szervezetüket fejleszthetik.

A dolgozat során az olvasó megismerheti a Hackman-Oldham szerzőpáros által kidolgozott „Munkakör motivációs potenciálja” modellt, mely mind a munkáltatók, mind a munkavállalók részére hordoz hasznos információkat. A modell öt fontos munkaköri dimenziót sorol fel, amelyek a dolgozók attitűdjeit pozitívan befolyásolják. A munkaköri sajátosságok három pszichológiai állapoton keresztül a személyt és a munkát érintő eredményeket indukálnak. Ide tartozik a munkával való elégedettség vagy a belső munkamotiváció.

A Trendex Holding Rt.-nél végzett kutatás – kérdőíves felmérés – eredményeinek tanulmányozása során az olvasó három kérdésre kaphat választ: a munkakör kedvező sajátosságai valóban motivációs erővel bírnak-e a fent nevezett szervezet dolgozói esetében; a személyt és a munkát érintő eredményeket befolyásolja-e az egyén motivációs profilja; a Holding munkaköreinek motivációs képességéről kiderül, hogy az fejleszthető-e, illetve fejlesztésre szorul-e.

A kutatás feltárt néhány olyan a munkakörrel, a munkavégzéssel kapcsolatos problémát, melyek bármely szervezet életében felmerülhetnek, ezért ezek ismerete – a megelőzés, elkerülés szempontjából – fontos lehet mindenki számára. A dolgozat néhány megoldási lehetőséget, javaslatot is tartalmaz a Trendex Holding Rt. vezetői, valamint a vállalatok döntéshozói számára.

E dolgozatot ajánlom mindazok figyelmébe, akiket érdekel az emberi erőforrás menedzsment, azon belül a dolgozók motivációja, valamint – az anyagi jellegű ösztönzők „korlátain” túllépve – egy, a kompenzációs rendszer belső elemeire építő motivációs eszköz: maga a munka, a munkakör.

Tóthné Harasztovics Gyöngyi*

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINŐSÉGÉNEK FENNTARTÁSA ÉS FEJLESZTÉSE A PANNONPLAST MŰANYAGIPARI RT. GYAKORLATÁBAN, AZ ÚJ STRATÉGIA TÜKRÉBEN

Bár vállalatunk, a Pannonplast Műanyagipari Rt. felismerte, hogy a munkaerő szaktudása az egyik legértékesebb erőforrás, megtartásának és fejlesztésének eszközrendszere még rendszertelen, a képzések nem célirányosan történnek.

Dolgozatomban ezen hipotézis bebizonyítására törekedtem, a szakirodalom nyújtotta elméleti ismeretekre támaszkodó gyakorlati példákon keresztül. Vizsgálatomban az emberi erőforrás gazdálkodás – témához kapcsolódó – eszközeinek szükségességét a 2004 tavaszára elkészült új vállalati stratégia tükrében elemeztem.

* *A szerző vállalkozásszervező szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Nagy István. Külső konzulens: Hevér András*

Összegyűjtöttem a HR-megújításának lehetséges területeit. Ezen belül rávilágítottam a teljesítményértékelés és a motivációs rendszer Pannonplast csoport szinten történő egységesítésének fontosságára, kiemelve néhány tagvállalatnál már alkalmazott gyakorlat előnyeit. Ezután tértem rá a vállalatunknál már lezajlott képzések és fejlesztő programok (pl. karrier-támogatási rendszer) elemző ismertetésére. Kiemeltem az élethosszig tartó tanulás fontosságát, és bemutattam, miért a képzett munkaerő a versenyelőny egyik forrása.

A képzés–fejlesztés csak akkor lehet eredményes, ha ismerjük a vállalati és egyéni igényeket is. A stratégiai célok alapján az Rt. elvárásai adottak. Az egyéni igények felmérésére kérdőívet állítottam össze, és eredményeit kiértékeltem. Megállapítottam, hogy a munkatársak szakmailag felkészültek, jól látják a fejlesztendő üzleti területeket (értékesítés és termelés). Számos kompetencia azonban (pl. nyíltság) és a stratégia iránti elkötelezettség sürgős fejlesztést igényel. Bemutattam, hogy vállalatunk esetében a HR-szemlélet és a közgazdasági gondolkodásmód együttes jelenléte vezethet eredményre. Rövid távú, gyors pénzügyi megtérüléseket hozó humánpolitikai akcióterveket kell megvalósítani.

Szakdolgozatom befejező részében javaslatokat fogalmaztam meg a részletes humán erőforrás stratégia kidolgozására. Összegeztem, hogy milyen feladatok állnak vállalatunk előtt ahhoz, hogy 2006-ra megvalósuljanak a középtávú üzleti stratégia fókuszpontjai.

Várnagy Erzsébet Anikó*

A MAGYAR NYUGDÍJPÉNZTÁRAK FEJLŐDÉSE, HELYÜK, SZEREPÜK A NYUGDÍJRENDSZERBEN

A nyugdíjrendszerek reformja szerte a világon az érdeklődés középpontjában áll.

A nyugdíjrendszerek legelterjedtebb és legnagyobb súlyú szereplője, a felosztó-kirovó rendszerű nyugdíjrendszer, különböző tényezők hatására jelen formájában a világ legtöbb országában nehezen fenntarthatóvá válik. Sok országban és nemzetközi szervezetben jelenleg széles körű, sok fórumon zajló vita folyik ezen rendszerek reformjáról. A magyar nyugdíjrendszerben az elmúlt egy évtized alatt történtek reformok, de ezek ellenére nem beszélhetünk egy befejezett folyamatról, egy olyan rendszerről, melynek hosszú távú fennmaradása biztosított. Ezért elkerülhetetlen a rendszer, illetve egyes elemeinek további reformja. A továbblépést illetően azonban nincs összhang a szakértők között. Ami még nagyobb baj: úgy tűnik, hogy a döntéshozók nem ismerik fel a további változtatás szükségességét, s mintha úgy tekintének a nyugdíjrendszerre, mint ami a kilencvenes évek reformjai következtében átmenetileg stabil állapotba került, s amelyen jelenleg nem aktuális a további változtatás, sőt még a vita sem erről.

A szakdolgozat első kérdésként megpróbálja definiálni, mi is tulajdonképpen a nyugdíjrendszer. A röviden bemutatja kialakulásának történetét Európában és Amerikában, összehasonlítva Magyarországgal, ahol egészen a nyugdíjreformig követi nyomon. Ezt a jelenlegi nyugdíjrendszerek összehasonlítása követi. Majd részletesen tárgyalom a nyugdíjreformot. A reformot követő új nyugdíjrendszer ismertetésekor kerülnek megemlítsékre – a társadalombiztosításon túl – a magán- és az önkéntes nyugdíjpénztárak. Ezt a megreformált nyugdíjrendszer problémáinak ismertetése követi.

Egy empirikus kutatás eredményeként megvizsgálom, hogy – a nyugdíj kérdésére fókuszálva – mik a lakosság elvárásai az állami szerepvállalással kapcsolatban.

A szakdolgozat hátralévő részében ismertetem egy önálló kutatás eredményét, mely az önkéntes pénztárak várható viselkedését elemzi a 10 éves várakozási idő lejártát követően. A várakozási idő lejártá lehetővé teszi a tagok részére a megtakarításuk teljes- vagy részösszegének felvételét.

A kutatási eredményt egy esettanulmánnyal hasonlítom össze, amely egy már lezajlott kifizetési eseményt elemz. Az utolsó fejezetben felvázolom, hogy szerintem milyen lenne egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Az oda vezető úthoz teszem meg javaslataimat.

A szakdolgozatban nemcsak a már lezajlott reform elemzésére teszek kísérletet, hanem rámutatok a kialakult helyzetből az általam ideálisnak gondolt állapotig való eljutás lehetőségére és szükségességére is.

* A szerző non-profit szakos, végzős hallgató
Belső konzulens: Lucz Zoltánné. Külső konzulens: Erdős Mibály

